

UNIVERSITY *of* NICOSIA

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΚΑΡΠΕΝΗΣΙΟΥ

Ιστορική πορεία και πνευματική προσφορά

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (ΑΡΧΙΜ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ) ΚΟΝΤΟΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΑΘΑΝ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

ΛΕΥΚΩΣΙΑ

2022-2026

0

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΚΑΡΠΕΝΗΣΙΟΥ
Ιστορική πορεία και πνευματική προσφορά

Copyright ©

Κωνσταντίνος (αρχιμ. Νεκτάριος) Κόντος, 2025

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάσθηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου.

Η έγκριση της διατριβής από το Πανεπιστημίου Λευκωσίας (University of Nicosia) δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

UNIVERSITY *of* NICOSIA

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΚΑΡΠΕΝΗΣΙΟΥ

Ιστορική πορεία και πνευματική προσφορά

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (ΑΡΧΙΜ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ) ΚΟΝΤΟΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΑΘΑΝ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

ΛΕΥΚΩΣΙΑ

2022-2025

**Στην Κυρά της Ρούμελης
Την Παναγία Προσιώτισσα**

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

Καραθανάσης Ε. Αθανάσιος, Καθηγητής της Εκκλησιαστικής Ιστορίας

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

- Καραθανάσης Ε. Αθανάσιος, Καθηγητής της Εκκλησιαστικής Ιστορίας
- Γκιολές Νικόλαος, Καθηγητής της Αρχαιολογίας και Χριστιανικής Τέχνης
- Τρίτος Μιχαήλ, Καθηγητής της Εκκλησιαστικής Ιστορίας

Φιλολογική επιμέλεια: Κατερίνα Σχησμένου, φιλόλογος

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	15
Συντομογραφίες	17
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	19
1. Η Γεωγραφική θέση της Ευρυτανίας.....	20
2. Προϊστορία και ονομασία της Ευρυτανίας	20
3. Η διάδοση του Χριστιανισμού στην Ευρυτανία.....	22
4. Η περιοχή της Ευρυτανίας κατά τη Βυζαντινή περίοδο.....	23
5. Δείγματα πρωτοχριστιανικής λατρείας στην Ευρυτανία	25
5.1 Η παλαιοχριστιανική βασιλική του Αγίου Λεωνίδα.....	25
6. Η περίοδος της Τουρκοκρατίας.....	27
7. Τα Άγραφα και η συμβολή τους στην Ελληνική Επανάσταση	30
8. Σύγχρονη Ιστορία	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄	37
Η ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΚΑΡΠΕΝΗΣΙΟΥ ΣΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ	37
1. Η ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΡΑΔΟΒΙΣΔΙΟΥ.....	39
Α. Τα διοικητικά όρια της επισκοπής Ραδοβισδίου.	39
Β. Η προέλευση του ονόματος Ραδοβισδίου.....	41
Γ. Η επισκοπή Ραδοβισδίου μέσα στην ιστορία	42
1.1 Η περίοδος από τον 10ο αιώνα μέχρι τον 17ο αιώνα	42
1.2 Η περίοδος από τον 17 ^ο αιώνα μέχρι τον 19 ^ο αιώνα.....	43
2. Η ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΛΙΤΖΑΣ ΚΑΙ ΑΓΡΑΦΩΝ.....	45
Α. Τα διοικητικά όρια της επισκοπής Λιτσάς και Αγράφων.....	45
Β. Η προέλευση του ονόματος Λιτζάς.....	46
Γ. Η επισκοπή Λιτσάς και Αγράφων μέσα στην ιστορία	47
α. Η περίοδος από τον 4 ^ο μέχρι και τον 10 ^ο αιώνα.....	47
β. Η περίοδος από τον 10 ^ο αιώνα μέχρι τον 17 ^ο αιώνα.....	48
γ. Η περίοδος της Φραγκοκρατίας	50
δ. Η περίοδος από τον 17 ^ο αιώνα μέχρι τον 19 ^ο αιώνα.....	52
ε. Η περίοδος από τον 20 ^ο αιώνα μέχρι και την ίδρυσή της.....	56
στ. Η Μητρόπολη Καρπενησίου σήμερα	60

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β	63
ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΚΑΡΠΕΝΗΣΙΟΥ	63
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	65
Α. Οι επισκοπικοί κατάλογοι της επισκοπής Ραδοβισδίου	67
16 ^{ος} αιώνας.....	67
1.1 Σίλβεστρος (...1542- ...)	67
17 ^{ος} αιώνας.....	68
1.2 Παρθένιος, Ευθύμιος, Νικηφόρος (...1609 / 1610... 1616...)	68
1.3 Διονύσιος (...1644-1647)	68
1.4 Μωϋσής (1647-1648)	69
1.5 Κάλλιστος (1648-1653)	69
1.6 Δαβίδ (1659-1669)	69
1.7 Καλλίνικος Α' (1669-1680)	70
1.8 Αρσένιος (1681-1705)	70
18 ^{ος} αιώνας.....	71
1.9 Σεραφείμ (1705-1711)	71
1.10 Θεόκλητος (1711-1719)	71
1.11 Παρθένιος Α' (1720-1738)	71
1.12 Ανανίας (1738 - ;)	72
1.13 Θεοφάνης	72
1.14 Αμβρόσιος (...-1771)	72
1.15 Παρθένιος Β' (1771-1774)	72
1.16 Ευγένιος (; -1777)	72
1.17 Παΐσιος (1778-1783)	73
1.18 Παρθένιος Γ' (1783)	73
19 ^{ος} αιώνας.....	73
1.19 Καλλίνικος Β' (; -1809;)	73
1.20 Γρηγόριος (1810-1837)	73
Β. Οι επισκοπικοί κατάλογοι της επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων	74
16 ^{ος} αιώνας	74
2.1 Μακάριος (...1518...)	74
2.2 Πέτρος (...1524...)	75
2.3 Ιωακείμ (...1542...)	75
2.4 Λουκάς (...1544 – 1560...)	76
2.5 Ανώνυμος (1565)	78
17 ^{ος} αιώνας	79

2.6 Αθανάσιος, Διονύσιος, Γαβριήλ, Ανανίας (...1600...)	79
2.7 Ακάκιος (...1609 ...1611)	80
2.8 Αρσένιος (...1623...)	81
2.9 Δωρόθεος (1623...)	81
2.10 Δανιήλ (...1641...)	82
2.11 Γρηγόριος (...1647)	83
2.12 Άνθιμος (1647;-1657)	83
2.13 Ιάκωβος (1657/1678)	84
2.14 (Εκ παραδρομής, Ταράσιος 1680)... ή ορθότερα, Νεόφυτος	87
2.15 Δαμασκηνός (...1690)	88
2.16 Γρηγόριος (1690 -1693)	90
18ος αιώνας	90
2.17 Διονύσιος ο Χίος (1693 - 1730)	90
2.18 Διονύσιος ο εξ Ιωαννίνων (1730 - 1739)	91
2.19 Κωνστάντιος ο Μυτιληναίος (1739 - 1748)	93
2.20 Νεκτάριος (1749 - 1766)	94
2.21 Διονύσιος ο Λαρισαίος (1766- 1793)	97
2.22 Δοσίθεος Παναγιωτίδης (1793- 1842)	101
Γ. Οι επισκοπικοί κατάλογοι της Μητρόπολης Ναυπακτίας και Ευρυτανίας	105
3.1 Άνθιμος Ολύμπιος (1852 -1881)	106
3.2 Δαυίδ Τολμίδης (1884-1896)	107
Δ. Οι επισκοπικοί κατάλογοι της επισκοπής Ευρυτανίας	108
4.1 Σεραφείμ Δομβοΐτης (1901-1914)	109
Ε. Οι επισκοπικοί κατάλογοι της επισκοπής Ναυπακτίας και Ευρυτανίας	110
5.1 Αμβρόσιος Νικολαΐδης (1914-1936)	111
5.2 Γερμανός Γκούμας (1936-1945)	113
5.3 Χριστόφορος Μ. Αλεξανδρόπουλος (19/10/1945-3/3/1958)	115
5.4 Δαμασκηνός Κοτζιάς (25/5/1958 – 23/1/1979)	117
ΣΤ. Οι επισκοπικοί κατάλογοι της ιεράς Μητροπόλεως Καρπενησίου	118
6.1 Νικόλαος Δρόσος (1979-2016)	119
6.2 Γεώργιος Ρέμπελος (2016-...)	120
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'	123
ΤΟΠΙΚΗ ΑΓΙΟΛΟΓΙΑ	123
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	125

1. Όσιος Παρθένιος ο Σκούρτος	126
2. Άγιος Γεράσιμος ο οσιομάρτυς ο Τραχωνίτης	129
3. Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός	130
3.1 Ο βίος του οσίου	130
3.2 Τα πρώτα γράμματα	132
3.3 Οι ανώτερες σπουδές και η επιστροφή στην Ελλάδα	135
3.4 Ο όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και οι θεολογικές έριδες	140
3.5 Το συγγραφικό έργο του οσίου Ευγενίου	140
4. Άγιος Δαμιανός ο εκ Μυριχόβου	141
5. Άγιος Παρθένιος Β΄ επίσκοπος Ραδοβισδίου	142
6. Άγιος Μιχαήλ ο νεομάρτυς ο εκ Γρανίτσης	144
7. Άγιος Νικόλαος ο νεομάρτυς ο Καρπενησιώτης	146
8. Άγιος Ρωμανός ο εξ Ανδρανόβης	147
9. Όσιος Ακάκιος ο Καυσοκαλυβίτης	148
10. Άγιος Ιωάννης ο εξ Αγαρηνών	149
11. Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός	151
12. Όσιος Ανδρέας ο Ερημίτης και Θαυματουργός	152
13. Άγιος Κυπριανός ο εκ Κλειτζού	155
14. Άγιος Σεραφείμ ο ιερομάρτυς, επίσκοπος Φαναρίου και Νεοχωρίου	157
15. Άγιος Ιερομάρτυς Ιωάννης ο εξ Αγράφων και εν Αδριανουπόλη μαρτυρήσαντος	158
16. Αναστάσιος Γόρδιος	161
17. Όσιος Ευδόκιμος ο Βατοπαιδινός (εύρεση λειψάνου 1840)	162
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄	163
ΟΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΕΣ ΙΕΡΕΣ ΜΟΝΕΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΚΑΡΠΕΝΗΣΙΟΥ	163
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	165
1. ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΤΑΤΑΡΝΗΣ	168
1.1 Τοποθεσία ιεράς μονής	168
1.2 Ιστορία ιεράς μονής	169
1.3 Η νεότερη ιστορία της Ιεράς Μονής- ο νέος κτήτορας της Μονής	171
1.4 Η εθνική δράση της ιεράς μονής	172
1.5 Βιβλιοθήκη και Κειμήλια	173
2. ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΠΡΟΥΣΟΥ	175
2.1 Τοποθεσία ιεράς μονής	175
2.2 Ιστορία ιεράς μονής	176

2.3 Ιστορία εύρεσης της Ιεράς Εικόνας της Θεοτόκου	177
2.3.1 Η εικόνα της Παναγίας της Προυσιώτισσας	179
2.4 Η επωνυμία της Ιεράς Μονής	180
2.5 Η ιερά μονή ως εκπαιδευτικό κέντρο	181
2.6 Η εθνική δράση της ιεράς μονής.....	183
2.7 Βιβλιοθήκη και κειμήλια της ιεράς μονής	187
3. Μοναστήρια της Ευρυτανίας που έχουν καταστραφεί	190
3.1 Ιερά Μονή Ζωοδόχου Πηγής Φουρνάς.....	190
3.2 Ιερά Μονή Ιωάννου Προδρόμου στο Νέο Αργύρι Ευρυτανίας	190
3.3 Ιερά Μονή Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου Παλαιοκατούνας.....	191
3.4 Ιερά Μονή Σπινάσας (Νεράϊδας)	191
3.5 Μονή Μεσαμπελίας.....	192
3.6 Μονή της Παναγίας στη Φραγκίστα	192
3.7 Μονή Καταφυγίου (Κουμασιά).....	192
.....	194
3.8 Ιερά Μονή Αγίου Δημητρίου στα Λεπιανά	194
3.9 Ιερά Μονή Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στην Ανατολική Φραγκίστα	194
3.10 Μονή Παρκιού.....	195
3.11 Μονή του Σωτήρος στη Δάφνη (Κουφάλα).....	196
3.12 Μονή Παναγίας στη Γρανίτσα.....	196
3.13 Μονή Ιωάννη του Προδρόμου στη Βιρνίκο	196
3.14 Ιερά μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Πρασιά.....	196
3.15 Ιερά Μονή Τροβάτου	197
3.16 Η Ιερά Μονή της Σάϊκας	197
3.17 Ιερά Μονή Αγίας Παρασκευής στη Γούβα.....	198
3.18 Ιερά Μονή της Παναγίας της Στάνας	198
3.19 Ιερά Μονή Παναγίας Πελεκητής.....	201
3.20 Ιερά Μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Βράχας	206
3.21 Ιερά Μονή Προφήτη Ηλία της Αγίας Τριάδας.....	208
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄	209
ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ	209
1. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ.....	211
2. ΣΧΟΛΕΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ	216
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	216

2.1 ΣΧΟΛΕΣ ΓΙΑ ΑΝΩΤΕΡΗ ΜΟΡΦΩΣΗ.....	217
2.1.1 Σχολή Προυσού	217
2.1.2 Σχολή Καρπενησίου.....	219
2.1.3 Σχολή Βραγγιανών.....	222
2.1.4 Σχολή του Φουρνά	225
2.2 ΣΧΟΛΕΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΚΟΙΝΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ	226
2.2.1 Του Καρπενησίου	226
2.2.2 Της Αγίας Τριάδος	226
2.2.3 Της Βράχας	227
2.2.4 Του Κερασόβου	227
2.2.5 Της Καστανιάς Αγράφων	227
2.2.6 Της Ρεντίνας Αγράφων	227
3. ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΚΑΙ ΛΟΓΙΟΙ.....	228
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	228
3.1 Ιωάννης Καρνοφύλλης.....	229
3.2 Διονύσιος ο εκ Φουρνά.....	231
3.2.1 Η παραμονή του Διονυσίου εκ Φουρνά στο Άγιο Όρος	233
3.3 Θεοφάνης ο εκ Φουρνά	236
3.4 Κύριλλος ο εκ Φουρνά	238
3.5 Σέργιος Μακρής ή Μακραίος	240
3.6 Ιωάννης Μακρής	243
3.7 Κύριλλος Καστανοφύλλης.....	245
3.8 Αναστάσιος ο Γόρδιος (1654-1792)	249
3.9 Ιωάννης Δημητριάδης Φουρναίος ή Αγραφιώτης (1766-1792)	254
3.10 Αγραφιώτες συνδρομητές σε εκδόσεις την περίοδο 1800-1821	256
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	259
SUMMARY	263
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1.....	267
.....	272
.....	272
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2.....	273
.....	274
ΠΕΡΙΛΙΨΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ	275
.....	277

.....	278
ΠΕΡΙΛΙΨΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ	279
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3.....	280
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4 – ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΕΚ ΤΩΝ ΚΕΙΜΗΛΙΩΝ, ΕΙΚΟΝΩΝ, ΛΕΙΨΑΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΛΑΙΤΥΠΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΜΟΝΩΝ ΚΑΙ ΕΝΟΡΙΩΝ.....	281
ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΠΡΟΥΣΟΥ	281
ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΤΑΤΑΡΝΑΣ	286
.....	287
.....	288
.....	288
.....	289
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΑ ΚΕΙΜΗΛΙΑ ΤΩΝ ΕΝΟΡΙΩΝ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ.....	290
.....	290
.....	291
.....	292
.....	293
.....	294
.....	295
.....	297
.....	298
.....	299
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	300

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η μακραίωνη ιστορική παρουσία της Ιεράς Μητροπόλεως Καρπενησίου και η συμβολή της στη διατήρηση της χριστιανικής πίστης και του Ελληνισμού ήταν η πρόκληση και το ερέθισμα για την ανάληψη της συγγραφής της συγκεκριμένης μελέτης. Επιδιώξή μου είναι να συμβάλω, στο μέτρο των δυνατοτήτων μου, στη διερεύνηση και παρουσίασή της, δια μέσου των αιώνων, της ιστορικής πορείας και πνευματικής προσφοράς της Ιεράς Μητροπόλεως Καρπενησίου, συνυφασμένης με την ιστορία της ευρύτερης περιοχής της Ευρυτανίας.

Η πνευματική εργασία, την οποία κατέβαλα για να ολοκληρωθεί η μελέτη, αποτέλεσε μια έμπονη προσπάθεια αγωνίας και αναζήτησης τόσο των πηγών, όσο και των βοηθημάτων. Στόχος μου είναι, προσεγγίζοντας το ιστορικό παρελθόν της Ευρυτανίας, τις ξεχωριστές πνευματικές προσωπικότητες και τους αγίους που με τις δράσεις τους επηρέασαν την τοπική, αλλά και γενικότερα την ελληνική ιστορία, να αναδειχθεί ο ιδιαίτερος και καθοριστικός ρόλος της Μητροπόλεως Καρπενησίου στη διατήρηση της ορθόδοξης πίστης, στη διάνοηση, στην εκπαίδευση και στον πολιτισμό στην Ευρυτανία και στους ανθρώπους της.

Θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον Μητροπολίτη Καρπενησίου κ.κ. Γεώργιο για την ευλογία του και την παρότρυνσή του να ασχοληθώ με την ιστορική πορεία της τοπικής μας Εκκλησίας, καθώς και για την πνευματική στήριξή του στην ολοκλήρωση της προσπάθειάς μου. Τον Σεβασμιότατο Μητροπολίτη Άρτης κ.κ. Καλλίνικο, στου οποίου το δυναμικό ανήκω από τον Απρίλιο του 2023, για την πνευματική του στήριξη για την ολοκλήρωση αυτού του πονήματος.

Ακόμα, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου προς τον καθηγούμενο της Ιεράς Μεγίστης Μονής Βατοπαιδίου Αγίου Όρους, πατέρα Εφραίμ, για την ενίσχυση του και την πνευματική του καθοδήγηση

και υποστήριξη στην προσπάθεια μου αυτή. Η προσευχές του και η παρουσία του υπήρξε επιστηρικτική στον αγώνα μου και τον ευχαριστώ εκ βαθέων.

Ευχαριστίες θα ήθελα να απευθύνω στον κ. Κωνσταντίνο Σπανό, εκπαιδευτικό, ιστορικό και εκδότη του Θεσσαλικού Ημερολογίου, για την πολύτιμη βοήθεια του.

Επιπροσθέτως, την ιδιαίτερη μέριμνα και το ενδιαφέρον από την τριμελή εισηγητική επιτροπή, την οποία και ευχαριστώ. Ειδικότερα, η συμπαράσταση και οι υποδείξεις του συμβούλου καθηγητή κ. Αθανάσιου Ε. Καραθανάση υπήρξαν πολύτιμες και στην διόρθωση του θεματολογικού πλαισίου αλλά και στην τελική διαμόρφωση των κειμένων, κατόπιν διευκρινήσεων και εμπλουτισμού των κειμένων, ανατρέχοντας στις πηγές και δίνοντας μου την δυνατότητα να έρθω σε επαφή με τα διάσπαρτα κομμάτια της ιστορίας, που ενώνοντας τα ξεδιπλώνουν την μακραίωνη και σημαντική ιστορία της Μητρόπολης Καρπενησίου.

Συντομογραφίες

ΑΒΜΕ: Αρχείο Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος

ΑΔ: Αρχαιολογικό Δελτίο

ΑΕ: Αρχαιολογική Εφημερίς

ΑΕΕ: Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια

ΑΧ: Αρχαιολογικά Χρονικά

ΒCH: Bulletin de correspondance hellenique

ΔΙΕΕ: Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας

ΔΧΑΕ: Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

ΕΕΒΣ: Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών

ΕΕΕ: Εταιρεία Ευρυτάνων Επιστημών.

ΕΕΘΣΠΘ: Επιστημονική Επετηρίς της Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης

ΕΕΣΜ: Επετηρίς Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών

ΕΗΜ: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών

ΕΙΕ: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

ΕΙΝΣ: Επετηρίς Ιδρύματος Νεοελληνικών Σπουδών

ΕΚΕΣΜ: Ευρωπαϊκό Κέντρο Ευρυτανικών Σπουδών και Μελετών

ΕΜΣ: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.

ΕΦΣΚ: Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως

ΗΧ: Ηπειρωτικά Χρονικά

ΘΗΕ: Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια

ΘΗ: Θεσσαλικό Ημερολόγιο

ΘΧ: Θεσσαλικά Χρονικά

ΙΕΕ: Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών

ΝΕ: Νέος Ελληνομνήμων

ΜΝΕ: Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά

ΠΕΚ: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης

ΠΕΦΣΚ: Περιοδικόν Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου

Κωνσταντινουπόλεως, Κωνσταντινούπολη

ΠΚΡ: Πνευματικό Κέντρο Ρουμελιωτών

Π.Φ.Α.: Προσωπικό Φωτογραφικό Αρχείο

ΠΧΑΕ: Πρακτικά της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

ΡG: Patrologia Graeca

ΣΝΕ: Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού (συλλογή).

ΧΑΕ: Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ευρυτανία διαχρονικά προσέφερε πολλά στο εθνικό σύνολο. Αυτός είναι και ο λόγος που, όσοι ή έχουν καταγωγή από την Ευρυτανία ή ζουν στην περιοχή, νιώθουν υπερηφάνεια, γιατί προέρχονται από μια περιοχή με τεράστια συνεισφορά στην ιστορία, τον πολιτισμό, τη θρησκεία, τα γράμματα. Η ευρύτερη περιοχή έχει πλούσια ιστορική παράδοση, ενώ η προσφορά της στον πολιτισμό και τους αγώνες του Γένους είναι ανεκτίμητη.

Η ιστορική έρευνα γύρω από την ταυτότητα μιας Ιεράς Μητροπόλεως δεν βοηθά μονάχα στην επιστήμη της Εκκλησιαστικής Ιστορίας, αλλά δίνει και το ιστορικό στίγμα της Μητρόπολης μέσα από την πορεία της στο χρόνο. Το θέμα της παρούσας μελέτης αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί αναφέρεται στην ιστορική Ιερά Μητρόπολη Καρπενησίου, που η ιστορία της, όπως έχουν αποδείξει και οι αρχαιολογικές έρευνες και μελέτες, ξεκινά από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια.

1. Η Γεωγραφική Θέση της Ευρυτανίας

Η Ευρυτανία βρίσκεται στο κέντρο της Ρούμελης και χωροθετείται από ορεινούς όγκους της Κεντρικής Ελλάδας. Στη μεγαλύτερη έκτασή της καλύπτεται από βουνά, όπως ο Τυμφρηστός και ο Παναιτωλικός, ενώ τη διαπερνούν τα ποτάμια, όπως ο Αγραφιώτης, ο Μέγδοβας και ο Αχελώος, που εκβάλλουν στο Ιόνιο Πέλαγος. Ο αριθμός των κατοίκων της περιοχής δεν μπορεί να προσδιορισθεί με ακρίβεια, γιατί, εξαιτίας των πολεμικών συγκρούσεων, ποτέ δεν ήταν ίδιος.

Η αδυναμία της να έχει πρόσβαση στη θάλασσα, αλλά και το ιδιαίτερο ανάγλυφο του εδάφους της ήταν οι λόγοι που λίγοι περιηγητές μπόρεσαν να ανακαλύψουν τις ομορφιές της¹.

2. Προϊστορία και ονομασία της Ευρυτανίας

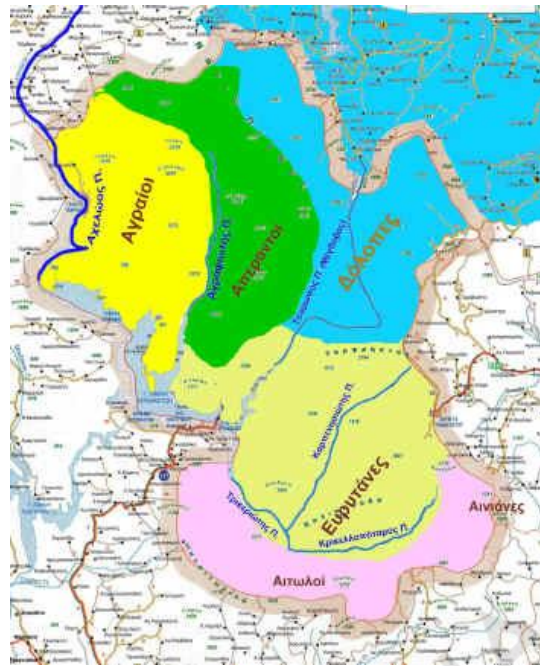
Η αρχαία Ευρυτανία είχε ως πρωτεύουσα την Οιχαλία, την οποία ίδρυσε ο Μελανεύς, βασιλιάς των Δρυόπων, χωρίς όμως να έχουμε περισσότερες πληροφορίες πάνω σε αυτό το θέμα². Η γεωγραφική περιοχή του Νομού Ευρυτανίας πρέπει να είχε κατοικηθεί από την Προϊστορική εποχή. Ο Όμηρος στην Ιλιάδα (Β, 682) αναφέρει τους Ευρυτάνες να λαμβάνουν μέρος σε εκστρατείες και σε τοπικούς πολέμους. Μάλιστα οι Ευρυτάνες φέρονται να έχουν λάβει μέρος και στον Τρωικό πόλεμο, στο πλευρό είτε του βασιλιά της Κύφου τον Γουνέα, είτε ως συμπολεμιστές του Αχιλλέα, με αρχηγό τον Φοίνικα ή τον Θόαντα.

---

¹ Κ. Κουτσούκης, *Η Ευρυτανία στις περιγραφές Ελλήνων και ξένων περιηγητών από την αρχαιότητα ως την εποχή μας*, εκδ. Ευρωπαϊκό Κέντρο Ευρυτανικών Σπουδών, Αθήνα 2008, σ. 11.

² Π. Βασιλείου, *Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν*, εκδ. Μαυρίδης, Αθήνα 1960, σ. 26

Η Ευρυτανία πήρε το όνομά της από το αρχαίο ρήμα "ερύω", που σημαίνει τεντώνω τη χορδή του τόξου. Γι' αυτό και «ευρυτάν» είναι ο άνθρωπος που χρησιμοποιεί με ιδιαίτερη ευκολία και τέχνη το τόξο. Το συγκεκριμένο επίθετο χρησιμοποιήθηκε και για τον πρώτο -μυθικό-βασιλιά της περιοχής, που ονομαζόταν Εύρυτος και, σύμφωνα με την παράδοση, ήταν καλός τοξοβόλος. Από αυτόν πήρε το όνομά της και όλη η περιοχή³.

Μια άλλη άποψη υποστηρίζει πως η περιοχή οφείλει το όνομά της στα πολλά νερά της: ευ + ρέω = εύρυτος περιοχή, χώρα με καλοτρεχούμενα νερά.

Η Ευρυτανία ήταν περιοχή κτήσης των Αιτωλών ήδη από τον 5^ο αιώνα⁴ π.Χ.. Στην περιοχή της Ευρυτανίας κατοικούσαν, εκτός από τους Ευρυτάνες, και άλλα αρχαία Ελληνικά φύλα, όπως οι Δόλοπες, οι Αγραίοι, οι Αινιάνες, οι Οφιονείς, τα οποία διατήρησαν τη συνοχή τους τόσο στη γλώσσα – μιλούσαν μια δική τους διάλεκτο- όσο και στη θρησκεία, τα έθιμα και το δίκαιο. Οι παραπάνω ευρυτανικοί λαοί μαζί με τους Οφιονείς, τους Θεσπιείς και τους Αποδωτούς αποτελούσαν την Επίκτητο Αιτωλία. Η Αιτωλική συμπολιτεία αυτή είχε ιδιαίτερη δύναμη μέχρι τη στιγμή της παρουσίας των Ρωμαίων και την υποταγή τους σε αυτούς⁵.

³ Ι. Φαλλής, *Ευρυτανία, Αρχαία ιστορία και θρύλος*, Αθήνα 1987, σ. 25-36.

⁴ Γ. Γιαννόπουλος, *Η Ευρυτανία στη διαδρομή της ευρύτερης εθνολογικής σύνθεσης και διοικητικής οργάνωσης*, εκδ. Μάτι, Κατερίνη 2021, σ. 152.

⁵ Π. Βασιλείου, *Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων κατά την Τουρκοκρατία*, σ. 28

Οι αρχαίοι κάτοικοι της Ευρυτανίας χαρακτηρίζονταν για τις ιδιαίτερες πολεμικές τους ικανότητες. Αυτές αποδεικνύονται από την απώθηση των Γαλατών του Βρέννου από τους Ευρυτάνες το 279 π.Χ. Οι ένοπλοι πολεμιστές των Αιτωλών, μαζί με τους Ευρυτάνες κάθε ηλικίας, κατόρθωσαν να προξενήσουν απώλειες στους Κέλτες⁶. Μάλιστα ο βασιλιάς των Γαλατών αυτοκτόνησε από την ήττα και οι Γαλάτες έφυγαν για πάντα από την περιοχή⁷.

Το αρχαίο Ελληνικό Δωδεκάθεο εννοείται ότι ήταν η θρησκεία των αρχαίων Ευρυτάνων. Στην περιοχή τιμούσαν ιδιαίτερος των θεό Διόνυσο, τον ομηρικό ήρωα Οδυσσέα και την Αρτέμιδα. Μάλιστα για τον Οδυσσέα υπήρχε και μαντείο στη «Μαύρη σπηλιά» στον Προυσό⁸.

3. Η διάδοση του Χριστιανισμού στην Ευρυτανία

Το κήρυγμα του Ευαγγελίου, όπως είναι γνωστό, έφτασε στην Ελλάδα από τον απόστολο Παύλο και τους μαθητές του Χριστού.

Για την Ευρυτανία δεν είναι εύκολο να καθοριστεί πότε ακριβώς κηρύχθηκε το Ευαγγέλιο, ούτε και πότε χειροτονήθηκε ο πρώτος επίσκοπος⁹. Είναι γνωστό ότι ο Χριστιανισμός έφτασε στην περιοχή από τρεις διαφορετικές πλευρές.

Έτσι το μήνυμα του Ευαγγελίου έφτασε αρχικά στην περιοχή, μέσω της Ναυπακτίας, από την εκκλησία της Κορίνθου.¹⁰ Κατόπιν, μέσω της

---

⁶ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 30.

⁷ Φαλλής, *ό.π.*, σ. 73-116.

⁸ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 47.

⁹ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 47.

¹⁰ Σ. Βυζαντινός (Μητρ. Άρτης), *Δοκίμιον ιστορικής τινος περιλήψεως της ποτε αρχαίας και εγκρίτου Ηπειρωτικής πόλεως Άρτης και της ωσαύτως νεωτέρας πόλεως Πρεβέζης*, Αθήναι 1884, σ. 32.

Αιτωλίας από την εκκλησία της Παλαιάς Πάτρας, που είναι γνωστή λόγω του μαρτυρίου του αποστόλου Ανδρέα¹¹ και από την εκκλησία της Υπάτης που τότε ήταν ακμάζουσα πόλη της κεντρικής Ελλάδας¹².

Μάλιστα από την Υπάτη διαδόθηκε σε όλη την Ευρυτανία ο χριστιανισμός. Το Κάλλιον, που εκείνη την εποχή ήταν πρωτεύουσα της Υπάτης, ανήκε στο Δεσποτάτο της Αιτωλικής Συμπολιτείας¹³.

Στην περιοχή υπήρχε ενεργή Εβραϊκή κοινότητα στην οποία δίδαξε ο απόστολος Ηρωδίων, μαθητής και συγγενής του αποστόλου Παύλου, ένας από τους Ο' αποστόλους. Ο απόστολος Ηρωδίων χειροτονήθηκε από τον απόστολο Παύλο πρώτος επίσκοπος Κεντρικής Ελλάδας, με έδρα της επισκοπής του την Υπάτη¹⁴.

4. Η περιοχή της Ευρυτανίας κατά τη Βυζαντινή περίοδο

Η ιστορία της Ευρυτανίας την περίοδο του Βυζαντίου δεν είναι ξεκάθαρη λόγω έλλειψης πληροφοριών. Τα λιγοστά αρχαιολογικά ευρήματα είναι ο τρόπος, με τον οποίο μπορούμε και ανακαλύπτουμε πτυχές της ιστορίας της Ευρυτανίας για την παραπάνω περίοδο¹⁵.

Η ιδιαίτερη μορφολογία του εδάφους της περιοχής, που χαρακτηρίζεται από το ορεινό, άγονο έδαφος και το μεγάλο υψόμετρο συνετέλεσε, ώστε να δοθούν αυτονομία και φορολογικές ελαφρύνσεις στους κατοίκους, αλλά και η ονομασία «Άγραφα» στην περιοχή, γιατί,

---

¹¹ Ζαχ. Μαθάς, *Κατάλογος ιστορικός των πρώτων επισκοπών και των εφεξής Πατριαρχών εν Κων/λει αγίας και Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας*, Αθήναι 1884, σ. 2.

¹² Ν. Γιαννόπουλος, *Επισκοπικοί Κατάλογοι Θεσσαλίας, Επετηρίς Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός 11(1915)*, σ. 204-219.

¹³ Κ. Βαστάκης, *Ευρυτανικόν Λειμωνάριον*, εκδ. Συνδέσμου Μεγαλοχωριτών, Αθήναι 1978.

¹⁴ Δ. Φαλλής, *Ο άγιος Λεωνίδης*, Αθήνα 1999, σ. 109

¹⁵ Γ. Γιαννόπουλος, *Η Ευρυτανία στη διαδρομή της ευρύτερης εθνολογικής σύνθεσης*, σ. 183-190.

λόγω των ορεινών όγκων, δεν είχε καταγράψει στους φορολογικούς καταλόγους της Αυτοκρατορίας¹⁶.

Οι κάτοικοι της Ευρυτανίας χαρακτηρίζονταν από την έντονη και βαθιά θρησκευτική τους πίστη. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι στα χρόνια του Κωνσταντίνου του Κοπρώνυμου (741-775) οι Αγραφιώτες αρνήθηκαν να υπογράψουν συνθήκη, με την οποία τους ζητούνταν να αποδεχθούν το διάταγμα εναντίον των εικόνων την περίοδο της εικονομαχίας. Μάλιστα οι Ευρυτάνες όχι μόνο αρνήθηκαν να υπογράψουν, αλλά και, σύμφωνα με τον Ανδριώτη Μιχ. Ψελλό, «θανάτω μαχαίρας παρέδωκαν» τους έξαρχους του αυτοκράτορα που πήγαν στην περιοχή για να τους αναγκάσουν να υπογράψουν το αυτοκρατορικό διάταγμα¹⁷.

Κατά τη διάρκεια της Βυζαντινής περιόδου οι κάτοικοι της Ευρυτανίας έδειξαν με ιδιαίτερο ζήλο την θέρμη τους στην υπεράσπιση του Βυζαντίου, αλλά και της περιοχής τους. Τα παραπάνω τα επιβεβαιώνει ένα ιστορικό γεγονός που συνέβη το 996 μ.Χ. Οι Βούλγαροι του Σαμουήλ υπέστησαν πανωλεθρία στον ποταμό Σπερχειό από τον βυζαντινό στρατηγό Νικηφόρο Ουρανό. Οι ίδιοι, θέλοντας να υποχωρήσουν, για να γλυτώσουν με όσο το δυνατόν λιγότερες απώλειες κατέφυγαν στα Αγραφιώτικα βουνά. Εκεί, όμως στο βουνό «Βουλγάρα»¹⁸ οι Βούλγαροι ήρθαν αντιμέτωποι με τους κατοίκους της περιοχής. Από τις συμπλοκές ελάχιστοι από του Βούλγαρους σώθηκαν και διέφυγαν, μέσω της Θεσσαλίας, στην Βουλγαρία¹⁹.

---

¹⁶ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 31.

¹⁷ Γαβριήλ, *Ιερά διήγησις περί της Θεοτόκου της Προυσιωτίσσης*, Αθήναι 1838, σ. 7-Γρ. Νταβαρίνος – Α. Τσιαπέρας, *Ιστορία της εν Ευρυτανία Ιεράς Μονής Προυσού και της εν αυτή θαυματουργού εικόνας της Παναγίας Προυσιωτίσσης*, Αθήνα 1957, σ. 39.

¹⁸ Το παραπάνω όνομα δόθηκε στο βουνό για να θυμίζει έκτοτε την συγκεκριμένη μάχη.

¹⁹ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 31.

5. Δείγματα πρωτοχριστιανικής λατρείας στην Ευρυτανία

5.1 Η παλαιοχριστιανική βασιλική του Αγίου Λεωνίδα

Από τη Ρωμαϊκή, αλλά και τη Βυζαντινή περίοδο, δεν υπάρχουν σημαντικά ευρήματα του πολιτισμού και της παράδοσης στην Ευρυτανία, εκτός από μερικές τοιχογραφίες στο μοναστήρι του Προυσού, που χρονολογούνται γύρω στο 1300 μ.Χ..

Η εκκλησιαστική ιστορία της Ευρυτανίας φωτίζεται ιδιαίτερα από την σημαντικότερη παλαιοχριστιανική βασιλική του Αγίου Λεωνίδα στο Κλαυσί Ευρυτανίας. Το μνημείο αποτελεί το μοναδικό ανασκαμμένο μνημείο της Ευρυτανίας που μας δίνει στοιχεία για την πρωτοχριστιανική περίοδο του 5^{ου} αιώνα μ.Χ. Ο ναός ανακαλύφθηκε τυχαία μόλις το 1956, ενώ η ανασκαφή του ξεκίνησε το 1958²⁰. Είναι τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με εγκάρσιο κλίτος και νάρθηκα διαστάσεων 28x18,50 μ., της οποίας σώζεται το ψηφιδωτό δάπεδο.

Λεπτομέρεια από το ψηφιδωτό δάπεδο

Ο ναός εξωτερικά

Το περίτεχνο ψηφιδωτό δάπεδο των 205τ.μ. αποδεικνύει ότι ο ναός ήταν μέρος μιας ακμάζουσας κοινωνίας²¹. Το ψηφιδωτό διατηρείται στο μεγαλύτερο μέρος του και αποτελείται από γεωμετρικά σχήματα,

²⁰ Μ. Χατζηδάκης, *Ανασκαφή Βασιλικής Κλαυσείου Ευρυτανίας, ΠΑΕ, Αθήνα 1958, σ.58.*

²¹ Γ. Γιαννόπουλος, *Η Ευρυτανία στη διαδρομή της ευρύτερης εθνολογικής σύνθεσης, σ. 183-184*

επιγραφές και άλλα γνωρίσματα πρωτοχριστιανικών βασιλικών²². Από την χρονολόγηση του ψηφιδωτού κατανοούμε ότι το κτίσμα είναι του 6^{ου} αιώνα μ.Χ. μιας και από επιγραφή που υπάρχει αναφέρει ως χρόνο δημιουργίας του ψηφιδωτού την 11^η ινδικτιώνα δηλαδή τα έτη 503, 508, 533, 548²³. Το σημαντικότερο στοιχείο του ψηφιδωτού είναι η παρουσία του ψαριού Τιλάπια, που για την αρχαία Αίγυπτο θεωρούνταν θεός και λατρευόταν ως Μάνα-Ήλιος. Ο ναός πιθανόν να καταστράφηκε από το σεισμό του 551μ.Χ²⁴.

Λεπτομέρεια από το ψηφιδωτό δάπεδο

Οι πρόσφατες ανασκαφές που έγιναν γύρω από το ναό ανάδειξαν την ύπαρξη αρχαίου παλαιοχριστιανικού οικισμού²⁵. Από τις επιγραφές, που βρέθηκαν στην περιοχή, διαπιστώνεται ότι ο ναός είναι αφιερωμένος στον μάρτυρα Λεωνίδα²⁶. Πιθανολογείται ο ναός να ήταν ο καθεδρικός ναός της επισκοπής, σύμφωνα και με τις υπόλοιπες επιγραφές που βρέθηκαν *in situ*. Μια από αυτές αναφέρεται στον επίσκοπο Αιμελιανό²⁷ με

²² Α. Τσόκας, «Τα νεότερα δεδομένα της αρχαιολογικής έρευνας στην Παλαιοχριστιανική Βασιλική του Αγίου Λεωνίδα», *Ευρυστανικά Χρονικά*, αρ.τ. 61-62, Απρίλιος- Δεκέμβριος 2019 σ.32-33.

²³ Γ. Σοφρώνης, «Η Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων και η εκκλησιαστική ζωγραφική κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο», Αθήνα 2020, σ. 22

²⁴ Μ. Χατζηδάκης, «Ανασκαφή Βασιλικής Κλαυσείου Ευρυτανίας», ΠΑΕ, Εν Αθήναις 1959, σ.63.

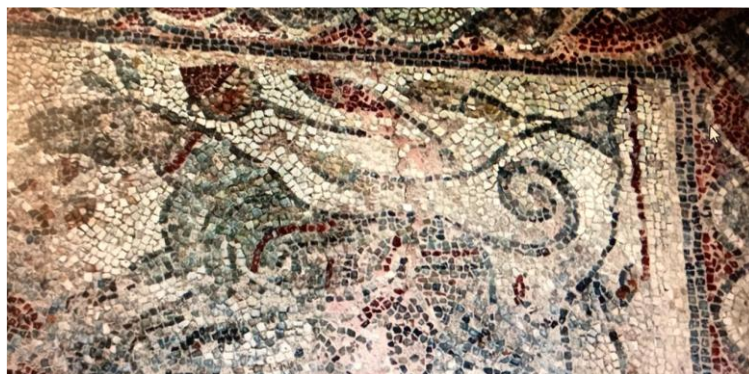
²⁵ Τσόκας, *ό.π.*, σ.27.

²⁶ Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ.63.

²⁷ Ο Βασιλ. Ατέσης (*Επισκοπικοί κατάλογοι της Εκκλησίας της Ελλάδος απ' αρχής μέχρι σήμερα*, Αθήναι 1975, 201) αναφέρει ότι πρέπει να θεωρήσουμε την επισκοπή ως μια από

χρονολογία την Ινδικτίωνα ΙΑ': *Επί του αγιωτάτου επισκ(όπου) ημών Αιμε(λ)ιανού, κε πρ(εσβυτέρων) Ευτυχιανού / κε Πολυκάρπου κε Με(λ)ισσού του ευλαβ(εσ)τ(άτου) αναγ(νώστου) κε οικονόμου κε παντ(ός) του κλήρου. Εγένετο η χαμοκέντησις. Ιν(δικτιώνος) ΙΑ'*²⁸.

Ο Αιμελιανός παραπέμπει στις αρχές του 6^{ου} αιώνα μ.Χ. και πρέπει να ήταν επίσκοπος της επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων²⁹.

Λεπτομέρεια από το ψηφιδωτό δάπεδο

6. Η περίοδος της Τουρκοκρατίας

Ο Σουλτανός Βαγιαζήτ Α' (1354-1403) κατέλαβε το 1393μ.Χ. την περιοχή της Θεσσαλίας, των Αγράφων και της Ευρυτανίας, η δε κατάληψη της Θεσσαλίας οδήγησε στην ένταξη της περιοχής στο «σαντζάκι των Τρικάλων», που υπαγόταν στο Εγιαλέτιο της Ρούμελης³⁰.

Την περίοδο του Μουράτ Β' (1404-1451)³¹ οι Τούρκοι παραχώρησαν προνόμια αυτονομίας στους κατοίκους της περιοχής των Αγράφων³². Τα προνόμια αυτά κατοχυρώθηκαν και αργότερα από τον Μωάμεθ Β' τον

τις αρχαιότερες του θεσσαλικού χώρου και συμπεριλαμβάνει, στον κατάλόγό της, το 490 μ. Χ. τον Αιμελιανό.

²⁸ Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ.62.

²⁹ Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ.63.

³⁰ Δ. Παπακαρούας, *Ιστορικά του Φουρνά των Αγράφων και των χωριών της περιοχής του κατά και μετά την Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1992, σ. 17.

³¹ Σοφρώνης, *ό.π.*, σ. 12.

³² Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 32

Πορθητή με φιρμάνι, το οποίο φυλασσόταν στο Φανάρι της Κωνσταντινούπολης³³.

Τελικά η ιδιαίτερη μορφολογία του εδάφους της περιοχής, οι ορεινές δυσπρόσιτες εκτάσεις, καθώς και η παράδοση των κατοίκων στην ανυπακοή και στον ανταρτοπόλεμο, ήταν οι λόγοι που δεν ευνόησαν την εδραίωση της οθωμανικής κυριαρχίας στην περιοχή. Είναι γεγονός, όμως, ότι οι Οθωμανοί προσπάθησαν, χωρίς αποτέλεσμα, με τη χρήση του πεζικού των τυφεκιοφόρων, του ιππικού των σπαχήδων, καθώς και με εξισλαμισμένους ορεισίβιους Αλβανούς, να κατακτήσουν την περιοχή³⁴.

Η κατάσταση άλλαξε, όμως τον 16^ο αιώνα, όταν ο σουλτάνος Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής έστειλε τον Βέιλερ Βέη, Οθωμανό αρχιστράτηγο, να υπογράψει με τους προεστώτες των Άγραφων, στις 10 Μαΐου 1525, την συνθήκη του Ταμασίου³⁵. Σύμφωνα με την συνθήκη, τα Άγραφα διατήρησαν την αυτονομία και αυτοδιοίκηση που είχαν ήδη από την εποχή του Βυζαντίου, οι κάτοικοι της περιοχής είχαν το δικαίωμα να εκλέγουν αυτοί τους προεστούς και τους εκπροσώπους των εντόπιων αρχών τους, να απαγορεύεται η εγκατάσταση Τούρκων στην περιοχή και να μπορούν να συγκεντρώνουν τους φόρους, που τους αναλογούσαν, δηλαδή 5000 γρόσια το χρόνο, για να απαλλάσσονται από το παιδομάζωμα³⁶.

---

³³ Μ. Γκιόλιας, *Συμβολή στην ιστορία του κοινωνικού και πολιτισμικού χώρου της Ευρυτανίας*, σ. 28

³⁴ Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Empire of the Gazis, The Rise and the Decline of the Ottoman Empire (1280-1808)*, vol.1, London 1976, p.31,53.

³⁵ Μ. Γκιόλιας, *Ιστορία της Ευρυτανίας στους Νεώτερους χρόνους (1393-1821)*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1999, σ.118-119.

³⁶ Σοφρώνης, *Η Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ. 12.

Με την υπογραφή της συνθήκης του Ταμασίου η Ρούμελη διαιρέθηκε σε σαντζάκια-νομούς, οι νομοί σε καζάδες-επαρχίες και οι επαρχίες σε ναχιγιέδες-δήμους για την εύρυθμη διοίκηση της περιοχής³⁷.

Η περιοχή της Ευρυτανίας, κατά την Τουρκοκρατία ανήκε στην διοικητική περιφέρεια των Τρικών και η ευρύτερη περιοχή της Ευρυτανίας χωριζόταν στην επαρχία των Αγράφων, που περιελάμβανε τα χωριά των Αγράφων - Θεσσαλικά και Ευρυτανικά- και στην επαρχία του Καρπενησίου, στην οποία ανήκαν τα Βλαχοχώρια, τα Πολιτοχώρια, το Σοβολάκο και το Απόκουρο³⁸.

Η περιοχή της Ευρυτανίας είχε χωριστεί σε τρεις καζάδες. Ο καζάς των Αγράφων ανήκε στο σαντζάκι των Τρικών, ο καζάς του Καρπενησίου ανήκε στο σαντζάκι της Ναυπάκτου και ο καζάς του Κερασόβου δεν ήταν γνωστό σε ποιο σαντζάκι ανήκε. Στον καζά των Αγράφων³⁹ πρωτεύουσα ήταν τα Άγραφα και την διοίκηση ασκούσαν ο σακτζάμπεης των Τρικών που φρόντιζε για την ευταξία της περιοχής και την είσπραξη των φόρων καθώς και ο καδής που είχε την θέση του ιεροδικαστή της περιοχής⁴⁰.

---

³⁷ Ιω. Γιαννόπουλος, *Η διοικητική οργάνωση της Στερεάς Ελλάδος κατά την Τουρκοκρατίαν (1939- 1821)*, εκδ. Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 1971, σ. 100-101.

³⁸ Μ. Παναγιωτοπούλου – Μποτονάκη, «Οφειλές στον Κύριλλο Καστανοφύλλη: Σκέψεις για τη ζωή και τη δράση του υπό το πρίσμα του 21ου αιώνα» στο «Κύριλλος Καστανοφύλλης, Το ανακαινιστικό και Αναμορφωτικό έργο του στην Ιερά Μονή της Παναγίας Προσιώτισσας» Πρακτικά Ημερίδας, Καστανιά Προυσού 10 Αυγούστου 2016 επιμέλεια Α. Παπαδόπουλος, Αθήνα 2016 σ. 89-103

³⁹ W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, τ. 4, London 1835, σ.269.

⁴⁰ J. Neroulos, *Histoire moderne de la Grece*, Geneve 1828, σ.49-50.

7. Τα Άγραφα και η συμβολή τους στην Ελληνική Επανάσταση

Οι κάτοικοι της περιοχής των Αγράφων είχαν συμβάλει ποικιλότροπα στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα εναντίον των Τούρκων. Κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής κυριαρχίας, οργανώθηκαν διάφορα επαναστατικά κινήματα στην περιοχή της Ευρυτανίας.

Στην περιοχή των Αγράφων είχε αναπτυχθεί έντονη επαναστατική δραστηριότητα εξαιτίας του θεσμού των αρματολών. Μάλιστα υπήρχαν δύο ενεργά αρματολίκια, αυτό των Αγράφων και του Καρπενησίου. Ο παραπάνω θεσμός που αποτελούσε οργανωμένο σύστημα τοπικής εδαφικής κυριαρχίας έχοντας στην κορυφή της μια αριστοκρατική ομάδα⁴¹ βοήθησε την περιοχή για να μην μπορούν οι Οθωμανοί να επιβάλουν την απόλυτη κυριαρχία τους, όπως ακριβώς έγινε με τις αντίστοιχες πεδινές περιοχές. Για τον υπόδουλο λαό οι αμαρτωλοί ήταν οι πρωταγωνιστές στην προσπάθεια του Γένους για ελευθερία από τους Οθωμανούς⁴².

Η ναυμαχία της Ναυπάκτου (1571) μετέδωσε το μήνυμα της ελπίδας σε όλους τους Έλληνες της περιοχής. Ήδη πριν τη ναυμαχία είχαν προηγηθεί επαναστατικά κινήματα στην περιοχή, που έδειχναν την θέληση και αγωνία των κατοίκων της περιοχής για την ελευθερία. Τέτοια ήταν η εξέγερση του Θεόδωρου Μπούα Γρίβα στη Βόνιτσα και το Ξηρόμερο⁴³. Συνήθως οι επαναστατικές τάσεις εξουδετερώνονταν από τους Οθωμανούς ή και καταπνίγονταν.

---

⁴¹ Π. Πιζάνιας, Ο κόσμος της «θάλασσας των βουνών» ο αρματολισμός από τον 16ο αιώνα έως το 1821, *Ν. Εστία*, τομ. 173, τ. 1857, Μάρτιος 2013, σ. 88.

⁴² Πιζάνιας, *ό.π.*, σ. 96.

⁴³ Κ. Τσικνάκης, *Η ναυμαχία της Ναυπάκτου και οι επαναστατικές κινήσεις στον ελλαδικό χώρο*, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης: Η απήχηση της ναυμαχίας της Ναυπάκτου στον κόσμο, Ναύπακτος, 13 Οκτωβρίου 2012, σ. 85.

Κατά τον 17^ο αι. αυξήθηκαν τα επαναστατικά κινήματα στη περιοχή. Το 1601 σημειώθηκε το πρώτο επαναστατικό κίνημα του Διονυσίου του Φιλοσόφου (ή Σκυλοσόφου, όπως τον χαρακτήρισαν) από την Ιερά Μονή Τατάρνας, στο οποίο πήραν μέρος Αγραφιώτες και Ευρυτάνες με πρωταγωνιστή τον Αρχιεπίσκοπο Φαναρίου και Νεοχωρίου Σεραφείμ⁴⁴. Η παραπάνω εξέγερση απέτυχε και οι Οθωμανοί βρήκαν ευκαιρία να διώξουν τους κατοίκους της περιοχής. Λίγο αργότερα, το 1611 έλαβε χώρα μια δεύτερη αποτυχημένη προσπάθεια του Διονυσίου στην Ήπειρο αυτή τη φορά, και έναν καινούργιο κύκλο διώξεων των Ελλήνων της περιοχής.

Τον Απρίλιο του 1684 η Βενετία ξεκίνησε πόλεμο εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με επικεφαλής τον Francesco Morosini⁴⁵. Την ίδια στιγμή, μετά και από υποκίνηση των Βενετών, εξεγέρθηκε και η Ευρυτανία με οπλαρχηγούς τους Χορμόπουλο των Αγράφων και Λιβίνη του Καρπενησιού⁴⁶, ο Λιβίνης έμεινε στην τοπική ιστορία γνωστός από την νίκη του στη μάχη που έδωσε στη Γόλιανη, αλλά λίγο αργότερα θα χάσει τη ζωή του σε άλλη μάχη στην Αράχωβα. Η επαναστατική δράση του Λιβίνη κατέστη το σημείο αναφοράς των κατοίκων της περιοχής όπως αυτό διαπιστώνεται από το τοπωνύμιο Λιβίνη, κοντά στο Καρπενήσι και από το δημοτικό τραγούδι που τιμά τη μνήμη του⁴⁷.

Την ίδια περίπου περίοδο, 1688 – 1699, με το μέρος των Βενετών και συγκεκριμένα στο πλευρό του Possina⁴⁸, έδρασε και ο Μανιάτης πειρατής Λιμπεράκης Γερακάρης, ο μετέπειτα μπέης της Μάνης που διακρίθηκε κατά τον β' Τουρκοβενετικό πόλεμο⁴⁹. Τελικά οι ελπίδες των κατοίκων της

---

⁴⁴ Μ. Γκιόλιας, *Ιστορία της Ευρυτανίας στους Νεώτερους χρόνους (1393-1821)*, σ. 270.

⁴⁵ Γκιόλιας, *ό.π.*, σ. 277-298.

⁴⁶ Κ. Σάθας, *Η Τουρκοκρατούμενη Ελλάς: Ιστορικών δοκίμιον περί των προς αποτίναξιν του Οθωμανικού ζυγού επαναστάσεων του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1869, σ. 341.

⁴⁷ Σάθας, *ό.π.*, σ. 341.

⁴⁸ Γκιόλιας, *ό.π.*, σ. 288-290.

⁴⁹ Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: Από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της σήμερα, Προς διδασκαλίαν των παιδων*, Εν Αθήναις 1853, σ. 575, 636.

περιοχής των Αγράφων διαψεύστηκαν με την υπογραφή της συνθήκης του Κάρλοβατς (26/1/1699) κατά την οποία τα Άγραφα και η Ευρυτανία επέστρεψαν και πάλι στην κυριαρχία των Οθωμανών⁵⁰.

Από τον 18^ο αι. και μετά οι Ευρυτάνες θα δραστηριοποιηθούν εντονότερα στα επαναστατικά κινήματα της εποχής. Έτσι έλαβαν μέρος στα αποτυχημένα Ορλωφικά του 1770 και θα προκαλέσουν την οργή των Τούρκων, οι οποίοι θα προβούν σε αντίποινα απέναντι στους Ευρυτάνες⁵¹. Είναι γεγονός πως οι ελπίδες των Ελλήνων για βοήθεια είχαν στηριχθεί στην πολεμική δραστηριότητα της Ρωσίας στην περιοχή. Οι ελπίδες αυτές όμως και πάλι θα διαψευστούν με την αλλαγή της πολιτικής της Ρωσίας και τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (10-12/7/1774)⁵².

Από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα και μετά οι Ευρυτάνες επανέλαβαν τον αγώνα τους κατά των Οθωμανών, και πάλι στο πλευρό των Ρώσων, που με τα αρματολίκια των Αγράφων προσπάθησαν να δημιουργήσουν αντιπερισπασμό στον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1806-1812. Τότε με τη Ρωσία συνεργάστηκε ο Αγραφιώτης οπλαρχηγός Αθανάσιος Μπουκουβάλας που σκόπευε στην απελευθέρωση της περιοχής⁵³. Μάλιστα με τους Αγραφιώτες και Ευρυτάνες κλεφταρματολούς θα συνεργαστεί και ο Αλή Πασάς των Ιωαννίνων για να κερδίσει την αυτονομία του από την κεντρική διοίκηση⁵⁴.

Την ίδια περίοδο δραστηριοποιήθηκε και ο οπλαρχηγός Κατσαντώνης που αντιμετώπισε την επίθεση του Αλή Πασά και

---

⁵⁰ Γ. Φίνλεϋ, *Ιστορία της Τουρκοκρατίας και της Ενετοκρατίας στην Ελλάδα*, μτφρ. Μ. Γαρίδης, εκδ. Πυξίδα, Αθήνα 1972, σ.241.

⁵¹ Βασιλείου, *Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ. 35.

⁵² Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, σ.492.

⁵³ Γκιόλιας, *Ιστορία της Ευρυτανίας στους Νεώτερους χρόνους (1393-1821)*, σ.322.

⁵⁴ Γκιόλιας, *ό.π.*, σ.333.

απέκρουσε τον Χασάν Μπελούση στην Γέφυρα του Μανώλη και στη Σπινάσα⁵⁵.

Με την έναρξη της Επανάστασης του 1821, η Ευρυτανία ανέδειξε ήρωες αγωνιστές-θρούλους. Ο Οδυσσέας Ανδρούτσος, μαζί με τον ηγούμενο Τατάρνας Κυπριανό, έλαβαν μέρος στην νικηφόρα μάχη της Τατάρνας. Ο Κώστας Βελής κήρυξε την επανάσταση στο Κεράσοβο τον Μάιο του 1821.⁵⁶ Σημαντικό ρόλο στην επανάσταση είχαν οι οπλαρχηγοί Καρπενησίου Γιολδασαίοι και ο Γιάννης Μπράσκας από το Σοβολάκο⁵⁷. Η πόλη του Καρπενησίου απελευθερώθηκε στις 7 Ιουλίου του 1821. Η σημαντικότερη μάχη της περιοχής έγινε στο Κεφαλόβρυσσο το 1823, όπου έπεσε ηρωικά ο οπλαρχηγός Μάρκος Μπότσαρης. Από τότε θα περάσουν πολλά χρόνια με διάφορες μάχες ώσπου στις 23 Νοεμβρίου 1828, απελευθερώθηκε η Ευρυτανία⁵⁸. Αλλά και την περίοδο της Βαυαροκρατίας οι Ευρυτάνες εξεγέρθηκαν πολλές φορές εναντίον της Κυβέρνησης.

8. Σύγχρονη Ιστορία

Μέχρι το 2011 η Ευρυτανία ήταν ένας από τους 51 νομούς της Ελλάδας. Σήμερα με την εφαρμογή του Προγράμματος Καλλικράτης, είναι μια από τις 74 περιφερειακές ενότητες της Ελληνικής Επικράτειας, με την ονομασία Περιφερειακή Ενότητα Ευρυτανίας και υπάγεται διοικητικά στην Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας. Συνορεύει με την Αιτωλοακαρνανία, την Καρδίτσα και τη Φθιώτιδα. Πρωτεύουσα της Περιφερειακής Ενότητας Ευρυτανίας είναι το Καρπενήσι. Με τη συγχώνευση των 11 δήμων της

---

⁵⁵ Ε. Φραγγίστας, *Βίος Κατζαντώνη*, Εν Αθήναις 1862, σ.44.

⁵⁶ Παπαρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, σ. 764.

⁵⁷ Παπαρηγόπουλος, *ό.π.*, σ. 764.

⁵⁸ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Δ', σ.244

Περιφερειακής Ενότητας δημιουργήθηκαν δύο Καλλικρατικοί δήμοι: ο Δήμος Καρπενησίου, με έδρα το Καρπενήσι και ο Δήμος Αγράφων, με έδρα το Κερασοχώρι.

Στη σύγχρονη ιστορία, οι Ευρυτάνες διακρίθηκαν για την αντιστασιακή δράση τους εναντίον των Γερμανών κατακτητών κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η γεωγραφική θέση της Ευρυτανίας και η μορφή του εδάφους της, την καθιστούσαν καταφύγιο για όλους όσοι είχαν αποφασίσει να αντισταθούν απέναντι στον Γερμανό κατακτητή. Γι' αυτή την αγωνιστική στάση, το Καρπενήσι, η πρωτεύουσα της Ευρυτανίας, μαζί με άλλα εκατό χωριά της Νότιας Ευρυτανίας πυρπολήθηκαν από τους Ναζί το 1944.⁵⁹

Στη σύγχρονη ιστορική καταγραφή εντάσσεται και ο καταστρεπτικός σεισμός στις 5 Φεβρουαρίου 1966, που προκλήθηκε από το φράγμα του Αχελώου. Η καταστροφή ήταν τρομερή, αφού πολλά χωριά καταστράφηκαν ολοσχερώς -καταμετρήθηκαν μάλιστα- 1453 κατεστραμμένα σπίτια και πάνω από 5000 άστεγοι- γεγονός που οδήγησε στην ερήμωση του τόπου από ανθρώπινο δυναμικό⁶⁰.

Η παρούσα μελέτη χωρίζεται σε πέντε διαφορετικά κεφάλαια.

Στο Α' κεφάλαιο με τίτλο *Η Μητρόπολη Καρπενησίου στην πορεία της ιστορίας* παρουσιάζεται συνοπτικά η ιστορία της Μητρόπολης Καρπενησίου μέσα στο χρόνο. Η αναφορά στην εκκλησιαστική ιστορία της περιοχής βοηθά τον αναγνώστη να κατανοήσει ότι η σημερινή Μητρόπολη Καρπενησίου προέρχεται ιστορικά από την πρώτη και παλαιά επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων μέχρι και την μετεξέλιξή της στη σημερινή της μορφή

---

⁵⁹ Φ. Γελαδόπουλος, *Η Ευρυτανία στην Αντίσταση. Η Εθνική Αντίσταση στην Ευρυτανία: 50 χρόνια από την ίδρυση και το εθνικό συμβούλιο της ΠΕΕΑ, 1944-1994*, τόμος 1, Αθήνα 1994, σ. 25-53.

⁶⁰ Ε. Γιαννακόπουλος, *Η Σχολή των Ελληνικών Γραμμάτων*, εφ. Καθημερινή 15/08/1999.

ως Ιερά Μητρόπολη Καρπενησίου (με πρώτο Μητροπολίτη τον μακαριστό κυρό Νικόλαο Δρόσο). Αυτή η ιστορική ανασκόπηση αποδεικνύει όχι μόνο την ιστορική συνέχεια της Μητρόπολης Καρπενησίου, αλλά βοηθά στην διαπίστωση, ότι το σήμερα στηρίζεται πάνω στις βάσεις του παρελθόντος με την ένδοξη ιστορία.

Στο Β' Κεφάλαιο με τίτλο *Επισκοπικοί κατάλογοι της ιεράς Μητροπόλεως Καρπενησίου* ερευνώνται οι ονομαστικοί κατάλογοι των επισκόπων της περιοχής από την εποχή που υφίστατο η επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων μέχρι και τη σύγχρονη ιστορία. Η αναφορά στους επισκοπικούς καταλόγους φανερώνει τη διαδοχή των επισκόπων και τη συνεχή ιστορική πορεία της Μητρόπολης μέσα στο χρόνο. Το στοιχείο συνελέγησαν με βάση διάφορες γραπτές, προφορικές και αρχαιολογικές μαρτυρίες.

Στο Γ' κεφάλαιο τιτλοφορούμενο *Τοπική αγιολογία*, παρουσιάζονται οι άγιοι, που είτε κατάγονται από την Ευρυτανία, είτε έζησαν και έλαμψαν στην επικράτειά της, έμπρακτη απόδειξη της συνεχούς χριστιανικής και εκκλησιαστικής ζωής της Ευρυτανίας.

Στο Δ' κεφάλαιο με τίτλο *Οι σημαντικότερες Ιερές Μονές της Ιεράς Μητροπόλεως Καρπενησίου*, εξετάζεται η ιστορική πορεία των Ιερών Μονών Προυσού και Τατάρνης, των δύο δηλαδή μεγαλύτερων της Ιεράς Μητροπόλεως Καρπενησίου, αλλά ταυτόχρονα και των μοναδικών που εναπόμειναν στην περιοχή, μετά την απόφαση του 1833 που αφορά την κατάργηση 416 Ιερών Μονών στο νεοσύστατο Ελληνικό κράτος. Διεξοδική αναφορά γίνεται επίσης και στην εθνική τους δράση, στο πνευματικό έργο τους και στα κειμήλιά τους.

Στο Ε' Κεφάλαιο, με τίτλο *Παιδευτική και πνευματική προσφορά*, γίνεται λόγος για τη συμβολή της Ευρυτανίας στην πνευματική καλλιέργεια και ανάπτυξη του τόπου. Σ' αυτό παρουσιάζονται οι Σχολές των Αγράφων, όπως ονομάστηκαν, που ιδρύθηκαν και λειτούργησαν στην

ευρύτερη περιοχή και, φυσικά, οι μεγάλοι δάσκαλοι του Γένους και οι λόγιοι, που δίδαξαν ή είχαν καταγωγή από τα χωριά της Ευρυτανίας.

Η εργασία ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα και τη βιβλιογραφία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'
Η ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΚΑΡΠΕΝΗΣΙΟΥ ΣΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

Η ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΚΑΡΠΙΕΝΗΣΙΟΥ ΣΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Ο νομός Ευρυτανίας ποτέ δεν ήταν τμήμα μιας και μόνο εκκλησιαστικής αρχής και διοίκησης. Στα βορειοδυτικά του νομού Ευρυτανίας υπήρχε η επισκοπή Ραδοβισδίου, με έδρα στο χωριό Μάραθος της Αργιθέας και η υπόλοιπη Ευρυτανία, μέρος της Φθιώτιδας και των Θεσσαλικών Αγράφων ανήκαν στην επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων. Οι παραπάνω δύο επισκοπές υπάγονταν διοικητικά στη Μητρόπολη Λάρισας μέχρι την Ελληνική Ανεξαρτησία, με συνακόλουθα τις διοικητικές διαρθρώσεις.

1. Η ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΡΑΔΟΒΙΣΔΙΟΥ

Α. Τα διοικητικά όρια της επισκοπή Ραδοβισδίου.

Η επισκοπή Ραδοβισδίου αποτελούσε εκκλησιαστική περιφέρεια της παλαιάς Μητρόπολης Λαρίσης. Τα όρια της επισκοπής Ραδοβισδίου δεν είναι δυνατόν να ορισθούν ακριβώς.

Από την έρευνα φαίνεται ότι η επισκοπή περιελάμβανε ένα μέρος των δυτικών Αγράφων, μέρος της επαρχίας Βάλτου Αιτωλοακαρνανίας, τον Δήμο Τετραφυλίας και ένα μέρος του Δήμου Ηρακλείας. Η επισκοπή Ραδοβισδίου περιλάμβανε το δυτικό τμήμα της Αργιθέας και το Β.Α. τμήμα του σημερινού νομού της Άρτας, το Ραδοβύζι (τότε επαρχία Δρουπίας), και αποτελούνταν από τους Δήμους Ηρακλείας (Κάτω Ραδοβύζι) με κέντρο το Βελεντζικό, και Τετραφυλίας (Ανω Ραδοβύζι). Στην περιοχή αυτή ανήκουν σήμερα τα χωριά: Ζυγός, Μαρκινιάδα, Μελάτες, Παναγία Διασέλλου, Σκουλικαριά, Βελεντζικό, Μεσόπυργος, Μεγαλόχαρη, Αστροχώρι,

Καστανιά, Ελάτη, Τετράκωμο, Μεσούντα, Κάψαλα, Μηλιανά και Πηγές με τους συνοικισμούς τους⁶¹. Επιπλέον η επισκοπή περιελάμβανε τα χωριά Γρανίτσα, Λιθοχώρι, Ραπτόπουλο, Πρασιά, Κέδρα, Λεπιανά, Δαφνούλα, Ιτέα, Τοπόλιανα, Βελαώρα και Σιβίστα.

Η παραπάνω γεωγραφική περιοχή, στην οποία τοποθετείται η επισκοπή Ραδοβισδίου, ανήκε προχριστιανικά στους αρχαίους λαούς των Κουρήτων, Αγραίων και Αθαμάνων. Στην ίδια περιοχή ήταν κτισμένες οι αρχαίες χώρες Δρυόπες, Δολοπία και Αθαμανία⁶². Από γραπτή μαρτυρία του 194π.Χ. διαπιστώνεται ότι ο Αμύνανδρος, ως βασιλιάς των Αθαμάνων, είχε τα κτήματά του στα όρια της τότε επισκοπής Ραδοβισδίου. Οι Ρωμαίοι, ως κατακτητές της περιοχής, παρέδωσαν τα συγκεκριμένα εδάφη στη διοίκηση της Θεσσαλίας.

Η έδρα της επισκοπής Ραδοβισδίου για πολλούς αιώνες βρισκόταν στο χωριό Μάραθος της Αργιθέας του Νομού Καρδίτσας. Στο σημείο που, σύμφωνα με τις μαρτυρίες, βρισκόταν η επισκοπική οικία του επισκόπου Ραδοβισδίου, έχει ανεγερθεί ναός προς τιμήν του Γενεσίου της Θεοτόκου. Το σημείο είναι γνωστό ως «Επισκοπή» και διασώζονται εκεί ερείπια κτιριακού συγκροτήματος που επιβεβαιώνουν ότι εκεί βρισκόταν η επισκοπική οικία της περιοχής⁶³.

Αργότερα, μόλις στα μέσα του 18^{ου} αι., η έδρα της επισκοπής Ραδοβισδίου άλλαξε και μεταφέρθηκε στο χωριό Βελεντζικό του νομού Άρτας και η περιοχή ονομάστηκε Δεσποτικό⁶⁴.

---

⁶¹ Β. Ατέσης, *Ιστορία*, τ. Α., σ. 86.

⁶² Β. Χαλασάνης, *Ο Ραδοβισδίου Γρηγόριος Ρεγκούτας (1770-1837) και η επισκοπή του*, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Καρπενησίου, Πειραιάς 2019, σ. 173.

⁶³ Βασιλείου, *Η επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ. 120.

⁶⁴ Χαλασάνης, *Ο Ραδοβισδίου Γρηγόριος Ρεγκούτας (1770-1837) ό.π.*, σ. 182

B. Η προέλευση του ονόματος Ραδοβισδίου

Η γεωγραφική περιοχή της επισκοπής Ραδοβισδίου αναφέρεται στις γραπτές πηγές με διάφορα ονόματα. Στα κείμενα συναντούμε την περιοχή ως Ραδοβισδίου, Ραδοβιστίου, Ραδοβυζίου, Ραδοβυζίων, Ραντοβιτίου. Η ονομασία της επισκοπής οφείλεται σε Σλάβο τοπάρχη με το όνομα Ράντοβιτς (Radovits) που είχε εγκαταστήσει την κυριαρχία του στην περιοχή κατά τον 7^ο αιώνα μ.Χ. Την περίοδο του 7^{ου} αιώνα μ.Χ. παρατηρήθηκε το φαινόμενο οι Σλάβοι να μεταναστεύουν και να καταλαμβάνουν περιοχές της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Μάλιστα η κατάληψη του Σιρμίου (582μ.Χ.) οδήγησε τις μεταναστευτικές ροές των Σλάβων προς το Νότο φτάνοντας μέχρι και την Κρήτη. Με αυτό τον τρόπο δημιουργούσαν μικρά τοπικά σλαβικά κρατίδια Ταρνάνιδας-«Σκλαβηνία» λεγόμενα, μέσα σε εδάφη της ίδιας της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Αυτοί οι Σλαβικοί λαοί φρόντιζαν να ιδρύουν μικρά τοπικά σλαβικά κρατίδια μεταφέροντας μαζί τους κάθε περιουσιακό στοιχείο⁶⁵. Η κάθε «Σκλαβηνία» έπαιρνε το όνομά της από το όνομα του τοπάρχη που επέβαλε την κυριαρχία του⁶⁶.

Η κυριαρχία αυτή των Σλάβων δεν οδηγούσε στην οριστική εξαφάνιση των τοπικών λαών της περιοχής, αλλά για μεγάλο χρονικό διάστημα οι Σλάβοι επιδρομείς συνέχιζαν να ζουν στην περιοχή σε συνεργασία με τους τοπικούς λαούς. Αυτός είναι και ο λόγος που δεν μιλάμε για εκσλαβισμό των Βυζαντινών εδαφών, αλλά για απλή κατοχή. Με το πέρασμα του χρόνου οι τοπικοί πληθυσμοί, κάτω από την πίεση της παρουσίας των Σλάβων, υποχωρούσαν προς τα νησιά και τις παράλιες περιοχές⁶⁷.

---

⁶⁵ Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία, Α' 324-610*, Αθήναι 1975, σ. 322.

⁶⁶ Α. Vasiliev, *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453*, Αθήνα 1973, σ. 299

⁶⁷ G. Otsrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τ. Α', Αθήνα 2002, σ. 161.

Σύμφωνα με τον Βασίλειο Χαλασάνη, η περιοχή την οποία κατέλαβε ο Σλάβος τοπάρχης, από τον οποίο έλαβε και το όνομά της, η επισκοπή Ραδοβισδίου είχε ως όρια «στα ανατολικά τη σημερινή Γρανίτσα Ευρυτανίας (*Granica* είναι λέξη παλαιοσλαβικής προελεύσεως που σημαίνει όρια επικρατείας τόπου, σύνορο) στα δυτικά τη Μαρκινιάδα κοντά στον ποταμό Αραχθο του νομού Αρτας στα νότια τη Σιβίστα και τη Βελαώρα Ευρυτανίας, το Περδικάκι, το Σταθά και το Πατιόπουλο Βάλτου και τέλος στα βόρεια έθεσε την κορυφογραμμή Καλόγερος Γρανίτσας - Φτέρη και Γούπατα Βελτσίτσας - Κουρούνα - βουνά Πρασιάς - Κόκκινος Στανός Βραγκιανών Αργιθέας και Κόκκινο στεφάνι πάνω από το χωριό Πηγές του νομού Αρτας.»⁶⁸.

Την παραπάνω υπόθεση για την ονομασία της επισκοπής την επιβεβαιώνει αντίστοιχος Οθωμανικός Φορολογικός Κατάλογος του 1454, όπου φαίνεται η επισκοπή Ραδοβισδίου να ανήκει στην επαρχία Ράντοβιτς που υπαγόταν στο βιλαέτι Φαναρίου Καρδίτσης και στον καζά Τρικάλων⁶⁹.

Γ. Η επισκοπή Ραδοβισδίου μέσα στην ιστορία

1.1 Η περίοδος από τον 10ο αιώνα μέχρι τον 17ο αιώνα

Στα τέλη του 10^{ου} αι. μ.Χ. και στις αρχές του 11^{ου} αι. μ.Χ. συναντάμε στη Notitia του Λέοντα ΣΤ' του Σοφού (886-912) την επισκοπή Ραδοβισδίου ανάμεσα στις επισκοπές που υπάγονταν στην Μητρόπολη Λαρίσης. Σύμφωνα με την παραπάνω καταγραφή η επισκοπή Ραδοβισδίου

---

⁶⁸ Χαλασάνης, *Ο Ραδοβισδίου Γρηγόριος Ρεγκούτας (1770-1837) και η επισκοπή του*, σ. 178.

⁶⁹ Χαλασάνης, *ό.π.*, σ. 179.

βρισκόταν στην 15^η θέση των 25 επισκοπών που ανήκαν στη Μητρόπολη Λαρίσης⁷⁰.

Αργότερα, στη Notitia του Ιωάννου Τσιμισκή (972-976), η επισκοπή Ραδοβισδίου αναφερόταν ως 16^η επισκοπή στο σύνολο των 28 επισκοπών της Μητρόπολης Λαρίσης. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι επισκοπή αναφέρεται και σε κώδικες του 11^{ου} αιώνα κάτι που επιβεβαιώνει την πορεία της επισκοπής μέσα στο χρόνο⁷¹.

Στο Τακτικό του Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου (1282-1328) η επισκοπή Ραδοβισδίου κατέχει την 9^η θέση ανάμεσα σε 10 επισκοπές της Μητρόπολης Λαρίσης.

Κατά τον 14^ο αι. η επισκοπή Ραδοβισδίου αναφέρεται σε πατριαρχικό σιγίλιο του Οικουμενικού Πατριάρχη Φιλοθέου Κόκκινου, ο οποίος στο κείμενό του αναφέρει την επισκοπή ως 14^η ανάμεσα σε 16 επισκοπές της Μητρόπολης Λαρίσης⁷².

1.2 Η περίοδος από τον 17^ο αιώνα μέχρι τον 19^ο αιώνα

Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα συναντάμε την επισκοπή Ραδοβισδίου στην 7^η θέση των δέκα επισκοπών της Μητρόπολης Λαρίσης. Την παραπάνω πληροφορία διασώζει ο πατριάρχης Ιεροσολύμων Χρύσανθος σε γραπτή του συλλογή για τα οφφίκια του Πατριαρχείου⁷³.

Με τη χάραξη των συνόρων του νέου Ελληνικού Κράτους, το 1832 σημειώθηκαν αλλαγές και στις εκκλησιαστικές περιφέρειες της ελληνικής

---

⁷⁰ Γ. Ράλλης - Μ. Ποτλής, *Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων*, τ. Ε', Αθήνα 1855, σ. 474.

⁷¹ Α. Αβραμέα, *Η βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι το 1204, Συμβολή εις την Ιστορικήν Γεωγραφίαν*, εν Αθήναις 1974, σ. 180.

⁷² Χαλαστάνης, *Ο Ραδοβισδίου Γρηγόριος Ρεγκούτας (1770-1837) και η επισκοπή του*, σ. 183.

⁷³ Χρύσανθος Νοταράς, *Συνταγμάτιον περί των Οφικίων, Κληρικάτων, και Αρχοντικίων της του Χριστού Αγίας Εκκλησίας*, Ενετίησι 1778, σ. 72· Βλ. Χαλαστάνης, *ό.π.*, σ. 184

επικράτεια. Η επισκοπή Ραδοβισδίου τεμαχίζεται και τμήματα της συγχωνεύονται με αυτά της Μητρόπολης Λαρίσης. Η Μητρόπολη Λαρίσης έχασε μεγάλο αριθμό επισκοπών και πλέον αποτελούνταν μόνο από τέσσερις διαφορετικές επισκοπές: Τρίκκης, Γαρδικίου, Σταγών και Θαυμακού⁷⁴.

Το 1833 μεγάλο τμήμα της επισκοπής Ραδοβισδίου συνεχίζει να βρίσκεται κάτω από το ζυγό των Οθωμανών. Η παραπάνω εξέλιξη προκάλεσε τελικά την απώλεια της εκκλησιαστικής ανεξαρτησίας της επισκοπής με δικό της αρχιερέα. Το 1881 η επισκοπή Ραδοβισδίου πλέον δεν εμφανίζεται ως ξεχωριστή επισκοπή της Μητρόπολης Λαρίσης μιας και δεν περιλαμβάνεται στους επισκοπικούς καταλόγους της Μητρόπολης Λαρίσης. Το σύνολο των χωριών της επισκοπής είχαν μεταφερθεί στην επισκοπή Σταγών και στην Μητρόπολη Λαρίσης⁷⁵. Από τότε τα εδάφη της επισκοπής Ραδοβισδίου διανεμήθηκαν ανάμεσα στην Αρχιεπισκοπή Άρτας και στην Επισκοπή Θεσσαλίας και Φαναρίου.

Με Διάταγμα της Αντιβασιλείας που εκδόθηκε στο Ναύπλιο στις 20 Νοεμβρίου 1833 (ΦΕΚ αριθ. 38/27-11-1833), «περί προσωρινής διαιρέσεως των Επισκοπών του Βασιλείου», με πρόταση της Ιεράς Συνόδου, ορίστηκε ότι ο αριθμός των Επισκοπών του Βασιλείου να περιορίζεται σε δέκα μόνο επισκοπές. Εξαιτίας του παραπάνω διατάγματος τα χωριά των Ευρυτανικών Αγράφων εντάχθηκαν στην επισκοπή Καλλιδρομής όπως μετονομάστηκε η επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων, με πρώτο επίσκοπο τον Δοσίθεο Παναγιωτίδη (1793-1842)⁷⁶. Έκτοτε η επισκοπή Ραδοβισδίου έπαψε να υπάρχει και τελευταίος επίσκοπός της ήταν ο Γρηγόριος Ρεγκούτας (1770-1837)⁷⁷.

---

⁷⁴ Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τ. Β', σ. 94

⁷⁵ Β. Ατέσης, *Ιστορία*, τ. Α', σ. 84-85

⁷⁶ Για τον Δοσίθεο Παναγιωτίδη, βλ. παρακάτω.

⁷⁷ Για τον Γρηγόριο Ρεγκούτα (1770-1837) βλ. Βλ. Χαλασάνης, *ό.π.*

2. Η ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΛΙΤΖΑΣ ΚΑΙ ΑΓΡΑΦΩΝ

A. Τα διοικητικά όρια της επισκοπής Λιτσάς και Αγράφων

Το 395 μ.Χ. η περιοχή της Ευρυτανίας και των Αγράφων υπαγόταν διοικητικά στο Ανατολικό τμήμα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και συγκεκριμένα στη διοίκηση της Μακεδονίας⁷⁸.

Αργότερα, κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, η επαρχία των Αγράφων υπαγόταν στην περιφέρεια των Τρικήλων, περιλαμβάνοντας, εκτός από τη σημερινή Περιφερειακή Ενότητα Ευρυτανίας, και τις Θεσσαλικές υπώρειες της Πίνδου.

Στην επαρχία των Αγράφων υπάγονταν εκκλησιαστικά και ορισμένα χωριά του σημερινού Νομού Φθιώτιδος, όπως το Νεοχώρι, η Πιτσιωτά και το Παλαιόκαστρο. Η επαρχία εκκλησιαστικά ανήκε στη Μητρόπολη Λαρίσης.

Στην επισκοπή Λιτσάς υπάγονταν, εκτός από τη σημερινή Ευρυτανία, χωριά της Φθιώτιδας και των Θεσσαλικών Αγράφων, μεταξύ των οποίων ήταν και τα πολύ γνωστά Σμόκοβο και Ρεντίνα. Από τον 16^ο αιώνα και μετά, ως μόνιμη έδρα της επισκοπής αναφέρεται το Καρπενήσι. Η παραπάνω διοικητική περιοχή περιελάμβανε τις επαρχίες Μακεδονίας, Παλαιάς και Νέας Ηπείρου, Θεσσαλίας, Αχαΐας και Κρήτης. Η διοικητική αυτή διαίρεση επηρέασε άμεσα και την εκκλησιαστική διοίκηση. Γι αυτό και δημιουργήθηκαν νέες μητροπόλεις, εξαιτίας της διοικητικής αλλαγής, οι οποίες ήταν οι μητροπόλεις: Θεσσαλονίκης, Νικοπόλεως, Δυρραχίου, Λαρίσης, Κορίνθου και Γορτύνης⁷⁹.

---

⁷⁸ G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τ. Α' σ.115

⁷⁹ Γ. Σοφρώνης, *Η Επισκοπή Λιτσάς και Αγράφων και η εκκλησιαστική ζωγραφική κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο*, Αθήνα 2020, σ. 21.

B. Η προέλευση του ονόματος Λιτζάς

Η ονομασία της επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων δεν διαφοροποιείται πολύ μέσα στο πέρασμα των αιώνων. Από τον 10^ο αιώνα μέχρι και τον 19^ο αι. η επισκοπή διατηρεί το όνομα Λιτζάς, ενώ ορισμένες φορές έχει και την προσθήκη Λιτζάς και Αγράφων. Σημαντική είναι η πορεία του παραπάνω ονόματος μέσα στην ιστορία, όπως αυτή φαίνεται μέσα από τις διάφορες γραπτές πηγές.

Για την προέλευση της ονομασίας «Λιτζάς» εκφράστηκαν υποθέσεις, προερχόμενος από διάφορες πηγές.

Η ονομασία «Λιτζάς» συνδέεται με την τούρκικη λέξη «ilica=ιλίτζα» που σημαίνει θερμή ιαματική πηγή. Στην ευρύτερη περιοχή οι μοναδικές θερμές ιαματικές πηγές είναι αυτές στο χωριό Σμόκοβο, το οποίο μαζί με τη Ρεντίνα υπάγονταν στη δικαιοδοσία του επισκόπου Λιτζάς⁸⁰. Η παραπάνω ονομασία χρησιμοποιούνταν ιδιαίτερος τον 10^οαιώνα από τους Βυζαντινούς που συναναστρέφονταν με Τούρκους της Μ. Ασίας⁸¹.

Υπάρχει και μια ερμηνεία, αν και ατυχής, του ηγουμένου της Ιεράς Μονής Παναγίας Προυσιώτισσας Κυρίλλου Καστανοφύλλη (1775-1835) για την προέλευση του ονόματος της επισκοπής, σύμφωνα με την οποία η επισκοπή έλαβε το όνομά της από την πόλη Λημισκά ή Λησκά, που βρίσκεται μεταξύ Αιτωλίας και Λοκρίδας και ταυτίζεται με το σημερινό χωριό του Καρπενησίου Κορισκάτες ή Κορυσχάδες⁸².

---

⁸⁰ Βασιλείου, *Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ. 90.

⁸¹ A. Vasiliev, *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, 324-1453*, εκδ. Μπεργαδής, Αθήνα 1954· Βλ. Βασιλείου, *Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ. 115.

⁸² Ο Κύριλλος Καστανοφύλλης αναφέρει στον κώδικα της Μονής για το όνομα της επισκοπής: «Περί του Λητζάς ονόματος εικάζομεν ότι έλαβεν αυτό από του Λημισκάς ή Λησκάς, διότι ευρίσκομεν μεταξύ της Αιτωλίας και της Οζωλίας Λοκρίδος πόλιν τινά λεγομένην Λήμνισκον (κατά τον Μελέτιον ή Λήσκον (κατ' άλλους) και εμπορεί τινας να στοχασθή πως ήτον εις το μέρος όπου είναι τώρα το χωρίον Κορισκάτες, και κατά παραφθοράν της λέξεως αντί Λημισκάς ή Λησκάς γράφεται Λητζάς καθώς και

Ο Ν. Γιαννόπουλος προσπάθησε να συνδέσει την επισκοπή με το χωριό Κλειτσός της περιοχής Φουρνά, που όμως δεν ευσταθεί γιατί δεν έχει καμία γραμματολογική βάση⁸³.

Γ. Η επισκοπή Λιτσάς και Αγράφων μέσα στην ιστορία

α. Η περίοδος από τον 4^ο μέχρι και τον 10^ο αιώνα

Η έρευνα γύρω από τους μητροπολίτες, που έλαβαν μέρος σε Οικουμενικές και τοπικές Συνόδους, βοηθά στον εντοπισμό ιστορικά της ακριβούς παρουσίας της επισκοπής Λιτσάς και Αγράφων. Στην Α' Οικουμενική Σύνοδο του 325μ.Χ. παρουσιάζονται ως συμμετέχοντες δύο μητροπολίτες με τον τίτλο Θεσσαλίας. Οι παραπάνω δύο μητροπολίτες ήταν ο Κλαυδιανός και ο Κλεόνικος και εκπροσωπούσαν την ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλίας⁸⁴.

Αργότερα στη Σύνοδο της Σαρδικής του 343μ.Χ. υπογράφουν τα πρακτικά της συνόδου οι μητροπολίτες Λαρίσης Αλέξανδρος, Υπάτης Υμέναιος και Θηβών Μόσχος. Στη Γ' Οικουμενική Σύνοδο του 431 στην Έφεσο συναντάμε, ως συμμετέχοντες μητροπολίτες, τους Λαρίσης Βασίλειο, Φαρμάλου Σαλτών, του Λαμίας, του Θηβών, του Εχίνου, του

επεκράτησεν τινος αμαθίας να γράφεται και αντί Σαλώνων Σόλωνος, ως και αντί Δαυλείας Δραυλείας και αντί Οπουντίων Μεδενίσης και τα εξής, όρα και φύλλα 335 του Μελετίου, μη θαυμάσης όμως και δια τίνα παράγραφον του αυτού Μελετίου, διότι και το Καρπενήσι πλησιέστερον ον των Αινιάνων ήτοι της Νέας Πάτρας, έθεσεν αυτό κοντά εις την Χειμμάρραν ως και άλλα άλλως», Γ. Σοφρώνης, *Η Επισκοπή Λιτσάς και Αγράφων και η εκκλησιαστική ζωγραφική κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο*, Μεταπτυχιακή Εργασία, τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού, Μεταπτυχιακό πρόγραμμα ΕΚΠΑ, 2020-2021, σ 38.

⁸³ Ν. Γιαννόπουλος, «*Επισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας*» (1935),σ. 32: «το γράμμα δε Κ προσετέθη βραδύτερον κατά παραφθορά».

⁸⁴ Α. Αβραμέα, *Η Βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι του 1204*, σ. 44.

Υπάτης, του Καισαρείας και του Δημητριάδος⁸⁵. Στη Ληστρική σύνοδο της Εφέσου το 449μ.Χ. υπογράφουν από την περιοχή της Ευρυτανίας ο επίσκοπος Λαρίσης και Δημητριάδος. Κατά τη διάρκεια της Δ' Οικουμενικής Συνόδου της Χαλκηδόνος το 451 μ.Χ. ανάμεσα στους επισκόπους που έλαβαν μέρος, ήταν και οι Λαρίσης Βιγιλάντιος, Δημητριάδος Κωνσταντίνος και Εχινέου Πέτρος⁸⁶. Στη Σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως το 459 μ.Χ. έλαβε μέρος από την περιοχή μόνο ο Εχινεωτών Αριστοτέλης⁸⁷.

Η αναφορά στους επισκόπους που, συμμετείχαν στις συνόδους της Εκκλησίας, είτε τοπικές, είτε οικουμενικές έδειξε ότι πουθενά δεν αναφέρεται η επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων μέχρι και τον 10^ο αι. Βέβαια το αυτό διαπιστώνουμε και για τους υπόλοιπους επισκόπους Θεσσαλίας, καθώς και μέχρι και τον 8^ο αι. δεν εντοπίζονται πουθενά οι υπογραφές των επισκόπων⁸⁸.

β. Η περίοδος από τον 10^ο αιώνα μέχρι τον 17^ο αιώνα

Η επισκοπή Λιτζάς εμφανίζεται ιστορικά για πρώτη φορά κατά τον 10^ο αιώνα στη Notitia Λέοντος ΣΤ' του Σοφού (886-912) και Νικολάου του Μυστικού «*παρά του βασιλέως Λέοντος του Σοφού, όπως έχουσι τάξεως οι θρόνοι των Εκκλησιών, των υποκειμένων τω πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως*».⁸⁹ Στην παραπάνω Notitia⁹⁰ η επισκοπή Λιτζάς

---

⁸⁵ Αβραμέα, *ό.π.*, σ.45.

⁸⁶ Αβραμέα, *ό.π.*, σ.46.

⁸⁷ Mansi, τ. ^{80ς}, στ.739-740.

⁸⁸ Αβραμέα, *ό.π.*, σ.48.

⁸⁹ Γ. Ράλλης – Μ. Ποτλής, *Συντάγμα των θείων και ιερών Κανόνων...*, τ. Ε', σ.482.

⁹⁰ Οι Notitiae Episcopatum, ήταν ειδικοί κατάλογοι που κατέγραφαν την τάξη των εκκλησιαστικών θρόνων, μητροπόλεων, αυτοκεφάλων αρχιεπισκόπων και των επισκοπών που υπάγονταν σε κάθε Μητρόπολη. Ως ιστορικές πηγές οι Notitiae

συναντάται ως 20^η κατά σειρά επισκοπή της Μητρόπολης Λαρίσας⁹¹. Μάλιστα στην Μητρόπολη «Λαρίσσης, Δευτέρας Θεσσαλίας και πάσης Ελλάδος» ανήκαν οι Δημητριάδος, Φαρσάλων, Δομοκού, Ζητουνίου, Εζηρού, Λοιδωρικού, Τρίκκης, Εχίνου, Κολινδρού, Σταγών, Κατρίας, Γαρδικίου, ετέρας Γαρδικίας, Περιστεράς, Ραδοβισδίου, Πατζουνάς, Βεσαίνης, Σκοπέλου, Καλινδρού, Μαρμαριζίου, Λιτζάς (στην 20^η θέση), Χαρμένων, Βωδίνης, Αλμυρού, Σομοκόβου, Βιαίνης»⁹².

Λίγο αργότερα, κατά το έτος 980μ.Χ., σε ένα άλλο «τακτικόν» της εποχής η επισκοπή, αναφέρεται με το όνομα «Λυτζάς» με (v) και καταλαμβάνει την 23^η θέση στον 34^ο θρόνο της «Λαρίσσης, δευτέρας Θεσσαλίας και πάσης Ελλάδος». Την εποχή του αυτοκράτορα Μιχαήλ Παλαιολόγου (1251-1282) και σε Notitia η επισκοπή Λιτζάς δεν συγκαταλέγεται στην επισκοπή της Μητρόπολης Λαρίσσης. Σε αντίστοιχη Notitia 13 δεν συναντάμε την επισκοπή Λιτζάς, ενώ η Μητρόπολη Λαρίσσης βρίσκεται στην 33^η θέση με 18 επισκοπές. Για πρώτη φορά στην ιστορία της επισκοπής εμφανίζεται η πλήρης ονομασία «Λιτζάς και Αγράφων» στην έκθεση Βασιλέως κυρού Ανδρονίκου του Παλαιολόγου (1282-1328), του Γέροντος, όπως νυν έχουσι τάξεις αι υποκείμεναι Μητροπόλεις τω Πατριαρχικώ θρόνω της Κωνσταντινουπόλεως κατά τον 13^ο αι.⁹³ Κατ' αυτή

Episcopatum συμβάλλουν σημαντικά στην διερεύνηση της διοικητικής διάρθρωσης της Εκκλησίας με αναφορές και στις μεταβολές που γίνονταν κατά καιρούς. Επιπλέον, οι Notitiae Episcopatum ρυθμίζουν και τη σειρά πρωτοκλησίας των ιεραρχών σε διάφορες συναθροίσεις. Επειδή οι κατάλογοι αυτοί γράφηκαν στο πέρασμα των ετών και στην διάρκεια διαφόρων εποχών και ιστορικών περιόδων μπορούν και αποδίδουν κάθε στιγμή την τιμή και τάξη που επικρατεί στην ιεραρχία της περιόδου που εξετάζουμε. Την πρώτη Notitia εξέδωσε ο αυτοκράτορας Ηράκλειος (610-641) και έκτοτε εκδίδονταν από τον εκάστοτε αυτοκράτορα οι κατάλογοι μέχρι την εποχή του ΙΕ' / ΙΣΤ' αιώνα. Βλέπε σχετικά Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία Α' 324-610*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1992.

⁹¹ Ράλλης – Ποτλής, *ό.π.*, τ. Ε', σ. 474.

⁹² Ράλλης – Ποτλής, *ό.π.*, τ. Ε', σ. 482.

⁹³ Σοφρώνης, *Η Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ. 32

την περίοδο η επισκοπή συνέχιζε να υπάγεται στη Μητρόπολη Λαρίσης, αλλά αυτή τη φορά να βρίσκεται στη 2^η κατά σειρά θέση στα πρεσβεία τιμής .

Η σειρά της κατάταξης δικαιολογείται, γιατί, μεταξύ του 900 και του 1400μ.Χ., έγιναν μεγάλες ανακατατάξεις, με στόχο να μειωθεί ο αριθμός των μητροπόλεων και των επισκοπών. Η αναφορά στην επισκοπή γίνεται με τη δικαιοδοσία της, στην οποία, εκτός από τη σημερινή Περιφέρεια Ευρυτανίας, αναφέρονται και μερικά Θεσσαλικά και Αγγραφιώτικα χωριά.⁹⁴

γ. Η περίοδος της Φραγκοκρατίας

Η περίοδος της Φραγκοκρατίας (1204-1470) χαρακτηρίζεται από συνεχείς διαμάχες μεταξύ Ορθοδόξων και Καθολικών. Η κατάσταση αυτή δεν επιτρέπει την διαπίστωση, αν η επισκοπή είχε καταργηθεί ή όχι.

Στο πιθανό συμπέρασμα κατάργησης της επισκοπής οδηγούμαστε από το γεγονός ότι ο επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων δεν συμπεριλαμβάνεται στους επισκοπικούς καταλόγους της Μητρόπολης Λαρίσης που είχε συντάξει σε σιγίλλιο γράμμα το 1371 μ.Χ. ο Πατριάρχης Φιλόθεος (1300-1379)⁹⁵.

Από τον 16^ο αι., και μετά, ο τίτλος της επισκοπής ξεκινά να εμφανίζεται και σε επιγραφές μνημείων της εποχής. Αυτό, ως στοιχείο, αποδεικνύει ότι η ονομασία είχε πλέον σταθεροποιηθεί και με αυτό το όνομα η επισκοπή εμφανιζόταν στην ιστορία. Το 1518 συναντάμε στο Καθολικό της Ιεράς Μονής Παναγίας Προυσιώτισσας την πρώτη

---

⁹⁴ Βασιλείου, *Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν.*, σ. 116.

⁹⁵ Νεκτάριος Δρόσος (αρχιμ.), *Οι επισκοπές Βεσαίνης, Χαρμένων και Κατρίας. Η εκκλησιαστική περιφέρεια Αγίας κατά τη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή περίοδο*, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 141.

επιγραφική πηγή που αναφέρει την επισκοπή ως (Λιτ. Καρ.), που σημαίνει ότι το όνομα της επισκοπής ήταν ή Λιτζάς και Καρπενησίου ή Λιτζάς και Αγράφων⁹⁶.

Το 1542, με την ανασύσταση της επισκοπής Γαρδικίου, συναντάμε σε επισκοπικούς καταλόγους την επισκοπή με την πλήρη ονομασία της ως «Λιτζάς και Αγράφων»⁹⁷. Μάλιστα την εποχή εκείνη επίσκοπος της περιοχής ήταν ο Ιωακείμ που ήταν 6^{ος} στην τάξη ανάμεσα σε 14 άλλους επισκόπους.

Σε επιγραφική πηγή στην Ιερά Μονή Δουσίκου⁹⁸ το 1566 συναντάμε τον τοπικό επίσκοπο Λουκά να υπογράφει με τον τίτλο του «ταπεινού επισκόπου Λιτζάς και Αγράφων», ενώ αλλού υπογράφει με την ιδιότητα του «κυρίου Λουκά επισκόπου Λ(ι)τζάς και Αγράφων»⁹⁹.

Επίσης, σε έγγραφο του 1564, συναντούμε τη συγκατάθεση του επισκόπου «Λιτζάς και Αγράφων» για την απομάκρυνση του Πατριάρχη Ιώασαφ, μετά από πρόταση του Μητροπολίτη Δημητριάδος Θεοφίλου.

Η πορεία της επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων στο πέρασμα του χρόνου, ιδιαίτερα κατά τα έτη 1518, 1544, 1564, βεβαιώνεται από επίσημα Πατριαρχικά έγγραφα.¹⁰⁰ Αυτό ενισχύει την άποψη ότι ήταν μια από τις αρχαιότερες, αλλά και από τις σημαντικότερες επισκοπές της Θεσσαλίας.¹⁰¹

---

⁹⁶ Π. Πουλίτσας, «Επιγραφές, Ενθυμήσεις και Σιγίλλια εξ Ευρυτανίας», ΕΕΒΣ, Αθήνα 1926, τ. Γ', σ. 264.

⁹⁷ Ν. Γιαννόπουλος, «Επισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας Γ'», Έπετηρίς Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός, 10 (1914) σ. 33.

⁹⁸ Χ. Μπούρας, *Βυζαντινή & Μεταβυζαντινή Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, σ.249

⁹⁹ Βασιλείου, *Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ. 142.

¹⁰⁰ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 144.

¹⁰¹ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 143.

δ. Η περίοδος από τον 17^ο αιώνα μέχρι τον 19^ο αιώνα

Από τον 17^ο αι., και μετά η ονομασία Λιτζάς και Αγράφων, συναντάται όλο και περισσότερο με διαφορετικές γραφές. Έτσι σε πατριαρχικό σιγίλλιο αναφέρεται η καταστατική πράξη ίδρυσής της «περί της εν τη επισκοπή Λητζάς και Αγράφων παρά της κώμης Σπινάσαν ιεράς και σεβασμίας μονής Παναγίας της Φανερωμένης»¹⁰². Το ιδιαίτερο στοιχείο στην επωνυμία της επισκοπής είναι ότι αυτή εμφανίζεται να γράφεται με το γράμμα (η) αντί του (ι). Στο παραπάνω σιγίλλιο φαίνεται να υπογράφουν και επίσκοποι που φέρουν τον τίτλο Λ(η)τζάς χωρίς, όμως, την προσθήκη Αγράφων. Το 1609 σε πατριαρχικό έγγραφο της εποχής υπογράφει ο επίσκοπος Ακάκιος με τον τίτλο «Λιτ(σ)άς και Αγράφων». Εδώ διαπιστώνεται ότι ο τίτλος της επισκοπής εμφανίζει μια διαφορά ως προς το σύμφωνο (ζ) σε αντικατάσταση του οποίου ετέθη το (σ).¹⁰³ Στο σύνολο των επιγραφικών πηγών που εξετάζουμε, συναντάμε και επιγραφή στην Ιερά Μονή της Αγίας Τριάδος της Σαΐκας του 1641, όπου εκεί αναφέρεται ο επίσκοπος Δανιήλ: «...ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΛΙΤΖΑ(Σ) Κ(ΑΙ) ΑΓΡΑΦΩΝ ΚΥΡΟΥ ΔΑΝΙΗΛ...».¹⁰⁴ Τον ίδιο τίτλο συναντάμε και στην εκλογή του επισκόπου Ανθίμου το 1647, ως επισκόπου «της αγιωτάτης Επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων...».¹⁰⁵

Ιδιαίτερης αξίας αποτελεί η μαρτυρία του Αναστασίου Γορδίου για την επωνυμία της επισκοπής. Σε σχετικό επιτάφιο επίγραμμα που έγραψε ο ίδιος, προς τιμήν, του επισκόπου Ιακώβου αναφέρει τα εξής: Αρχιερεύς

---

¹⁰² Μ. Κωνσταντινίδης, «Γράμματα εκ του αρχείου της ελληνικής κοινότητας Τεργέστης», Εκκλησιαστικός Φάρος, τ.7ος, Εν Αλεξανδρεία 1911 (έτος Δ'), σ.351-52.

¹⁰³ Γ. Σοφρώνης, *Η Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ. 33.

¹⁰⁴ Στ. Σδρολίας, *Οι τοιχογραφίες του Καθολικού της Μονής Πέτρας και η ζωγραφική των ναών των Αγράφων του 17ου αιώνα*, διδακτορική Διατριβή, Ιωάννινα 2000, σ.38.

¹⁰⁵ Ν. Γιαννόπουλος, *Επισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας, ό.π. ,σ.33.*

Ιάκωβος Ελίτζης ηδ' Αγράφων τε τήδε βίου περάνας κειθ' υπό τώδε τάφω».¹⁰⁶

Ο παραπάνω επίσκοπος Ιάκωβος¹⁰⁷ υπογράφει σε συμμαρτυρικό για υποφήψιο ιερέα ως + ό πρώην λητζᾶς και ἀγράφ(ων) Ἰάκωβος κ(αι) πνευματικός αὐτοῦ πατήρ μάρ:/τυρῶ αὐτόν ἄξιον τῆς ἱερωσύνης.¹⁰⁸

Το 1681 μαρτυρείται επιστολή του Ευγενίου Αιτωλού προς τον Δασμασκηνόν επίσκοπο Λιτζάς και Αγράφων, τον οποίο και αποκαλεί «Θεοφιλέστατε επίσκοπε Λιτζάς και Αγράφων, κύριε Δαμασκηνέ,...»¹⁰⁹. Με τον Γρηγόριο, ως διάδοχο του επισκόπου Λιτζάς και Αγράφων Δαμασκηνού, παρατηρείται, για ακόμα μια φορά, η αλλαγή του τρόπου γραφής της επισκοπής, και πλέον γραφόταν όχι με (ι) αλλά με (η). Γι' αυτό και στο πρακτικό της εκλογής του νέου επισκόπου Γρηγορίου αναφέρεται *Επειδή της αγιωτάτης επισκοπής Λητζάς και Αγράφων...*¹¹⁰

Από τον 18^ο αι. και μετά η επωνυμία Λιτζάς και Αγράφων για την επισκοπή είναι πλέον συνηθισμένη σε κείμενα και επιστολές. Σε χειρόγραφα της ιεράς μονής Αγίου Στεφάνου Μετεώρων του 1712, 1718 και 1720 συναντάται ο επίσκοπος Διονύσιος ως επίσκοπος Λιτζίσκης και Αγράφων, ο διάδοχός Διονύσιος «εξ Ιωαννίνων» αναφέρεται σε πατριαρχική επιστολή του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Σεραφείμ του Α' (1733-1734) ως θεοφιλέστατος επίσκοπος «Λητζάς και Αγράφων». Σε πατριαρχικό σιγίλλιο του 1740 συναντάμε τον Κωνσταντίο τον

¹⁰⁶ Κ. Δυοβουνιώτης, *Αναστασίον Γορδίου Επιγράμματα*, Θεολογία, τ. ΙΑ', τ. Δ, σ.327.

¹⁰⁷ Ο Ιάκωβος εκλέχθηκε επίσκοπος για την επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων τον Νοέμβριο του 1657 και παραιτήθηκε το 1678. Είχε καταγωγή από το Καρπενήσι και είχε διατελέσει μαθητής του Ευγενίου Γιαννούλη του Αιτωλού. Βλ. Βασίλης Κ. Σπανός, «Έφτά υπόμνηματα έκλογής επίσκοπων τῆς Λιτζᾶς καί Αγράφων (1647- 15.7.1793)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 49 (2006), 165-167 (όπου το υπόμνημα έκλογής του)-Δημήτριος Γ. Καλούσιος, *Ο Κώδικας τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης*. ΕΒΕ 1472: 1647-1868, Λάρισα 2009, 16-17 (όπου το υπόμνημα έκλογής καί ἡ ὁμολογία πίστεώς του).

¹⁰⁸ Κ. Σπανός, «*Συστατική Επιστολή και Συμμαρτυρικό για τη χειροτονία ιερέα*», *Αχιλλίου Πόλις*, τ. 1, Μάιος 2019, σ. 172-174.

¹⁰⁹ Σπανός, *ό.π.*, σ. 172-174.

¹¹⁰ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 154.

«Μυτιληναίο» που διαδέχτηκε τον Διονύσιο «εξ Ιωαννίνων» να υπογράψει «Λιτζάς και Αγράφων», ενώ τρία χρόνια αργότερα, το 1743 ο ίδιος σε επιστολή που έστειλε σε ναούς της επαρχίας του υπογράφει το κείμενο ως «Λητζάς και Αγράφων».

Σε Συνταγμάτιο του 1778 του πατριάρχη Ιεροσολύμων Χρυσάνθου συναντάμε την επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων να υπάγεται στον Μητροπολίτη Λαρίσης. Την ίδια στιγμή σε τακτικό του 17^{ου} - 18^{ου} συναντάμε αναφορά στον επίσκοπο Λητζάς και Αγράφων Διονύσιο εκ Χίου (1693-1730).¹¹¹ Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Νεόφυτος (1833-1909), σε επιστολές προς τον επίσκοπο, τον αποκαλεί «Θεοφιλέστατο επίσκοπο Λιτζάς και Αγράφων»¹¹². Παρατηρούμε ότι για τον επίσκοπο της περιοχής άλλοτε χρησιμοποιείται το (ι) και άλλοτε το (η) στην επωνυμία «Λιτζάς», χωρίς αυτό να δημιουργεί ιδιαίτερο πρόβλημα.

Το 1749 εξελέγη ως επίσκοπος της περιοχής ο Νεκτάριος και στο υπόμνημα της εκλογής του διαβάζουμε ότι έπρεπε να γίνει εκλογή ...επειδή η αγιωτάτη Επισκοπή Λιτζάς, κ(αι) Αγράφων απροστάτευτος και δίχα γνησίου αρχιερέως διαμείνασα... ενώ όταν αυτός κοιμήθηκε το 1766 και τον διαδέχθηκε ο Διονύσιος «εκ Λαρίσης» κλήθηκε αυτός να διακονήσει της ...αγιωτάτης επισκοπής λητζάς και Αγράφων....¹¹³.

Συνηθισμένη αλλαγή στα γράμματα, στην επωνυμία της επισκοπής Λιτζάς είναι αυτή του (ι) με (η) και του (ζ) με το (σ). Παράδειγμα τέτοιας αλλαγής βρίσκουμε σε κώδικα της Ιεράς Μονής Παναγίας Προουσιωτίσσης,

---

¹¹¹ Α. Παπαδόπουλος-Κεραμέως, «Τακτικόν των Ορθοδόξων Εκκλησιών της Ανατολής, και κατάλογος Αρχιερέων ακμασάντων εν αυταίς μεταξύ του ΙΖ' και ΙΗ' αιώνας», Δ.Ι.Ε.Ε., 1889, τ.Γ'. σ.474.

¹¹² Σοφρώνης, ό.π., σ. 34.

¹¹³ Ν. Δρόσος (αρχιμ.), *Οι επισκοπές Βεσαίνης, Χαρμένων και Κατρίας. Η εκκλησιαστική περιφέρεια Αγίας κατά τη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή περίοδο*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 31-32.

στον οποίο η επωνυμία της επισκοπής είναι «Λητσάς» συνδυάζοντας και τις δύο διαφορές στην γραφή της επωνυμίας.¹¹⁴

Το 1749 διαβάζουμε σε επιστολή τον Μπαλάνο Βασιλόπουλο να αποκαλεί τον Νεκτάριο *Θεοφιλέστατε και αγιώτατε δέσποτα, επίσκοπε της Αγιώτατης Επισκοπής Λητσάς και Αγράφων*.¹¹⁵ Σε άλλη επιστολή ο Ευγένιος Βούλγαρης αποκαλεί τον επίσκοπο «Άγιο Λητσάς και Αγράφων»¹¹⁶, ομοίως ο Σέργιος Μακραιοίς το έτος 1759, αναφερόμενος στον Νεκτάριο, τον ονομάζει «άγιο Λιτσάς και Αγράφων»,¹¹⁷ ενώ ο μητροπολίτης Λαρίσης Μελέτιος, στου οποίου την δικαιοδοσία ανήκε η επισκοπή απευθύνεται προς τον Νεκτάριο με την προσφώνηση «θεοφιλέστατο και λογιώτατο άγιο Λιτσάς». Το 1793 θα παραιτηθεί από την επισκοπή ο Διονύσιος «εκ Λαρίσης» και θα υπογράψει την παραίτησή του ως «ταπεινός επίσκοπος Λητζά και Αγράφων».

Την εποχή της επισκοπίας του Διονυσίου «εκ Λαρίσης» οι γνωστοί ζωγράφοι Γεώργιος Γεωργίου και Γ. Αναγνώστου υπόγραφαν τα έργα τους με την επιγραφή *αρχιερατεύοντος του θεοφιλεστάτου αγίου λητζά κυρίου κυρίου διονυσίου*. Έργα τους συναντάμε στην Ιερά Μονή Παναγίας Προυσιωτίσσης, στον ιερό ναό Ταξιαρχών στο Μάραθο Αγράφων και στην Παναγία Δομνιανίτισσα.

Ο τελευταίος επίσκοπος της περιοχής ήταν ο Δοσίθεος Παναγιωτίδης. Στο υπόμνημα της εκλογής τους συναντάμε την επιγραφή *Επειδή της αγιωτάτης επισκοπής Λητζάς κα Αγράφων...*¹¹⁸ Ο ίδιος, ως επίσκοπος, και περιγράφοντας την ιστορία της θαυματουργού εικόνας της

---

¹¹⁴ Σπ. Π. Λάμπρος, *Κατάλογος των κωδίκων της Ιεράς Μονής Προυσού*, Νέος Ελληνομνήμων, τομ. 10^{ος}, (1913), σ.301.

¹¹⁵ Βασιλείου, *Η Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ.176.

¹¹⁶ Βασιλείου, *ό.π.*, σ.180.

¹¹⁷ Βασιλείου, *ό.π.*, σ.180.

¹¹⁸ Σοφρώνης, *Η Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ. 36.

Παναγίας της Προυσιώτισσας, υπογράφει το 1812 το κείμενό του ως ο *Λιτζάς και Αγράφων Δοσίθεος*.¹¹⁹

ε. Η περίοδος από τον 20^ο αιώνα μέχρι και την ίδρυσή της

Τον 20^ο αι. ανέκυψε ένα ιδιαίτερο πρόβλημα με την ονομασία της επισκοπής. Ο Ν. Γιαννόπουλος, σε καταγραφή των επισκοπικών καταλόγων της περιοχής, υποστήριξε ότι κατά τον 16^ο αιώνα η επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων εμφανιζόταν με τον τίτλο Λιτής και Ρενδίνης¹²⁰. Η παραπάνω ονομασία προήλθε από την ελληνοποίηση του όρου «Λιτζάς» και από την ονομασία της έδρας της επισκοπής, που ήταν στη Ρεντίνα. Επειδή όμως υπήρχε αντίστοιχη παλαιά επισκοπή στην Μακεδονία με το ίδιο όνομα, γι' αυτό το πατριαρχείο όρισε να μετονομασθεί η επισκοπή και αντί του τίτλου Ρενδίνης να προστεθούν τα Άγραφα.

Η μετονομασία της επισκοπής σε Λιτζάς και Αγράφων, αντί του τίτλου Λιτής και Ρενδίνης, αποτέλεσε σημείο έριδας μεταξύ του Ν. Γιαννόπουλου και του Αν. Τριανταφύλλου. Το πρόβλημα βρισκόταν στο γεγονός ότι ο Ν. Γιαννόπουλος αγνοούσε την ύπαρξη της ιστορικής επισκοπής Λιτής και Ρεντίνης στην Μακεδονία και γι' αυτό ταύτιζε την επισκοπή αυτή με την Μητρόπολη Λαρίσης κάτι που ήταν, φυσικά, λάθος. Ο Ανδρ. Τριανταφύλλου επεσήμανε το γεγονός ότι σε κανέναν επισκοπικό

---

¹¹⁹ Χρ. Παπανδρεόπουλος (αρχιμ.), *Ιερά Διήγησις περί της Παναγίας της Προυσιωτίσσης*, Εν Αθήναις 1897, σ. 59.

¹²⁰ Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων Ελληνικών και Ιλλυρικών χωρών*, σ.98: «Λιτζά, ήτις και Λιτή ελληνικώτερον Πόλις της Θεσσαλίας, έχουσα και θρόνον επισκόπου υπό τον Λαρίσης, όστις προσηγορεύετο Λιτής και Ρενδίνης κατά την Ις' εκατονταετηρίδα, και μετά ταύτα Λιτζάς και Αγράφων (ιδέ Καρπενήσι)».

κατάλογο της Θεσσαλίας δεν γινόταν αναφορά σε επισκοπή με τον τίτλο Ρεντίνης. Η πόλη ανήκε ιστορικά στην Μητρόπολη Θεσσαλονίκης.¹²¹

Η ίδια ιστορική παρεξήγηση δημιουργήθηκε και με την αρχιεπισκοπή Λιτίτζης, της οποίας ο επίσκοπος το 1620 υπογράφει την εκλογή του μητροπολίτη Λαρίσης Γρηγορίου και θεωρήθηκε ότι είναι ο μετέπειτα επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων.¹²²

Μετά τη δολοφονία του πρώτου Κυβερνήτη της Ελλάδας, την διακυβέρνηση του Ελληνικού κράτους ανέλαβε ο βασιλιάς Όθων. Οι Αντιβασιλείς του Όθωνα, με τον ερχομό τους στην Ελλάδα, φρόντισαν να οργανώσουν όχι μόνο τη διοίκηση του Ελληνικού Κράτους αλλά και της Εκκλησίας.

Με τη δημοσίευση του Διατάγματος *Περί συστάσεως επιτροπής προς εξακρίβωσιν της καταστάσεως της Ελληνικής Εκκλησίας και των μοναστηρίων* στις 31 Μαρτίου/12 Απριλίου 1833, ξεκίνησε η Εκκλησιαστική οργάνωση. Ο βασιλιάς Όθων με Διάταγμα που εκδόθηκε από την Αντιβασιλεία στο Ναύπλιο στις 20 Νοεμβρίου 1833 (ΦΕΚ αριθ. 38/27-11-1833) *Περί προσωρινής διαιρέσεως των Επισκοπών του Βασιλείου* όρισε ότι ο αριθμός των Επισκοπών του Βασιλείου προσδιορίζεται σε δέκα κατά τον εξής τρόπο: *Α'. Κάθε Νομός απαρτίζει μια Επισκοπική περιφέρεια. Επισκοπική καθέδρα είναι η Μητρόπολις του Νομού, όπου καθεδρεύει και ο Νομάρχης. Κάθε Επισκοπή φέρει και το όνομα του Νομού. Β'. Μέχρι να πραγματοποιηθεί η προσδιορισθείσα μόνιμος διαίρεσις όπως αναγράφεται στο άρθρο Α', τότε οι Επισκοπές του Κράτους διαιρούνται κατά τον εξής τρόπο: (...) Στον Νομό Ακαρνανίας και Αιτωλίας: α) Η Επισκοπή Ακαρνανίας που περιέχει τις Επαρχίες Ακαρνανίας, Μεσολογγίου, Ναυπακτίας και*

---

¹²¹ Βλ. Απ. Γλαβίνας, *Η επισκοπή Λητής και Ρεντίνης*, Θεσσαλονίκη 1979

¹²² Νεκτάριος Δρόσος (αρχιμ.), «Υπομνήματα εκλογής 2 μητροπολιτών Λαρίσης Γρηγορίου (1620) και Μελετίου του Β' (1750)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τ. 57(2010), σ.213-19.

Αγρινίου με έδρα το Μεσολόγγι β) Η Επισκοπή Καλλιδρόμης, απαρτίζεται εκ της ομωνύμου Επαρχίας με έδρα την Καλλιδρόμη.

Σύμφωνα με το παραπάνω Διάταγμα, στον Νομό Αιτωλίας και Ακαρνανίας υπήρχαν μέχρι τότε η Επισκοπή Ακαρνανίας και η Επισκοπή Καλλιδρόμης. Το 1833, με το υπ' αριθμ. έγγραφο 38/1833 στις 20 Νοεμβρίου/2 Δεκεμβρίου 1833, με συγκεκριμένο Βασιλικό Διάταγμα, η επισκοπή «Λιτζάς και Αγράφων» μετονομάστηκε σε προσωποπαγή επισκοπή Καλλιδρόμης, με έδρα της το Καρπενήσι και με επίσκοπο τον μέχρι τότε Λιτζάς και Αγράφων Δοσίθεο, ο οποίος ποίμανε τη νέα ανεξάρτητη επισκοπή μέχρι και το 1842¹²³.

Μετά την κοίμηση του πρώτου επισκόπου Καλλιδρόμης, η επισκοπή καταργήθηκε και ενώθηκε με την επισκοπή Ακαρνανίας, στην οποία ανήκε και η Ευρυτανία (Γ.Α.Κ. Φ.428). Ως επίσκοπος της νέας επισκοπής Καλλιδρόμης ορίστηκε από το ίδιο Διάταγμα (ΦΕΚ αριθ. 38/27-11-1833) *Περί διορισμού του προσωπικού του Βασιλείου, «ο μέχρι τούδε Λιτσάς και Αγράφων Σ. επίσκοπος Κύριος Δοσίθεος».*

Από το 1852 μέχρι και το 1899, η ευρύτερη περιοχή της Ευρυτανίας υπαγόταν εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Ναυπακτίας και Ευρυτανίας με έδρα τη Ναύπακτο, κατά τους χειμερινούς μήνες, και το Καρπενήσι, κατά τους καλοκαιρινούς (ΦΕΚ 186/28/7/1842).

Τον Ιούλιο του 1899, με το Βασιλικό Διάταγμα υπ. αριθ. 22/1/1900 και τον Νόμο ΒΧΔ'/1899, έγινε η διχοτόμηση της Μητρόπολης Ναυπακτίας και Ευρυτανίας. Η επαρχία της Ναυπακτίας περιήλθε στη δικαιοδοσία της επισκοπής Ακαρνανίας και Αιτωλίας και της Ευρυτανίας να αποτελεί

---

¹²³ Κ. Παπαδόπουλος, «Εκκλησιαστικά της Ευρυτανίας κατά την πρώτη μεταεπαναστατική περίοδο» στο «Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και οι Σχολαί των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν», Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Οκτωβρίου 2011, επιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», τ. Β', Αθήναι 2014 σ. 1125-1144.

ξεχωριστή επισκοπή με έδρα το Καρπενήσι και με πρώτο επίσκοπο τον Σεραφείμ Δομβοΐτη, ο οποίος εξελέγη το 1901 και διακόνησε την επισκοπή για δέκα χρόνια.

Η επισκοπή *Ναυπακτίας και Ευρυτανίας*, επανασυστάθηκε στις 26/5/1910 με την υπ' αριθμ. 1817/1962/757 απόφαση της Ιεράς Συνόδου με επίσκοπο *Ναυπακτίας και Ευρυτανίας* τον Σεραφείμ Δομβοΐτη. Σύμφωνα με την απόφαση 6243/6194/ 15-3-1914 του τότε Υπουργείου Παιδείας, ως έδρα της επισκοπής ορίστηκε το Καρπενήσι. Μετά από αντιδράσεις ορισμένων επισκόπων, με το Β.Δ. της 3^η Ιανουαρίου 1923, ορίστηκε από το Υπουργείο Παιδείας ως έδρα της Μητροπόλεως *Ναυπακτίας και Ευρυτανίας* η Ναύπακτος.

Στις 12/10/1932 η Μητρόπολη Ναυπακτίας καταργήθηκε και η περιοχή της Ναυπακτίας εντάχθηκε στη Μητρόπολη Φωκίδος, οι Δήμοι Αρακυνθίων, Ευρυτάνων, Παρακαμυλίων, Αγραίων και Απεραντίων στη Μητρόπολη Αιτωλίας και Ακαρνανίας, οι Δήμοι Αγράφων και Δολόπων στη Μητρόπολη Φαναρίου και Θεσσαλιώτιδος και ο Δήμος Κτημενίων στη Μητρόπολη Φθιώτιδος.¹²⁴

Μετά από ένα χρόνο, και συγκεκριμένα στις 9/10/1933, η επισκοπή Ναυπακτίας και Ευρυτανίας ανασυστάθηκε με τον ίδιο τίτλο και με πρώτο επίσκοπο τον Γερμανό Γκούμα, μέχρι και το 1978¹²⁵.

Το 1978 δημιουργήθηκε στην Ευρυτανία η Μητρόπολη *Καρπενησίου* και η Ναυπακτία με τον τέως δήμο Παρακαμυλίων της επαρχίας Τριχωνίδος εντάχθηκε στη Μητρόπολη *Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου*.

---

¹²⁴ Βασιλείου, *Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ. 124

¹²⁵ Β. Ατέσης, *Επίτομος Επισκοπική ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος από του 1833 μέχρι σήμερα*, Αθήναις 1953, σ. 83.

στ. Η Μητρόπολη Καρπενησίου σήμερα

Με τον νόμο 590/1977 «Περί Καταστατικού Χάρτου της Εκκλησίας της Ελλάδος»¹²⁶ και την από 11-10-1978 απόφαση Ιδρύσεως της Ιεράς Μητροπόλεως Καρπενησίου¹²⁷, η Ιερά Μητρόπολη Ναυπακτίας και Ευρυτανίας διασπάται στην υπό ίδρυση Ιερά Μητρόπολη Καρπενησίου με όρια τα διοικητικά του Νομού Ευρυτανίας και στην Ιερά Μητρόπολη Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου.

Ως πρώτος Μητροπολίτης εκλέχτηκε από την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος την 23^{ην} Ιανουαρίου 1979 ο αρχιμανδρίτης Νικόλαος Δρόσος, ο οποίος είχε να αντιμετωπίσει, εκτός από τα διοικητικά του καθήκοντα, και την στέγαση, εγκατάσταση, οργάνωση και λειτουργία των Γραφείων, καθώς μέχρι τότε δεν υπήρχε κτήριο που να στεγάζει τις ανάγκες της προηγούμενης διοικητικής κατάστασης. Υπήρχε, ως περιουσιακό στοιχείο, ένα διώροφο οίκημα στην οδό Αγίου Νικολάου, το οποίο χρησιμοποιείτο ως οικοτροφείο, όμως δεν κάλυπτε, έστω και προσωρινά, την στέγαση της Ιεράς Μητροπόλεως.

Έτσι, νοικιάσθηκε διώροφος οικοδομή στην οδό Αθανασίου Καρπενησιώτου 57. Στο ισόγειο στεγάσθηκαν τα Γραφεία και στον 1^ο όροφο η οικία του Μητροπολίτου. Το έτος 1984 μετακόμισαν στην οδό Νικολάου Στράτου, όπου παρέμειναν έως το 1995, οπότε και εγκατεστάθη στο ιδιόκτητο, αλλά ημιτελές κτήριο, της Ιεράς Μητροπόλεως, στην οδό Δημοκρατίας 1, κάτωθεν του Ιερού Ναού του Αγίου Γεωργίου. Το 1985, ο Ιερός Μητροπολιτικός Ναός της Αγίας Τριάδος Καρπενησίου παραχώρησε έκταση στην Ιερά Μητρόπολη για να ανεγερθεί το Επισκοπικό Μέγαρο, το οποίο, εκτός από κατοικία του εκάστοτε Μητροπολίτη, θα συγκέντρωνε και όλες τις αρμόδιες υπηρεσίες της Ιεράς Μητροπόλεως.

---

¹²⁶ Φ.Ε.Κ. 146, τευχ. Α', 31-5-1977

¹²⁷ Φ.Ε.Κ. 214/Α'/7-12-1978

Με την πάροδο 10 ετών και αφού είχε ολοκληρωθεί μερικώς το ισόγειο του διωρόφου (μεθ' υπογείου) κτιρίου, εγκαταστάθηκαν τα Γραφεία και η οικία του Μητροπολίτου.

Σύμφωνα με την διοικητική διάρθρωση της Ιεράς Μητροπόλεως, αυτή χωρίστηκε σε έξι Αρχιερατικές Περιφέρειες: Καρπενησίων-Ευρυτάνων, Αγράφων, Απεραντίων, Αρακυνθίων, Αγραίων και Κτημενίων.

Σήμερα, μετά από συνένωση, υπάρχουν οι Αρχιερατικές Περιφέρειες των: Καρπενησίων – Ευρυτάνων, Απεραντίων και Αγράφων με τους αντίστοιχους Αρχιερατικούς Επιτρόπους. Υπάρχει Γενικός Αρχιερατικός Επίτροπος της Ιεράς Μητροπόλεως. Δεν υπάρχει Πρωτοσύγκελος και Ιεροκήρυκας. Μέσα στην έκταση της Μητροπόλεως υπάρχουν 97 Ενοριακοί Ναοί και ένας Ιδιωτικός, τέσσερις Ιερές Μονές, της Παναγίας Προυσιωτίσσης Προυσού, της Παναγίας Ταταρνιώτισσας Τατάρνας, της Παναγίας Δομιανίτισσας Δομιανών, και της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Βράχας ως και η υπό ίδρυσιν Ιερά Μονή της Παναγίας Στάνας Αγράφων. Οι διαλυμένες Μονές και τα Μετόχια, υπάγονται στις εν ενεργεία Ιερές Μονές.

Η Οργάνωση και διάρθρωση των Ενοριών και των Θρησκευτικών Λειτουργιών της Ιεράς Μητροπόλεως Καρπενησίου, δημοσιεύτηκαν στο ΦΕΚ με αριθμό 2148/τ.Β'/7-6-2019.

Το Οργανόγραμμα και ο Εσωτερικός Κανονισμός Λειτουργίας των Κεντρικών Υπηρεσιών δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ με αριθμό 2480/τ.Β'/19-7-2019.

Στο Μητροπολιτικό Μέγαρο σήμερα στεγάζονται: α) Το Γραφείον του Μητροπολίτου, β) το Γραφείον του Γενικού Αρχιερατικού Επιτρόπου, γ) η Γραμματεία, δ) το Λογιστήριο, ε) το Γραφείον Νεότητος και Οικογένειας, στ) το Γραφείον Πολιτιστικής Κληρονομιάς, ζ) το Γενικό Φιλόπτωχο Ταμείο, η) το Γραφείον Τύπου και θ) η Τράπεζα Αίματος.

Ο Μητροπολίτης Καρπενησίου κ. Γεώργιος, με την εκλογή του το έτος 2016 και την πανηγυρική ενθρόνισή του, στην Ιερά Μητρόπολη Καρπενησίου, θέλησε να φέρει ένα νέο ρεύμα αλλαγής και ανανέωσης. Έστρεψε το ενδιαφέρον του στους νέους και έθεσε ως σκοπό του την επαναλειτουργία των κατασκηνώσεων στην Ανατολική Φραγκίστα (περιοχή Σωτήρα), που είχαν παραχωρηθεί για χρήση στην ΔΕΗ και που το συμβόλαιο έληξε το έτος 2016, οπότε περιήλθαν πάλι στην Ιερά Μητρόπολη Καρπενησίου. Στις εγκαταστάσεις των κατασκηνώσεων φιλοξενούνται αγόρια και κορίτσια από 9 έως 15 ετών, σε δυο διαφορετικές χρονικές περιόδους. Επιπρόσθετα, ο χώρος των κατασκηνώσεων φιλοξενεί και δημιουργικές δράσεις με εργαστήρια ξυλογλυπτικής, ψηφιδωτού και υφαντικής.

Από του έτους 2004 λειτουργεί η Σχολή Βυζαντινής Μουσικής, αναγνωρισμένη από το Κράτος, από την οποία πήραν Πτυχίο και Δίπλωμα πολλοί ιεροψάλτες που υπηρετούν σήμερα τα αναλόγια των Ιερών Ναών και στεγάζεται στο Πνευματικό Κέντρο του Ιερού Ναού των Ευρυτάνων Αγίων Καρπενησίου. Από του ιδίου έτους λειτουργεί παράλληλα και η Σχολή Μουσικών Οργάνων στον ίδιο χώρο.

Τέλος, στην οδό Αγίου Νικολάου, στεγάζεται το Εργαστήρι Συντήρησης Εικόνων, ενώ σε ενοικιαζόμενο χώρο στην οδό Αθανασίου Καρπενησιώτου το Εργαστήρι Αργυροχρυσοχοΐας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β
ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ
ΚΑΡΠΕΝΗΣΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β
ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ
ΚΑΡΠΕΝΗΣΙΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι επισκοπικοί κατάλογοι της επισκοπής Ραδοβισδίου και της επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων από το 490 μ.Χ μέχρι και σήμερα, αποδεικνύουν τη συνεχή παρουσία της Μητρόπολης Καρπενησίου στους αιώνες, διατηρώντας έτσι την παράδοση της αποστολικής διαδοχής.

Σε ψηφιδωτό που ανακαλύφθηκε στην παλαιοχριστιανική βασιλική του Αγίου Λεωνίδα στο Κλαυσί, αναφέρεται ως επίσκοπος της περιοχής ο Αιμελιανός, ο οποίος έδρασε στο τέλος του 5^{ου} αιώνα και στις αρχές του επομένου και συγκεκριμένα το 490 μ.Χ¹²⁸.

Οι επίσκοποι της επισκοπής Ραδοβισδίου και της επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων διακρίθηκαν μέσα στην ιστορία για την πνευματική και εθνική διακονία τους κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, κατά την οποία οι Ελληνικές κοινότητες οργανώνονταν γύρω από το πρόσωπο των τοπικών επισκόπων. Οι επίσκοποι θεωρούνταν εκπρόσωποι της Κοινότητας στις τοπικές Αρχές και είχαν την ευθύνη της οργάνωσης της¹²⁹.

Για όλα τα ζητήματα που απασχολούσαν την κοινότητα επιλαμβάνονταν είτε ο επίσκοπος, είτε ο μητροπολίτης Λαρίσης ή σε περίπτωση που δεν μπορούσε να βρεθεί λύση τότε κατέφευγαν στον Οικουμενικό Πατριάρχη, του οποίου η απόφαση ήταν οριστική και τελεσίδικη στην εκτέλεσή της. Για την τήρηση των αποφάσεων από τους

---

¹²⁸ Ι. Φαλλής, *Ο άγιος Λεωνίδης*, Αθήνα 1999, σ. 108.

¹²⁹ Ρ. Sugar, *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από οθωμανική κυριαρχία (1354-1804)*, τ. Α', μτφρ. Π. Μπαλουξής, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1994, σ. 102-103.

Έλληνες οι επίσκοποι χρησιμοποιούσαν, ως τρόπο πίεσης, την ποινή του αφορισμού, την κοινωνική απομόνωση και την διακοπή κάθε κοινωνικής και οικονομικής σχέσης με την κοινότητα.¹³⁰ Οι επισκοπικοί κατάλογοι βοηθούν να συστήσουμε τα σχετικά με τα ονόματα των κατά καιρούς επισκόπων, Ραδοβισδίου, Λιτζάς και Αγράφων. Στον καταρτισμό τους εργάστηκαν ερευνητές, όπως ο Π. Βασιλείου.

Για την έρευνα και σύνταξη των επισκοπικών καταλόγων χρησιμοποιήθηκαν, ως πηγές, στοιχεία από επιγραφές ναών κατά την ιστορία του ναού, επιγραφές σε τέμπλα και εικόνες ναών, σε υπομνήματα από την εκλογή επισκόπων καθώς και σε δηλώσεις, με τις οποίες οι υποψήφιοι αποδέχονταν την εκλογή στην επισκοπή.

Επιπλέον, τα οθωμανικά έγγραφα της εποχής διασώζουν σημαντικές πληροφορίες γύρω από τα ιστορικά στοιχεία των επισκοπών της περιοχής της Ευρυτανίας. Σε αυτά τα έγγραφα, τα λεγόμενα Βεράτια, υπάρχουν στοιχεία για την επικύρωση εκλογής επισκόπων, τις διοικητικές και οικονομικές αρμοδιότητές τους, καθώς και ζητήματα ζωής της τοπικής κοινότητας.

Οι χειρόγραφοι κώδικες, επίσης διασώζουν πληροφορίες για την εκλογή των επισκόπων. Σε αυτούς υπάρχουν αναφορές όχι μόνο στο πρόσωπο του επισκόπου που εκλεγόταν, αλλά στην ημερομηνία εκλογής, τον τόπο ενθρόνισης, τα ονόματα των υποψηφίων, καθώς και τα ονόματα των ιεραρχών που υπόγραφαν το υπόμνημα της εκλογής. Σε πολλές περιπτώσεις πληροφορίες για την παρουσία επισκόπου σε συγκεκριμένη περιοχή αντλούμε και από υπομνήματα ιεραρχών άλλων επισκοπών, που γειτνιάζαν με τις παραπάνω επισκοπές.

Για την εκλογή των κατά τόπους επισκόπων ο μητροπολίτης Λαρίσης κατάρτιζε συνήθως πίνακα με τρεις υποψηφίους. Οι επίσκοποι,

---

¹³⁰ Σοφρώνης, *Η Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ. 44

που αποτελούσαν τα μέλη της τοπικής συνόδου της Μητρόπολης Λαρίσης, συγκεντρώνονταν σε κάποιον ναό και εκεί εξέλεγαν τον επίσκοπο που συνήθως ήταν επιλογή του μητροπολίτη Λαρίσης.

Στην ιστορία της επισκοπής Λιτζάς και Αγραφών η μοναδική εκλογή επισκόπου, που τελέστηκε έξω από την επισκοπή, ήταν αυτή του Νεκταρίου που έγινε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Οι υποψήφιοι επίσκοποι κατάγονταν από την ευρύτερη περιοχή, με την εξαίρεση δύο επισκόπων με νησιωτική καταγωγή.

Η εκλογή νέου επισκόπου γινόταν, είτε λόγω χηρείας του θρόνου, είτε λόγω καθαίρεσης, είτε λόγω μετάθεσης του επισκόπου ή και τελικά λόγω παραίτησης.

A. Οι επισκοπικοί κατάλογοι της επισκοπής Ραδοβισδίου

16^{ος} αιώνας

1.1 Σίλβεστρος (...1542- ...)

Σε επικυρωτικό γράμμα της ανασύστασης της επισκοπής Γαρδικίου αναφέρεται ως επίσκοπος Ραδοβισδίου ο Σίλβεστρος. Την εποχή αυτή Μητροπολίτης Λαρίσης, στην οποία ανήκε η επισκοπή Ραδοβισδίου, ήταν ο Νεόφυτος Β'.

Το κείμενο της ανασύστασης διασώζει επισκοπές της Μητρόπολης Λαρίσης, καθώς και τα ονόματα των κατά τόπους επισκόπων. Ο Σίλβεστρος, ως επίσκοπος Ραδοβισδίου, κατείχε την 10^η και την τελευταία θέση στους επισκόπους της Μητρόπολης¹³¹.

---

¹³¹ Δ. Καλούσιος, «Ο κώδικας της Τρίκης: 1688-1857», Θ. Η. 57 (2006), σ. 218-221.

17^{ος} αιώνας

1.2 Παρθένιος, Ευθύμιος, Νικηφόρος (...1609 / 1610... 1616...)

Στην Πρόθεση 39 της Ιεράς Μονής Δουσίκου διασώζονται ονομαστικά οι επίσκοποι Ραδοβισδίου Παρθένιος, Ευθύμιος και Νικηφόρος. Από το έγγραφο διαπιστώνεται η ύπαρξη των δύο επισκόπων, χωρίς να μπορούμε να προσδιορίσουμε τον ακριβή χρόνο αρχιερατείας τους.

Επιπλέον, στον ιερό ναό της Γεννήσεως του Χριστού της Πρασίας Ευρυτανίας υπάρχει κτητορική επιγραφή στο τέμπλο του ιερού ναού, στην οποία μνημονεύεται ο Νικηφόρος, ως επίσκοπος Ραδοβισδίου, και από την κατάληξη του εγγράφου μπορούμε να διαπιστώσουμε και την χρονολογία που ήταν επίσκοπος Ραδοβισδίου.

Η επιγραφή αναφέρει: *Ἀνηγέρθη καί ἀνιστορήθη ὁ θεῖος οὗτος τέμπλος, ἀρχιερατεύοντος δέ Νικηφόρου Ἀρχιερεως, ἱερατευοντος Ἰωαννου ἱερεως και οἱ δαπανωντες αὐτου Ἰωαννης ἱερευς τοῦ Δημήτρη καί ἡ μητηρ αὐτου Λασκω και τά τεκνα αὐτου Γεωργίου και Ἀποστόλου και πρεσβυτέρα Ἀγορω. Ἐτη ζριζ. Χεῖρ εὐτελους δε Ἰωαννου τλημονος τοῦ Ἀγραφιωτου Θωμαης και εἰς μνημόσυνον αὐτου.*¹³²

1.3 Διονύσιος (...1644-1647)

Η περίοδος διακονίας του επισκόπου Ραδοβισδίου Διονυσίου τεκμηριώνεται από επιγραφή σε εικόνα του Αγίου Δημητρίου Βασιλεσίου της Πρασίας Ευρυτανίας. Από αυτήν γίνεται γνωστό ότι επίσκοπος Ραδοβισδίου το 1644 ήταν ο Διονύσιος¹³³. Ενώ η παραπάνω επιγραφή

¹³² Χαλαστάνης, *Πρασιά Ευρυτανίας*, Α' μέρος, Αθήνα 2005, σ. 203

¹³³ Χαλαστάνης, *Πρασιά Ευρυτανίας*, Α' μέρος, Αθήνα 2005, σ. 216-217: «ΑΝΙΣΤΟΡΗΘΗ Ο ΘΕΙΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΤΕΜΠΛΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΕΝΔΟΞΟΥ ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΟΥ ΜΥΡΟΒΛΗΤΟΥ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΤΕ ΚΟΠΟΥ ΚΑΙ ΕΞΟΔΟΥ ΤΟΥ ΤΙΜΙΩΤΑΤΟΥ ΚΥΡ ΛΑΜΠΡΟΥ ΤΟΥ ΝΕΣΤΟΡΑ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΜΒΙΑΣ ΤΟΥ ΒΑΣΩΣ ΔΙΑ

επιβεβαιώνει την παρουσία του επισκόπου στην επισκοπή, για την ακριβή ημέρα της κοιμήσεως του επισκόπου αντλούμε πληροφορίες από το υπόμνημα εκλογής του επισκόπου Ραδοβισδίου Μωυσέως: «+επειδή της αγιωτάτης επισκοπής, ραδωβισδίου, αμυρουσις ον ανευ γνησίου αρχιερέως, ως το εν αυτή αρχιερατεύοντος κυρού διονισίου, φυσικό θανάτω απέλαβε...».¹³⁴

1.4 Μωϋσής (1647-1648)

Ο επίσκοπος Ραδοβισδίου Μωϋσής παρέμεινε στην επισκοπική έδρα μόλις για ένα χρόνο από το 1647 ως το 1648¹³⁵ και είναι η μόνη πληροφορία που έχουμε.

1.5 Κάλλιστος (1648-1653)

Το όνομα του επισκόπου Ραδοβισδίου Καλλίστου συναντάται στην εκλογή του επισκόπου Σκιάθου και Σκοπέλου Ιωσήφ τον Ιανουάριο του 1648. Στην επισκοπή Σκιάθου και Σκοπέλου επέστρεψε ο Κάλλιστος το 1653 με την παραίτησή του από την επισκοπή της επισκοπής Ραδοβισδίου¹³⁶.

1.6 Δαβίδ (1659-1669)

Από τη στιγμή της παραίτησης του επισκόπου Ραδοβισδίου Καλλίστου το 1653 μέχρι και το 1659 η επισκοπή έμεινε χωρίς επίσκοπο. Ο νέος επίσκοπος Ραδοβισδίου Δαβίδ εξελέγη την 8^η Απριλίου 1659 στον ιερό

ΜΝΗΜΗΝ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ ΤΩΝ, ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ, ΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ, ΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΔΕ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΡΙΖΟΥ. ΕΤΕΙ ΖΡΝΒ' »

¹³⁴ Δ. Καλούσιος, *Ο κώδικας της Μητροπόλεως Λαρίσης ΕΒΕ 1472: 1647-1868*, Λάρισα 2009, σ. 182-Βλ. Χαλαστάνης, *Ο Ραδοβισδίου Γρηγόριος Ρεγκούτας (1770-1837) και η επισκοπή του*, σ. 211.

¹³⁵ Καλούσιος, *Ο κώδικας της Μητροπόλεως Λαρίσης ΕΒΕ 1472: 1647-1868*, σ. 182.

¹³⁶ Χαλαστάνης, *Ο Ραδοβισδίου Γρηγόριος Ρεγκούτας (1770-1837) και η επισκοπή του*, σ. 212.

ναό του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου Τυρνάβου και παραιτήθηκε το 1669, λόγω των δυσμενών συνθηκών που επικρατούσαν την εποχή εκείνη.¹³⁷

1.7 Καλλίνικος Α' (1669-1680)

Τον Δεκέμβριο του 1669 έγινε η εκλογή του επισκόπου Ραδοβισδίου Καλλινίκου Α' στον καθεδρικό ιερό ναό του Αγίου Στεφάνου Τρικάλων.¹³⁸ Ο ίδιος παραιτήθηκε από την επισκοπή Ραδοβισδίου, λίγα χρόνια αργότερα το 1680, εξηγώντας τους λόγους της παραίτησής του στο κείμενο που άφησε.¹³⁹

1.8 Αρσένιος (1681-1705)

Αμέσως μετά την παραίτηση του επισκόπου Ραδοβισδίου Καλλινίκου Α', στη θέση του εξελέγη ο Αρσένιος, που ήταν ο μακροβιότερος, αφού για περισσότερο από 20 χρόνια διαποίμανε την επισκοπή.

Η εκλογή του έγινε την 24^η Μαρτίου 1681 στον καθεδρικό ιερό ναό του Αγίου Στεφάνου Τρικάλων.¹⁴⁰ Το επίσκοπο Ραδοβισδίου Αρσένιο τον συναντάμε ξανά στην εκλογή του επισκόπου Θαυμακού Ανθίμου, όπου υπογράφει την εκλογή του. Το 1705 εγκατέλειψε την επισκοπή Ραδοβισδίου

---

¹³⁷ Δ. Καλούσιος, *ό.π.*, σ. 22.

¹³⁸ Καλούσιος, *Ο κώδικας της Μητροπόλεως Λαρίσης ΕΒΕ 1472: 1647-1868*, σ. 23

¹³⁹ Καλούσιος, *ό.π.*, σ. 28: + ει ταπεινωτις. ημων. δηα το παρωντος γραμματος δηλοπιηω ωτη πως με το να χαλασουν τα χωρηα τις επαρχηας, μου. κ(αι) επτωχη. ναν η ανθρωπη. κ (αι) εγωεχρεωθηκα. ης πολην. κ (αι) απιρων. χρεος. κ(αι) εγωημεανθρωπος. γερον. κ(αι) αστενίς. κ(αι) απιρων. χρεος. κ(αι) μη δηναμενος να το κηβερνω. να το κιταζο·δηωτη δεν το γενουν τα δικαιωματα. τις μεγαλιςεκκλησηας. κ(αι) τα χρεη. τις επαρχηας. ηδου κ(αι) εγω. δηδο. την παρετησιν. μου. ης χειρας. του πανηερωτατου. ημων. δε. αφθεν.τος. κ(αι) τα χρεη. τις επαρχηας. ηδου κ(αι) εγω. δηδο. την παρετησιν. μου. ης χειρας. του πανηερωτατου. ημων. δε. αφθεν.τος. κ(αι) δεσπωτου. κηριω. κ(υριον) μακαρηω. εις ποσχεισει. κ(αι) ασφαληαν. κ(αι) πλεον. τηποτες. μην εχοαχπ. εν μινη. οκτοβριουκε +ο ταπεινος. επίσκοπος.ραΔοβιζιδιου Καλλεινικος.

¹⁴⁰ Καλούσιος, *ό.π.*, σ. 28.

μετά την προβίβασή του σε επίσκοπο Φαναρίου. Σημαντικό ήταν το έργο του, με την ανέγερση της ιεράς Μονής Σέλτσου του νομού Άρτας.¹⁴¹

18^{ος} αιώνας

1.9 Σεραφείμ (1705-1711)

Ο επίσκοπος Ραδοβισδίου Σεραφείμ ανέλαβε την διαποίμανση της επισκοπής το Μάρτιο του 1705, μετά από μετάθεσή του από την επισκοπή Θαυμακού. Η εκλογή και χειροτονία του έγινε στον ιερό ναό Αγίου Αχιλλίου Λαρίσης. Η κοίμηση του επισκόπου Ραδοβισδίου Σεραφείμ προκύπτει από το κείμενο της εκλογής του διαδόχου του Θεοκλήτου.¹⁴²

1.10 Θεόκλητος (1711-1719)

Στις 28 Απριλίου 1711 στον ιερό Ναό Αγίου Στεφάνου Τρικάλων έγινε η εκλογή του επισκόπου Ραδοβισδίου Θεόκλητου. Κοιμήθηκε το 1719.¹⁴³

1.11 Παρθένιος Α' (1720-1738)

Στις 16 Δεκεμβρίου 1720 έγινε η εκλογή του επισκόπου Ραδοβισδίου Παρθενίου Α' στον ιερό ναό Αγίου Αχιλλίου Λαρίσης και κοιμήθηκε το 1738.

---

¹⁴¹ Δ. Γιαννούλης, *ο Άγιος Παρθένιος Επίσκοπος Ραδοβισδίου*, Άρτα 1996, σ. 88.

¹⁴² Χαλαστάνης, *Ο Ραδοβισδίου Γρηγόριος Ρεγκούτας (1770-1837) και η επισκοπή του*, σ. 215

¹⁴³ Χαλαστάνης, *ό.π.*, σ. 215.

1.12 Ανανίας (1738 - ;)

Την 9^η Σεπτεμβρίου 1738 έγινε η εκλογή του στον ιερό ναό του Αγίου Αχιλλίου Λαρίσης χωρίς να είναι διαπιστωμένος ο χρόνος που διαποίμανε την επισκοπή του.¹⁴⁴

1.13 Θεοφάνης

Για την προσωπικότητα του Θεοφάνη δεν έχουμε κάποια συγκεκριμένη μαρτυρία.¹⁴⁵ Το μόνο που γνωρίζουμε με βεβαιότητα είναι ότι ο ίδιος διαποίμανε την επισκοπή Ραδοβισδίου, σύμφωνα με ιδιόχειρο σημείωμά του.¹⁴⁶

1.14 Αμβρόσιος (...-1771)

Την παρουσία του Αμβροσίου, ως επισκόπου Ραδοβισδίου, την γνωρίζουμε από την παραίτησή του το 1771 για να μετατεθεί στην επισκοπή Ζητουνίου.¹⁴⁷

1.15 Παρθένιος Β' (1771-1774)

Για τον άγιο Παρθένιο Β' επίσκοπο Ραδοβισδίου, εκτενής λόγος θα γίνει στο επόμενο κεφάλαιο με πλήρες βιογραφικό σημείωμα.

1.16 Ευγένιος (;-1777)

Ο επίσκοπος Ραδοβισδίου Ευγένιος παραιτήθηκε από την διαποίμανση της επισκοπής το 1777, όταν μετατέθηκε στην επισκοπή Θαυμακού. Ο ίδιος είχε διατελέσει και μητροπολίτης Νέων Πατρών.¹⁴⁸

---

¹⁴⁴ Καλούσιος, *Ο κώδικας της Μητροπόλεως Λαρίσης ΕΒΕ 1472: 1647-1868*, σ. 51-52.

¹⁴⁵ Π. Βασιλείου, *Το Μοναστήρι της Τατάρνας Ευρυτανίας*, Αθήναι 1978, σ. 30

¹⁴⁶ Π. Καλομπάτσος, «Στοιχεία φυσικής και ιστορικής γεωγραφίας της επισκοπής Ραδοβισδίου», *Ιστοριογεωγραφικά* 6 (1998), σ. 12.

¹⁴⁷ Καλούσιος, *ό.π.*, σ. 59

¹⁴⁸ Σάθας, «Ανέκδοτος κώδιξ Μητροπόλεως Νέων Πατρών», *Αττικόν Ημερολόγιον 1869 υπό Ειρηναίου Ασωπίου*, τ. 3 (1869), σ. 201-209.

1.17 Παΐσιος (1778-1783)

Με την παραίτηση του επισκόπου Ραδοβισδίου Ευγενίου, την διαποίμανση της επισκοπής ανέλαβε ο Παΐσιος, στις 10 Μαρτίου του 1778. Ο επίσκοπος Παΐσιος διαποίμανε την επισκοπή ως το 1783, όπου και παραιτήθηκε για να αναλάβει την επισκοπή Γαρδικίου.¹⁴⁹

1.18 Παρθένιος Γ' (1783)

Ο Παρθένιος Γ' ανέλαβε την διαποίμανση της επισκοπής Ραδοβισδίου στις 5 Αυγούστου 1783.

19^ο αιώνας

1.19 Καλλίνικος Β' (-1809;)

Αναφορά για αυτόν, ως επισκόπου Ραδοβισδίου, συναντάμε για πρώτη φορά στην εκλογή του επισκόπου Θαυμακού Αθανασίου, στις 22 Ιουλίου 1802, όπου υπογράφει στο σχετικό έγγραφο την εκλογή του. Κοιμήθηκε, πριν το 1810, και τον διαδέχτηκε ο Γρηγόριος Ρεγκούτας.¹⁵⁰

1.20 Γρηγόριος (1810-1837)

Αυτός ανέλαβε την διαποίμανση της επισκοπής την 1^η Μαΐου 1810, μετά την κοίμηση του επισκόπου Καλλινίκου Β'. Η εκλογή και χειροτονία του έγινε στον ιερό ναό του αγίου Αχιλλίου Λαρίσης. Με τον τεμαχισμό της επισκοπής ο Γρηγόριος απώλεσε την επισκοπή και ως το 1835 διακονούσε, ως τοποτηρητής Ακαρνίας και Καλλιδρόμης. Κοιμήθηκε το 1837 στο Λιθοχώρι Ευρυτανίας.¹⁵¹

---

¹⁴⁹ Χαλασάνης, *Ο Ραδοβισδίου Γρηγόριος Ρεγκούτας (1770-1837) και η επισκοπή του*, σ. 222.

¹⁵⁰ Χαλασάνης, *ό.π.*, σ. 222.

¹⁵¹ Χαλασάνης, *ό.π.*, σ. 223.

B. Οι επισκοπικοί κατάλογοι της επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων

16ος αιώνας

2.1 Μακάριος (...1518...)

Τον 16^ο αι. εμφανίζεται ως πρώτος γνωστός επίσκοπος της επαρχίας Λιτζάς και Αγράφων ο Μακάριος. Αν και σε επισκοπικούς καταλόγους, που έχουν συνταχθεί για την επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων, δεν αναφέρεται το όνομά του ως επισκόπου Λιτζάς και Αγράφων,¹⁵² εντούτοις αυτό διασώζεται σε επιγραφή στο παρεκκλήσιο της Ιεράς Μονής Παναγίας Προυσιωτίσης.

Την επιγραφή, που αποτελεί το μοναδικό στοιχείο που επιβεβαιώνει την ύπαρξη του επισκόπου Λιτζάς και Αγράφων Μακαρίου, ιστόρησε ο αγιογράφος Γεώργιος Παπαδόπουλος το 1518.

Η επιγραφή αναφέρει τα εξής: «Α(Ν)ΙΣΤΟΡΙΘΗ Ο ΕΣΩΘΕΝ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ Θ(ΤΟ)ΚΟΥ ΔΙΑ ΣΗΝ/ΔΟΣΕΩΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΙΑΣ ΜΑΡΤΥΡΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΚΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝ/ΟΥ ΙΕΡ(ΕΩΣ) ΚΑΙ ΤΟΥ ΥΙΟΥ ΑΥΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΑΥΤΟΥ ΚΑΙ ΝΙ(ΚΟΛΑΟΥ)/ΙΕΡΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΜΒΙΟΥ ΚΑΙ ΙΩΑ(ΝΝΟΥ) ΤΟΥ ΥΙΟΥ ΑΥΤΟΥ ΚΑΙ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΑΥΤΟΥ ΚΑΙ ΙΩ(ΑΝΝΟΥ) ΙΕΡΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΛΗΡΩΝΟΜΙΑΣ ΑΥΤΟΥ ΚΑΙ ΝΙΚΟ(ΛΑΟΥ) ΤΟΥ ΣΕΡΒΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΜΒΙΟΥ ΚΑΙ ΙΩ(ΑΝΝΟΥ) ΤΟΥ ΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ ΑΡΧΕΡΑΤΕΒΟΝΤΟΣ ΔΕ ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ λιτκαρ. ΚΑΙ ΜΝΗΣΤΙΤΙ ΚΕ ΕΜΟΥ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΣΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ Π(ΑΠ)ΑΔΩΠΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΚΟΠΙΑΣΑΝΤΟΣ ΚΑΙ ΕΠΙΗΣΑ ΤΑ ΑΓΑΘΑ ΕΡΓΑ ΤΗΣ ΣΤΟΡΙΑΣ ΑΥΤΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΥΙΟΥ/ ΑΥΤΟΥ

---

¹⁵² Ν. Γιαννόπουλος, *Επισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας Γ'*, σ.33 ·Σπ. Λάμπρος, *Κατάλογος των κωδίκων της Ιεράς Μονής Προυσού*, σ.301 ·Κ. Δυοβουνιώτης, «Συμβολαί εις την Εκκλησιαστικήν Ιστορίαν της Μητροπόλεως Λαρίσης», σ.9 ·Ιερός Σύνδεσμος, 286, 15/3/1917, σ.2 .

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΙ Ι ΤΟΙΧΟΝΤΕΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ ΕΥΧΕΣΤΕ ΜΟΥ ΔΙΑ ΤΟΝ Κ(ΥΡΙΟ)Ν + ΕΠΕΙ ΕΤΟΥΣ ΖΚΙ (=7026) ΕΝΔΥΚΤΙΟΝΗΣ Η (=1518) (ΔΙ)Α ΣΥΝΕΡΓΙ(ΑΣ) ΧΟΡΙΟΝ ΠΥΡΣΟΥ»¹⁵³.

2.2 Πέτρος (...1524...)

Ο επόμενος επίσκοπος που αναφέρουν τα Βεράτια¹⁵⁴ της Ιεράς Μονής Δουσίκου,¹⁵⁵ ήταν ο Πέτρος. Σ' αυτά, όπως σ' εκείνο του 1524, απαντούμε πληροφορίες για τους επισκόπους της περιοχής, όπως το όνομα Πέτρος ως επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων.¹⁵⁶

2.3 Ιωακείμ (...1542...)

Η ανασύσταση της επισκοπής Γαρδικίου αποτελεί ιστορικό γεγονός από το οποίο αντλούμε πληροφορίες για τον επίσκοπο Λιτζάς και Αγράφων. Στη συνοδική πράξη της ανασύστασης της επισκοπής Γαρδικίου, το 1542, απαντούμε τον επίσκοπο Λιτζάς και Αγράφων Ιωακείμ μεταξύ των επισκόπων που υπογράφουν την απόφαση¹⁵⁷.

Ο αυτός Ιωακείμ υπογράφει μετά τον μητροπολίτη Λαρίσης Νεόφυτο και τον Δημητριάδος Ιωσήφ ως πέμπτος κατά σειρά επίσκοπος στο σύνολο 14 επισκόπων, αρχιεπισκόπων και μητροπολιτών. Αν και η αρχική συνοδική απόφαση ανασύστασης της επισκοπής Γαρδικίου προς τον πατριάρχη Ιερεμία τον Α' χάθηκε, το κείμενο όμως διασώθηκε από τον μοναχό Χατζή-Γεράσιμο, ο οποίος είχε φροντίσει να την μεταγράψει, με

¹⁵³ Π. Πουλίτσας, *Επιγραφές, Ενθυμήσεις και Σιγίλλια εξ Ευρυτανίας*, σ.264.

¹⁵⁴ Το λεγόμενο επίσημα στην ελληνική "βεράτιον", ή απλούστερα βεράτιο, ή και βεράτι εκ της τουρκο-περσικής "βεράτ" ήταν ένα επίσημο δημόσιο έγγραφο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με το οποίο αναγνωριζόταν ή επικυρωνόταν υψηλόβαθμη διοικητική θέση καθώς και τα προνόμια που αποδίδονταν για τη συγκεκριμένη θέση.

¹⁵⁵ Δ. Σοφιανός, «Ο άγιος Βησσαρίων μητροπολίτης Λαρίσης και κτήτορας της μονής Δουσίκου. Ανέκδοτα αγιολογικά και άλλα κείμενα», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 4 (1992), σ. 178-181.

¹⁵⁶ Σοφρώνης, *Η επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ. 48.

¹⁵⁷ Γιαννόπουλος, *Επισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας Γ'*, σ. 33.

υπόδειξη του μητροπολίτη Λαρίσης Ιακώβου Β', σε κώδικα στα έγγραφα της Ιεράς Μονής Δουσίκου¹⁵⁸.

Στο συνοδικό γράμμα του Νεόφυτου Λαρίσης υπογράφουν¹⁵⁹: *ὁ ταπεινὸς μ(ητ)ροπολίτης Λαρίσης Νεόφυτος, ὁ Νέων Πατρῶν Γρηγόριος, ὁ ταπεινὸς ἐπίσκοπος Δημητριάδος Ἰωσήφ, ὁ ταπεινὸς ἐπίσκοπος Σταγ(ῶν) Νεόφυτος, ὁ ταπεινὸς ἐπίσκοπος Λιτζᾶς κ(αί) Αγράφων Ἰωακείμ, ὁ ταπεινὸς ἐπίσκοπος Λοιδορικίου Ζαχαρί(ας), ὁ ταπεινὸς ἐπίσκοπος Σκιάθου Κύριλλος, ὁ ταπεινὸς ἐπίσκοπος Ζητουνίου Ἀχίλειος, ὁ ταπεινὸς ἐπίσκοπος Θαυμακοῦ Ἰώασαφ, ὁ ταπεινὸς ἐπίσκοπος Ῥαδοβιζδίου Σίλβεστρος, ὁ ταπεινὸς ἐπίσκοπος Γαρδικίου Νεόφυτος, ὁ ταπεινὸς μ(ητ)ροπολίτης Θεσσαλονίκ(ης) Μ(ητ), ὁ ταπεινὸς μ(ητ)ροπολίτης Θηβῶν Ἰώασαφ, ὁ ταπεινὸς ἀρχιεπίσκοπος Λευκάδος Ἀρσένιος.*

Το ὄνομα του Ἰωακείμ ως επισκόπου Λιτζᾶς και Αγράφων, το 1542, επιβεβαιώνεται και από επισκοπικούς καταλόγους που ἔχει συντάξει ο Ν. Γιαννόπουλος. Τον Ἰωακείμ τον διαδέχθηκε τελικά το 1544 ο επόμενος ἐπίσκοπος Λουκάς, χωρίς να γνωρίζουμε τον ακριβή λόγο της αλλαγῆς επισκόπου.

2.4 Λουκάς (...1544 – 1560...)

Ο ἐπίσκοπος Λιτζᾶς και Αγράφων Λουκάς εμφανίζεται σε διάφορες ιστορικές πηγές από το 1544 μέχρι το 1560.

Αρχικά ο ιδρυτής της Ιεράς Μονῆς Τατάρνης Δαυῖδ, το 1556, αναφέρει σε κείμενό του τον ἐπίσκοπο Λιτζᾶς και Αγράφων Λουκά ως ἐγγυητή της ομαλῆς λειτουργίας του μοναστηριού ...*ἔπειτα και του θεοφιλεστάτου ημῶν δε επισκόπου Λιτζᾶς και Αγράφων κυρού Λουκά θείω*

---

¹⁵⁸ Κ. Δυοβουνιώτης, *Συμβολαί εις την Εκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν της Μητροπόλεως Λαρίσης*, σ.14.

¹⁵⁹ Π. Βασιλείου, *Ἡ Ἐπισκοπή Λιτζᾶς και Αγράφων ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, σ.140.

προστάγματι και σιγιλλίω γράμματι τω επιβεβαιούντι, είτι αν/ημείς
διεταξάμεθα ίνα έχωσι το κύρος και το βέβαιον...¹⁶⁰.

Σε κτητορική επιγραφή του 1558 στην είσοδο του καθολικού του
ιερού ναού του Σωτήρα της Ιεράς Μονής Δουσίκου συναντάμε επιγραφική
μαρτυρία που βεβαιώνει την πληροφορία ότι την περίοδο αυτή επίσκοπος
Λιτζάς και Αγράφων ήταν ο Λουκάς. Η επιγραφή αναφέρει τα εξής:
+ΑΝΗΓΕΡΘΗ Ο ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΟΥΤΟΣ ΚΑΙ ΘΕΙΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ Κ(ΥΡΙΟ)Υ
ΚΑΙ ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ Ι(ΗΣΟ)Υ ΧΡΙΣΤΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΩΝ
ΠΥΛΩΝ/ ΠΡΩΗΝ ΜΕΝ ΕΝ ΑΛΛΩ ΣΧΗΜΑΤΙ ΠΑΡΑ ΤΟΝ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ
Π(ΑΤ)Ρ(Ο)Σ ΗΜΩΝ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΛΑΡΙΣΣΗΣ Κ(ΑΙ)
ΤΟΥ ΑΥΤΑΔΕΛΦΟΥ/ ΑΥΤΟΥ ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΑΠΠΟΥΔΑΣ ΚΑΙ
ΦΑΝΑΡΙΟΥ ΥΣΤΕΡΟΝ ΔΕ ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΤΩ ΠΕΡΙΚΑΛΛΕΙ ΣΧΗΜΑΤΙ ΟΙΩ
ΝΥΝ ΟΡΑΤΑΙ/ ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ ΚΑΙ ΑΝΙΣΤΟΡΗΘΗ ΠΑΡΑ ΚΥΡΟΥ
ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΤΟΥ ΑΥΤΩΝ ΑΝΕΨΙΟΥ ΤΟΥ ΚΑΙ ΤΟΝ ΑΥΤΟΝ ΘΡΟΝΟΝ ΤΗΣ
ΑΓΙΩΤΑΤΗΣ/ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΣΗΣ ΙΘΥΝΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΥΠ'
ΑΥΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΩΝ ΕΠΙΣΚΟΠΩΝ ΤΟΥ ΤΕ ΛΙΤΖΑ ΛΟΥΚΑ ΤΟΥ
ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΩΝ /ΙΩΣΗΦ ΚΑΙ ΤΟΥ ΦΑΝΑΡΙΟΥ ΜΑΡΤΥΡΙΟΥ ΕΠΙ ΕΤΟΥΣ
Ζωξωζω' ΜΗΝ ΝΟΕΜΒΡΙΩ Ηη' ιν(δικτιών)ος Αης δηλαδή 1557¹⁶¹.

Ο επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων Λουκάς εμφανίζεται μεταξύ των
κτητόρων της Ιεράς Μονής Δουσίκου στον κώδικα 36, φ.3r 299 r στο βιβλίο
της «Προθέσεως». Στη μαρτυρία αυτή αναφέρονται και τα ονόματα άλλων
επισκόπων, όπως του Δημητριάδος Ιωσήφ και του Φαναρίου Μαρτύριου.
Από την πηγή κατανοούμε πως ο επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων Λουκάς
ήταν άμεσος συνεργάτης τόσο του μητροπολίτη Λαρίσης Νεοφύτου του Β'
(1550- 1568/9), όσο και του μητροπολίτη Λαρίσης Αγίου Βησσαρίωνος¹⁶².

¹⁶⁰ Πουλίτσας, *Επιγραφές, Ενθυμήσεις και Σιγιλλία εξ Ευρυτανίας*, σ.283.

¹⁶¹ Σοφρώνης, *Η επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ. 51.

¹⁶² Σοφρώνης, *ό.π.*, σ. 51.

Από την ιστορική έρευνα διαπιστώνεται ότι ο επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων Λουκάς αναφέρεται και σε επισκοπικούς καταλόγους του ο Βασίλειος Μυστακίδης¹⁶³.

Σε κώδικα της Ιεράς Μονής Τατάρνας, ο οποίος, για άγνωστο λόγο βρίσκεται στην Κύπρο, συναντάμε τον επίσκοπο Λουκά ως Λιτζάς και Αγράφων¹⁶⁴. Ο 13^{ος} αυτός κώδικας στο φύλλο 4 αναγράφει τα εξής: *Θυσιαστήριον θείον και ιερόν ιερουργηθέν και αγιασθέν υπό της χάριτος του Παναγίου πν(εύματο)ς και παρ' εμού του ταπεινού επισκόπου Λιτζάς και Αγράφων Λουκά.....εν έτει των τρεχόντων, Ζωνβω=1544 ινδικτιώνος β' ενώ σε άλλο σημείο του ίδιου κώδικα διαβάζουμε: Το παρόν βιβλίο τούτο βιβλίο υπάρχει ιδ(ιό)χειρον φασί του εν μακαρία τη λήξει γενομένου κυρίου Λουκά επισκόπου Λ(ι)τζάς και Αγράφων.*

Επίσης, σε άλλο κώδικα του 16^{ου} αι. της Μονής Μεγάλου Σπηλαίου και συγκεκριμένα στο φύλλο 187α αναφέρονται τα εξής: *.....Ετελειώθη το παρόν βιβλίο δια χειρός εμού/ του αμαρτωλού Νικολάου αμαρτωλού του /Ξενοπούλου τάχα τε και ιερέως εκ χωρίου Ούλιβα εκ της επαρχίας της τιμιωτάτης /επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων εν ταις ημέραις του /αγίου αρχιερέως κυρίου Λουκά ΖΞΗ'= 1560 μηνί Αυγούστου ε'.*¹⁶⁵

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Λουκάς ως επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων δεν αναφέρεται παραδόξως στους επισκοπικούς καταλόγους του Ν. Γιαννόπουλου.¹⁶⁶

2.5 Ανώνυμος (1565)

Σε απόφαση καθάρσεως που υπογράφει ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωάσαφ Β' (1556-1565) συναντάμε κάποιον μεταξύ των

---

¹⁶³ Β. Μυστακίδης, *Επισκοπικοί κατάλογοι*, Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών 1936, έτος ΙΒ', σ. 190.

¹⁶⁴ Βασιλείου, *Η Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων επί Τουρκοκρατίας*, σ. 142.

¹⁶⁵ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 140.

¹⁶⁶ Γιαννόπουλος, *Επισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας Γ'*, σ.33.

επισκόπων Θαυμακού, Ζητούνιου και Φαναρίου και τον ανώνυμο επίσκοπο «Λιτζάς και Αγράφων», ο οποίος βάσει του κειμένου συμφωνεί με τον «ταπεινό επίσκοπο Δημητριάδος Θεόφιλο».

Ο Π. Βασιλείου θεωρεί τον Θεόφιλο, λανθασμένα βέβαια, ως Λιτζας και Αγράφων. Τον συγχέει προφανώς, με τον Θεόφιλο Δημητριάδος.¹⁶⁷

Επιπλέον, η λαϊκή τοπική παράδοση θέλει τον επίσκοπο Λιτζάς και Αγράφων να καταριέται το χωριό Ψηλόβραχος, εξαιτίας της πράξης ατιμίας ενός προεστού του χωριού. Η κατολίσθηση της 11^{ης} Ιουλίου 1566 που συνέβη στο χωριό, αποδόθηκε στην κατάρα του επισκόπου.¹⁶⁸

17ος αιώνας

2.6 Αθανάσιος, Διονύσιος, Γαβριήλ, Ανανίας (...1600...)

Κατά την διάρκεια της πρώτης δεκαετίας του 17ου αιώνα βρίσκουμε ελάχιστες αναφορές για τους επισκόπους της επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων. Τα ονόματα που μας διασώζονται σε διάφορα κείμενα είναι μόλις τεσσάρων επισκόπων: των Αθανασίου, Διονυσίου, Γαβριήλ και Ανανία. Οι επίσκοποι αυτοί εποίμαναν την επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων από το 1596 έως το 1600, τέσσερα δηλ. έτη.

Τα παραπάνω ονόματα των επισκόπων απαντάται σε έγγραφο του Οικουμενικού Πατριάρχη Ματθαίου του Β' (1596-...-1410), με οποίο ζητήθηκε να υπογράψουν το κείμενο δηλώνοντας ότι οι παραπάνω επίσκοποι πως έλαβαν γνώση για τα θέματα που περιγράφει το κείμενο.

Το Πατριαρχικό σιγίλλιο, όπου τα ονόματα των επισκόπων, συντάχθηκε με σκοπό την ίδρυση περί της εν τη επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων παρά της κόμης Σπινάσαν ιεράς και σεβάσμιας μονής Παναγίας

---

¹⁶⁷ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 143.

¹⁶⁸ Σοφρώνης, *ό.π.*, σ. 51.

της Φανερωμένης. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης φροντίζει, με το κείμενό του, να χορηγήσει στον κτήτορα και ηγούμενο της Μονής, Ιωαννίκιο τον μουσικό, ό,τι απαιτείται για την λειτουργία της Ιεράς Μονής, με μόνη υποχρέωση του ηγουμένου να μνημονεύει το όνομα του επισκόπου Λιτζάς και Αγράφων. Αξιοσημείωτο είναι ότι και οι τέσσερις επίσκοποι υπογράφουν σε διαφορετικά χρονικά σημεία με τον τίτλο Λ(η)τζάς χωρίς την προσθήκη Αγράφων.

Στο σύνολο της ιστορίας της επισκοπής, συναντάμε με το όνομα Διονύσιος δύο ακόμη επισκόπους Λιτζάς και Αγράφων που επισκοπεύουν ο πρώτος μεταξύ 1693 και 1730 και ο δεύτερος μεταξύ 1730 και 1739.

Ο Ανανίας ως επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων εντοπίζεται σε δίπτυχα της Ιεράς Μονής Τατάρνης: *Μνήμη θανάτου χρησιμεύει τω βίω Έτους ΖΠΤ' [= 1577-8] και έσωθεν αυτών αναγράφονται εν πρώτοις μὲν τάδε τα ονόματα Ανανίου, Αρσενίου, Ιωάσαφ, Ευγενίου, Διονυσίου, των αρχιερέων.*¹⁶⁹

2.7 Ακάκιος (...1609 ...1611)

Κατά την Πατριαρχία του Νεοφύτου Β' (1602-1603/ 1607-1612) επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων ήταν ο Ακάκιος¹⁷⁰. Το όνομά του εμφανίζεται σε πατριαρχικό έγγραφο του 1609, με το οποίο ο Οικουμενικός Πατριάρχης τον καθαιρεί από τη θέση του για να επανέλθει λίγο αργότερα και να καθαιρεθεί ξανά τον Μάιο του 1611.¹⁷¹

Η καθαίρεση του Ακακίου αναδεικνύει το πρόβλημα των σχέσεων μεταξύ του επισκόπου Λιτζάς και Αγράφων και του Οικουμενικού Πατριάρχη. Μάλιστα ο Οικουμενικός Πατριάρχης Νεόφυτος Β' είχε

---

¹⁶⁹ Πουλίτσας, ό.π., σ. 281.

¹⁷⁰ Ζ. Μαχάς, *Κατάλογος, Ιστορικός των Πρώτων Επισκόπων και των εφεξής Πατριαρχών της εν Κωνσταντινουπόλει Αγίας και Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας*, εν Αθήναις 1884, σ.119-120.

¹⁷¹ Κ. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Βενετία 1872, τόμος 3^{ος}, σ.558.

ασχοληθεί με ζητήματα αστικών διαφορών της επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων παρακάμπτοντας τον μητροπολίτη Λαρίσης, άγνωστο γιατί.¹⁷²

Την εποχή, που εξετάζουμε, ο τρόπος οργάνωσης των Ελληνικών κοινοτήτων ήταν άκρως επισκοποκεντρικός. Γι' αυτό και το Οικουμενικό Πατριαρχείο είχε το ρόλο του ανώτατου δικαστηρίου.

2.8 Αρσένιος (...1623...)

Τον επίσκοπο Λιτζάς και Αγράφων Αρσένιο απαντούμε στο πατριαρχικό έγγραφο του Οικουμενικού Πατριάρχη Κυρίλλου Α' Λούκαρη (1572-1638) το 1623, με το οποίο καθαιρείται ο επίσκοπος, λόγω της διαμάχης που είχε με τον μητροπολίτη Λαρίσης Γρηγόριο.¹⁷³

Στους επισκοπικούς καταλόγους του Μυστακίδου διαβάζουμε ότι ο μητροπολίτης Λαρίσης Γρηγόριος *ενεκάλεσεν επί συνόδου τον επίσκοπον αυτού Λητζάς και Αγράφων Αρσένιον ως καταφρονητήν των διαταγών αυτού, όστις, καί καθαιρείται εν έτει, ζρλβ' = 1624 και τον διαδέχεται ο Δωρόθεος.*¹⁷⁴

2.9 Δωρόθεος (1623...)

Σε πατριαρχικά έγγραφα του 1623 διαβάζουμε ότι καθαιρέθηκαν τόσο ο επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων Αρσένιος όσο, και ο επίσκοπος Γαρδικίου Μητροφάνης γιατί αρνούσαν να αποδώσουν την πατριαρχική «ζητία».¹⁷⁵

Για την πλήρωση της επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων μετά την καθάρωση του Αρσενίου, δεν έγινε τοπική σύνοδος υπό τον μητροπολίτη Λαρίσης όπως συνηθιζόταν, αλλά για πρώτη φορά συγκλήθηκε σύνοδος στον ιερό πατριαρχικό ναό του Αγίου Γεωργίου στην Κωνσταντινούπολη παρουσία του Οικουμενικού Πατριάρχη. Η πατριαρχική αυτή σύνοδος

---

¹⁷² Σάθας, ό.π., σ.556.

¹⁷³ Σάθας, ό.π., σ.563.

¹⁷⁴ Μυστακίδης, *Επισκοπικοί κατάλογοι*, σ.193.

¹⁷⁵ Σοφρώνης, *Η Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ. 58.

επέλεξε τον ιερομόναχο Δωρόθεο, ανάμεσα σε τρεις υποψηφίους για την επισκοπή τον Δωρόθεο, τον Δανιήλ και τον Μερκούριο.

Την παραπάνω τυπική διαδικασία διασώζει το υπόμνημα της εκλογής του Δωροθέου στη θέση του επισκόπου Λιτζάς και Αγράφων¹⁷⁶.

2.10 Δανιήλ (...1641...)

Για το πρόσωπο του επισκόπου Λιτζάς και Αγράφων Δανιήλ αντλούμε πληροφορίες από την κτητορική επιγραφή που βρίσκεται στην Ιερά Μονή της Αγίας Τριάδας Σάϊκας και αναφέρει: «+ΙΣΤΟΡΙΘΗ Ο ΘΕΙΟΣ ΟΥΤΟΣ Κ(ΑΙ) ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ ΔΙΑ ΕΞΟΔΟΥ ΤΟΥ ΤΙΜΙΟΤΑΤΟΥ ΑΡΧΟΝΤΟΣ ΚΥΡ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ / του αμπατζίαπο το καβρουπλέσι/ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΛΙΤΖΑ(Σ) Κ(ΑΙ) ΑΓΡΑΦΩΝ ΚΥΡΟΥ ΔΑΝΙΗΛ. ΗΓΟΥΜΕΝΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΝ ΟΣΙΟΤΑ/ΓΟΝ ΕΝ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΗΣ ΚΥΡ ΒΙΣΑΡΙΩΝ ΚΑΙ ΚΥΡ ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΧΕΙΡ ΕΥΤΕΛΟΥΣ ΙΩ(ΑΝΝΟΥ) Κ(ΑΙ) ΕΤΕΡΟΥ ΙΩ(ΑΝΝΟΥ)/ ΟΣΤΙΣ ΕΙΣΕΛΘΟΝ ΤΗΣ ΠΥΛΗΣ ΑΤΕΡ ΔΟΛΟΥ ΡΑΔΙΟΣ ΕΥΡΗ ΤΗΝ ΝΟΕΙΤΗΝ ΤΟΥ ΠΟΛΟΥ ΕΤΕΙ ΖΡΜΘ. ΟΚΤΩΒΡΙΩ Ε»¹⁷⁷.

---

¹⁷⁶ Κ. Σπανός, «Δύο υπομνήματα εκλογής επισκόπων του Γαρδικίου και της Λιτζάς και Αγράφων στη Νομική Συναγωγή του Δοσιθέου, φ.301ν, (1623)» Θ.Η. 54 (2008), σ.78-80: « + Έπειδή της άγιωτάτης Έπισκοπής Λιτζάς και Αγράφων άπροστατεύτου μεινάσης, άτε του έν αυτή άρχιερατεύοντος / Άρσενίου καθαιρέσει νομίμω καθυποβληθέντος και έξώσει του θρόνου αυτού δι' αίτίας εύλόγους, καθ' ά περιέχεται έν τή καταντικρύ καθαιρέσει αυτού, προσεκαλέσατο ήμάς ό πανιερώτατος μ(ητ)ροπολίτης Λαρίσης, ύπέριτιμος και / έξαρχος δευτέρας Θετταλίας και πάσης Έλλάδος κύρ Γρηγόριος, ό έν άγίω πν(εύματ)ι άγαπητός άδελφός και συλλειτουργός / έκλογήν περι τούτου ποιήσαι, τούτου χάριν συνήχθημεν πάντες οί καθευρεθέντες άρχιερείς, έν τῷ π(ατ)ριαρχείῳ, έν τῷ / ναῶ του μεγαλομάρτυρος Γεωργίου, και ψήφους κανονικάς ποιήσαντες, πρώτον μέν έθέμεθα τόν όσιώτατον έν ί/ερομονάχοις και πν((ευματ)ικοις κύρ Δωρόθεον προηγούμενον [κενό], έπειτα τόν όσιώτατον έν ίερομονάχοις κ(αί) πν(ευματ)ικοις / κύρ Δανιήλ, και τρίτον τόν όσιώτατον έν ίερομονάχοις και πν(ευματ)ικοις κύρ Μερκούριον. όθεν και εις δήλωσιν του παρόντος / κατεστρώθη και έν τῷ παρόντι κώδικι της μεγάλης Έκκλησίας έν έτει αχκγ ω ίνδ(ικτιῶν)ος. προτροπή του παναγιωτάτου και σοφωτάτου ήμῶν αυθέντου κ(αί) δεσπότου του οίκουμενικου π(ατ)ριάρχου κυρίου κυρίου Κυρίλλου: Δανιήλ (1641)»

¹⁷⁷ Βασιλείου, ό.π., σ.147.

2.11 Γρηγόριος (...1647)

Για τον επίσκοπο Γρηγόριο η μοναδική πληροφορία που έχουμε είναι από το πρακτικό εκλογής του διαδόχου του επισκόπου Άνθιμου το 1647.

Το πρακτικό αναφέρει: *Επειδή της αγιωτάτης Επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων αμιρού ούσης γνησίου αρχιερέως ως του αρχιερατεύοντος κυρ Γρηγορίου, οι και αυτώ θέλει γνώμη και θελήσει αβιάστως παραίτησιν....*¹⁷⁸

2.12 Άνθιμος (1647;-1657)

Ο μητροπολίτης Λαρίσης Παΐσιος εξέλεξε ως επίσκοπο Λιτζάς και Αγράφων τον Άνθιμο στη θέση του παραιτηθέντος «οικειοθελώς και αβιάστως¹⁷⁹» Γρηγορίου. Στο πρακτικό εκλογής που διασώθηκε βρίσκουμε το όνομα του Ανθίμου και το λόγο για τον οποίο ο μητροπολίτης Λαρίσης Παΐσιος τον εξέλεξε¹⁸⁰. Την χρονολογία εκλογής του Ανθίμου την διαπιστώνουμε από το χρόνο θητείας του Λαρίσης Παΐσιου.

Βέβαια μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι το 1651 επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων ήταν ο Άνθιμος, και τούτο διότι σε επιγραφή στην είσοδο του Ιερού Ναού της Ιεράς Μονής της Σπινάσας διαβάζουμε: *Ιστορίθη ούτος ο Θείος και Πάνσεπτος Ναός της Υπεραγίας Θεοτόκου Μαρίας... (δι' εξόδων;) / του τιμιοτάτου και ευγενεστάτου άρχοντος κυρ Θεοδοσίου του Τζηπέλι ε... / (δια;) συνδρομής του πανοσιοτάτου εν ιερομονάχοις κυρ Αντωνίου ... / ...υροπλέσι, Αρχιερατεύοντος του Θεοφιλεστάτου Επισκόπου*

¹⁷⁸ Γιαννόπουλος, ό.π.,1935, σ.33.

¹⁷⁹ Βασιλ. Σπανός, *Εφτά υπομνήματα εκλογής επισκόπων της Λιτζάς και Αγράφων (1647-15/7/1793)*, Θ.Η. 49 (2006), σ. 163.

¹⁸⁰ Βασιλείου, ό.π., σ.148: ως χρέος έχοντα απαραίτητον τας εαυτού επισκοπάς τηρείν και επιμελείσθαι προστάξαι δε αυτού πανιερωτάτου ημείς οι πορευθέντες αρχιερείς προτροπή αυτού συναθροισθέντες εν τω πανσέπτω του τιμίου ενδόξου προφήτου προδρόμου και βαπτιστού Ιωάννου εν τη χώρα του Τυρνάβου, εποίησαμεν ψήφους κανονικάς και πρώτον μεν εκλέξαμεν τον οσιώτατον ιερομόναχον Άνθιμον, δεύτερον τον παπα κύρ Γρηγόριον, τον τρίτον τον παπα κύρ Συμεών, Ιούλιος ιε'.

Λιτζάς... (Ανθίμου;)/ .... Χείρ ευτελούς Ιωάννου. Έτη από Χριστού ΑΧΝΑ (1651). Έτη από Αδάμ ...(7.159)/.

2.13 Ιάκωβος (1657/1678)

Από τον Νοέμβριο του 1657 μέχρι το 1678 επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων αναφέρεται ο αρχιμανδρίτης Ιάκωβος, που διακρίθηκε για την αρχιερατική του διακονία και το ήθος του¹⁸¹. Γί' αυτόν μαρτυρούν επιστολές του αγίου Ευγενίου Αιτωλού¹⁸² και του Αναστασίου Γόρδιου¹⁸³.

Σ' αυτές αναφέρεται ότι ο επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων Ιάκωβος καταγόταν από το Καρπενήσι, ότι το 1641 φαίνεται να συνοδεύει τον Ευγένιο Αιτωλό στο Αιτωλικό και να παραμένει εκεί μέχρι το 1645, οπότε και επέστρεψε στο Καρπενήσι, μαζί με τον δάσκαλό του λόγω των προβλημάτων της περιοχής.¹⁸⁴ Στο Καρπενήσι ομάδα μαθητών, με την συμμετοχή του Ιακώβου, στράφηκε εναντίον του δασκάλου Ευγενίου του Αιτωλού, γεγονός που θα προκαλέσει λύπη στον δάσκαλο Ευγένιο Αιτωλό, αν και αργότερα ο Ιάκωβος θα ζητήσει συγγνώμη για την απρεπή συμπεριφορά του.¹⁸⁵ Ο Ιάκωβος, ως αρχιμανδρίτης, θα διαπρέψει στα γράμματα και θα γίνει δάσκαλος της Σχολής Καρπενησίου μεταξύ των ετών 1650 και 1657. Το 1657 θα εκλεγεί επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων στον πάνσεπτο ναό της Υπεραγίας Θεοτόκου, και θα χειροτονηθεί στο

---

¹⁸¹ Γιαννόπουλος, *ό.π.*, σ.34.

¹⁸² Ι. Στεφάνης, Ν. Παπατριανταφύλλου-Θεοδορίδη, *Ευγενίου Γιαννούλη του Αιτωλού Επιστολές*, Κριτική Έκδοση, [ΕΕΦΣΑΠΘ, περίοδος Β', τεύχος τμήματος Φιλολογίας, Παράρτημα 1], εκδ. ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1992.

¹⁸³ Χαρίτων Καρανάσιος – Ιωαν. Κόλια, Αναστάσιος Γόρδιος, *Αλληλογραφία (1675-1728)*, Τομ. Α+Β, ΚΕΜΝΕ Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2011 (Παράρτημα 2).

¹⁸⁴ Σοφρώνης, *ό.π.*, σ. 61.

¹⁸⁵ Σάθας, *ό.π.*, σ.452.

μοναστήρι της Ρεντίνας από τον μητροπολίτη Λαρίσης Διονύσιο¹⁸⁶ τον Ε'¹⁸⁷. Ο Αναστάσιος Γόρδιος, επαινώντας την προσωπικότητα του Ιακώβου, θα γράψει προς τιμήν του σχετικό επιτάφιο επίγραμμα στο οποίο αναφέρει τα εξής: *Αρχιερεύς Ιάκωβος Ελίτζης (ελληνικοποιώντας το τουρκικό Ιλίτζα) ηδ' Αγράφων τε τήδε βίου περάνας κειθ' υπό τώ δε τάφω.*¹⁸⁸

Μια από τις ιστορικές πηγές της εποχής, που επιβεβαιώνουν τον Ιάκωβο ως επίσκοπο Λιτζάς και Αγράφων αποτελεί το κείμενο που έγραψε ο ίδιος μιλώντας για τη θαυματουργική δύναμη του λειψάνου του αγίου Λουκά. Το συγκεκριμένο κείμενο φυλάσσεται στον ιερό ναό του Αγίου Νικολάου του Νέου στον Κλειτσό Ευρυτανίας και έχει ως εξής:¹⁸⁹ *Ὡς δὴ θησαυρός, ὅπου προσεκλήθη καὶ εὐλαβῶς ἐτιμήθη καὶ προσεκυνήθη, ἰάσεις καὶ θαύματα ἀναρίθμητα ἐπετέλεσε, δαίμονες ἀπηλάθησαν, νόσοι χαλεπαὶ ἐφυγαδεύθησαν, κρεατοὶ ἠφανίσθησαν, κεφαλαλγίαι δειναὶ ἔληξαν, ἀκρίδες λυμαντικαὶ διεφθάρησαν καὶ ἄλλα πλεῖστα θαύματα καὶ σημεῖα ἐγένετο τῆ τοῦ Ἀποστόλου χάριτι καὶ ἀγιότητι.*

Επιστολή, από 16 Απριλίου 1672, του Ευγενίου Γιαννούλη προς τον επίσκοπο, πλέον Ιάκωβο είναι ακόμη μια μαρτυρία γι' αυτόν. Θέμα της επιστολής οι συνθήκες ζωής των κατοίκων και η μετάνοια.

Η επιστολή έχει ως εξής: *Θεοφιλέστατε ἐπίσκοπε κυρ Ἰάκωβε, Ἀληθινὰ ὁ Χριστὸς ἀνέστη, καθὼς ὀρίζεις, καὶ ἡ θεοφιλία σου το ὁμολογὰ εἰ και οἱ χριστιανοὶ πανταχοῦ το ὁμολογοῦσιν. Ἦθελα γοῦν να παραπονεθῶ καὶ ἄγῳ ὡσάν και ἄλλοι πολλοὶ ἀνόητοι, διατὶ δεν ἀνάστησεν ὁ Χριστὸς και ἡμᾶς ἀντάμα μέ λόγον του, ὅπου εὐρίσκόμεσθεν εἰς τόσους λάκκους κακῶν, ὅπου*

---

¹⁸⁶ Πρόκειται για τον Διονύσιο Βαρδαλή ή Σπανό (1652-1662), Οικουμενικό Πατριάρχη (1662-1665). Βλ. Τάσος Α. Γριτσόπουλος, *Λαρίσης και Πλαταμώνος Μητρόπολις*, ΘΗΕ, 8 (Αθήναι 1966) 131.

¹⁸⁷ Βασιλείου, *ό.π.*, σ.150.

¹⁸⁸ Κ. Δυοβουνιώτης, *Αναστασίου Γορδίου «Επιγράμματα»*, Θεολογία ΙΑ (1933), σ.327.

¹⁸⁹ Α. Διαμαντής, «Τὰ Ἱερά και Ἱστορικά Κειμήλια του Κλειτσού», εφημ. «Τα Νέα του Κλειτσού», 7/9 2000, σελ. 9 και 13.

μᾶς ἐκύκλωσαν τὰ κακά τῶν βαρβάρων ὡσάν οἱ μέλισσες τό κερί· μου ἄπεκρίθη ὁμως ὁ Χριστός, ἀλλ' ὄχι στόμα πρὸς στόμα, ἀλλά μέ κάποιαν προφητικὴν και θεϊάν ἔμπνευσιν και μου εἶπε· «Δεν σᾶς συνανέστησα, μήτε σᾶς ἀνασταίνω ποτέ, ὅτι εἴστε ἀνάξιοι ἀναστάσεως· σᾶς εἶπα πολλές φορές νά μετανοήσετε και νά αφήσετε τὰ πονηρά σας ἔργα, νά γυρίσετε προς ἐμένα και νά γυρίσω και ἐγὼ προς ἐσᾶς, ἀλλά ἐσεῖς ἐγενήκατε ἀπό τὰ ἄλογα ἀλογώτεροι και ἀπό τὰ ξύλα τὰ ἀναισθητα ἀναισθητότεροι.¹⁹⁰

Στην ἐπιστολή του Ευγενίου του Αιτωλοῦ προς τον Μητροπολίτη Λαρίσης Διονύσιο, με την οποία ἐπιθυμεί να υπερασπιστεῖ νεαρό ἱερέα τον οποίο ο Ιάκωβος, ως ἐπίσκοπος, τιμώρησε με ἐπιτίμιο και ἀφορισμό, διαπιστώνεται ὄχι μόνο ὅτι ο Ιάκωβος ἦταν ἐπίσκοπος την ἐποχή ἐκείνη ἀλλά διαφαίνεται και ο δύστροπος χαρακτήρας του Ιακώβου σε σημεῖο ὡστε να ἀποκαλεῖται ἀπό τον Ευγένιο τον Αιτωλό ως κακοΙάκωβος.¹⁹¹

Στον κώδικα 80 της Ἱεράς Μονῆς Ολυμπιώτισσας της Ελασσόνας που χρονολογεῖται την περίοδο του 18ου αἰώνα ἀπαντάμε και πάλι τον Ιάκωβο ως ἐπίσκοπο Λιτζᾶς και Αγράφων. Τον κώδικα ἀνακάλυψε ο ἱστορικός ἐρευνητής Κ. Σπανός και στα φύλλα 175r και 175v του κώδικα, ὑπάρχει ἐπιστολή ἀπό 15 Μαρτίου 1670, με την οποία ο Ιάκωβος ως ἐπίσκοπος της περιοχῆς προβιβάζει σε πρεσβύτερο τον ἱερομόναχο Αθανάσιο.¹⁹²

---

¹⁹⁰ Σοφρώνης, ὁ.π., σ. 63.

¹⁹¹ Γ. Σοφρώνης, ὁ.π., σ. 63.

¹⁹² Κ. Σπανός, «Συστατικὴ Ἐπιστολή και Συμμαρτυρικό για τη χειροτονία ἱερέα», *Αχιλλίου Πόλις*, Μάϊος 2019, σ. 171: «Ἐπειδὴ θεῖον τέ χρῆμα καί ἱερόν και σεβάσμιον ἢ ἱερωσύνη κά/θέστηκεν, και τοῖς ὡς οἶον τε διά βίου καθάρσεως προηγμένοις χορη/γεῖσθαι ταύτης ὑπό τοῦ παναγίου και τελεταρχικοῦ πν(εύματ)ος διά / τῆς τῶν χειρῶν ἐπιθέσεως τῶν τη ἱεραρχικῆ ἀξία τετιμη/μένων θεῖοι κανόνες θεσπίζουσιν, οὐκ ἀπεικότως δήπου, καί / τούς τῶ ἀξιώματι τούτῳ (οἱ ὅποιοι ποτ' ἄνωσι) σεμνενομένοις, / καί προς ἀλλοδαπᾶς ἔσθαντο (;) πολλῶν ἔνεκα, μεταβαίνουσιν βουλόμενοι πόλεις καί χώρας τᾶς ἐννοίας (!) δήποτε τῶν / ἐπαρχῶν, ἐπιμελῶς ὅσον ἔνι και ἀκριβῶς ἀνακρίνειν εἶθισται, τοιγάρ τοι καί ἢ ταπεινότης ἡμῶν τόν παρόν:/τὰ ἱερομόναχον ὄνοματι ἀθανάσιον, ἐπ' αὐτόν τον ἱε:/ρόν και σεβάσμιόν του πρεσβυτέρου βαθμόν κανονικῶς: / προβιβάσασα, οὐκ ἔγνω δεῖν εἶναι μή και γράμμασιν ἐφο:/διάσας τοῦτον συστατικοῖς, συνιστῶσιν αὐτόν τοῖς προς οὖς ἄν / τύχη ἐπιδημῶν ὅποιασοῦν τάξεως ἀδελφοῖς χρύ:/στωνύμοις (!) ὡς κεκοσμιμένον (!)

Στον ίδιο κώδικα ο Ιάκωβος φέρεται να υπογράφει, στις 10 Μαρτίου του 1688, συμμαρτυρικό για ιερέα. Στο συμμαρτυρικό χρησιμοποιεί τον τίτλο πρώην Λιτζάς και Αγράφων. Το συμμαρτυρικό αφορούσε τον Αθανάσιο και άλλους 11 ιερομόναχους.¹⁹³ Από την μαρτυρία αυτή προκύπτει ότι ο Ιάκωβος, αν και είχε αποχωρήσει από το θρόνο, βρίσκεται στη ζωή. Εντύπωση, πάντως, προκαλεί ότι στους επισκοπικούς καταλόγους του επισκόπου Λιτζάς και Αγράφων Νεκταρίου, ο Ιάκωβος εμφανίζεται με το προσωνύμιο «Μυτιληναίος», κάτι που δεν είναι ορθό, αφού η καταγωγή του Ιακώβου δεν είναι από τη Μυτιλήνη.

2.14 (Εκ παραδρομής, Ταράσιος 1680)... ή ορθότερα, Νεόφυτος

Το όνομα του Ταρασίου βρίσκεται στους επισκοπικούς καταλόγους της επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων από λάθος του Μ. Παρανίκα, που θέλοντας να ενημερώσει τον επισκοπικό κατάλογο του Μητροπολίτη

ἀληθῶς τῆ τῆς ἱερωσύ/νῆς ἀξία. καὶ τὰ τῆς αὐτῆς ἀκωλύτως ἐπιτυχεῖν δυ:/νάμενον. Τούτου χάριν ἐπεδόθη αὐτῷ τό παρόν ἰ:/διόχειρον εἰς δόξαν π(ατ)ρός κ(αί) υἱοῦ, κ(αί) ἀγίου πν(εύματος), τοῦ / ἐνός αἰτίου θεοῦ. ἀμήν. κατὰ τό: ἄχζ' ἔτος / ἀπό χ(ριστο)ῦ μαρτίου ἰ'.

¹⁹³ Κ. Σπανός, «Συστατική Επιστολή και Συμμαρτυρικό για τη χειροτονία ιερέα», σ. 172-74: «+ Ἐπειδὴ ἀρχαῖος κ(αί) ἀποστολικός ἐστι νόμος, μηδένα ποτέ /πνευματικοῦ πατρός εἰδήσεως ἄνευ, κ(αί) ἀνεξετάστως τῷ τῆς πολυ:/φώτου ἱερωσύνης προσέρχεσθαι ἀξιώματι διά τοιούτου κ(αί) ἡμεῖστόν: / εὐλαβέστατον ἀναγνώστην ἱερομόναχος μαρτυρῶ / αὐτόν ἄξιόν τῆς ἱερωσύνης:- θανάσιον τῷ τῆς ἱερωσύνης ἀξιώματι / βουλόμενον κοσμηθῆναι, φέροντες αὐτόν ὡς ἔθος κατέμπροσθέν του ἀοράτου θεοῦ), κ(αί) τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλ(ων), κ(αί) πάνα τὰ ἀπ' ἀρχῆς / αὐτῷ πεπραγμένα ἐρευνήσαντες ἐπιμελῶς, ἐπεὶ μηδέν εὐρω:/μέν ἐν αὐτῷ τον τῆς ἱερωσύνης κωλύον βαθμόν. ἐπεδώκαμεν αὐ:/τῷ τό παρόν ὡς ἐρ τί φίμοτρον ἀναντίρρητον τοῖς βουλομένοις λέγειν ἡμῖν. 1688. μαρτίου ἰ'. + ὁ πρώην λητζᾶς και ἀγράφ(ων) Ἰάκωβος κ(αί) πνευματικός αὐτοῦ πατήρ μάρ:/τυρῶ αὐτόν ἄξιον τῆς ἱερωσύνης. + Χριστοφόρος ἱερομόναχος μαρτυρῶ Ἀναστάσιος ἱερομόναχος μαρτυρῶ αὐτόν ἄξιόν τῆς ἱερωσύνης: μαρτυρῶ αὐτόν ἄξιόν τῆς ἱερωσύνης + διονύσιος ἱερομόναχος μαρτυρῶ ἀνανίας ἱερομόναχος μαρτυρῶ αὐτόν ἄξιόν τῆς ἱερωσύνης:- αὐτόν ἄξιόν τῆς ἱερωσύνης + Κυπριανός ἱερομόναχος μαρτυρῶ παχώμιος ἱερομόναχος μαρτυρῶ: αὐτόν ἄξιόν τῆς ἱερωσύνης: μαρτυρῶ αὐτόν ἄξιόν τῆς ἱερωσύνης + Γρηγόριος ἱερομόναχος μαρτυρῶ Ἰάκωβος ἱερομόναχος μαρτυρῶ αὐτόν ἄξιόν τῆς ἱερωσύνης μαρτυρῶ αὐτόν ἄξιόν τῆς ἱερωσύνης + Γαβριήλ ἱερομόναχος μαρτυρῶ Ἰωσήφ ἱερομόναχος μαρτυρῶ αὐτόν ἄξιόν τῆς ἱερωσύνης αὐτόν ἄξιόν τῆς ἱερωσύνης εὐγένιος ἱερομόναχος μαρτυρῶ αὐτόν ἄξιόν τῆς ἱερωσύνης»

Αμασείας Ανθίμου Αλεξούδη, πρόσθεσε τον Ταράσιο στους επισκόπους της επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων.

Και τούτο διότι, ο Ταράσιος ήταν επίσκοπος της Λητίτζης ή Λητίτσης (πρόκειται για τη διαλυμένη Αρχιεπισκοπή, άλλοτε επισκοπή, Μητρόπολη της Λιτίτζης, η οποία βρισκόταν στη Θράκη και υπαγόταν στη Μητρόπολη της Φιλιππουπόλεως) και όχι της επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων.

Το παραπάνω λάθος επανέλαβαν και οι μετέπειτα συγγραφείς επισκοπικών καταλόγων της επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων όπως ο Ν. Γιαννόπουλος¹⁹⁴ και ο Π. Βασιλείου.

Από την άλλη πλευρά, ο Δημήτριος Καλούσιος και ο άμεσος συνεργάτης του Κωνσταντίνος Β. Σπανός, στο βιβλίο τους *Ο κώδικας της Μητροπόλεως Λαρίσης (ΕΒΕ 1472: 1647-1868)*, μελετώντας τον κώδικα της Μητροπόλεως Λαρίσης που φυλάσσεται σήμερα στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας, βρήκαν το υπόμνημα εκλογής του επισκόπου Λοιδωρικού Μητροφάνη, στο οποίο υπάρχει η υπογραφή του Λιτζάς και Αγράφων Νεοφύτου, και μάλιστα πρώτος στην τάξη. Μητροπολίτης Λαρίσης την εποχή εκείνη ήταν ο Μακάριος, ενώ το υπόμνημά το υπογράφει και ο Ζητουνίου Μελέτιος με ημερομηνία της εκλογής τις 9 Ιανουαρίου 1681, πράγμα που σημαίνει ότι ο Νεόφυτος ήταν επίσκοπος Λιτζάς ήδη από το 1680¹⁹⁵.

2.15 Δαμασκηνός (...1690)

Με την εκλογή του επισκόπου Λιτζάς και Αγράφων Γρηγορίου, διαπιστώνουμε ότι ο προκάτοχός του ήταν κάποιος Δαμασκηνός, που καθαιρέθηκε, εξαιτίας των οικονομικών του υποχρεώσεων απέναντι στον μητροπολίτη Λαρίσης και το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Ο χαρακτηρισμός

---

¹⁹⁴ Γιαννόπουλος, *ό.π.*, σ.33.

¹⁹⁵ Δημ. Γ. Καλούσιος, *Ο κώδικας της Μητροπόλεως Λαρίσης ΕΒΕ 1472: 1647-1868*, εκδ. Θ.Η., Λάρισα 2009, σ. 28 και 245.

του ως «Κακοδασμασκηνού» στο έγγραφο μας οδηγεί σε αυτό το συμπέρασμα.¹⁹⁶

Την μαρτυρία του Δαμασκηνού, ως επισκόπου Λιτζάς και Αγράφων, διασώζει και η επιστολή του αγίου Ευγενίου του Αιτωλού προς τον ίδιο τον Δαμασκηνό στις 30 Μαΐου 1681¹⁹⁷. Με την επιστολή αυτή ο Ευγένιος ο Αιτωλός ενημερώνει τον επίσκοπο της περιοχής Δαμασκηνό για γεγονότα που απασχολούν το ποίμνιό του.

---

¹⁹⁶ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 154: «Επειδή της αγιωτάτης επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων απροστατεύτου μεινάσης ως καθαιρεθέντος νομίμως και κανονικώς του προχρηματίσαντος εν αυτή επισκόπου Κακοδασμασκηνού³⁰², απειθούς και αποστάτου φανέντος, της μεγάλης εκκλησίας και αγιωτάτης Μητροπόλεως Λαρίσης υπερτίμου και εξάρχου δευτέρας Θεσσαλίας και πάσης Ελλάδος, ου τη προτροπή και ευδοκία ημείς οι παρευρεθέντες επίσκοποι εισήλθομεν εν τω πανσέπτω ναώ του τιμίου ενδόξου προφήτου και Βαπτιστού Ιωάννου του εν τη πολιτεία Τυρνάβου, ψήφους εποίησαμεν κανονικώς επί ευρέσει αρμοδίου και αξίου επισκόπου, ένεκεν της επισκοπής ταύτης Λιτζάς και Αγράφων, εθέμεθα πρώτον τον οσιώτατον παπα κυρ Γρηγόριον και τον οσιώτατον παπα κυρ Ιερεμίαν και τρίτον τον παπα κυρ Γαβριήλ και εις ένδειξιν εγράφη το παρόν υπόμνημα εν το παρόντι κώδικι εν έτει αχν' 1690 Ιανουαρίου ιζ.'».

¹⁹⁷ Σοφρώνης, *ό.π.*, σ. 66: «Θεοφιλέστατε επίσκοπε Λιτζάς και Αγράφων, κύριε Δαμασκηνέ, την οφειλόμενην σοι αιδώ και ευλάβειαν απονέμομεν. Καθώς από τον καρπόν το δένδρον γνωρίζεται, ούτω πως έχει ή άλλως, εις τον αυτόν τρόπον και ο άνθρωπος, δέσποτα, εκ των πεσόντων αυτώ έργων και εκ των τρόπων των περι αυτόν τιμάται ή ψέγεται, καθώς και ο Κύριος σαφέστατα εν Ευαγγελίοις παριστά. Αλλά και ο ιερεύς ή ο επίσκοπος εκ της περι των μυστηρίων του Θεού οικονομίας και διοικήσεως γνωρίζεται, ει γνήσιος εστί ή μισθωτός, έχει ακόμη ο αυτός και εικόνα δραγάτου, ότι και καθώς ο δραγάτης κάθεται εφ' υψηλού τόπου, δια να βλέπει τον κήπον και το αμπέλι καλά, ούτω δη και ο επίσκοπος εις την εκκλησίαν στέκει εις θρόνονυψηλόν, δια να διδάσκει τον θείον λόγον τους χριστιανούς και, να ειπούμεν συντόμως με ένα λόγον το παν, τίθεται εις την εκκλησίαν ο επίσκοπος ως ο λύχνος εις την λυχνίαν δια να φέγγει των χριστιανών την στράταν της αρετής και με τα λόγια του και με τα έργα του. Ας παγαίνει και η θεοφιλής σου ψυχή εις το χωρίον Ζουγλόπου³⁰⁶ και ας αγνανεύσει με τον νουν και με το μάτι της ψυχής τον κήπον του Ζουγλόπου, πως τον εκατάστησαν οι κακοί διαβάται, οι δαίμονες, ποταπές πληγές επροξένησαν εις τον κήπον και πόσον μεγάλον χαλασμόν έκαμαν εις το αμπέλι του Χριστού. Έπαρε την πανοπλίαν του Αγίου Πνεύματος και την πνευματική μάχιραν της ιερωσύνης και δράμε να θεραπεύσεις τας πληγάς και τα τραύματα ακόμη οπού ημπορούσι να θεραπευθούσι, δια να μην ακολουθήσει το χειρότερον».

2.16 Γρηγόριος (1690 -1693)

Μετά την καθάρωση του Δαμασκηνού εξελέγη στις 17 Ιανουαρίου 1690 ο Γρηγόριος, που θα παραμείνει στην επισκοπή ως τον θάνατό του το 1693, τον διαδέχθηκε ο Διονύσιος «ο Χίος»¹⁹⁸.

18ος αιώνας

2.17 Διονύσιος ο Χίος (1693 - 1730)

Ο επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων Διονύσιος ο Χίος¹⁹⁹ εξελέγη την 1^η Αυγούστου του 1693 και παρέμεινε επίσκοπος μέχρι την ημέρα της κοιμήσεώς του το 1730.²⁰⁰ Τα στοιχεία που επιβεβαιώνουν την παρουσία του, ως επισκόπου Λιτζάς και Αγράφων, προέρχονται από διάφορες επιγραφές που συναντάμε σε ιερούς ναούς της περιοχής.

Πρώτη είναι η κτητορική επιγραφή της δυτικής εισόδου του Ιερού Ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο χωριό Κερασοχώρι που αναφέρει τα εξής: *ΑΝΙΣΤΟΡΗΘΕΙ Ο ΘΕΙΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΟΥΤΟΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ ΔΣΠΟΙΝΗΣ ΗΜΩΝ /ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΚΑΙ ΑΕΙΠΑΡΘΕΝΟΥ ΜΑΡΙΑΣ ΔΙΑ ΕΞΟΔΟΥ... ΚΑΙ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΤΑΥΤΗΣ/ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΕΠΙ ΕΤΟΥΣ ΑΓΙΣΤ =1716 ΙΟΥΝΙΟΥ 18.*²⁰¹

Μια δεύτερη επιγραφή στην Ιερά Μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρα στο χωριό Ανατολική Φραγκίστα γράφει τα εξής: *+ ΕΝ ΤΩ ΑΨΚΕ =1725 ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΣΑΡΚΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΑΝΕΚΑΙΝΙΣΘΗ ΕΚ ΘΕΜΕΛΙΩΝ ΟΥΤΟΣ Ο ΘΕΙΟΣ ΚΑΙ ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ*

---

¹⁹⁸ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 154.

¹⁹⁹ Η πατρίδα του αναφέρεται στην κτητορική επιγραφή ενός ναού, στο χωριό Βούλπη της Ευρυτανίας το 1725. Βλ. Βασιλείου, *Η επισκοπή Λιτζάς...*, σ. 158.

²⁰⁰ Βασιλείου, *ό.π.*, σ.154· Βλ. Γιαννόπουλος, *ό.π.*, σ.33.

²⁰¹ Σοφρώνης, *ό.π.*, σ. 70.

ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΘΕΝΤΟΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥ / ΔΙ/ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΚΑΙ
ΣΥΝΔΡΟΜΩΝ ΤΟΥ ΠΑΝΟΣΙΩΤΑΤΟΥ ΕΝ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΙΣ ΠΑΠΑ/ΚΥΡ
ΕΦΘΟΙΜΙΟΥ ΤΟΥ ΕΚ ΚΟΜΗΣ ΒΟΥΛΠΗΣ ΚΑΙ ΔΙ ΕΞΟΔΟΥ ΤΟΥ ΚΥΡ
ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΤΟΥ ΕΚ ΚΟΜΗΣ /ΚΕΡΑΣΟΒΟΥ
ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ ΚΥΡ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΤΟΥ ΕΚ
ΝΗΣΟΥ ΧΙΟΥ....²⁰²

Επιπλέον, σε χειρόγραφα του μοναστηριού του Αγίου Στεφάνου Μετεώρων αναφέρεται ότι ο Διονύσιος ήταν επίσκοπος Λιτζίσκης και Αγράφων το 1712, 1718 και 1720. Εδώ και η αλλαγή του ονόματος από Λητζάς σε Λιτζίσκης.²⁰³

Ο Διονύσιος διατηρούσε καλές σχέσεις με τον Αναστάσιο Γόρδιο και είχαν και κατ' ιδίαν συναντήσεις. Στον κώδικα 29 της Μονής του Αγίου Στεφάνου των Μετεώρων σώζονται τρεις επιστολές του Γορδίου προς τον Διονύσιο του έτους 1713²⁰⁴ και στον κώδικα 203 της Μονής Βαρλαάμ άλλες τέσσερις, από τις οποίες οι δύο είναι του 1712 και οι άλλες δύο του 1713²⁰⁵.

2.18 Διονύσιος ο εξ Ιωαννίνων (1730 - 1739)

Τον επίσκοπο Διονύσιο διαδέχθηκε έτερος Διονύσιος, εξ Ιωαννίνων που στους επισκοπικούς καταλόγους αναφέρεται ως Διονύσιος ο Β'.²⁰⁶ Αξιοσημείωτο είναι ότι ο επίσκοπος Νεκτάριος στον κατάλογο αρχιερέων τινων της Λητσάς επισκοπησάντων παραλείπει τον επίσκοπο Διονύσιο και μεταβαίνει από τον Διονύσιο τον Χίο στον Κωνσταντίνο τον Μυτιληναίο.

---

²⁰² Σοφρώνης, *ό.π.*, σ. 70.

²⁰³ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 157.

²⁰⁴ Βλ. Δημ. Ζ. Σοφιανός, *Τα χειρόγραφα των Μετεώρων. Τόμος Γ'. Τα χειρόγραφα της Μονής Αγίου Στεφάνου*, ΚΕΜΝΕ, Αθήναι 1986, σ. 76-77.

²⁰⁵ Βλ. Νίκος Βέης, *Τα χειρόγραφα των Μετεώρων. Τόμος Β'. Τα χειρόγραφα της Μονής Βαρλαάμ*, ΚΕΜΝΕ, Αθήναι 1984, σ. 309-311.

²⁰⁶ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 160.

Ο επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων Διονύσιος ο εξ Ιωαννίνων ενθρονίστηκε στις 6 Μαΐου του 1730 και παρέμεινε στο θρόνο μέχρι την 1^η Φεβρουαρίου του 1739. Από τον αρχιερατικό θρόνο θα παραιτηθεί, διότι δεν άντεχε τας ανωμαλίας και ακαταστασίας και ταραχάς και συγχύσεις του νυν τρέχοντος καιρού. Οι δυσμενείς συνθήκες στις οποίες αναφέρεται ο Διονύσιος, εκτός από τη λειτουργία της Μητρόπολης, ήταν οι συνθήκες της Τουρκοκρατίας, καθώς και οι ληστρικές επιδρομές.²⁰⁷ Γι' αυτό και παραιτήθηκε ο επίσκοπος Διονύσιος υπέρ του Κωνσταντίνου του Μυτιληναίου.

Το πρόσωπο του επισκόπου Λιτζάς και Αγράφων Διονυσίου εξ Ιωαννίνων αναφέρεται σε δύο επιστολές από τις οποίες αντλούμε πληροφορίες για τον ίδιο. Στην πρώτη επιστολή, με ημερομηνία 28 Απριλίου 1734, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Σεραφείμ Α' ο Ακαρνάνας (1733-1734) ζητεί από τον επίσκοπο Διονύσιο που τον αποκαλεί «θεοφιλέστατο επίσκοπο Λιτζάς και Αγράφων», να βοηθήσει στην ανέγερση της Ιεράς Μονής της Ζωοδόχου Πηγής στο Φουρνά Ευρυτανίας. Στη δεύτερη επιστολή, με ημερομηνία 11 Μαΐου του 1738, και λίγους μήνες πριν παραιτηθεί και ανέβει στον θρόνο ο Κωνσταντίνος, ο Διονύσιος ζητούσε, με επιστολή του, από τα μέλη της Εκκλησίας να βοηθήσουν στην ανέγερση της παραπάνω Ιεράς Μονής. Ο Διονύσιος, ως επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων, φρόντισε να ιστορηθεί το καθολικό της Ιεράς Μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στην Ανατολική Φραγκίστα. Το έργο αυτό είχε ξεκινήσει ο προκάτοχός του και το ολοκλήρωσε ο ίδιος. Αυτό αναφέρεται στην επιγραφή στον νότιο τοίχο στην οποία αναγράφεται: +ΚΕ ΕΝ ΤΩ ΑΨΛΒ ΙΣΤΟΡΙΘΗ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΚΕ ΕΞΟΔΟΥ ΤΩΝ ΑΝΩΘΕΝ

---

²⁰⁷ Μ. Γκιόλιας, «Οι λειτουργίες του κοινωνικού και πολιτισμικού χώρου της Ευρυτανίας», στον τόμο: *Σύναξις Ευγένιος ο Αιτωλός και η εποχή του*, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 12-14 Οκτωβρίου 1984, επιμέλεια Π. Βλάχου, Αθήναι 1986, σ. 137.

2.19 Κωνστάντιος ο Μυτιληναίος (1739 - 1748)

Ο Κωνστάντιος διαδέχθηκε στο θρόνο της επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων τον επίσκοπο Διονύσιο τον εξ Ιωαννίνων. Η εκλογή του έγινε στις 2 Φεβρουαρίου του 1739 στον ιερό ναό του αγίου Αχιλλίου στη Λάρισα.

Τον Κωνστάντιο, ως επίσκοπο Λιτζάς και Αγράφων, τον συναντούμε σε όλες τις συλλογές επισκοπικών καταλόγων. Ως βασική πηγή που μαρτυρά την ύπαρξη του Κωνστάντιου, ως επισκόπου, είναι οι επιστολές που του έστειλαν οι Οικουμενικοί Πατριάρχες Νεόφυτος Στ' (1734-1740 και 1743-1744) και Παϊσίος Στ' (1740-1743, 1744-1748, 1751 – 1752) με θέμα την οικοδόμηση της Ιεράς Μονής Ζωοδόχου Πηγής στο Φουρνά Ευρυτανίας.

Στις 14 Αυγούστου του 1740 ο Οικουμενικός Πατριάρχης Νεόφυτος Στ' (1734-1740 και 1743-1744), σε επιστολή του προς τον επίσκοπο Λιτζάς και Αγράφων Κωνστάντιο, του ζητά η Ιερά Μονή Ζωοδόχου Πηγής στο Φουρνά Ευρυτανίας να μένη πάντη ανενόχλητον υπό της θεοφιλίας σου και από παντός άλλου προσώπου και να διαφεντεύεται, υπερασπίζεται και βοηθιέται από της αρχιερωσύνης του, κατά το δυνατόν λόγω και έργω. Στις 19 Μαΐου 1743 ο Κωνστάντιος, ως επίσκοπος, ζητούσε με επιστολή του προς το ποιμνιό του, μετά από πίεση του Οικουμενικού Πατριάρχη Παϊσίου Στ', να βοηθήσουν όλοι στην ανέγερση της παραπάνω ιεράς μονής.²⁰⁹

Η Ιερά Μονή θα αποπερατωθεί και θα εγκαινιασθεί την Κυριακή των Αγίων Πάντων του 1743. Με την ολοκλήρωση της ανέγερσης της ιεράς μονής ο Κωνστάντιος ενημέρωσε, με επιστολή του στις 20 Ιουλίου του 1743, τον Οικουμενικό Πατριάρχη για τα εγκαίνια της μονής. Ο Οικουμενικός

²⁰⁸ Π. Λαζαρίδης, «Μεσαιωνικά Μνημεία Αιτωλοακαρνανίας, Ευρυτανία, Μονή Προυσού», Α.Δ. (1961/62), τ. 17^{ος}, σ.185.

²⁰⁹ Σοφρώνης, *ό.π.*, σ. 74.

Πατριάρχης Παΐσιος θα απαντήσει στην παραπάνω επιστολή στις 18 Μαΐου του 1744.

2.20 Νεκτάριος (1749 - 1766)

Ο επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων Νεκτάριος, διακεκριμένη προσωπικότητα της εποχής του, διαδέχθηκε στο θρόνο της επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων τον επίσκοπο Κωνσταντίο. Η εκλογή του Νεκταρίου στην επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων δεν έγινε από την τοπική σύνοδο στη Μητρόπολη Λάρισας, όπως συνηθίζοταν, αλλά από την Πατριαρχική Σύνοδο της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως.

Ο επίσκοπος Νεκτάριος, κατά κόσμον Νικόλαος Σχολάριος, γεννήθηκε στα Γιάννενα μεταξύ 1685 και 1690, σπούδασε κοντά στον Μεθόδιο Ανθρακίτη από το 1715 έως το 1723 και αμέσως μετά κοντά στον δάσκαλο Μπαλάνο Κοσμά Βασιλόπουλο.²¹⁰ Ο Νεκτάριος είχε την τύχη να ζήσει στην περιοχή των Ιωαννίνων σε μια εποχή, με έντονη πνευματική αναγέννηση και την παρουσία σημαντικών πνευματικών σχολών της εποχής. Αυτός ήταν και ο λόγος που ο Νεκτάριος μπόρεσε να σπουδάσει τα Ελληνικά γράμματα και τελικά να διαπρέψει και αυτός αργότερα ως δάσκαλος του Γένους. Ο επίσκοπος Νεκτάριος, εκμεταλλευόμενος τις ευκαιρίες της εποχής τους, διετέλεσε δάσκαλος ο ίδιος σε σχολές όπως της Κοζάνης, της Σιάτιστας, του Τυρνάβου, των Σερρών, του Ιασίου, και του Βουκουρεστίου²¹¹. Μάλιστα ο επίσκοπος φαίνεται πως δίδαξε και στην Καστοριά από το 1724 μέχρι το 1742 ως αντικαταστάτης του Σεβαστού Λεοντιάδη (1690), ενώ τον συναντάμε και ως δάσκαλο στην Πάρο²¹². Ο Νικόλαος Σχολάριος ανέλαβε επίσης την διδασκαλία στο Ελληνικόν

---

²¹⁰ Βασιλείου, *ό.π.*, σ.168.

²¹¹ Βασιλείου, *ό.π.*, σ.169.

²¹² Βασιλείου, *ό.π.*, σ.169.

σχολείων Σερρών, όπως αναφέρεται σε πρακτικό διορισμού του.²¹³ Στη σχολή θα παραμείνει μέχρι και το 1748, οπότε μετέβει στην Κωνσταντινούπολη, και όπου χειροτονήθηκε κληρικός και ιεροκήρυκας. Αργότερα έγινε πρωτοσύγκελος στην ιερά Μητρόπολη Νικομήδειας μέχρι την εκλογή του στην επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων.²¹⁴ Η σύνοδος του Οικουμενικού Πατριαρχείου εξέλεξε τον Νεκτάριο γιατί ήταν *ανήρ τίμιος, θεοσεβής, ευλαβής, ιεροπρεπής, και ως κόσμιος τε τω σωματικώ καταστήματι και τοις ψυχικοίς ήθεσι, και τα θεία καλώς πεπαιδευμένος, εν ηλικία καθεστηκυῖα, αξίως τε και νομίμως το αγγελικόν ημφιεσμένος σχήμα και αρετή κεκοσμημένος, ευπαιδευσία τε τη καθηκούση και μαθημάτων στολή και ιερών γραμμάτων ασκήσει εκ παιδικής γεγυμνασμένος την τε καθ' ημάς εκκλησιαστικήν και την θύραθεν φιλοσοφίαν ακριβώς τε και εντελώς δεδιδαγμένος, επιστημονικών τε μαθημάτων αρκούντως πεπειραμένος, της τε ποιητικής εμμέτρου και στιχουργικής καλώς εξησημένος και την εφαρμόζουσαν χρηστοθήειαν εκδιδαχθείς, διδάσκαλός τε χρηματίσας χρόνους ουκ ολίγους εν επισήμοις πολιτείαις....*²¹⁵

Η εκλογή του Νεκταρίου ως επισκόπου Λιτζάς και Αγράφων δεν αναφέρεται σε κανένα κώδικα της Λάρισας και αυτό δικαιολογείται, διότι η εκλογή και χειροτονία του έγιναν στην Κωνσταντινούπολη στις 29 Μαρτίου 1749 στον ιερό ναό του Προδρόμου «έξωθι του Κυνηγού».²¹⁶ Ο π. Νεκτάριος Δρόσος περιέλαβε και τον επίσκοπο Νεκτάριο στους επισκοπικούς καταλόγους της επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων και διέσωσε και το υπόμνημα της εκλογής του.²¹⁷

---

²¹³ Σοφρώνης, *ό.π.*, σ. 80.

²¹⁴ Αραβαντινός, *ό.π.* εισαγωγή – επιμέλεια Κ. Θ. Δημαράς, Ε.Η.Μ., Ιωάνν 1960, σ. 138-39.

²¹⁵ Αραβαντινός, *ό.π.*, σ.138.

²¹⁶ Δρόσος (αρχιμ.), «*Το υπόμνημα εκλογής του Λιτζάς και Αγράφων Νεκταρίου (29-3-1749)*», Θ.Η., 58(2010), σ.29-32.

²¹⁷ Δρόσος (αρχιμ.), *ό.π.*, σ. 31-32: Επειδή η αγιωτάτη Επισκοπή Λιτζάς, κ(αι) Αγράφων απροστάτετος και δίχα γνησίου αρχιερέως διαμείνασα, άτε του εν αυτή αρχιερατεύοντος κυρ Κωνσταντίου / το ζην εκμετρήσαντος, κ(αι) προς κ(ύριο)ν εκδημήσαντος, ο καθολικός

Από την επιστολογραφία που μας διασώθηκε φαίνεται πως ο επίσκοπος Νεκτάριος στήριζε την σχολή του Ευγενίου Γιαννούλη στο Καρπενήσι, και ζητούσε από τους προεστούς της περιοχής να στηρίξουν την ίδρυση σχολείων, προέτρεπε μάλιστα τους νέους της εποχής του να σπουδάζουν στις σχολές που λειτουργούσαν στην περιοχή.²¹⁸

Ο επίσκοπος Νεκτάριος ήταν προσωπικότητα με ιδιαίτερο κύρος και φήμη, και αυτός ήταν και ο λόγος που ο Μητροπολίτης Λαρίσης Μελέτιος εξαίρει το πρόσωπο του Νεκταρίου λέγοντας πως ήταν: *Ως κομψός εις το λέγειν και δεινός την πάνδημον τέχνην δι' ης και τους λόγους νικάς και πολλώ καταδεέστερα των λόγων αποφαίνεις τα πράγματα.*²¹⁹ Τα παραπάνω ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του επισκόπου Νεκταρίου φαίνονται και από τις επιστολές που του έστειλαν ο Νικόλαος Μπάρκοσης, ο Σέργιος Μακρραίος, ο Μπαλάνος Βασιλόπουλος αλλά και ο Ευγένιος Βούλαρης.²²⁰

κυρίαρχος της επισκοπής ταύτης πανιερώτατος κ(αι) θεοπρόβλητος μ(ητ)ροπολίτης Λαρίσης / κ(αι) Τυρνάβου υπέρτιμος, κ(αι) έξαρχος δευτέρας Θετταλίας, κ(αι) πάσης Ελλάδος κύριος Ιάκωβος ενδημών ήδη ενταύθα εν Κωνσταντινουπόλει διά / τινασεκκλησιαστικός αυτού χρείας και υποθέσεις, λαβών τε είδησιν παρά του παναγιωτάτου, και σεβασμιωτάτου ημ(ών) αυθέντου, και δεσπό/του του οικουμενικού πατριάρχου κυρίου κυρίου Κυρίλλου ηξίωσε, κ(αι) παρακάλεσεν αδελφικώς ημάς τους παρευρεθέντας αρχιερείς εκ της ιεράς ο/μηγύρεως, κ(αι) συνόδου ψήφους κανονικάς προβάλεσθαι εις εύρεσιν και εκλογήν αξίου και αρμοδίου προσώπου, του αναδεξομένου την ποιμαντικήν ρά/βδον, κ(αι) αρχιερατικήν προστασίαν της εκείνου Επισκοπής Λιτζάς, και Αγράφων, καντεύθεν κ(αι) ηείς κατά την αδελφικήν) αξίωσιν της / αυτού πανιερότητος λαβόντες άδειαν επί τούτω παρά του παναγιωτάτου κ(αι) σεβασμιωτάτου ημ(ών) αυθέντου, και δεσπότου, και συνεισελθόντες εν τω / σεβασμίω ναώ του τιμίου προφήτου Προδρόμου, και βαπτιστού Ιωάννου έξωθι του Κυνηγού, ψήφους τε κανονικάς προβαλόμενοι επί τω ευρείν κ(αι) / εκλέξασθαι άξιον, κ(αι) αρμόδιον πρόσωπον εις διαδοχήν της ποιμαντικής ράβδου, και αρχιερατικής προστασίας της επισκοπής ταύ/της, πρώτον μεν εθέμεθα τον πανοσιολογιώτατον εν ιερομονάχοις κυρ Νεκτάριον, δεύτερον δε τον ιερομόναχον κυρ Νικόδημον / κ(αι) τρίτον τον ιερομόναχον κυρ Γρηγόριον, ων και τα ονόματα κατεστρώθη εν τω ιερώ κώδικι της αγίας του Χ(ριστο)ύ Εκκλησί(ας) αφμθω / Μαρτίου κθ' ινδικ: ιβας.

²¹⁸ Αραβαντινός, ό.π., σ. 139

²¹⁹ Αραβαντινός, ό.π., σ. 119.

²²⁰ Αραβαντινός, ό.π., σ. 106-108.

Μια σειρά επίσημων εγγράφων της εποχής μαρτυρούν την έντονη δράση του Νεκταρίου στην εποχή. Έτσι συναντάμε τον επίσκοπο Νεκτάριο σε επιγραφές στο μοναστήρι της Βράχας του 1758, στον ιερό ναό του Αγίου Νικολάου στην Ανιάδα, χωριό της Ποταμιάς της Ευρυτανίας, το 1766.²²¹ Ενώ το συναντάμε και ως πατριαρχικό έξαρχο σε πρακτικό συμφωνίας της 16-4-1755 με συντεχνία πανάδων και μανδηλάδων της Λάρισας για την προμήθεια υφασμάτων.

Ο Νεκτάριος απεβίωσε πριν από τις 28 Οκτωβρίου του 1766, ημερομηνία εκλογής του διαδόχου του Διονυσίου του εκ Λαρίσης, στο υπόμνημα εκλογής του οποίου αναφέρεται: *Επειδή της αγιωτάτης επισκοπής Λητζάς και Αγράφων ο θρόνος απροστάτευτος έμεινε άτεδή του παρόντος βίου αποδημήσαντος του έχοντος την προστασίαν της επισκοπής ταύτης κυρ Νεκταρίου (...).*

2.21 Διονύσιος ο Λαρισαίος (1766- 1793)

Με την εκδημία του Νεκταρίου επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων εκλέχτηκε ο αρχιμανδρίτης Διονύσιος στις 28 Οκτωβρίου του 1766. Την εκλογή έκανε ο μητροπολίτης Λαρίσης Μελέτιος ο Β' ανάμεσα στους συνυποψηφίους ιερομονάχους Ιερόθεο και Γαβριήλ²²².

Ο Διονύσιος ο Λαρισαίος καταγόταν από ένα χωριό κοντά στη Λάρισα του «Παγκράτος λεγομένου», το σημερινό Ζάππειο, και έμεινε στην επισκοπή μέχρι τη στιγμή της παραιτήσεώς του το 1793 λόγω γήρατος καθώς δεν μπορούσε να σηκώσει τους κόπους και τα βάρη της επαρχίας του και αποφάσισε να περάσει το υπόλοιπο της ζωής του *εν ησυχία, οικονομία (δε) και προνοία Θεού*. Ο ίδιος, λίγο πριν την παραίτησή του, πρότεινε ως αντικαταστάτη του τον *...πανοσιώτατο πρωτοσύγγελο της επαρχίας του Ιερομόναχο Δοσίθεο*, τον οποίο χαρακτηρίζει ως *άνδρα ευλαβή και ικανώς*

---

²²¹ Βασιλείου, *ό.π.*, σ.184.

²²² Σοφρώνης, *ό.π.*, σ. 85.

παιδεία κεκοσμημένο και ...υποκείμενο αρεστόν εις τε τον πανιερώτατον και θεοπρόβλητον μητροπολίτην της αγιωτάτης Μητροπόλεως Λαρίσης κύριον κυρ Διονύσιον και εις τους πλησιοχώρους θεοφιλεστάτους συναδέλφους μου και συνεπισκόπους και εξόχους εις όλην μου την επαρχίαν ταύτην ο ήδη πανοσιώτατος πρωτοσύγγελος της επαρχίας μου ταύτης εν ιερομονάχοις κυρ Δοσίθεος ανήρ ευλαβής...

Ο Διονύσιος ο Λαρισαίος, αν και είχε παραιτηθεί, διατήρησε υπό την «δεσποτεία του» την κωμόπολη του Καρπενησίου και τα χωριά Αγία Τριάδα Αγράφων και Νεοχώριον Κοστριάδος. Τα παραπάνω χωριά όχι μόνο μνημόνευαν τον Διονύσιο ως επίσκοπό τους, αλλά από αυτά μπορούσε ο ίδιος να απολαμβάνει παν έτι δικαίωμα και εισόδημα τούτων κύριον τε τυχηρόν, μετά τον θάνατόν (του) δε και ταύτα να έχουνσι να μείνουσι του διαδόχου μου της επισκοπής ταύτης μένοντας πάντη ελεύθερα από παντός δοσίματος τόσοσ της Μεγάλης Εκκλησίας, όσον και της Μητροπόλεως Λαρίσης.

Την παραίτησή του από την επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων την υπογράφει ο ίδιος ο Διονύσιος ως ο ταπεινός επίσκοπος Λητζά και Αγράφων την εκούσιόν μου 1793: Ιουλίου 15: ταύτην παραίτησίν οικεία χειρί υπογράφων κατασφαλίζομαι. Ακολουθεί σφραγίδα με τον πρώτο εσωτερικό κύκλο να αναγράφεται το 1766, η ημερομηνία που ανήλθε ο Διονύσιος στον θρόνο της επισκοπής, στον δεύτερο κύκλο σε τουρκικά γράμματα το όνομά του και στον τρίτο εξωτερικό κύκλο ο ταπεινός επίσκοπος Λητζάς και Αγράφων Δ(Ι)ΟΝ(ΥΣΙΟ)Σ.²²³

Ο επίσκοπος Διονύσιος, χωρίς να γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στο όνομά του, εμφανίζεται σε πατριαρχικό επιτίμιο του 1780 κατά των πατέρων της ιεράς μονής Αγίου Τρύφωνος Μούχας (Καστανιά Αγράφων - Καρδίτσα). Στο έγγραφο αναφέρεται ως Λιντζιάς και Αγράφων.

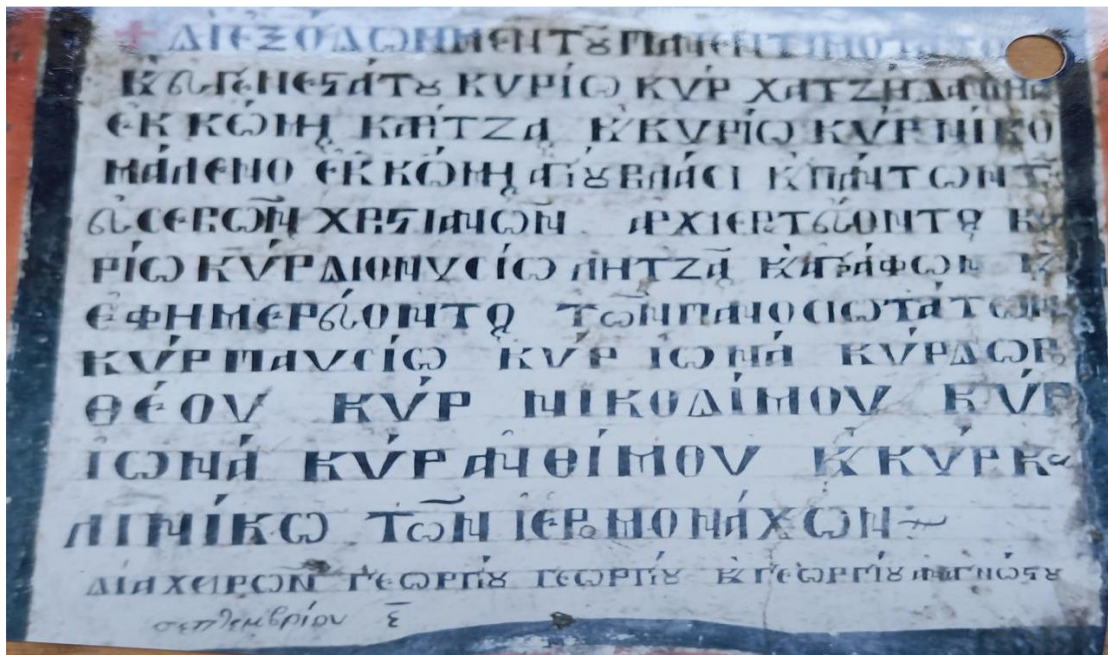
²²³ Βασιλείου, *Η Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων επί Τουρκοκρατίας*, σ.189.

Μια άλλη ιστορική μαρτυρία, για το πρόσωπο του Διονυσίου αποτελεί και επιγραφή στον Ιερό Ναό Ταξιαρχών στον Μάραθο ή Μύρεσι του 1771 που αναφέρει: *ιστορήθη ο θείος ούτος και ευαγής ναός του αρχιστρατήγου Μιχαήλ δια συνδρομής και δαπάνης των ορθοδόξων χριστιανών των κατοικούντων εν τη χώρα ταύτη αρχιερατεύοντος του θεοφιλεστάτου επισκόπου κυρίου Διονυσίου Λητζάς και Αγράφων εν έτει αψοα΄ δια χειρός ζωγράφου Γεωργίου Γεωργίου και Γεωργίου Αναγνώστου εν έτει αψοα Αυγούστου 23.*²²⁴

Επιπλέον στη μεσημβρινή πόρτα του παρεκκλησίου της Ιεράς Μονής Παναγίας Προυσιωτίσσης συναντάμε επιγραφή που αναφέρει πως ο ναός εζωγραφήθη το ΑΨΠΕ' = 1785 «ΔΙ ΕΞΟΔΩΝ ΜΕΝ ΤΟΥ ΠΑΝΕΝΤΙΜΟΤΑΤΟΥ/ ΚΑΙ ΕΥΓΕΝΕΣΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΩ ΚΥΡ ΧΑΤΖΗΔΑΝΙΗΛ ΕΚ ΚΩΜΗΣ ΚΑΡΙΤΖΑΣ ΚΑΙ ΚΥΡΙΩ ΚΥΡ ΝΙΚΟ/ ΜΑΛΕΝΟ ΕΚ ΚΩΜΗΣ ΑΓΙΟΥ ΒΛΑΣΙ ΚΑΙ ΠΑΝΤΩΝ ΤΩΝ/ ΕΥΣΕΒΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΚΥ/ΡΙΩ ΚΥΡ ΔΙΟΝΥΣΙΩ ΛΗΤΖΑΣ ΚΑΙ ΑΓΡΑΦΩΝ/ ΕΦΗΜΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΩΝ ΠΑΝΟΣΙΟΤΑΤΩΝ / ΚΥΡ ΠΑΙΣΙΩ ΚΥΡ ΙΩΝΑ ΚΥΡ ΔΩΡΟ /ΘΕΟΥ ΚΥΡ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΚΥΡ /ΙΩΝΑ ΚΥΡ ΑΝΘΙΜΟΥ ΚΑΙ ΚΥΡ ΚΑ/ΛΙΝΙΚΩ ΤΩΝ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΩΝ/ ΔΙΑ ΧΕΙΡΩΝ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΙ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ /ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ Ε.

---

²²⁴ Σοφρώνης, ό.π., σ. 86.

Προυσός Ευρυτανίας, Καθολικό Μονής Προυσού, κτητορική επιγραφή,
Γεώργιος Αναγνώστου – Γεώργιος Γεωργίου (1785).

Ο επίσκοπος Διονύσιος αναγράφεται και στην επιγραφή του ιερού ναού της Παναγίας της Δομνιανίτισσας το 1787. Η επιγραφή διασώζει τα ονόματα των αγιογράφων και αναφέρει τα εξής: ανακαινείσθη και ενειστορίθη ο θείος ούτος και πάνσεπτος ναός της υπεραγίας δεσποίνης ημών θεοτόκου της επωνομαζόμενης της κοιμήσεως εξ ιδίων εισοδημάτων της αυτής αγίας εκκλησίας αρχιεατεύοντος του θεοφιλεστάτου αγίου λητζά κυρίου κυρίου διονυσίου εν έτει σωτηριώ αψπζ' δια χειρών γεωργίου αναγνώστου Δεκεμβρίου ιγ'.²²⁵

Ο Διονύσιος, ως επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων, αναφέρεται και στον κώδικα Προυσού με τρεις ημερομηνίες, της ανόδου στον αρχιερατικό θρόνο αψξοι, της παραίτησης αψηγ και της κοίμησής του αψηζ. Στον κώδικα Ιατρίδη σημειώνεται ότι ο Διονύσιος εκοιμήθη στις 23 Απριλίου του 1797 και ετάφη στον νότιο περίβολο του ναού της Παναγίας, ενώ τον επικήδειο εκφώνησε ο ιερέας Ζαχαρίας από το Μαυρίλλο.

²²⁵ Σοφρώνης, ό.π., σ. 87.

2.22 Δοσίθεος Παναγιωτίδης (1793- 1842)

Ο αρχιμανδρίτης Δοσίθεος Παναγιωτίδης, που καταγόταν από τις Σοφάδες Καρδίτσας και γεννημένος το 1762, είναι ο τελευταίος επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων και ο πρώτος της νέας επισκοπής Καλλιδρόμης.²²⁶ Στην επισκοπή Καλλιδρόμης, που ιδρύθηκε το 1833, θα παραμείνει ο Δοσίθεος μέχρι το θάνατό του το 1842 διαποιμάνοντας την επισκοπή για μισό αιώνα.

Ο Δοσίθεος έλαβε την εγκύκλια παιδεία στη γενέτειρά του, το 1779 φαίνεται να σπούδασε στη Σχολή της Αγίας Τριάδος Ευρυτανίας, κοντά στον αρχιμανδρίτη Ιωσήφ από το Φουρνά²²⁷. Επιπλέον, παρακολούθησε μαθήματα και στη Σχολή του Καρπενησίου, δίπλα στους γνωστούς δασκάλους της εποχής Παπαδημήτρη Χρυσάφη (1774-1793) και τον σπουδαίο σχολάρχη Παπαπέτρο Οικονόμου τον Ιθακήσιο (1784-1819)²²⁸ αλλά και μετέπειτα στη σχολή Βραγγιανών.²²⁹

Στον Ιερό ναό της Αγίας Παρασκευής, στο χωριό Ρωσκά βρέθηκε αντιμήνσιο, στο οποίο αναγραφόταν στις τέσσερις πλευρές του: *μνήσθητι κύριε Δοσιθέου αρχιερέως του λιτζάς και αγρά(φων) του σοφαδίτου αφιερώθη εν χωρίω Ρωσκά του καρπενησίου 1815*²³⁰. Ακόμα, ένα ιδιόγραφο σημείωμα στον Κώδικα του Ιατρίδη, αναφέρεται η πατρίδα και ο χρόνος θανάτου του Δοσιθέου (Παράρτημα 3).

Ο Δοσίθεος υπηρετούσε ως πρωτοσύγκελος της επισκοπής Λιτζάς πριν γίνει επίσκοπος. Μετά την παραίτηση του Διονυσίου του «Λαρισαίου», και έχοντας τη σύμφωνη γνώμη του Μητροπολίτη Λαρίσης και των μελών

---

²²⁶ Γιαννόπουλος, ό.π., (1935), σ. 34.

²²⁷ Θαν. Αθανασόπουλος, *Ο σοφαδίτης Δοσίθεος Παναγιωτίδης (1762-1842) Επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων*, Θ. Η. (1992) τόμ.22, σ. 83.

²²⁸ ό.π. σ. 84.

²²⁹ Βασιλείου, ό.π., σ.192.

²³⁰ Παναγ. Πουλίτσας, *Επιγραφαί, ενθυμήσεις και συγίλλια εξ Ευρυτανίας ΕΕΒΣ*, Αθήναι 1926, σ. 264.

της επαρχιακής συνόδου, πραγματοποιήθηκε η εκλογή του στον επισκοπικό θρόνο. Στο υπόμνημα εκλογής του αναφέρεται ότι: *Επειδή της αγιωτάτης επισκοπής Λητζάς και Αγράφων απροστατεύτου μεινάσης, άτε δη του εν αυτή αρχιερατεύοντος κυρ Διονυσίου οικειοθελώς και αβιάστως παραιτησάμενου, ως αντίκρυ φαίνεται, εμείς οι παρευρεθέντες αρχιερατική προτροπή και αδεία του πανιερωτάτου ημών Δεσπότη μητροπολίτου της αγιωτάτης Μητροπόλεως Λαρίσης κυρ κυρ Διονυσίου συνελθόντες εν τω πανσέπτω ναώ της Υπεραγίας Δεσποίνης ημών Θεοτόκου (Πρόκειται για το ναό της Παναγίας Καρπενησίου) της επισκοπής ταύτης επί ευρέσει του αρμοδίου προσώπου του αναδεξόμενου την προστασίαν της επισκοπής ταύτης Λητζάς και Αγράφων και ψήφους κανονικάς και κατά την εκκλησιαστική ποιήσαντες υποτύπωσιν, εθέμεθα πρώτον τον πανοσιολογιώτατον εν ιερομονάχοις κύριον Δοσίθεον τον πρωτοσύγκελλον της επαρχίας ταύτης και δεύτερον τον οσιώτατον εν ιερομονάχοις κυρ Στέφανον και τρίτον τον οσιώτατον εν ιερομονάχοις κυρ Ιωσήφ. Όθεν κατεστρώθη και το παρόν υπόμνημα εν τω ώδε τω ιερώ κώδικι της αγιωτάτης Μητροπόλεως Λαρίσης αψ/γ 1791 Ιουλίου. Ο Τρίκκης Διονύσιος έχων και την γνώμην του Θεοφιλεστάτου επισκόπου Αγίου Λοιδωρικού και Αγίου Ζητουνίου. Ο Πρώην Λητζάς και Αγράφων Διονύσιος (συμμετείχε δηλαδή και ο παραιτηθείς Διονύσιος) έχων τας γνώμας του τε Θαυμακού κυρ Ιακώβου και του αγίου Γαρδικίου Κυρ Παισίου.²³¹*

Ο επίσκοπος Δοσίθεος, ως επίσκοπος, ανέπτυξε πλούσια δράση και ζήλο για τα ζητήματα της επισκοπής του, που αφορούσαν τόσο στην μόρφωση όσο και στην τόνωση του πατριωτικού αισθήματος. Φρόντισε με εράνους, τόσο εντός των ορίων της επισκοπής του όσο και με αίτηση που απέστειλε προς το Πατριαρχείο της Πόλεως το 1818 για οικονομική βοήθεια (ώστε αυτό να διεξάγει έρανο στην Πόλη και όπου αλλού υπήρχαν

---

²³¹ Κώδικας της Λαρίσης, ΕΒΕ, Νο 1472,φ.77α

Ευρυτάνες απόδημοι) για την επανασύσταση της Σχολής του Καρπενησίου, ζητώντας τη βοήθεια του επισκόπου Φαρσάλων Δαμασκηνού²³², ο οποίος προσέφερε 120 τόμους βιβλίων στη σχολή, ενώ ο ίδιος προσέφερε πεντακόσια γρόσια. Στο πλαίσιο της παραπάνω δραστηριότητας θέλησε, με έρανο και πάλι, να καλύψει την μισθοδοσία δασκάλου για τη σχολή της Ιεράς Μονής Παναγίας Προυσιώτισσας. Ως επίσκοπος έχτισε τη γέφυρα που συνδέει το χωριό Άγιος Ανδρέας με το Καρπενήσι.²³³ Ο ίδιος υπήρξε μέλος της Φιλικής Εταιρίας. Για την προσφορά του αυτή του απενεμήθη μετάλλιο από τον Βασιλιά Όθωνα. Σημαντικό γεγονός για τη δράση του επισκόπου Λιτζάς και Αγράφων Δοσίθεου είναι το γεγονός ότι εκπροσώπησε τους κατοίκους της Ευρυτανίας στην Α' Εθνική Συνέλευση της Επιδαύρου, μετά από πρόσκληση του ηγούμενου της ιεράς μονής Παναγίας Προυσιώτισσας και των Προκρίτων του Προυσού.²³⁴ Ο Δοσίθεος υπογράφει τα πρακτικά της Εθνικής Συνέλευσης ακριβώς μετά από τον πρόεδρο της Εθνικής Συνέλευσης Α. Μαυροκορδάτο και τον Ταλαντίου Νεόφυτο.²³⁵

---

²³² Ο επίσκοπος Φαρσάλων Δαμασκηνός έλκει την καταγωγή του από την Ευρυτανία και είναι ο τελευταίος επίσκοπος Φαρσάλων (1808-1821). Την περίοδο Μάρτιος – Νοέμβριος 1821 έγινε επίσκοπος Φαναρίου και Φερσάλων. Βλ. Βασ. Ατέσης *Επισκοπικοί Κατάλογοι της Εκκλησίας της Ελλάδος απ' αρχής μέχρι σήμερα*, εν Αθήναις 1975, 73 και 75.

²³³ Βασιλείου, *ό.π.*, σ.199: αωτη ιδ' Ιουλίου (14 Ιουλίου του 1818) ωκοδομήται η γέφυρα η εν τη υπερωρεία της ράχεως του Αγ. Δημητρίου δια Λητζάς και Αγράφων κυρ Δοσίθεου εκ Σοφάδων της Θεσσαλίας, ου η μνήμη αιώνιος. Έκτοτε την προσηγορίαν έσχε γέφυρα του δεσπότου καλείσθε.

²³⁴ Βασιλείου, *ό.π.*, σ.198: πληρεξούσιον της επαρχίας ταύτης τον θεοφιλέστατον αρχιερέα ημών κύριον Δοσίθεον φιλογενή τε όντα εις άκρον και φιλελεύθερον έχοντα όλην την ισχύν και κυριότητα δια να παραστήση ακριβώς τα δίκαια και την κατάστασιν της επαρχίας μας, και να ζητήση παρά της Σεβαστής Εθνικής Βουλής τα σωτηριώδη εφόδια και τα προς διόρθωσιν συντείνοντα.

²³⁵ Ελ. Κωστορρίζου, *Ο μοναχισμός στην Ευρυτανία, Το Μοναστήρι της Παναγίας της Προυσιώτισσας και η συμβολή του στον απελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων κατά την επανάσταση του 1821*, Πάτρα 2013, σ. 60.

Το όνομα του επισκόπου Δοσιθέου το συναντάμε και σε επιγραφές Ιερών Ναών, όπως αυτή στον ιερό ναό Αγίων Πάντων Προυσού: ...*δια συνδρομής των Πανοσιοτάτων Αγίων Καθοδηγουμένων Κυρ Ιωνά και Κυρ Νικωδήμου, δι' εξώδων μεν τον Αιδεσιμωτάτου Αγίου Οικωνόμου εκ χώραν Προσόν, Αρχιερατεύοντος Κυρίου Δοσιθέου Λητζάς και Αγράφων...ΛΩΕ. (1805).*²³⁶

Ο ίδιος έλαβε μέρος στην εκλογή του επισκόπου Περιστεράς Παϊσίου, απόντος του μητροπολίτη Λαρίσης Διονυσίου. Το σημαντικότερο είναι η διήγηση που γράφει για τη θαυματουργό εικόνα της Παναγίας της Προυσιώτισσας υπογράφοντας ως εξής: *Επειδή άλλα μεν των τελεσθέντων θαυμάτων υπό της θαυματουργού Εικόνας της Υπεραγίας Δεσποίνης ημών Θεοτόκου κατά την ιεράν, Πατριαρχικήν και Σταυροπηγιακήν Μονήν του Προυσού εν τη ημετέρα ταύτη παροικία, αυταίς ημών ταις όψεσιν είδομεν, άλλα δε υπό πολλών, και τούτων τιμίων και αξιοπίστων επληροφορήθημεν, την ιεράν συλλογήν των θαυμάτων τούτων, την θεωρηθείσαν, και ιεράν διήγησιν, κληθείσαν υπό τε του Παναγιωτάτου, και του αγίου Χριστουπόλεως, εν τω αγιωνύμω όρει του Άθωνος τας διατριβάς ποιουμένων, και άλλων αυτόθι ελλογίμων, κρίνομεν και ημείς αξίαν εκδόσεως εις δόξαν μεν της υπερυμνήτου Κυρίας ημών, ψυχικήν δε των αναγινωσκόντων ωφέλειαν αωιβ' Μαρτίου ιθ' ο Λιτζάς και Αγράφων Δοσίθεος.*²³⁷

Ιδιαίτερες πληροφορίες αντλούμε από τις επιστολές του επισκόπου Δοσίθεου στον δάσκαλο Ιωάννη Πέζαρο (1749-1806), με τον οποίο είχε προσωπική σχέση και από τον οποίο ζητά βοήθεια για υπόθεση της επισκοπής του. Σε άλλη επιστολή ο επίσκοπος Δοσίθεος ζητά βοήθεια από

---

²³⁶ Π. Λαζαρίδης, *Μεσαιωνικά Αιτωλοακαρνανίας, Ευρυτανία, Μονή Προυσού* (1961/62), σ.187.

²³⁷ Χρ. Παπανδρεόπουλος (αρχιμ.), *Ιερά Διήγησις περί της Παναγίας της Προυσιωτίσσης, εν Αθήναις 1897, 4^η έκδοσις, σ. 59.* Για τον Ιωάννη Πέζαρο βλ. παρακάτω.

τον Δωρόθεο Βουλησμά²³⁸ το 1818 για τη λειτουργία της σχολής Καρπενησίου²³⁹. Το επίθετό του επισκόπου Δοσίθεου δεν ήταν Παναγιωτίδης²⁴⁰ και τούτο το γνωρίζουμε από την επιστολή που έλαβε από τον μητροπολίτη Λάρισας Γαβριήλ στις 4/7/1810.²⁴¹

Γ. Οι επισκοπικοί κατάλογοι της Μητρόπολης Ναυπακτίας και Ευρυτανίας.

Με τη λήξη της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 και την δημιουργία του νέου ελεύθερου Ελληνικού Κράτους, η επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων καταργήθηκε. Με την κατάργηση της επισκοπής δημιουργήθηκε

---

²³⁸ Θεόδωρος Ξ. Γιάγκου, *Χριστοφόρου Προδρομίτη Κανονικόν*, εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2009. Ο ίδιος ο Γιάγκου θα αναφέρει στο βιβλίο του για τον Βουλησμά: *Ο Δωρόθεος υπήρξε δεινός και συστηματικός μελετητής των κανονικών συλλογών και ζητημάτων και λόγω της συγκεκριμένης εξειδίκευσης, είχε οριστεί από την, περί τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Νεόφυτο Ζ', πατριαρχική σύνοδο, επιθεωρητής και υπεύθυνος των κανονικών εκδόσεων του πατριαρχείου. Στην αλληλογραφία που έχει με τον άγιο Νικόδημο αγιορείτη σχετικά με ζητήματα περί της εκδόσεως του Πηδαλίου, ο Βουλησμάς, καλείται μέσα στη συγκεκριμένη συνάφεια να εκθέσει τη γνώμη των έγκριτων ερμηνευτών κανονολόγων για το ζήτημα αυτό.*

²³⁹ Στην επιστολή αυτή ο Δοσίθεος περιγράφει την δεινή κατάσταση της σχολής και την ύπαρξη πολλών αποδήμων του ευρυτανικού χώρου στην Ουγγροβλαχία και Βασσαραβία, οι οποίοι ήταν πρόθυμοι να στείλουν χρήματα. Για αυτό θα απέστειλαν τον ηγούμενο της Μονής Προυσού Γεράσιμο. Για την διευκόλυνση του ηγουμένου, ζητάει ο Δοσίθεος από τον Βουλησμά, να του δώσει συστατικές επιστολές για τις περιοχές αυτές. Βλ. Τρ. Ευαγγελίδης, *Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, εν Αθήναις 1936, τ. Β, 399.

²⁴⁰ Αυτό το οποίο είναι γνωστό είναι ότι ο Δοσίθεος είχε δύο ανιψιούς, τον Αθανάσιο Λαρσινό (ο οποίος πολέμησε στην μάχη στο Μεγάλο Χωριό τον Ιανουάριο του 1822) και τον Δημήτρη, υιό του μακαρίτη αδελφού του Παναγιώτη. Ο Δημήτρης όταν πέθανε ο πατέρας του (ήταν σε ηλικία 5 ετών), τον πήρε υπό την προστασία του ο Δοσίθεος, και τον ενέγραψε ως δημότη Καρπενησίου, λαμβάνοντας το επίθετο Παναγιωτίδης (Παναγιώτης ο πατέρας του). Βλ. Θωμάς Ζαρκάδας, «Μια επιστολή του μητροπολίτη της Λάρισας Γαβριήλ προς τον επίσκοπο της Λιτζάς και Αγράφων Δοσίθεου (4-7-1810)», Θ.Η. 36 (1999), σ. 241-245.

²⁴¹ Θ. Ζαρκάδα, «Μια επιστολή του Λιτζάς και Αγράφων Δοσίθεου προς τον Δωρόθεο Βουλησμά», Θ.Η. 40 (2001), σ.273.

η Μητρόπολη Ναυπακτίας και Ευρυτανίας, που αποτελούνταν από τις περιοχές της επισκοπής Λιτζάς και Αγραφών. Στη νέα αυτή Μητρόπολη επίσκοποι διετέλεσαν μόλις δύο πρόσωπα.

3.1 Άνθιμος Ολύμπιος (1852 -1881)

Ο Άνθιμος γεννήθηκε στην Κρασιά Ολύμπου λίγο μετά το 1800. Τα πρώτα του γράμματα τα έμαθε στην ονομαστή σχολή της γειτονικής Ραψάνης και σπούδασε στην Θεολογική Σχολή της Χάλκης, ενώ διακόνησε ως οικονόμος στη Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή της Αθήνας²⁴².

Η εκλογή του ως πρώτου επισκόπου Ναυπακτίας και Ευρυτανίας έγινε στις 26/ 12/ 1852. Ως επίσκοπος είχε την δυνατότητα να αλλάζει την έδρα της επισκοπής του αναλόγως με την εποχή. Έτσι, το χειμώνα η επισκοπή του είχε έδρα τη Ναύπακτο, ενώ το καλοκαίρι η έδρα της επισκοπής ήταν το Καρπενήσι.

Ως επίσκοπος είχε βοηθήσει στην πνευματική και ηθική εξύψωση του ποιμνίου του.²⁴³ Βέβαια από τέσσερις επιστολές που διασώθηκαν φαίνεται ότι ο ίδιος δεν ήταν αρκετά ευχαριστημένος από το ποιμνιό του διότι αντιμετώπιζε δυσκολίες στην διαποίμανσή του και γι' αυτό πίστευε ότι καταδικάστηκε ως ιεραπόστολοι να περιπλανώμεθα εις τα δάση της Αιτωλίας και Ευρυτανίας²⁴⁴.

Από το 1856, με Βασιλικό Διάταγμα, είχε οριστεί ως σταθερή έδρα της επισκοπής το Καρπενήσι, αν και ο ίδιος προτίμησε ως τόπο διαμονής του την Ναύπακτο, όπου και πέθανε στις 2/ 4/ 1881.²⁴⁵ Ως τακτικό μέλος της

---

²⁴² Κ. Πανάρας, *Οι Γόννοι χθες και σήμερα*, τ. Α., Γόννοι 2000, σ. 180-83.

²⁴³ Βασιλείου, *ό.π.*, σ.206.

²⁴⁴ Κ. Τριανταφύλλου, *Η Ναύπακτος των μετεπαναστατικών χρόνων και ο Ιεράρχης της Άνθιμος Ολύμπιος*, Επετηρίς Ιδρύματος Νεοελληνικών Σπουδών (Ε.Ι.Ν.Σ.), τομ. 5, Ναύπακτος 1988, σ. 229.

²⁴⁵ Β. Ατέσης, *Επίτομος Επισκοπική ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος από του 1833 μέχρι σήμερα*, Αθήναις 1953, σ. 38-40.

Ιεράς Συνόδου: υπεστήριξε μετά θέρμης τας δικαίας της Εκκλησίας απόψεις, μετά πολλής δε της χαράς και εσωτερικής ικανοποίησεως έβλεπε κληρικούς αξίους επί την Αρχιερωσύνηνη ανερχομένους, προς ους την υποστήριξιν αυτού εξεδήλου.²⁴⁶

3.2 Δαυίδ Τολμίδης (1884-1896)

Ο αρχιμανδρίτης Δαυῖδ Τολμίδης καταγόταν από τη Βυζίτσα Πηλίου όπου και γεννήθηκε το 1824. Στην Θεολογική Σχολή των Αθηνών ολοκλήρωσε τις σπουδές του στην επιστήμη της Θεολογίας. Ως ιεροκήρυκας διακόνησε τους Νομούς Ευβοίας (1857-1867) και Αιτωλοακαρνανίας (1867-1884).

Με την κοίμηση του επισκόπου Ναυπακτίας και Ευρυτανίας Ανθίμου (1881) δημιουργήθηκε θέμα με την πλήρωση της χηρεύουσας επισκοπικής θέσης. Η Κυβέρνηση της εποχής αρνήθηκε να δεχτεί ως λύση στο ζήτημα και τους τρεις υποψηφίους που είχε προτείνει η Ιερά Σύνοδος. Γι' αυτό και αμέσως, μετά το πέρας τριών ετών, η Κυβέρνηση δέχθηκε τον Δαυῖδ Τολμίδη ως επίσκοπο Ναυπακτίας και Ευρυτανίας.²⁴⁷ Έτσι η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας, μετά την άδεια της Κυβέρνησης, τον εξέλεξε επίσκοπο Ναυπακτίας και Ευρυτανίας στις 2 Ιουνίου 1884. Τη χειροτονία τέλεσε ο Μητροπολίτης

²⁴⁶ Ατέσης, ό.π., σ. 39.

²⁴⁷ Ειρ. Κουτσογιάννης, *Δαυῖδ Τολμίδης (1884 - 1896): Μετεπαναστατικοί Επίσκοποι Ναυπάκτου*, Εκκλησιαστική Παρέμβαση (1996), τεύχος 6, Ναύπακτος 1996, σ. 6.

Λαρίσης Νεόφυτος, συμπαραστατούμενος από τους Επισκόπους Θηβών και Λεβαδείας Δοσίθεο και Σταγών Μελέτιο²⁴⁸.

Ο Δαυΐδ, ως επίσκοπος Ναυπακτίας και Ευρυτανίας, διατήρησε την συνήθεια του προκατόχου του και παρέμεινε στην Ναύπακτο, παρά την άμεση αντίδραση της Κυβέρνησης να μεταβεί στο Καρπενήσι, όπου ήταν και η έδρα της Επισκοπής. Ο λόγος που δεν έγινε η αλλαγή ήταν κυρίως η ευαίσθητη υγεία του, που τον πρόδωσε και στις 15 Ιουλίου 1896 κοιμήθηκε εν Κυρίω. Ο ίδιος ζήτησε, με χειρόγραφη διαθήκη, να ταφή χωρίς τιμές και δόξα²⁴⁹. Φυσικά η Ιερά Σύνοδος θεώρησε το γεγονός ως ένδειξη ταπείνωσης και τον κήδευσε με τις τιμές που αρμόζουν σε επίσκοπο.

Δ. Οι επισκοπικοί κατάλογοι της επισκοπής Ευρυτανίας.

Με το θάνατο του επισκόπου Ναυπακτίας και Ευρυτανίας Δαυΐδ η θέση της επισκοπής έμεινε για πολύ καιρό κενή. Η διοίκηση της επισκοπής είχε δοθεί σε επισκοπική επιτροπή.

Στο μεσοδιάστημα της αναμονής η Ελληνική Κυβέρνηση, με τον Νόμο ΒΧΔ/ 6/7/1899, εκδόθηκε το από 22-01-1900 Β.Δ., όρισε ότι η επισκοπή Ναυπακτίας και Ευρυτανίας έπρεπε να χωριστεί σε δύο διαφορετικές

---

²⁴⁸ Ατέσης, *ό.π.*, σ. 41-42.

²⁴⁹ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 207: 'Η τελευταία απόφασις και θέλησις μου είναι ή έξις: άμέσως μετάτόν θάνατόν μου είς ίερεύς να αναγνώση την νεκρώσιμον (άκολουθίαν) έν τῷ δωματίῳ ένθα το νεκρόν σώμά μου θα κείται και έντεῦθεν δύο τινές να άρρωσι, μετά την υπό τοῦ σώματός μου σινδόνη χωρίς να θέσωσι έπ' αυτού οὔτε έπιτραχήλιον οὔτε ώμοφόριον να έναποθέσωσιν έν τῷ κηπαρίῳ μου τάφῳ. Έάν δέ τις οίσοδήποτε και άν τολήμη να πράξη τι τό περιπλέον τῶν ὄσων άνωτέρω εκθέτω να είναι άφωρισμένος και κατηραμένος παρ' έμοῦ τοῦ άναξίου και προκοπήν να μή ίδη άφ ἧς εργάζεται οὔτε αυτός οὔτε οί απόγονοί του.

Έγένετο έν Ναυπάκτῳ την έκτην Ιουλίου 1895.

Ο έλάχιστος έν Έπισκόποις Δαυΐδ Τολμίδης

επισκοπές. Την Επισκοπή Ακαρνανίας, με έδρα την Ναύπακτο, και την επισκοπή Ευρυτανίας, με έδρα το Καρπενήσι.

Ο πρώτος επίσκοπος της νέας επισκοπής Ευρυτανίας ήταν ο Σεραφείμ Δομβοΐτης.

4.1 Σεραφείμ Δομβοΐτης (1901-1914)

Ο πρώτος επίσκοπος της Επισκοπής Ευρυτανίας ήταν ο αρχιμανδρίτης Σεραφείμ Δομβοΐτης που διακόνησε την επισκοπή για 13 ολόκληρα χρόνια. Ήταν ο πρώτος επίσκοπος μετά το 1821, που έμεινε κατά την αρχιερατική διακονία στην πόλη του Καρπενησίου

Ο Σεραφείμ Δομβοΐτης γεννήθηκε στο χωριό Χάστια του Δήμου Θίσβης της Επαρχίας Θηβών το 1839. Από μικρή ηλικία αφιερώθηκε στην Ιερά Μονή Δομβούς (στη Βοιωτία), όπου και χειροτονήθηκε διάκονος.

Τα πρώτα του γράμματα τα έμαθε στη Λειβαδιά και στη Θήβα. Αργότερα σπούδασε στη Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή Αθηνών και στη Θεολογική Σχολή Αθηνών.

Με το τέλος των πανεπιστημιακών του σπουδών δίδαξε ως καθηγητής στο Γυμνάσιο Κορίνθου, όπου και έμεινε μέχρι την στιγμή της χειροτονίας του ως πρεσβύτερος από τον Αρχιεπίσκοπο Κορινθίας Σωκράτη Κολιάτσο. Μετά τη χειροτονία του συνέχισε να υπηρετεί ως καθηγητής στο Γυμνάσιο Τρικάλων. Ενώ ήταν οικονόμος στη Ριζάρειο Σχολή διετέλεσε και για επτά χρόνια ιεροκήρυκας στην Άρτα.²⁵⁰

Στις 7 Ιουλίου 1901 χειροτονήθηκε Επίσκοπος Ευρυτανίας και ανέλαβε τα καθήκοντά του στις 17 Σεπτεμβρίου 1901.

Ο Σεραφείμ, ως επίσκοπος, φρόντισε να αναπτύξει το πνευματικό επίπεδο της επισκοπής του. Ο ίδιος ίδρυσε σχολεία, βοήθησε τους φτωχούς

---

²⁵⁰ Ατέσης, *Επίτομος Επισκοπική ιστορία*, σ. 109-116.

και συμπαραστάθηκε στους ασθενείς και αδυνάτους. Είχε ιδιαίτερη αγωνία για τους ανθρώπους που θα γίνονταν επίσκοποι μιας και θεωρούσε πως θα έπρεπε να χειροτονούνται οί ἔχοντες βίον ἀνεπίληπτον. Αυτός ήταν και ο λόγος που ο ίδιος τόνισε:²⁵¹ *Ἡμεῖς Σεραφεῖμ ὁ Εὐρυτανίας ὡς μέλος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου προτείνομεν, ἵνα, χηρεύοντος τοῦ Ἐπισκοπικοῦ Θρόνου, λαμβάνονται ὑπόψει ὡς ὑποψήφιοι μόνον οἱ ἔχοντες πτυχίον προλύτου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἢ ἄλλης τινός ὁμοιοβάθμου, τῆν νόμιμον ἡλικίαν, εὐδόκιμον ὑπηρεσίαν και βίον ἀνεπίληπτον, προσόντα, ἅτινα δέον να ἐμφαίνωνται ἐν τῷ ἐπί τούτῳ κατατεθεμένῳ βιβλίῳ ἐν τοῖς γραφείοις τῆς Ἱερᾶς Συνόδου.*

Το 1909 με την τροποποίηση των ορίων των επισκοπών, η επισκοπή Ναυπακτίας συγχωνεύτηκε και πάλι με τον τίτλο Επισκοπή Ναυπακτίας και Ευρυτανίας. Στην νέα αυτή επισκοπή ο Σεραφεῖμ παρέμεινε επίσκοπος μέχρι την στιγμή της κοιμήσεώς του στις 23 Φεβρουαρίου 1914.

Από το συγγραφικό του ἔργο αξιόλογη ἦταν η μελέτη *Ἡ Ἱερά Μονή Προυσοῦ*, ενώ ο ίδιος ἔκτισε τον ιστορικό παραδοσιακό ρολόι στην πόλη της Ναυπάκτου που βρίσκεται στην νοτιοανατολική πλευρά του Κάστρου. Τα οστά του βρίσκονται στο νεκροταφείο του Αγίου Στεφάνου Ναυπάκτου σε κοινοτάφιο Αρχιερέων.²⁵²

Ε. Οι επισκοπικοί κατάλογοι της επισκοπῆς Ναυπακτίας και Ευρυτανίας.

Στις 26/5/ 1910 η περιοχή της Ναυπακτίας επανασυγχωνεύτηκε με την Ευρυτανία και έγινε επισκοπή με τον τίτλο *Ναυπακτίας και Ευρυτανίας*.

---

²⁵¹ Βασιλείου, *Ἡ Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν*, σ. 208.

²⁵² Ειρ. Κουτσογιάννης, *Σεραφεῖμ Δομβοῖτης (1901-1914): Μετεπαναστατικοί Επίσκοποι Ναυπάκτου*, Εκκλησιαστική Παρέμβαση (1996), τεύχος 7, Ναύπακτος 1996, σ. 6.

Η νέα επισκοπή είχε ως πρώτο επίσκοπο τον πρώην επίσκοπο Ευρυτανίας, Σεραφείμ Δομβοΐτη (1910-1914) και ακολούθησαν αργότερα άλλοι επίσκοποι μέχρι το 1978 που συστήθηκε η Μητρόπολη Καρπενησίου.

5.1 Αμβρόσιος Νικολαΐδης (1914-1936)

Ο Αμβρόσιος Νικολαΐδης, κατά κόσμον Αριστοτέλης, καταγόταν από την Προύσα της Μικράς Ασίας, όπου και γεννήθηκε το 1881²⁵³. Οι γονείς του Αθανάσιος Νικολαΐδης και Βασιλική Φιλίππου μεγάλωσαν με ιδιαίτερη μέριμνα, τον μικρό Αριστοτέλη και φρόντισαν να του δώσουν όλα εκείνα τα εφόδια που του χρειαζόνταν για να αναπτύξει την προσωπικότητά του. Το 1897 ολοκλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές του στην Προύσα και αμέσως φοίτησε στην Ιερά Θεολογική Σχολή της Χάλκης, από όπου αποφοίτησε ως αριστούχος το 1903²⁵⁴.

Στις 29 Φεβρουαρίου 1904 χειροτονήθηκε διάκονος από τον επίσκοπο Προύσας Ναθαναήλ και έλαβε το όνομα Αμβρόσιος²⁵⁵. Ένα χρόνο αργότερα, το 1905, ο επίσκοπος Νεοκαισαρείας Ιωάννης προήγαγε τον Αμβρόσιο σε αρχιδιάκονο μέχρι και το 1906. Στις 15 Αυγούστου του 1906 ο Μητροπολίτης Βεροίας και Ναούσης Απόστολος Χριστοδούλου χειροθέτησε τον αρχιμανδρίτη Αμβρόσιο σε πρωτοσύγκελο της ιεράς Μητρόπολης Βεροίας και Ναούσης. Κατά την διάρκεια της διακονίας του

²⁵³ Ε. Κωσταρίδης (αρχιμ.), *Η σύγχρονος Ελληνική Εκκλησία -Αι υπηρεσίαι της Εκκλησίας προς το Έθνος κατά την Λήξασαν Εκατονταετηρίδα 1821-1921*, εκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2020, σ. 323.

²⁵⁴ Β. Θ. Σταυρίδης, *Η Ιερά Θεολογική Σχολή της Χάλκης*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 276.

²⁵⁵ Ατέσης, *ό.π.*, σ. 117.

στη Βέροια ανέπτυξε έντονη εθνική δράση συμμετέχοντας στο Μακεδονικό αγώνα.²⁵⁶

Με την μετάθεση του Μητροπολίτη Βεροίας και Ναούσης Αποστόλου Χριστοδούλου στην Ιερά Μητρόπολη Σερρών, ο Αμβρόσιος συνοδεύει τον μητροπολίτη Βεροίας στις Σέρρες και διατηρεί την θέση του πρωτοσύγκελου στην Ιερά Μητρόπολη Σερρών. Στις Σέρρες ανέπτυξε έντονη εθνική δράση και προσπάθησε να προστατέψει τους χριστιανούς από τις επιθέσεις των Τούρκων της περιοχής. Το Νεοτουρκικό κομιτάτο τον καταδίκασε σε θάνατο και όργανά του αποπειράθηκαν να τον δολοφονήσουν δύο φορές.²⁵⁷

Η παραπάνω εθνική του δράση, αλλά και η στήριξη του έργου του μητροπολίτου Σερρών οδήγησε το Οικουμενικό Πατριαρχείο, μετά από πρόταση του μητροπολίτου Σερρών Αποστόλου, να τον προβιβάσει σε επίσκοπο Χριστουπόλεως με έδρα της επισκοπής του την πόλη των Σερρών. Η χειροτονία του έγινε στις 5 Ιουνίου 1911 στον Μητροπολιτικό Ιερό Ναό των Σερρών από τους Μητροπολίτες Σερρών Απόστολο, Δράμας Αγαθάγγελο και Γρεβενών Αιμιλιανό²⁵⁸.

Στις 16 Ιουλίου 1914 η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας τον εξέλεξε στην Μητρόπολη Ναυπακτίας και Ευρυτανίας, με έδρα την πόλη της Ναυπάκτου, όπου έμεινε μέχρι τις 10 Σεπτεμβρίου 1932.²⁵⁹

Από εκεί μετατέθηκε στην Μητρόπολη Φθιώτιδος, με έδρα την Λαμία αντικαθιστώντας τον Ιωακείμ Αλεξόπουλου, ο οποίος μετετέθη στη Μητρόπολη Δημητριάδος και Αλμυρού.

---

²⁵⁶ Κωσταρίδης (αρχιμ.), *ό.π.*, σ. 324.

²⁵⁷ Ατέσης, *ό.π.*, σ. 119

²⁵⁸ Γρ. Νταβαρίνος -Αν. Τσιαπέρας, *Ιστορία της εν Ευρυτανία Ιεράς Μονής Προυσού και της εν αυτή θαυματουργού εικόνας της Παναγίας Προυσιωτίσσης*, Αθήνα 1957, σ. 243.

²⁵⁹ Ατέσης, *ό.π.*, σ. 116.

Ο Αμβρόσιος διακρίθηκε για την ευρεία μόρφωσή του και μιλούσε γαλλικά, αγγλικά, τουρκικά και αραβικά.²⁶⁰ Ανέπτυξε έντονη εθνική και θρησκευτική δράση και πρωτοστάτησε στην σύνταξη και υπεράσπιση του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδας. Η Εκκλησία της Ελλάδας του είχε αναθέσει πολλές φορές την εκπροσώπηση της σε διάφορα εκκλησιαστικά συνέδρια, όπως αυτό της Λωζάνης το 1927, του Παρισιού το 1928 και του Άμστερνταμ το 1948.

Ο Αμβρόσιος έλαβε πολλά ανώτατα παράσημα, ελληνικά και ξένα, (είχε παρασημοφορηθεί από τρεις βασιλείς), καθώς και πολλές διακρίσεις. Συγκεκριμένα παρασημοφορήθηκε με το Σταυρό του Σωτήρος, τον Ταξιάρχη του Φοίνικος και τον ανώτερο ταξιάρχη²⁶¹. Ο επίσκοπος πέθανε στις 3 Οκτωβρίου 1958 ως μητροπολίτης Φθιώτιδος.

5.2 Γερμανός Γκούμας (1936-1945)

Ο Γερμανός, γεννήθηκε το 1899 στον Πειραιά (κατά κόσμον Δημήτριος Γκούμας). Οι ευσεβείς γονείς του, Δημήτριος και Αικατερίνη

κατάγονταν από τα Αμπελάκια Σαλαμίνας. Το πτυχίο της Θεολογίας το πήρε από την Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Με την ολοκλήρωση των στρατιωτικών του υποχρεώσεων στο Πολεμικό Ναυτικό αφιερώθηκε στην διακονία της Εκκλησίας.²⁶²

²⁶⁰ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 210.

²⁶¹ Νταβαρίνος -Τσιαπέρας, *ό.π.*, σ. 244.

²⁶² Ατέσης, *ό.π.*, σ. 122.

Στις 16 Οκτωβρίου 1921 γράφηκε ως δόκιμος μοναχός στην Ιερά Μονή Ζωοδόχου Πηγής στον Πόρο. Το 1923 έγινε η κουρά του σε μοναχό και έλαβε ως μοναχικό όνομα το όνομα του άγιου ομολογητού Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γερμανού. Λίγο αργότερα στις 9 Αυγούστου, χειροτονήθηκε διάκονος και τέσσερα χρόνια μετά στις 20 Μαρτίου 1927 χειροτονήθηκε πρεσβύτερος από τον Μητροπολίτη Ύδρας, Σπετσών και Αιγίνης Προκόπιο.

Το 1927 διετέλεσε πρωτοσύγκελλος του μητροπολίτου Κορινθίας και έπειτα Αρχιεπισκόπου Αθηνών Δαμασκηνού. Η Ιερά Σύνοδος, αξιολογώντας την διακονία του, τον εξέλεξε στις 22 Μαρτίου 1936 μητροπολίτη Ναυπακτίας και Ευρυτανίας. Στην Μητρόπολη έμεινε μέχρι το 1945 όταν μετατέθηκε στην Ιερά Μητρόπολη Ηλείας.

Το 1967 με την αντικανονική ΔΣΤ' Συντακτική Πράξη άφησε την επισκοπή του γιατί είχε συμπληρώσει 30 χρόνια αρχιερατική διακονία²⁶³.

Ο επίσκοπος πέθανε στις 14 Φεβρουαρίου 1982 και τάφηκε στο Α' Κοιμητήριο (Άγιοι Πάντες) Πύργου.

---

²⁶³ ΦΕΚ 229/1968 τ. Α'

5.3 Χριστόφορος Μ. Αλεξανδρόπουλος (19/10/1945-3/3/1958)

Ο Χριστόφορος Αλεξανδρόπουλος, κατά κόσμον Γεώργιος, γεννήθηκε στο Αγρίνιο το 1898. Ήταν ένα από τα έξι παιδιά του Μιχάλη Αλεξανδρόπουλου που ήταν έμπορος στο Αγρίνιο και της Βασιλικής Παπαγιάννη-Γερμανού που καταγόταν από τον Πλάτανο Ναυπακτίας²⁶⁴.

Τις εγκύκλιες σπουδές του τις ολοκλήρωσε στο Αγρίνιο και κατόπιν σπούδασε Θεολογία, Φιλολογία και Παιδαγωγική. Το 1918 υπηρέτησε στον Ελληνικό στρατό και έλαβε μέρος και στο Μικρασιατικό μέτωπο.

Με το τέλος του πολέμου επέστρεψε στην ιδιαίτερη πατρίδα της μητέρας του και εκεί διορίστηκε καθηγητής και αργότερα διετέλεσε διευθυντής στο Ελληνικό Σχολείο Πλατάνου. Ο ίδιος υπηρέτησε σε διάφορες θέσεις, ως καθηγητής, διευθυντής και βοηθός στο γραφείο του Γενικού Επιθεωρητή Μεσολογγίου. Στο ιεροδιδασκαλείο Κορίνθου δίδαξε, μετά από πρόσκληση του Μητροπολίτη Κορινθίας και του αρχιεπισκόπου Αθηνών Δαμασκηνού Παπανδρέου. Μάλιστα, μετά από πρόταση του αρχιεπισκόπου, ανέλαβε τον καταρτισμό των κατηχητών.

Ο Χριστόφορος Αλεξανδρόπουλος είχε αναπτύξει έντονη κοινωνική δράση στο Αγρίνιο. Εκεί ίδρυσε την «Χριστιανική Ένωση», την «Φιλανθρωπική Εταιρεία», καθώς και μια σειρά ιδρυμάτων που βοήθησαν στην ανάπτυξη της πόλης του Αγρινίου.

²⁶⁴ Νταβαρίνος - Τσιαπέρας, *ό.π.*, σ. 246.

Κατά την διάρκεια της υπηρεσίας του στο ιεροδιδασκαλείο της Κορίνθου, συνεργάστηκε με τον μητροπολίτη Δαμασκηνό Παπανδρέου, τον μετέπειτα αρχιεπίσκοπο Αθηνών. Αυτή η συνεργασία ήταν σημαντική για την μετέπειτα εκκλησιαστική πορεία του.

Στις 14 Μαρτίου 1942 προσήλθε στην Ιερά Μονή Αμπελακιώτισσας και έλαβε το μοναχικό σχήμα στις 20 Μαρτίου 1942 από τον Ηγούμενο Ησαΐα. Με την κουρά του έλαβε το όνομα Χριστόφορος και αμέσως έλαβε τον πρώτο και σε λίγες μέρα τον δεύτερο βαθμό ιεροσύνης. Μετά την χειροτονία του ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών Δαμασκηνός τον τοποθέτησε ως πρωτοσύγκελο στην Αρχιεπισκοπή Αθηνών²⁶⁵.

Κατά την διάρκεια της διακονίας του, ως πρωτοσύγκελος στο πλευρό του Δαμασκηνού, έδειξε τις ποιμαντικές και οργανωτικές του ικανότητες. Αυτός ήταν και ο λόγος που με την μετάθεση του Ναυπακτίας και Ευρυτανίας Γερμανού στην Ιερά Μητρόπολη Ηλείας, ο Δαμασκηνός πρότεινε ως συνεχιστή του έργου του τον Χριστόφορο.

Στις 19 Οκτωβρίου 1945 ο Χριστόφορος εξελέγη Μητροπολίτης Ναυπακτίας και Ευρυτανίας και λίγο αργότερα στις 24 Οκτωβρίου 1945 χειροτονήθηκε από τον Αρχιεπίσκοπο και Αντιβασιλέα Δαμασκηνό. Η ενθρόνιση του Χριστοφόρου έγινε στον Ιερό Ναό Αγίου Δημητρίου Ναυπάκτου στις 18 Νοεμβρίου 1945.

Διαποίμανε την επισκοπή του για δεκατρία χρόνια με ιδιαίτερο ποιμαντικό ζήλο. Εκτός από το έντονο ποιμαντικό του έργο, ανέπτυξε πλούσιο συγγραφικό έργο αρθρογραφώντας και εκδίδοντας θρησκευτικές μελέτες για διάφορα θέματα.

---

²⁶⁵ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 214.

Ο μητροπολίτης Ναυπακτίας και Ευρυτανίας κοιμήθηκε στις 31 Μαρτίου 1958 μετά από πολύμηνη ασθένεια στο νοσοκομείο «Ευαγγελισμός» της Αθήνας²⁶⁶.

5.4 Δαμασκηνός Κοτζιάς (25/5/1958 – 23/1/1979).

Ο Δαμασκηνός Κοτζιάς, κατά κόσμον Νικόλαος Κοτζιάς, γεννήθηκε στον Πειραιά το 1905. Σπούδασε Θεολογία στη Θεολογική Σχολή του

Πανεπιστημίου Αθηνών και αποφοίτησε από αυτή το 1928. Εργάστηκε ως λογιστής στη Λαϊκή Τράπεζα και το 1925 διορίστηκε καθηγητής σε διάφορα γυμνάσια της Ακαρνανίας.²⁶⁷ Στις 14 Μαρτίου του 1943 χειροτονήθηκε διάκονος και στις 15 Αυγούστου 1943 πρεσβύτερος από τον μητροπολίτη Ναυπακτίας και Ευρυτανίας

Γερμανό. Στις 23 Μαΐου 1944 παραιτήθηκε από τη θέση του καθηγητή και διορίστηκε γραμματέας και αργότερα αρχιγραμματέας της Ιεράς Συνόδου με Αρχιεπίσκοπο τον Δαμασκηνό Παπανδρέου. Στις 20 Ιουνίου 1952, μετά από πρόταση του Αρχιεπισκόπου Σπυριδωνος, χειροτονήθηκε βοηθός επίσκοπος της αρχιεπισκοπής Αθηνών στον Πειραιά με τον τίτλο της επισκοπής Μαραθώνος. Στις 25 Ιουνίου 1958 εξελέγη Μητροπολίτης Ναυπακτίας και Ευρυτανίας και έμεινε στην έδρα της μητρόπολής του.²⁶⁸

---

²⁶⁶ Μάρκου, Μάρκος. «Ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ναυπακτίας και Ευρυτανίας κυρός Χριστοφόρος. (1898-1958)».

http://users.sch.gr/markmarkou/1931_1959/1958/koim/christoforos_alexandropoulos.htm

(Ανακτήθηκε στις 13 Φεβρουαρίου 2022).

²⁶⁷ Βασιλείου, ό.π., σ. 215.

²⁶⁸ Βασιλείου, ό.π., σ. 216.

Στις 31 Μαΐου 1977, με την ψήφιση του νέου Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος, αποσπάστηκε το τμήμα της Ευρυτανίας και απετέλεσε τη Μητρόπολη Καρπενησίου. Έκτοτε έφερε τον τίτλο του Μητροπολίτη Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου.

Εκοιμήθη στην Αθήνα στις 2 Απριλίου 1984.

ΣΤ. Οι επισκοπικοί κατάλογοι της ιεράς Μητροπόλεως Καρπενησίου.

Η Ιερά Μητρόπολη Καρπενησίου ιδρύθηκε με απόφαση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος τον Δεκέμβριο του 1978, με έδρα το Καρπενήσι²⁶⁹ (ΦΕΚ 214/ 7-12-1978) και εδαφική περιφέρεια τα γεωγραφικά όρια του νομού Ευρυτανίας. Με το ίδιο ΦΕΚ αποφασίστηκε και η μετονομασία της μέχρι τότε Ιεράς Μητροπόλεως Ναυπακτίας και Ευρυτανίας σε Ιερά Μητρόπολη Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου, με έδρα την Ναύπακτο.

Η Ιερά Μητρόπολη Καρπενησίου περιλαμβάνει 97 ενοριακούς ναούς και 15 μοναστηριακούς ναούς. Στο δυναμικό της Μητροπόλεως ανήκαν 54 ιερείς, από τους οποίους οι 9 ήταν άγαμοι.

Στην Ιερά Μητρόπολη Καρπενησίου λειτουργούν: Γραφείο Νεότητας και Οικογενείας, Γενικό Φιλόπτωχο Ταμείο, Γραφείο Πολιτιστικής Κληρονομίας, Γραφείο Τύπου και Τράπεζα Αίματος.

---

²⁶⁹ Η ονομασία της πόλης είναι πιθανόν φυτωνύμιο, που προέρχεται από τη λατινική λέξη *carpinus*, που σημαίνει γάβρος (μπλε οξιά), οστράα (δέντρο που ανήκει στην οικογένεια *Betulaceae* όπως και ο γάβρος, η φουντουκιά κ.ά.).

6.1 Νικόλαος Δρόσος (1979-2016)

Τον Ιανουάριο του 1979, μετά την κοίμηση του Δαμασκηνού Κοτζιά, ακολούθησε η εκλογή του αρχιμ. Νικολάου Δρόσου, ως πρώτου Μητροπολίτη Καρπενησίου και το Σάββατο 24 Φεβρουαρίου 1979 πραγματοποιήθηκε η ενθρόνισή του.

Ο Νικόλαος Δρόσος, γεννήθηκε στη Θήρα το 1929. Αποφοίτησε από τη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1956. Διάκονος χειροτονήθηκε στις 16 Νοεμβρίου 1958 και πρεσβύτερος την 1^η Ιανουαρίου 1959. Υπηρέτησε ως ιεροκήρυκας στα Σέρβια Κοζάνης. Στις 28 Ιανουαρίου 1979 χειροτονήθηκε πρώτος Μητροπολίτης Καρπενησίου, στη νεοσύστατη τότε Μητρόπολη Καρπενησίου.

Ποίμανε τη Μητρόπολη για 37 ολόκληρα χρόνια. Στις 3 Φεβρουαρίου 2016 υπέβαλε την παραίτηση του, λόγω γήρατος, η οποία έγινε αποδεκτή από την Ιερά Σύνοδο.

Ο πρώτος μητροπολίτης της Ιεράς Μητροπόλεως Καρπενησίου κυρός Νικόλαος Δρόσος κοιμήθηκε στις 15 Ιανουαρίου 2019²⁷⁰.

---

²⁷⁰ Ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης πρώην Καρπενησίου κυρός Νικόλαος. (1929-2019). https://users.sch.gr/markmarkou/1979/new/nikolaos_drosos.htm (ανακτήθηκε 13/2/2025)

6.2 Γεώργιος Ρέμπελος (2016-...)

Τον Μάρτιο του 2016, εξελέγη νέος Μητροπολίτης Καρπενησίου ο Αρχιμανδρίτης Γεώργιος Ρέμπελος.

Ο Γεώργιος Ρέμπελος, γεννήθηκε το 1963 στο χωριό Καστέλλα Ευβοίας. Σπούδασε στην Παιδαγωγική Ακαδημία Λαμίας και αποφοίτησε από τη σχολή το 1985.

Τη διετία 1985-1987 ολοκλήρωσε τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις, υπηρετώντας τη θητεία του στις τάξεις των σμηνιτών της Πολεμικής Αεροπορίας. Ακολούθως φοίτησε στη Θεολογική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, από όπου, κατά το έτος 1993 έλαβε το πτυχίο του Θεολόγου.

Διετέλεσε εκπαιδευτικός της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης από το 1988 έως και το 1995, όπου υπέβαλε την παραίτησή του. Κατά τη διάρκεια της θητείας του στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση δίδαξε στα σχολεία της Χαλκίδας και της ευρύτερης περιοχής.

Χειροτονήθηκε διάκονος τον Σεπτέμβριο του 1994 από τον Μητροπολίτη Θηβών και Λεβαδείας κ.κ. Ιερώνυμο, τον μετέπειτα Αρχιεπίσκοπο Αθηνών και πάσης Ελλάδος, και την ίδια χρονιά χειροτονήθηκε πρεσβύτερος από τον προαναφερθέντα μητροπολίτη.

Ο πρώτος του διορισμός, ως εφημέριος, ήταν στον Ιερό Ναό Παμμεγίστων Ταξιαρχών Σχηματαρίου, όπου και διακόνησε μέχρι την εκλογή του ως μητροπολίτης στη Μητρόπολη Καρπενησίου από την Ιερά Σύνοδο της Ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδος. Καθ' όλη τη διάρκεια της ιερατικής τους διακονίας πρόσφερε υπηρεσίες και στην 114 Πτέρυγα

Μάχης, ενώ βοήθησε και σε άλλες ενορίες με τη διακονία της εξομολογήσεως και τη διακονία του λόγου.

Από το 2008 διετέλεσε γραμματέας συνοδικών επιτροπών, συνεργάτης του Αρχείου της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος και Β' Γραμματέας - Πρακτικογράφος της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος.

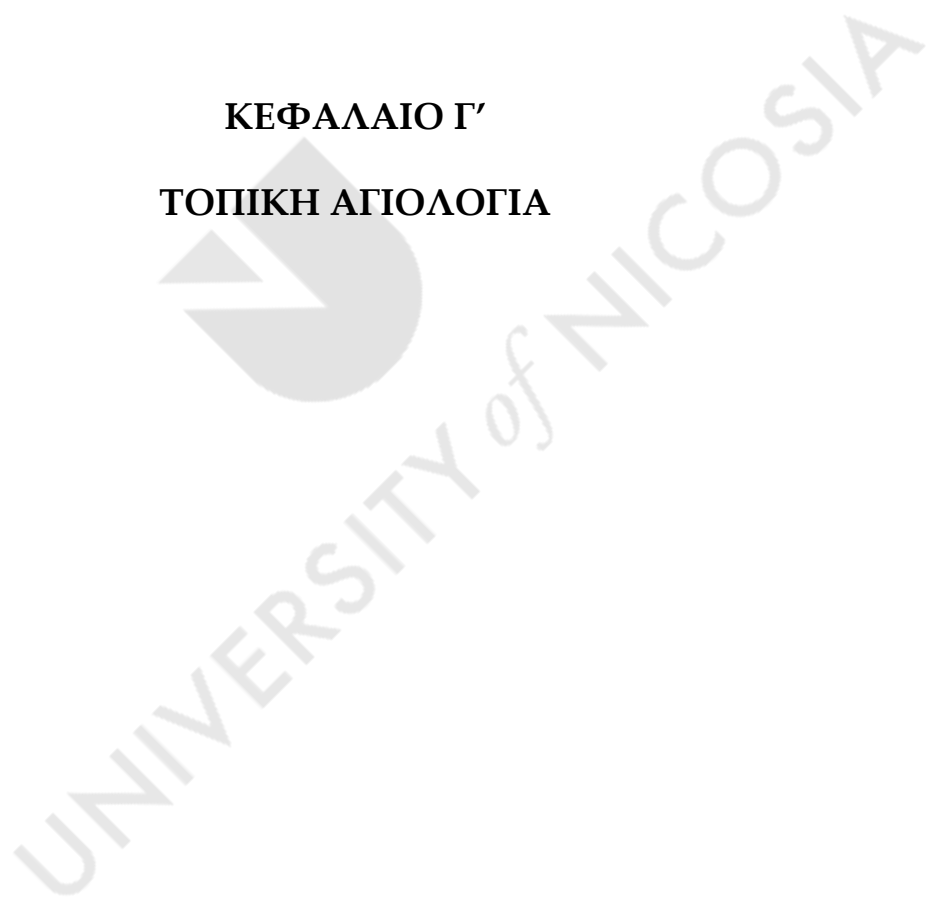
Τον Μάρτιο του 2016 εξελέγη από την Ιερά Σύνοδο της Ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδος Μητροπολίτης Καρπενησίου. Η χειροτονία του έγινε στις 12 Μαρτίου 2016 στον Ιερό Ναό Αγίου Διονυσίου του Αρεοπαγίτου Αθηνών και στις 22 Απριλίου 2016 ενθρονίστηκε στο Μητροπολιτικό Ιερό Ναό Αγίας Τριάδας Καρπενησίου²⁷¹.

---

²⁷¹ Ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Καρπενησίου κύριος Γεώργιος. (γεν. 1963). https://users.sch.gr/markmarkou/2016/new/georgios_rebellos.htm (ανακτήθηκε 13/2/2025)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'
ΤΟΠΙΚΗ ΑΓΙΟΛΟΓΙΑ

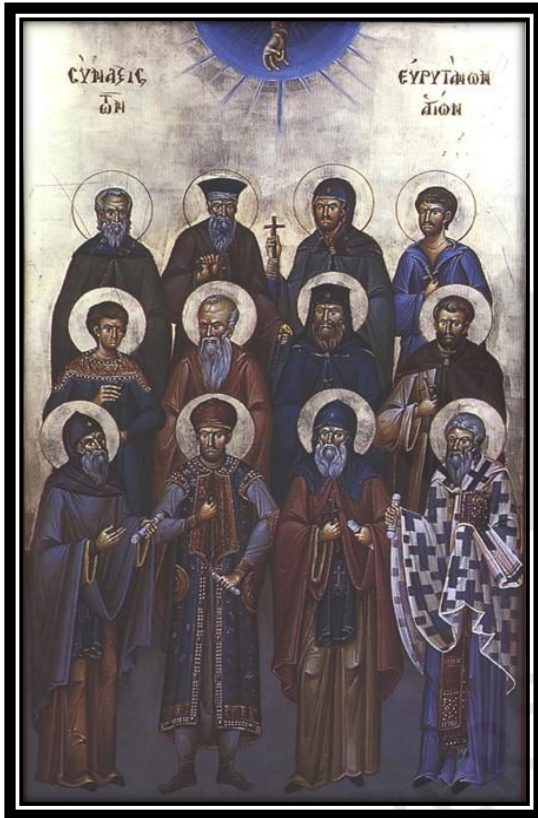

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄ ΤΟΠΙΚΗ ΑΓΙΟΛΟΓΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ορθόδοξη πίστη και παράδοση στηρίζεται στην αλήθεια του προσώπου του Χριστού και στη βιωμένη πραγματικότητα της παρουσίας

των αγίων μέσα στη ζωή της Εκκλησίας. Ιδιαίτερος σημαντική είναι η παρουσία των νεομαρτύρων στον βίο της εν Χριστώ ζωής. Αυτοί αποτελούν παράδειγμα μίμησης για όλα τα μέλη της Εκκλησίας.

Για κάθε Μητρόπολη οι τοπικοί άγιοι είναι το καύχημα της εκκλησιαστικής ζωής της.

Η Ιερά Μητρόπολη Καρπενησίου έχει να επιδείξει χορεία αγίων που γεννήθηκαν ή έδρασαν στην περιοχή της

Ευρυτανίας και κόσμησαν, με την παρουσία τους, την τοπική εκκλησιαστική ιστορία.

Ερευνώντας την αγιολογική ιστορία της Ευρυτανίας διαπιστώνεται η στενή σχέση του Αγίου Όρους με την περιοχή και τους κατοίκους της Ευρυτανίας. Ήδη από τον 18^ο αιώνα καταγράφονται άγιοι και μοναχοί του Αγίου Όρους με καταγωγή από την Ευρυτανία.

1. Όσιος Παρθένιος ο Σκούρτος

Ο όσιος Παρθένιος, ο πνευματικός και ζωγράφος, καταγόταν από τον Φουρνά της επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων.²⁷²

Η παραπάνω λεπτομέρεια της ζωής του Οσίου προκύπτει από κώδικα της Ιεράς Μονής Κουτλουμουσίου του Αγίου Όρους που διασώζει το χωριό καταγωγής του Οσίου: ...έγιγνωσκον όμως πάνν καλώς, ότι πάντα τὰ συγγράμματα έκεινου και τῶν

ὀπαδων αὐτου εὐρίσκοντο τεθησαυρισμένα και ἀποτεταμιευμένα παρά τῷ εἰρημένῳ Παρθενίῳ Σκούρτῳ Ζωγράφῳ Κελλιῳτῆ. Ὁ δὲ Παρθένιος οὗτος ἐκατάγετο ἐκ τῆς Ἐπισκοπῆς Λιτζάς και Ἀγράφων ἀπό χωρίον Φουρνά.²⁷³

Ο όσιος ασκήθηκε στο λαυριώτικο ιερό κελί του Αγίου Γεωργίου στις Καρυές, το επικαλούμενο των Σκουρταίων. Η ονομασία «Σκούρτος» σημαίνει «παρεπίδημος».²⁷⁴ Στο παραπάνω κελί έζησε και ο άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης (+1809), που είχε για πνευματικό του τον όσιο

²⁷² Χ. Αραμπατζής, «Οι επίσκοποι Ιερισσού Ιάκωβος και Αρδαμερίου Διονύσιος», *Αγιον Όρος. Πνευματικότητα και Ορθοδοξία - Τέχνη*, Πρακτικά Β' Διεθνούς Συμποσίου, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 11-13 Νοεμβρίου 2005 σ. 34

²⁷³ Λ. Πολίτης – Μ. Μανούσακης, *Συμπληρωματικοί Κατάλογοι Χειρογράφων Αγίου Όρους*, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 75.

²⁷⁴ Πατάπιος Κausοκαλυβίτης, *Όσιος Παρθένιος ο Σκούρτος ο εκ Φουρνά των Αγράφων: Ο βίος και το ζωγραφικό του έργο*, εκδ. Πανευρυτανικής ένωσης και Συλλόγου Φουρνιωτών «ο Λεπενιώτης», Αθήνα 2010, σ. 15.

Παρθένιο²⁷⁵. Την εποχή (1775) που ο άγιος Νικόδημος ο αγιορείτης επισκέφτηκε τους Σκουρταίους, γέροντας της αδελφότητας ήταν ο όσιος Παρθένιος.

Ο όσιος είχε έλαβε μέρος στο Κολλυβαδικό κίνημα και διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στο «Κελλιώτικο ζήτημα». Στο κελλί του γίνονταν οι συνάξεις των Κολλυβάδων και εκεί φυλάσσονταν και τα κείμενα, τα σχετικά με τις θέσεις τους στο θέμα των μνημοσύνων.²⁷⁶

Μάλιστα συνδέθηκε και με τον ιερομόναχο Διονύσιο τον εκ Φουρνά, με τον οποίο είχαν κοινή καταγωγή. Από τον Διονύσιο ο όσιος Παρθένιος μυήθηκε στην τέχνη της αγιογραφίας στη σχολή που είχε δημιουργήσει ο Διονύσιος στο κελλί του στις Καρυές.²⁷⁷

Ο όσιος ασκούσε την τέχνη της αγιογραφίας και έχουν διασωθεί πολλά έργα του, με σημαντικότερο τη φορητή εικόνα της Παναγίας της Οικονόμισσας, στη Λιτή του Καθολικού της Μεγίστης Λαύρας.²⁷⁸ Αγιογραφίες του οσίου Παρθενίου συναντούμε σε διάφορα σημεία της Ελλάδας.²⁷⁹ Η συγγραφή, από τον όσιο Παρθένιο, ασματικής ακολουθίας για τον άγιο Βησσαρίωνα Λάρισας δείχνει ότι ο όσιος διατηρούσε πνευματική επαφή με την Ιερά Μονή Δουσίκου-Αγίου Βησσαρίωνος. Την παραπάνω ακολουθία την συμπλήρωσε και την διόρθωσε ο άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης, που εκδόθηκε το 1800.²⁸⁰

---

²⁷⁵ Ν. Μπιλάλης, «Ιεροί ναοί του αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου», *Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης ο Νάξιος. 250 χρόνια από την γέννησιν του*, Πρακτικά επιστημονικού Συνεδρίου, Νάξος 14-17 Ιουλίου 2000, Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών ΙΘ', σ. 307 σημ. 5

²⁷⁶ Πατάπιος Καυσοκαλυβίτης, *ό.π.*, σ. 36.: «τὰ δὲ κεκρυμμένα ταῦτα των κολλυβάδων συγγράμματα ἤδυνήθη καὶ ἔλαβεν ὁ τότε αἰδίδιμος καὶ σοφὸς ἐκεῖνος διδάσκαλος Κύριλλος, ἐκ Φουρνῶν τῶν Ἀγράφων διότι ἐφυλάττοντο εἰς τὸ τοῦ Σκούρτου Παρθενίου Κελλίον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. ὁ Παρθένιος οὗτος ἦτον ἐκ μιᾶς πατρίδος μὲ τὸν διδάσκαλον μακαρίτην Κύριλλον».

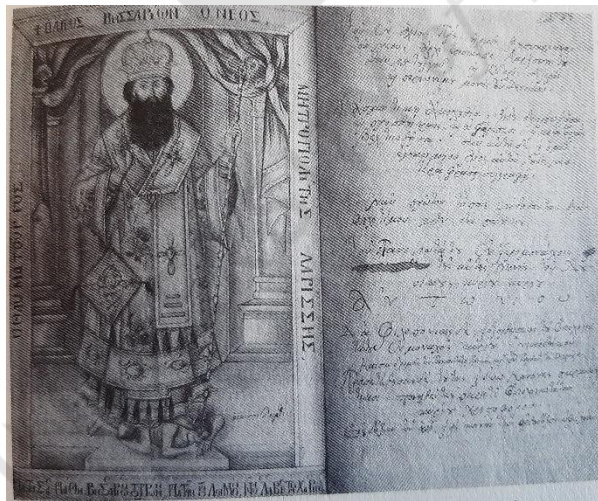
²⁷⁷ Πατάπιος Καυσοκαλυβίτης, *ό.π.*, σ. 78.

²⁷⁸ *Ο.π.*, σ. 65.

²⁷⁹ *Ο.π.*, σ. 82.

²⁸⁰ Παταπίου Καυσοκαλυβίτου, *Όσιος Παρθένιος*, σ. 45

Στην εισαγωγή της ακολουθίας του αγίου Βησσαρίωνος συναντούμε πληροφορίες για τους συντελεστές της ακολουθίας και διαβάζουμε τα εξής: *Του εν αγίοις πατρός ημών Βησσαρίωνος του Νέου, αρχιεπισκόπου Λαρίσης του θαυματουργού, και κτίτορος της Ιεράς και περιωνύμου μονής του Δουσίκου. Η ασματική ακολουθία ήδη διορθωθείσα, και προσθήκαις και αφαιρέσεσι και μεταβολαίς βελτιωθείσα συν αυτή δε και ο μετ' εγκωμίου Βίος αυτού, ήδη νεωτέρα φράσει συγγραφείς. Νυν πρώτον τύποις εκδοθέντα, δια φιλοτίμου μεν δάπανης, του Πανοσιωτάτου εν Ιερομονάχοις της αυτής Μονής του Δουσίκου, κυρίου κυρίου Αντωνίου. Δια φιλοπονίας δε, και διορθώσεως του Οσιολογιωτάτου εν μοναχοίς κυρίου Νικοδήμου. Και συνδρομής του Πανοσιωτάτου Πν(ευματ)ικού κυρίου παπ(α) Παρθενίου και Ζωγράφου. Προσετέθησαν δε τουτοίς αι δυο Κανόνες παρακλητικοί, πονηθέντες παρά του Οσιολογιωτάτου κυρίου Χριστοφόρου, εις δόξαν του αγίου και εις κοινήν των ορθοδόξων ωφέλειαν.*²⁸¹ Ο όσιος ήταν γνωστός και για την δυνατότητά του να γράφει υμνογραφικά κείμενα.

Κώδικας Μονής Δουσίκου 84, φ. 48
Η αναφορά του ιερομονάχου Παρθενίου ως συντελεστή της εκδόσεως της ακολουθίας του αγίου Βησσαρίωνος

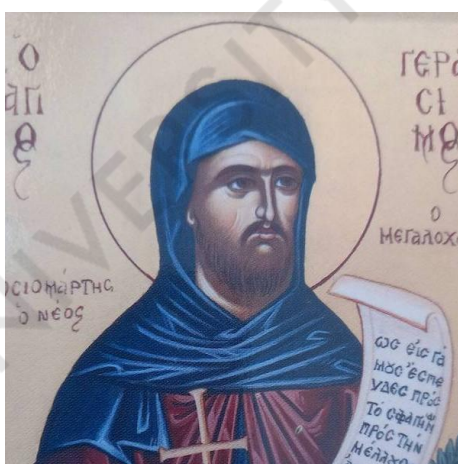
²⁸¹ Δ. Σοφιανός – Φ. Δημητρακόπουλος, *Τα χειρόγραφα της Μονής Δουσίκου Αγίου Βησσαρίωνος. Κατάλογος περιγραφικός*, εκδ. Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2004, σ. 177.

2. Άγιος Γεράσιμος ο οσιομάρτυς ο Τραχωνίτης

Ο άγιος Γεράσιμος, κατά κόσμον Γεώργιος, γεννήθηκε στο Μεγάλο Χωριό Καρπενησίου.

Σε ηλικία έντεκα ετών μετέβη να εργαστεί στην Κωνσταντινούπολη κοντά σε έναν παντοπώλη. Εκεί εξισλαμίστηκε από μια Οθωμανίδα και έζησε για αρκετά χρόνια ως μουσουλμάνος, αφού πρώτα είχε κάνει και περιτομή.²⁸² Αργότερα, συνειδητοποιώντας το λάθος του, οδηγήθηκε στο Άγιο Όρος και έγινε μοναχός με το όνομα Γεράσιμος. Έζησε κάτω από την πνευματική καθοδήγηση ενός λόγιου ανθρώπου της εποχής, του Κύριλλου Καστανοφύλλη, ο οποίος του δίδαξε τα πρώτα του γράμματα και τον βοήθησε στην μετέπειτα σημαντική προοδό του.

Η επιθυμία του να ομολογήσει την πίστη του και να μαρτυρήσει για τον Χριστό τον οδήγησε, κρυφά από τον πνευματικό του πατέρα, στην Κωνσταντινούπολη, όπου αποκήρυξε τον Ισλαμισμό. Στις 3 Ιουλίου 1812 αποκεφαλίστηκε σε ηλικία 25 ετών. Το λείψανό του μεταφέρθηκε στην Ιερά Μονή Προυσού και, από εκεί, το 1971 στον τόπο καταγωγής του αγίου.²⁸³

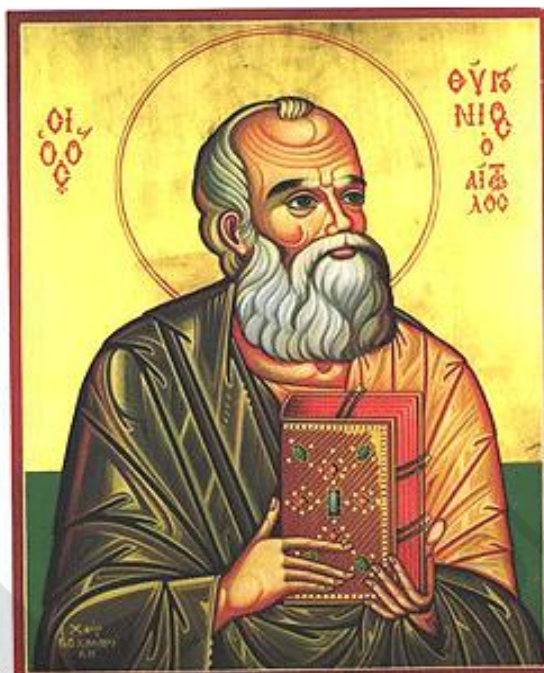
²⁸² Ι. Υφαντόπουλος, «Κύριλλος Καστανοφύλλης και Καστανιά», στο Κύριλλος Καστανοφύλλης, *Το ανακαινιστικό και Αναμορφωτικό έργο του στην Ιερά Μονή της Παναγίας Προυσιώτισσας*, Πρακτικά Ημερίδας, Καστανιά Προυσού 10 Αυγούστου 2016 επιμ. κ. Α. Παπαδόπουλος, Αθήνα 2016, σ. 29-63.

²⁸³ Βλ. Κ. Βαστάκης, *Ο Οσιομάρτυρας Άγιος Γεράσιμος ο Νέος ο Μεγαλοχωρίτης*, εκδ. Σταμούλη, Αθήνα 2008.

3. Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός

3.1 Ο βίος του οσίου

Για τον βίο του οσίου Ευγενίου του Αιτωλού αντλούμε πληροφορίες από το έργο του Αναστασίου Γορδίου *Βίος του ἑν μακαρία τῇ λήξει γενομένου σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κυρίου Εὐγενίου Ἰωαννου λίου του ἕξ Αἰτωλίας, ἐν ᾧ καὶ περὶ του Κορυδαλλέως τινά καὶ τῶν αὐτοῦ ὀπαδῶν κατ' ἐπιτομήν.*²⁸⁴

Ο όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός, κατά κόσμον Ιωαννούλης ή Γιαννούλης, βοήθησε στην ενίσχυση και σωτηρία του σκλαβωμένου Γένους, καθώς και στην ελευθερία και την εθνική ανεξαρτησία της πατρίδας. Τον περισσότερο χρόνο της ζωής του τον έζησε στην περιοχή των Αγράφων και κυρίως στο Καρπενήσι και τα Βραγγιανά.²⁸⁵

Ο όσιος Ευγένιος Ιωαννούλης ή Γιαννούλης γεννήθηκε στην συνοικία Γιαννέϊκα ή Γιαννουλέϊκα στο Μέγα Δένδρο Αποκούρου Αιτωλίας το 1596.²⁸⁶ Ο ίδιος, θέλοντας να τιμήσει την καταγωγή του, το 1659 υπογράφει σε εικόνα της Παναγίας της Ελεούσας της Ιεράς Μονής Εισοδίων Θεοτόκου Μυρτιάς ως Μεγαλοδενδρουΐτης: *Ιστορήθη ή πάνσεπτος*

²⁸⁴ Α. Γόρδιος, *Βίος Ευγενίου*, σ. 80.

²⁸⁵ Κ. Κωστάκης (πρωτοπρ.), «Βραγγιανών Σχολή», στη *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 4, Αθήνα 2013, σ. 282-283

²⁸⁶ Π. Βλάχος, *Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός. Βίος και έργον – Η εις άγιον ανακήρυξις – Ασματική Ακολουθία*, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Καρπενησίου «Ευγένιος ο Αιτωλός», Αθήνα 1983, σ. 20.

αὕτη καὶ περικαλλῆς τῆς Θεομήτορος εἰκῶν διὰ χειρός τινος Ἰωάννου Ζωγράφου καὶ διὰ συνδρομῆς τοῦ ἐξ Αἰτωλίας εὐτελοῦς Εὐγενίου, τοῦ μεγάλο δρυῖτου. Ὡσαύτως καὶ διὰ ἐξόδου τοῦ ὀσιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κυρίου Κοσμᾶ καὶ ἡγουμένου τῆς μονῆς τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς κοινῶς Μυρτιάς λεγομένης ἢ Μυρσινείας τῆς ὀλίγον ἄποθεν κειμένης τῆς Καλυδῶνος λίμνης. Κατὰ τούτους δὲ τοὺς χρόνους πολλή τις ἦν ταραχὴ καὶ φορτία δυσβάστακτα κατὰ πάσαν σχεδὸν τὴν καθ' ἡμᾶς οἰκουμένην. Ἦκμαζε δε πρὸ πάντων τὰ ἐν τῇ Κρήτῃ πολεμικά. Ἔτη ἀπὸ Χριστοῦ ,αχνθ' (=1659),ζρξζ'.²⁸⁷ Ὁ Ευγένιος εἶχε καὶ μία ἀδελφὴ με το ὄνομα Βασιλική, ἡ ὁποία παντρεύτηκε τον Δημήτριο Καλλιακμάνη ἀπὸ τὴν Νερομάνα.²⁸⁸

Οἱ γονεῖς του, Νικόλαος Γιαννούλης καὶ Στάμω: ἦταν πένητες μεν καὶ ἀπλοϊκῶ τινί καὶ ἀγροτικῶ ζῶντες βίω, χριστιανικῶ δ' ἄλλως, καὶ τοὺς τὰς του Θεοῦ ἐντολὰς συν φόβω πολλῶ φυλάσσουνσι πρέποντι.²⁸⁹ Ἡ μητέρα του πέθανε νωρὶς καὶ ὁ πατέρας του ἀναγκάστηκε νὰ παντρευτεῖ γιὰ δευτέρη φορὰ. Ἡ μητριὰ του Ευγένιου δὲν του συμπεριφερόταν καλά, γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἴδιος κατέφυγε στὴν Ἱερά Μονὴ Βλοχού,²⁹⁰ ὅπου καὶ ἐμείνε ἀπὸ τὸ 1610 μέχρι τὸ 1614.

---

²⁸⁷ Π. Κόλιας, *Ευγένιος Γιαννούλης ὁ δάσκαλος: Πρόσωπο καὶ Ἔργο*, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 23

²⁸⁸ Ἀναρ. Μαυρομύτη, «Ὁ Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς καὶ οἱ σχολές τῶν Ἀγράφων» στο *Ὁσιος Ευγένιος ὁ Αἰτωλὸς καὶ οἱ Σχολαί τῶν Ἀγράφων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*, Πρακτικὰ Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Ὀκτωβρίου 2011, ἐπιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, ἐκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ὁ Αἰτωλὸς», τ. Β', Αθήναι 2014, σ. 927-969

²⁸⁹ Π. Βλάχος, ὁ.π., σ. 21.

²⁹⁰ VEIKOU MYRTO, *Byzantine Epirus. A Topography of Transformation. Settlements of the Seventh-Twelfth Centuries in Southern Epirus and Aetoloacarnania, Greece*, [The Medieval Mediterranean, Peoples, Economies and Cultures, 400-1500, v. 95], Brill, Leiden-Boston, 2012, σ. 512.

3.2 Τα πρώτα γράμματα

Ο πατέρας του Ευγενίου πληροφορήθηκε για την απομόνωση του γιού του στην ιερά μονή Βλοχού και θέλησε να δώσει την δυνατότητα στο παιδί του να μάθει τα πρώτα του γράμματα. Η προσωπική σχέση του πατέρα με τον καθηγητή του σχολείου μοναχό Αρσένιο²⁹¹ ήταν και ο λόγος που ο πατέρας του Ευγενίου αποφάσισε να αφήσει τον Ευγένιο στην Ιερά Μονή.²⁹²

Το σχολείο της Ιεράς Μονής Βλοχού ιδρύθηκε την εποχή του Πατριάρχου Ιερεμίου Β' (1572-1595) και το συντηρούσε η Ιερά Μονή Βλοχού²⁹³. Ο δάσκαλος του Ευγενίου Αρσένιος, ήδη από την πρώτη στιγμή που είδε τον Ευγένιο, έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον ίδιο και τον παιδαγωγήσε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο γι' αυτό και συμπεραίνουμε ότι: *Τα πρώτα γράμματα ασφαλώς τα έμαθε κοντά στους ανώνυμους μοναχούς της μονής του Βλοχού όπου τον βρίσκουμε γράμμασι παιδευόμενον και τοις πατράσι προθύμως διακονούμενον.*²⁹⁴

Η παραπάνω εύνοια του μοναχού Αρσενίου για τον Ευγένιο οδήγησε τον δάσκαλο να συστήσει τον μαθητή Ευγένιο στο μικρό Μοναστήρι της Παναγίας του Τροβάτου,²⁹⁵ όπου συνέχισε τις σπουδές του. Εκεί ο Ευγένιος βρέθηκε δίπλα στους δασκάλους ιερομόναχο Αντώνιο και Βαρθολομαίο που του δίδαξαν τα πρώτα του γράμματα.

---

²⁹¹ Ἐν τούτοις τοιγαροῦν ὄντος, καὶ τοῦ πατρὸς τοῖς ὅλοις ἀπειρηκός, Ἀρσένιος τις τῶν ἱερέων καὶ μοναχῶν ἀνὴρ, φρονήσει πάση κεκοσμημένος καὶ γραμμάτων πείραν μετρίαν ἔχων, εἰς κάλλος τε γράφειν ἐξησκημένος καὶ μουσικῆς ἔμπειρος ἐκ τῶν ὁρῶν τῶν καλουμένων Ἀγραφῶν κατελθών. Γόρδιος, *Βίος Ευγενίου*, σ. 35 ·Π. Βλάχος, *Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός*, σ. 20.

²⁹² Γόρδιος, *ό.π.*, σ. 35.

²⁹³ Βλ. Φωτίου Παπασαλούρου, *Ο Βλοχός*, Αθήνα 2006, σ. 335

²⁹⁴ Δ. Γόνης, «Μελέτιος Συρίγος, διδάσκαλος του Οσίου Ευγενίου του Αιτωλού», στον τόμο: *Σύναξις Ευγένιος ο Αιτωλός και η εποχή του, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 12-14 Οκτωβρίου 1984, επιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, Αθήναι 1986, σ. 434.*

²⁹⁵ Βλάχος, *ό.π.*, σ. 21.

Μετά το τέλος των σπουδών του στο Τροβάτο, μετέβη στην Ιερά Μονή Τατάρνας το 1616, πιθανόν σε ηλικία 20 ετών, όπου χειροτονήθηκε διάκονος.²⁹⁶ Η σύνδεσή του με το μοναστήρι της Τατάρνας ήταν συνεχής και αυτό φαίνεται ότι, μολονότι ο ίδιος δίδασκε στη Σχολή του Καρπενησίου το 1650, αυτό δεν τον εμπόδιζε να φροντίζει για την μονή της μετανοίας του ακόμα και με αφιερώματα. Αυτό το διαπιστώνουμε από Άγιο Ποτήριο του 1650, που βρίσκεται στην ιερά μονή Τατάρνας, δώρο του οσίου στην μονή, με την επιγραφή: *Μνήσθητι Κύριε τοῦ ἐξ Αἰτωλίας εὐτελοῦς Εὐγενίου καὶ πάντων τῶν μετ' εὐλαβείας ἐπὶ τό θεοφιλέσ τοῦ τον ἔργον συμπραξάντων αὐτῶ χεὶρ τοῦ εὐτελοῦς Γεωργίου Ἀναγνώστου ,αχν' (=1650) μηνί Μαρτίω κβ'.*²⁹⁷

Ο όσιος Ευγένιος, συνοδεύοντας τον πνευματικό του Αρσένιο βρέθηκε στο Άγιο Όρος, όπου εκεί περιόδευσε όλο τον Άθωνα, έχοντας ως βάση την Ιερά Μονή Ξηροποτάμου. Στο Άγιο Όρος ο Αρσένιος άφησε τον όσιο Ευγένιο στην επίβλεψη του επισκόπου πρώην Ιερισσού και Αγίου Όρους Χαραλάμπους για προσκυνηματικό ταξίδι στους Αγίους Τόπους. Κατά την διάρκεια του ταξιδιού ο Αρσένιος σκοτώθηκε και η είδηση αυτή αποτέλεσε το λόγο για τον οποίο ο Ευγένιος επέστρεψε στα Άγραφα.

Μερικά χρόνια αργότερα ο Ευγένιος επισκέφθηκε την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου και εκεί το 1619 χειροτονήθηκε πρεσβύτερος από τον πατριάρχη Αλεξανδρείας (μετέπειτα Οικουμενικό Πατριάρχη) Κύριλλο Λούκαρη²⁹⁸. Μάλιστα ο Κύριλλος Λούκαρης έδωσε στον όσιο Ευγένιο

---

²⁹⁶ Χαρ. Κουτσίκος, «Σχέσεις του Ευγενίου του Αιτωλού με την Ιερά Μονή Τατάρνης», στο «Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και αι Σχολαί των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν», Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Οκτωβρίου 2011, επιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», τ. Β', Αθήναι 2014, σ. 986.

²⁹⁷ Π. Πουλίτσας, «Επιγραφαί, ένθυμήσεις και συγγίλια ἐξ Εὐρυτανίας», *ΕΕΒΣ* 3 (1926), σ. 271.

²⁹⁸ Π. Βασιλείου, *Ευγένιος Γιαννούλης ο Αιτωλός, ο πρωτεργάτης και δημιουργός των περίφημων Σχολών των Αγράφων, χρονολογική διερεύνηση της ζωής και της δράσης του*, σ. 509.

πιστοποιητικό της χειροτονίας του: Κύριλλος πάπας και πατριάρχης και κριτής τῆς οἰκουμένης. Διὰ χειρῶν τῶν ἡμετέρων ἀναβιβασθεὶς ἐξ ἱεροδιακόνου εἰς τὸν τοῦ ἱερέως βαθμὸν Εὐγένιος ὁ ἱερομόναχος οὗτος, λαμβάνει παρ' ἡμῶν τοῦτο τὸ γράμμα ὡς ἐφόδιον ἐν ᾧπερ ἂν τύχη τόπῳ, ἵνα γνωρίζηται καὶ τιμᾶται ὡς ἱερωμένος καὶ τοῦ τοιούτου ἡξιωμένος βαθμοῦ. Εἰς τοῦτο οὖν παρέχομεν αὐτῷ τὸ παρὸν γράμμα. Ἐν Αἰγύπτῳ, ,αχιθῶ.²⁹⁹

Μετά ἀπὸ τρία χρόνια παραμονῆς στα Ἱεροσόλυμα ἀποφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ ἐπὶ τὴν Ελλάδα. Μετὰ τὴν ἐπιστροφή του, τὸ 1623 μαθήτευσε γιὰ ἓνα χρόνον ἐν διαφόροις σχολαῖς, ὅπως ἐπὶ τῆς Σχολῆς τῶν Τρικάλων καὶ τῆς Βαρνακόβης.³⁰⁰ Τὴν παραμονὴν τοῦ Εὐγενίου ἐπὶ τῶν Τρικάλων τὴν διασώζει ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀναστάσιος Γόρδιος, ὁ ὁποῖος ἐγράψεν καὶ τὴν βιογραφίαν τοῦ δασκάλου του.³⁰¹

---

²⁹⁹ Γόρδιος, ὁ.π., σ. 38.

³⁰⁰ Γ. Εὐθυμίου, «Ὁσιος Εὐγένιος ὁ Αἰτωλὸς καὶ Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός. Διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους», ἐν Ὁσίῳ Εὐγένιῳ ὁ Αἰτωλός καὶ αἱ Σχολαὶ τῶν Ἀγράφων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, Πρακτικὰ Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Ὀκτωβρίου 2011, ἐπιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, ἐκδ. Σύνδεσμος «Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός», τ. Α' -Β', Ἀθήναι 2014, σ. 265-278.

³⁰¹ Φ. Δημητρακόπουλος, «Ὁ Εὐγένιος Γιαννούλης καὶ οἱ σχέσεις του μετὰ τὰ Τρίκαλα», ἐν τόμῳ: Σύναξις Εὐγένιῳ ὁ Αἰτωλός καὶ ἡ ἐποχὴ του, Πρακτικὰ Συνεδρίου, Καρπενήσιον 12-14 Ὀκτωβρίου 1984, ἐπιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, Ἀθήναι 1986, σ. 271-272: Εφέσει δε μαθημάτων πλειόνων καὶ μάλιστα ἐπιστημονικῶν λόγων, κάτοχος ὢν, εἰς Τρίκκην πόλιν ἀρχαίαν παραγένετο τῆς Θεσσαλίας. Ἐν ταύτῃ γὰρ αὐτῷ ἤκουσται σχολεῖον ὑπὸ τῆς κατὰ Λάρισσαν ἐκκλησίας προέδρου συστήναι, καὶ μαθητὰς ἰκανοὺς ἐκ τῶν περὶ χωρίων συνδράμειν. Εἰς οὖν καὶ αὐτὸς τούτων γενόμενος, φιλοπονία μὲν οὐδενός ἠλαττούτο τῶν ἄλλων ἐν σπάνει δε πολλῆ τῶν ἀναγκαίων ἐτύγχανεν ὢν, ἄλλως τε καὶ τοῦ τῆς σχολῆς προστάτου οὐκ ἐπὶ τοσοῦτον ἀφιγμένου παιδείας, ὥστε καὶ ἰκανῶς ἔχειν τοὺς μαθητιῶντας τῆς τοῦ λόγου δαψιλείας ἐντρέφειν. Οὐ μετὰ πολὺ πρὸς τὸ εαυτοῦ μονῆριον ἐπανήλθε.

3.3 Οι ανώτερες σπουδές και η επιστροφή στην Ελλάδα

Το 1625 μετέβη στην Κεφαλλονιά για ανώτερες σπουδές, και είχε την ευκαιρία να μαθητεύσει κοντά στον Παΐσιο Μεταξά³⁰² για ένα περίπου χρόνο.³⁰³ Λίγο αργότερα, θα μεταβεί στη Ζάκυνθο, κοντά στον δάσκαλο Θεόφιλο Κορυδαλλέα, που μόλις είχε έρθει από την Βενετία. Ο Ευγένιος παρέμεινε στη Ζάκυνθο για οχτώ χρόνια³⁰⁴.

Το 1634 ο Θεόφιλος Κορυδαλλέας βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη, μετά από πρόσκληση του Κύριλλου Λούκαρη και μαζί του έλαβε και τον Ευγένιο τον Αιτωλό. Στην Βασιλεύουσα διετέλεσε ιερέας στο Κοντοσκάλι και ταυτόχρονα παρακολουθούσε τα μαθήματα του δασκάλου του.³⁰⁵

Μετά από χρόνια παραμονής πλησίον του Κορυδαλέως ο Ευγένιος επέστρεψε στο μοναστηράκι της Αγίας Παρασκευής στα Βραγγιανά, όπου και έζησε για πολλά χρόνια, μέχρι την κοίμησή του στις 5 Αυγούστου 1682. Την ημερομηνία της κοιμήσεως του οσίου πληροφορούμαστε από επιστολή του μαθητή του Γόρδιου στην οποία έγραφε: *Διὰ τοῦ παρόντος (τὸ ὁποῖον ἔγραψα ὕστερον μετ' ὀλίγας ἡμέρας) τῆς φανερώνω τὸν θάνατον τοῦ ἡμετέρου πατρὸς καὶ διδασκάλου, μᾶλλον δὲ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης φωστῆρος, κυρίου Εὐγενίου, τῆ πέμπτῃ τοῦ Αὐγούστου, τοῦ φωτός μας τὴν στέρησιν, τὸ βαθὺ σκότος, τὸ νέφος τῆς ἀθυμίας καὶ πάντα τὰ τῶ*

---

³⁰² Εἶτα Παῖσιῳ τῶ Μεταξᾶ ἱερῶ ἀνδρὶ καὶ σοφῶ, ἐκ τῆς αὐτῆς νήσου ὀρμωμένῳ καὶ ὀμιλητῇ τῶν γνησίων χρηματίσαντι Θεοφίλου Κορυδαλλέως τοῦ ἐξ Αθηνῶν, μετὰ Ἀγγέλου τοῦ Μπενιζέλου, γνῶριμος γεγονῶς, καὶ τὸν αὐτοῦ σκοπὸν ἅπαντα ἀνακαλύψας, τὴν τε ἔφεσιν ἦν περὶ τοὺς λόγους εἶχεν, καὶ τὴν τῶν ἀναγκαίων ἔνδειαν διεξελεθῶν, οὐδιὰ κενῆς ἦν ἐλπίζων, ἐπὶ τὸν Κύριον, οὐδὲ μάτην ἐφάνη τὸ τοῦ λόγου χανῶν· ἐδέξατο γὰρ αὐτὸν ὁ ἱερὸς ἐκεῖνος καὶ τῶ ὄντι σοφὸς ἀνὴρ μεθ' ὅσης εἶχε τῆς προθυμίας, ἐξ αὐτῶν τῶν τοῦ προσώπου χαρακτήρων εἰς εὐλάβειαν αὐτοῦ κινηθεῖς. Γόρδιος, *ὁ.π.*, σ. 40.

³⁰³ Βλάχος, *ὁ.π.*, σ. 25-26.

³⁰⁴ Σ. Τσίγκος, *Ο Ευγένιος ο Αιτωλός και η προσφορά του στην Παιδεία κατά τον 17ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2018, βλ. Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή τ. Α'*, Αθήνα 1966, σ. 161.

³⁰⁵ Π. Παρανίκας, «Περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικῆς Σχολῆς (1621-1691)», *ΠΕΦΣΚ* 25 (1893-1894), σ. 51

ἐκείνου θανάτῳ ἐπόμενα. Ὡ τῆς ζημίας, φεῦ τῆς ἀτυχίας. Περαιτέρω γράφειν οὐκ ἐπιτρέπει τὰ δάκρυα.³⁰⁶ Ο Ευγένιος είχε δώσει εντολή να ταφεί στον νάρθηκα του ναυδρίου, το οποίο έκτισε ο ίδιος.

Ο όσιος έζησε κατά την εποχή που η Εκκλησία πρωτοστατούσε στην ίδρυση σχολείων όχι μόνο εις ωφέλειαν... του ποιμνίου, αλλά και του Ελληνικού Γένους παντός.³⁰⁷ Υπενθυμίζουμε ότι ο Πατριάρχης Ιερέμιος Β', στη Σύνοδο που έγινε στο Μετόχι του Παναγίου Τάφου το 1593, όρισε ότι κάθε επίσκοπος έπρεπε να φροντίσει για την ανάδειξη των γραμμάτων στην περιοχή του³⁰⁸.

Ο ερχομός του Ευγενίου στην περιοχή των Αγράφων σήμανε την πνευματική τόνωση της ευρύτερης περιοχής με την ίδρυση και λειτουργία Σχολών. Όταν έφτασε στο Καρπενήσι, μερίμνησε για την οικοδόμηση νέου ναού εκ βάθρων στην θέση όπου βρίσκονταν ένα ακαλαίσθητο εκκλησάκι³⁰⁹ προς τιμήν της Αγίας Τριάδας, ο οποίος θα αποτελούσε το πνευματικό κέντρο της περιοχής. Για την συγκέντρωση των απαιτούμενων χρημάτων για το κτίσιμο του ναού απευθύνθηκε στους Καρπενησιώτες και τους γύρω κατοίκους, έγραψε δε σχετικά σε φίλους του στην Πόλη, ακόμα και στον ηγεμόνα της Μπογδανίας (Μολδαβίας) τον Ευστράτιο³¹⁰. Ο Ευγένιος εκμεταλλεύθηκε κάθε δυνατότητα που είχε για την επίτευξη του στόχου του, χωρίς όμως, καθώς μας πληροφορεί ο Αναστάσιος ο Γόρδιος, να μπορέσει να τον τελειώσει ολοκληρωτικά, υπονοώντας την πλήρη αγιογράφηση και τον εσωτερικό εξωραϊσμό του ναού³¹¹. Όταν όμως έγινε επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων ο Ιάκωβος (1657-1678), με τον οποίο ο

---

³⁰⁶ Π. Κόλιας, *Ευγένιος Γιαννούλης ο Διδάσκαλος: Πρόσωπο και έργο*, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 51.

³⁰⁷ Π. Βλάχος, *Ευγένιος ο Αιτωλός και το φερώνυμον Ελληνομουσείον*, σ. 15 και σ. 17.

³⁰⁸ Ι. Κολιτσάρας, *Ευγένιος ο Αιτωλός*, Αρχαία Εταιρεία Αιτωλοακαρνανικών Σπουδών, τόμος Α', Αθήναι 1958.

³⁰⁹ Π. Βασιλείου, *Η εκκλησία Αγία Τριάδα του Καρπενησίου*, Αθήνα 1962, σελ. 40.

³¹⁰ Ο.π. σελ. 41.

³¹¹ Ο.π. σελ. 40.

Ευγένιος βρισκόταν σε χρόνια διαμάχη, τότε αναγκάστηκε να στείλει επιστολή στον Πατριάρχη Παρθένιο ζητώντας να γίνει σταυτοπηγιακός ο ναός της Αγίας Τριάδος, ώστε να μην μπορεί ο Ιάκωβος να παρεμβαίνει στην διαχείρισή του³¹². Ακόμα, στον περίβολο του ναού της Αγίας Τριάδας λειτούργησε η Σχολή του Καρπενησίου για ανώτερες σπουδές.

Το έτος 1661 ο Ευγένιος ήλθε στα Βραγγιανά, όπου και ίδρυσε, στην ιερά μονή της Αγίας Παρασκευής, μια δεύτερη σχολή, η οποία ονομάστηκε *Ελληνομουσείον Αγράφων*.³¹³ Στη σχολή αυτή ο Ευγένιος είχε ως μαθητή τον Αναστάσιο το Γόρδιο, που υπήρξε άξιος συνεχιστής του έργου του και μετέπειτα βιογράφος του. Χαρακτηριστικά είναι τα όσα αναφέρει ο λόγιος Ματθαίος Παρανίκας για τη συγκεκριμένη σχολή των Βραγγιανών: *Η Σχολή της πενιχράς Μονής της Αγίας Παρασκευής των Βρανιανών, αν μη εφάμιλλος των Σχολών Ιωαννίνων και Αθηνών, ωφέλησεν όμως τα μέγιστα τα μέρη των Αγράφων, την παρακειμένην Θεσσαλίαν, την παραχελωίτιδα χώραν και την λοιπήν Αιτωλίαν. Το Καρπενήσιον, τα Αγραφα και το Μεσολόγγιον διέπρεψαν πάντοτε μεταξύ των νεωτέρων ελληνικών χωρών, οι δε Αγραφιώται (ενν. γενικώς τους Ευρυτάνες) και σήμερον έτι πρόκεινται πολλοίς των ομογενών παράδειγμα φιλοπονίας και φιλογενείας. Οι δε μακάριοι εκείνοι διδάσκαλοι Ευγένιος, Αναστάσιος και Θεοφάνης, δια της ευαρέστου πολιτείας αυτών, δια της από στόματος διδασκαλίας εν τη σχολή και δια του απ' άμβωνος κηρύγματος και εν υπαίθρω εν τοις χωρίοις, και δια της προστασίας, ην παρείχον τοις δεομένοις δια της παρά τοις ισχυροίς της*

---

³¹² Ο.π. σελ. 44-48.

³¹³ Π. Βασιλείου, *Ευγένιος Γιαννούλης ο Αιτωλός, ο πρωτεργάτης και δημιουργός των περίφημων Σχολών των Αγράφων, χρονολογική διερεύνηση της ζωής και της δράσης του*, Αθήνα 1957, σ. 510 · Π. Βλάχος, *Ο Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός*, σ. 47-58.

ημέρας υπολήψεως των, εγένοντο όντως μεγάλοι ευεργέται του Γένους ημών, όπερ εύγνωμον πάντοτε την χάριν διατηρήσει αϊδιον.³¹⁴

Το 1982, τριακόσια χρόνια ακριβώς μετά την κοίμησή του, ο Σύλλογος Καρπενησιωτών «Ευγένιος ο Αιτωλός» ζήτησε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο την αγιοκατάταξη του οσίου. Η ανακήρυξή της αγιότητας του Οσίου Ευγενίου του Νέου του Αιτωλού έγινε με την υπ' αριθμ. 346 Πατριαρχική και Συνοδική πράξη της 1^{ης} Ιουλίου 1982 και η μνήμη του εορτάζεται στις 5 Αυγούστου.³¹⁵ Η Πατριαρχική και Συνοδική πράξη όριζε τα εξής: ...Διο και θεσπίζομεν Συνοδικώς και διορίζομεν και έν Αγιω διακελευόμεθα Πνεύματι όπως από του νυν και εις το εξής, εις αιώνα τον άπαντα, ο αοίδιμος ιερομόναχος Ευγένιος ο Νέος ο εξ Αιτωλίας συναριθμήται τοις οσίοις της Εκκλησίας, τιμώνμενος παρά των πιστών και ύμνοις και εγκωμίοις γεραιρόμενος τη ε' Αυγούστου, παραμονή της εορτής της Θείας Μεταμορφώσεως εκάστου ενιαντού, εν η προς τας αιωνίους μετέστη μονάς...³¹⁶

Ο Ευγένιος, που γνώριζε τη δυσχερή θέση της Εκκλησίας και του Γένους, εργάστηκε σε όλη του τη ζωή για τη βελτίωση της παιδείας. Γι' αυτό, και με έντονο ιεραποστολικό ζήλο, προσπαθούσε να ιδρύσει όσο το δυνατόν περισσότερα σχολεία, τόσο για την διδασκαλία των γραμμάτων, όσο και για την αναθέρμανση της χριστιανικής πίστης των Ελλήνων.

Ο ίδιος έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την μόρφωση του κλήρου που θα αποτελούσε και το σημείο αναφοράς για την επανάσταση και την απελευθέρωση του Γένους. Στη διαθήκη του γράφει: *Ευρισκόμενα*

---

³¹⁴ Ματ. Παρανίκας, «Αι Σχολαί των Αγράφων κατά την ΙΖ - ΙΗ' εκατονταετηρίδα και οι Διδάσκαλοι αυτών Ευγένιος Ιωαννούλιος, Αναστάσιος Γόρδιος και Θεοφάνης», *Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (ΕΦΣΚ)* 26 (1896) σ. 5.

³¹⁵ Βλ. «Η εις άγιον ανακήρυξις Ευγενίου του Αιτωλού. Εόρτιοι εκδηλώσεις και συναφείς δραστηριότητες», Ι. Μ. Καρπενησιού - Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», Αθήνα 2008.

³¹⁶ Π. Βλάχος, *Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός. Βίος και έργον- Η εις άγιον ανακήρυξις- Ασματική Ακολουθία*, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Καρπενησιού, Αθήναι 1983, σ. 83-107

τοιγαρούν ημίν κατά το παρόν αργυρίδιόν τι μικρόν, χρυσά δηλονότι
εικοσιπέντε τον αριθμόν, σεριφία κατά την κοινήν των πολλών γλώσσαν,
ταύτα τοίνυν δίδωμι (ως είπον) και αφιερώνω προ του εμού θανάτου εις την
εκκλησίαν της παναγίας και ζωοποιού Τριάδος, του ενός και μόνου αληθινού
θεού των όλων, περί ως παραγγέλλω και διατάσσομαι ενώπιον του θεού και
εκλεκτών αυτού αγγέλων, ίνα μένωσι σώα και ανελλιπή, το δε εξ αυτών
διάφορον έστω μισθός και σιτηρέσιον εις τροφήν ενός παιδαγωγού, οπού να
διδάσκη μαθήματα γραμματικά τε και ποιητικά ιερωμένους και νέους
πτωχούς.³¹⁷

Ο Ευγένιος σε όλη του τη ζωή ίδρυε σχολές, ορφανοτροφεία,
ανήγειρε εκκλησίες, ταξίδευε, έγραφε, δίδασκε, κήρυττε και διέθετε
πάντοτε χρόνο για να επιλύει καθημερινά προβλήματα των συντοπιτών
του, για τους οποίους νοιαζόταν πολύ³¹⁸. Μάλιστα ο ίδιος δεν ήταν καθόλου
αρνητικός με τις σπουδές των Ελλήνων στη Δύση. Ο Ευγένιος πίστευε ότι
όσοι σπουδάσουν στη Δύση, θα έχουν την ευκαιρία κατόπιν να
επιστρέψουν στην Ελλάδα να βοηθήσουν τους Έλληνες και να
καταπολεμηθεί η αμάθεια.

Γί αυτό και ο ίδιος σε επιστολή του έγραφε: *Μισεύοντας από τους
τόπους τούτους της περιφήμου Ελλάδος εις ζήλον τελειοτέρας σοφίας,
προθυμείσαι πάλιν να γυρίσης ενταύθα, περιφανείς φέροντας κλάδους
γεμάτους από αρετήν, δια των οποίων ήθελες φανερώσει το παύσιμον της
περί ημάς αμαθείας, ώσπερ επανελθούσα επί της κιβωτού η περιστερά
έδειξε με τον κλάδον της ελαιίας του κατακλυσμού την ταπεινώσιν...*³¹⁹

---

³¹⁷ Τάσος Γριτσόπουλος, «Ανέκδοτος επιστολή και η διαθήκη Ευγενίου Ιωαννουλίου του Αιτωλού και ανέκδοτος επιστολή Ευγενίου Μητροπολίτου Χριστιανουπόλεως», στον τόμο *Γέρας, Αντωνίου Κεραμοπούλου*, Αθήνα 1953, σ. 487.

³¹⁸ Κων/νος Κουτσούκης, «Πολιτικές και κοινωνικές σκέψεις Ευγενίου Αιτωλού», *Σύναξις Ευγένιος ο Αιτωλός και η εποχή του*, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 12-14 Οκτωβρίου 1984, επιμ. Παναγιώτου Βλάχου, Αθήνα 1986, σ. 146-168.

³¹⁹ Σωφρόνιος Ευστρατιάδης, «Επιστολές Ευγενίου Αιτωλού», *Ελληνικά*, τ. Ζ' (1934) σ. 94-

3.4 Ο όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και οι θεολογικές έριδες

Ο όσιος Ευγένιος έλαβε μέρος και στις θεολογικές έριδες της εποχής του ανάμεσα στους Λουκαρικούς και στους Αντιλουκαρικούς. Οι κατηγορίες με τις οποίες κατηγορούσε η μια ομάδα την άλλη ήταν ότι οι οπαδοί του Λούκαρη κατηγορούνταν για καλβινισμό, ενώ οι αντίπαλοι του Λούκαρη κατηγορούνταν ότι είχαν στραφεί προς τους Ρωμαιοκαθολικούς.³²⁰

Ο Ευγένιος δεν αποδέχθηκε τις θεωρίες των καλβινιστών, αλλά μάλλον η σχέση του με τον πατριάρχη Κύριλλο τον έκανε να εμπλακεί σε αυτή τη θεολογική διαμάχη. Αυτός ήταν και ο λόγος που καθαιρέθηκε από τον πατριάρχη Κύριλλο Κονταρή και εκδιώχθηκε από το Πατριαρχείο. Το 1639 αποκαταστάθηκε η εκκλησιαστική τάξη και ο επόμενος Πατριάρχης ο Παρθένιος Α' επανέφερε τον Ευγένιο.

3.5 Το συγγραφικό έργο του οσίου Ευγενίου

Ο όσιος Ευγένιος είχε πλούσιο συγγραφικό έργο, κείμενα όπως: α) Περί της Αγίας Προσκομιδής β) Ο βίος και η Ακολουθία του Πατριάρχου Κυρίλλου Λούκαρη γ) Ομιλία περί προσευχής δ) Η Εκκλησιαστική ακολουθία του Διονυσίου του Νέου. ε) στίχοι στ) επιγράμματα ζ) εξήγηση σε δύο Κανόνες της Κοιμήσεως της Θεοτόκου η) Σχόλια τετράστιχα Γρηγορίου Θεολόγου.³²¹

Επιπλέον, το επιστολογραφικό έργο του οσίου Ευγενίου ήταν τόσο μεγάλο γι' αυτό και θεωρείται ως ένας από τους σημαντικότερους

95, αρ. 2.

³²⁰ Δ. Γόνης, *Μελέτιος Συρίγος διδάσκαλος του Οσίου Ευγενίου του Αιτωλού*, σ. 459.

³²¹ Κ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήναι 1975, σ. 62.

επιστολογράφους του 17^{ου} αιώνα. Οι επιστολές του είχαν διάφορους παραλήπτες και απευθύνονταν ακόμη και στο Πατριαρχείο της Μόσχας.³²²

Με τα κηρύγματά του ενδιαφερόταν κυρίως για την ίδρυση σχολείων και με τις αποστολές μαθητών σε σχολές για ανώτερες σπουδές επεδίωκε να τονώσει το πνευματικό επίπεδο των νέων και να τους προετοιμάσει για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού.

Η προσωπική του ζωή ήταν φωτεινό παράδειγμα για μίμηση. Ο ίδιος είχε κατανοήσει πως η λύτρωση του Γένους θα προερχόταν από την παιδεία των Ελλήνων γι' αυτό και αγωνίστηκε για να αντιμετωπίσει τις παθογένειες της εποχής του.

4. Άγιος Δαμιανός ο εκ Μυριχόβου

Ο άγιος Δαμιανός προέρχεται από το χωριό Μυριχόβο, σημερινό Αγία Τριάδα, των «Θεσσαλικών» Αγράφων. Γεννήθηκε γύρω στο 1510 μ.Χ. από ευσεβείς και ενάρετους γονείς. Δεν γνωρίζουμε, αν έμαθε γράμματα, γνωρίζουμε όμως ότι από πολύ μικρή ηλικία αγάπησε τον μοναχικό βίο. Έτσι πολύ νωρίς εγκατέλειψε το χωριό του και κοινοβίασε στην Ιερά Μονή Φιλοθέου του Αγίου Όρους.

³²² Π. Βασιλείου, *Ο μεγάλος διδάσκαλος του Γένους Ευγένιος Γιαννούλης ο Αιτωλός και οι σπουδαιότεροι μαθητές των Σχολών των Αγράφων*, εκδ. Ιστορικές Εκδόσεις Στεφ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 1985, σ. 81-82.

Σύντομα άφησε την Ιερά Μονή για να μονάσει αυστηρότερα κοντά στον πνευματικό γέροντα Δομέτιο, όπου και έμεινε για τρία ολόκληρα χρόνια. Εξαιτίας μια θεοφάνειας που είχε ο ίδιος, εγκατέλειψε το Άγιο Όρος και οδηγήθηκε στην περιοχή του Ολύμπου, όπου προσπάθησε να κηρύξει το ευαγγέλιο του Κυρίου με ιδιαίτερο ιεραποστολικό ζήλο. Λόγω της έχθρας ορισμένων, ο άγιος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την περιοχή και εγκατεστάθη στην Καρύτσα, όπου ίδρυσε την Ιερά Μονή Παναγίας Πελεκητής, ουσιαστικά ανακαίνισε την Μονή που είχε υποστεί μεγάλες καταστροφές και έτσι πέρασε στην συνείδηση του λαού ως κτήτοράς της. Από εκεί μετέβη στον Κίσσαβο, όπου έκτισε μοναστήρι προς τιμήν του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου.

Στο χωριό Βουλγαρινή, ο άγιος συνελήφθει και παραδόθηκε στον Τούρκο Διοικητή της Λάρισας με την κατηγορία της παρεμπόδισης του εμπορίου.³²³ Οδηγήθηκε στη φυλακή και, λόγω της χριστιανικής του ομολογίας, θανατώθηκε το έτος 1568. Στη συνέχεια έριξαν το λείψανό του σε καμίνι και ό,τι απέμεινε από αυτό ρίχτηκε στον Πηνειό ποταμό.

Η μνήμη του αγίου Δαμιανού τιμάται στις 14 Φεβρουαρίου.

5. Άγιος Παρθένιος Β' επίσκοπος Ραδοβισδίου

Ο άγιος Παρθένιος καταγόταν από τη Βατσουνιά του νομού Καρδίτσας. Το χωριό βρίσκεται κοντά στο Μουζάκι. Η γέννησή του τοποθετείται στις αρχές του 18^{ου} αιώνα.

Οι γονείς του αγίου ήταν ευλαβείς άνθρωποι με αγάπη προς τον Θεό που την μετέδωσαν και στον γιό τους. Η αγάπη του αγίου για τον μοναχικό

---

³²³ Κώδ. Ξενοφώντος 25, σ. 152: Ούτος έμαρτύρησεν έν τή πόλει Λαρίσση, έν ταίς ήμέραις του σουλτάνου Σελήμ, ός τις ύπήρχεν έκ τής δευτέρας τών Θεπταλών έπαρχίας, έκτινος κόμης Ρίχοβον κατ' έγχωρίους καλουμένης.

βίο ήταν τέτοια γι' αυτό συχνά επισκεπτόταν τα μοναστήρια της περιοχής. Οι μοναχοί, βλέποντας τον έντονο πόθο του αγίου, τον οδήγησαν προς τον ιεροσύνη. Μάλιστα σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της κλίσης του έπαιξε και η παρουσία των αγίων Βησσαρίωνος και Σεραφείμ που ζούσαν στην περιοχή. Έτσι ο άγιος σύντομα έγινε ιερέας και μάλιστα υπήρξε και επίσκοπος της επισκοπής Ραδοβισδίου μεταξύ των ετών 1771- 1774.³²⁴

Ο ίδιος, ως επίσκοπος, προσπάθησε να τονώσει το θρησκευτικό φρόνημα των κατοίκων, ενώ παράλληλα είχε επαφές με τα αρματολίκια της περιοχής, τα οποία δρούσαν εναντίον των Τούρκων. Για τις ενέργειές του αυτές θανατώθηκε στις 21 Ιουλίου του 1777, λόγω της εθνικής του δράσης.³²⁵ Η ταφή του αγίου έγινε πίσω από το ιερό Βήμα του Επισκοπικού Ναού των Αγίων Αναργύρων Βελεντζικού του Ραδοβισδίου.

Στις 21 Ιουλίου 1809 έγινε η εκταφή του αγίου για να ενταφιαστεί εκεί ο επίσκοπος Ραδοβισδίου Καλλίνικος Β'. Κατά την εκταφή οι κάτοικοι έγιναν μάρτυρες μιας ευωδίας ως σημείο αγιότητας. Τα λείψανα του αγίου τοποθετήθηκαν στην Αγία Τράπεζα και έμειναν εκεί για ευλογία. Ο άγιος τιμάται στις 21 Ιουλίου και θεωρείται προστάτης των ζώων και ιδιαίτερα των βοοειδών.

³²⁴ Χαλασάνης, *Ο Ραδοβισδίου Γρηγόριος Ρεγκούτας*, σ. 219

³²⁵ Ιεζεκιήλ (Μητρ. Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων), *Αι ιεραί Μοναί της Πίνδου*, εκδ. Ενωσης Αγραφιώτικων Χωριών Ν. Καρδίτσας, Κείμενα & Μελέτες 3, Καρδίτσα 1993, σ. 29

6. Άγιος Μιχαήλ ο νεομάρτυς ο εκ Γρανίτσης

Για τον άγιο Μιχαήλ συλλέγουμε πληροφορίες από τους κώδικες 51 της Μονής Δουσίκου που χρονολογείται περίπου 20 χρόνια μετά το μαρτύριό του και τον κώδικα 733 της Εθνικής βιβλιοθήκης της Ελλάδος του 1788. Επιπλέον για τον άγιο συναντούμε και πληροφορίες από διάφορους συναξαριστές που περιλαμβάνουν στοιχεία για το βίο του³²⁶.

Ο άγιος Μιχαήλ ο Μαυρουδής³²⁷ γεννήθηκε στο χωριό Γρανίτσα των Αγραφών. Οι γονείς του, Δημήτριος και Στατήρα, ήταν άνθρωποι ευσεβείς που τον μεγάλωσαν ενάρετα. Εξαιτίας του θανάτου του πατέρα του χρειάστηκε να μεταβεί στην Θεσσαλονίκη, όπου άσκησε το επάγγελμα του αρτοποιού και ζούσε με ευλάβεια και ήταν ο ίδιος ελεήμων.³²⁸ Στη Θεσσαλονίκη είχε παντρευτεί, αν μολονότι επιθυμούσε τη μοναχική ζωή. Εμπόδιο στον πόθο του αποτελούσε ο έγγαμος βίος.³²⁹

³²⁶ Νικόδημος Αγιορείτης, *Νέον Μαρτυρολόγιον* (γ' εκδ. Αθήναι 1961), σ. 52-57, βλ. Κ. Δουκάκης, *Μέγας Συναξαριστής, Μην Μάρτιος* (β' εκδ. Αθήναι, 1960), σ. 74-83, *Συναξαριστής Νεομαρτύρων*, εκδ. «Ορθόδοξος Κυψέλη», Θεσσαλονίκη 1984, σ. 347-357.

³²⁷ Το επίθετο αυτό μάλλον δεν ανήκει στον ίδιο αλλά σε άλλον νεομάρτυρα στον Μιχαήλ εξ Αδριανουπόλεως. Σχετικά βλ. Βασιλ. Φανουργάκης, *Ομολογία του εν Θεσσαλονίκη νεομάρτυρος Μιχαήλ του εκ Γρανίτσης της Ευρυτανίας, στον τόμο Χριστιανική Θεσσαλονίκη, Οθωμανική περίοδος 1430-1912, Β', ΚΖ Δημήτρια Στ' Επιστημονικό Συμπόσιο, Ιερά Μονή Βλατάδων 9-11 Νοεμβρίου 1992, Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1994, σελ 169-181.*

³²⁸ Α. Γλαβίνας, *Οι νεομάρτυρες της Τουρκοκρατίας: εισαγωγή, βιβλιογραφία, ασματικές ακολουθίες*, εκδ. Επέκταση, 1997, σ. 32.

³²⁹ Σ. Ευστρατιάδης, *Αγιολόγιον*, σ. 338-339· Ι. Περαντώνης, *Λεξικόν Νεομαρτύρων*, τ. Γ', σ. 349-353· Νικόδημος Αγιορείτης, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, σ. 41-50.

Όμως στις 17 Μαρτίου 1544 ο Μιχαήλ έλαβε την ευλογία από τον πνευματικό του και πλέον μπορούσε να εγκαταλείψει τα εγκόσμια και να αποσυρθεί σε μοναστήρι. Το ίδιο απόγευμα ήρθε σε ρήξη με νεαρό Μωαμεθανό στον οποίο και τόνισε ο άγιος ότι η θρησκεία του Ισλάμ δεν είχε καμία αξία έναντι του Χριστιανισμού. Μάλιστα η ομολογία του αγίου ήταν τέτοια που αν και αγράμματος ο άγιος αποδείκνυε την βαθιά του πίστη στο Θεό³³⁰. Αυτή η μαρτυρία του ήταν η αιτία που οδηγήθηκε μπροστά στον Μωαμεθανό νομοδιδάσκαλο της περιοχής, όπου και συνέχισε να κατηγορεί το Ισλάμ. Τελικά τον συνέλαβαν και τον οδήγησαν στον τοπικό δικαστή και, μετά από ανάκριση, ο άγιος, αφού μαστιγώθηκε κατόπιν φυλακίστηκε.

Στη φυλακή τον επισκέπτονταν οι χριστιανοί της περιοχής για να τον ενθαρρύνουν στην απόφασή του να μαρτυρήσει. Ανάμεσα σε αυτούς που τον ενθάρρυναν ήταν και ο αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Μιχαήλ που ήταν και ο πνευματικός του πατέρας. Ο Τούρκος δικαστής αποφάσισε να καταδικαστεί ο άγιος στον δια πυράς θάνατο.³³¹ Αν και ο ίδιος ο δικαστής προσπάθησε να μεταπείσει τον άγιο, εκείνος έμεινε σταθερός στην πίστη του και γι' αυτό τον έκαψαν ζωντανό στο προαύλιο του Ιερού Ναού της Υπαπαντής του Σωτήρος την 21^η Μαρτίου 1547, ημέρα Πέμπτη της Διακαινησίμου.³³²

---

³³⁰ Βασιλ. Φανουργάκης, *Ομολογία του εν Θεσσαλονίκη νεομάρτυρος Μιχαήλ του εκ Γρανίτζης*, σ. 173

³³¹ Χαλαστάνης, *Ο Ραδοβισδίου Γρηγόριος Ρεγκούτας*, σ. 223.

³³² Κώδ. Ξενοφώντος 25, σ. 155: Οὗτος ὁ νεοφανὴς καὶ ἐννομώτατος μάρτυς τοῦ Χριστοῦ Μιχαήλ ὑπῆρχεν ἐκ τινος μικρᾶς χώρας, Γρανίτζα ὀνομαζομένης, ἀναμεταξὺ εἰς τὰ σύνορα τῆς δευτέρας Θετταλίας, τὰ νῦν λεγόμενα Ἄγραφα. [...]. Ἐπειτα πῆγεν εἰς Θεσσαλονίκην γνῶριμος ὄντας εἰς τοὺς πολίτας, ὡσάν ὅπου ἐσύχναζεν εἰς αὐτούς.

7. Άγιος Νικόλαος ο νεομάρτυς ο Καρπενησιώτης

Ο άγιος Νικόλαος γεννήθηκε στο Καρπενήσι από ευσεβείς γονείς. Από πολύ μικρή ηλικία υπηρετούσε στο παντοπωλείο του πατέρα του στο Ταχτά Καλέ της Κωνσταντινούπολης.³³³

Κατά την παραμονή του εκεί κάποιος Τούρκος, ο οποίος του μάθαινε τη γλώσσα, επιχείρησε να τον μυήσει στο Ισλάμ δίνοντάς του κρυφά να διαβάσει την Ισλαμική ομολογία πίστεως, κάτι που ο μικρός Νικόλαος αγνοούσε. Η άρνησή του να δεχθεί το Ισλάμ και η ομολογία του ότι είναι Χριστιανός τον οδήγησε στον

τοπικό κριτή, ο οποίος και αποφάσισε τη φυλάκιση και κατόπιν τον αποκεφαλισμό του.³³⁴ Τη Δευτέρα 23 Σεπτεμβρίου 1672 ο άγιος αποκεφαλίστηκε σε ηλικία μόλις 15 ετών.

Ένας υπάλληλος της Γαλλικής πρεσβείας στην Πόλη, ο οποίος έμεινε έκπληκτος από το θάρρος του Νικόλαου, κατέγραψε τις στιγμές του μαρτυρίου του και τον θάνατο του. Το ιερό του λείψανο τοποθετήθηκε στην Ιερά Μονή της Παναγίας Χάλκης, ενώ η τίμια κάρα του μεταφέρθηκε στην Ιερά Μονή Ξηροποτάμου Αγίου Όρους.³³⁵

³³³ Κώδ. Ξενοφώντος 25, σ. 193: [...] έμαρτύρησεν Νικόλαος ό Νέος έν Κωνσταντινουπόλει [...] Ούτος ό εύλογημένος μεγαλομάρτυς του Χριστού Νικόλαος είναι γέννημα και ανάθρεμμα μιās χώρας μικράς όνομαζομένης Καρπενήσι.

³³⁴ Μ. Αναγνώστου, *Βίοι Νεομαρτύρων στον Κώδικα 25: Πολιτιστικό και Κοινωνικό Πλαίσιο, στο Βυζαντινά Σύμμεικτα*, τ. 31, Αθήνα 2021, σ. 324

³³⁵ Σ. Ευστρατιάδης, *Αγιολόγιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2010, σ. 358-Ι. Περαντώνης, *Λεξικό των Νεομαρτύρων*, εκδ. Αποστολική Διακονία, τ. Γ', Αθήνα 1972, σ. 393-396· Νικόδημος Αγιορείτης, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, εκδ. Συνοδεία Σπυρίδωνος Ιερομονάχου Νέα Σκήτη Αγίου Όρους, Άγιον Όρος 2012, σ. 93-99.

8. Άγιος Ρωμανός ο εξ Ανδρανόβης

Ο άγιος Ρωμανός καταγόταν από το χωριό Ανδράνοβα Καρπενησίου, που σήμερα είναι γνωστό ως Ασπρόπυργος. Οι φτωχοί γονείς του, αν και αγράμματοι, ήταν ιδιαίτερα ευσεβείς. Σε μια επίσκεψή του στην Ιερά Μονή Αγίου Σάββα στα Ιεροσόλυμα, γεννήθηκε μέσα του ο πόθος του μαρτυρίου.

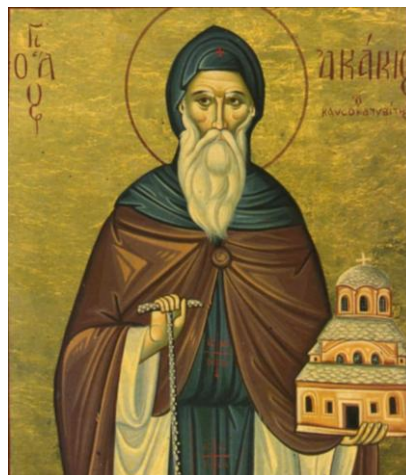
Επιστρέφοντας, μετέβει στη Θεσσαλονίκη, όπου ομολόγησε τον Χριστό στον Μουσουλμάνο κριτή, ο οποίος όρισε ως τιμωρία του την ισόβια εργασία στα κουπιά των πλοίων του Τούρκικου στόλου. Γλύτωσε από την καταδίκη με τη συνδρομή χριστιανών που τον ελευθέρωσαν και τον έστειλαν στην περιοχή Καυσοκαλύβια του Αγίου Όρους, όπου ασκήτεψε κοντά στον όσιο Ακάκιο τον Καυσοκαλυβίτη και προετοιμάστηκε για την ημέρα του μαρτυρίου του. Με την ευλογία του πνευματικού του ξεκίνησε για τους Αγίους Τόπους για να μαρτυρήσει, όμως βρέθηκε ξανά στην Πόλη όπου εκεί προκάλεσε τους Τούρκους, και τον έριξαν μέσα σ' ένα ξεροπήγαδο, νηστικό για 40 μέρες. Στις 5 Ιανουαρίου 1694 μ.Χ. τον αποκεφάλισαν. Το ιερό του λείψανο βρίσκεται στην Αγγλία, όπου το μετέφερε ένας Άγγλος πλοίαρχος, ο οποίος το αγόρασε από τους Τούρκους³³⁶.

Αξίζει τέλος να αναφέρουμε ότι το μαντήλι με το αίμα του Αγίου, βρίσκεται στη Μονή Δοχειαρίου. Ακολουθία του Αγίου βρίσκεται στον Κωδ. 61 σελ. 265 της Καλύβης Ιωασαφαίων στα Καυσοκαλύβια και εκδόθηκε στο Βόλο το 1937. Η μνήμη του εορτάζεται στις 5 Ιανουαρίου.

³³⁶ <https://www.koinoniaorthodoxias.org/agiologio-eortologio/o-neos-osiomartyras-romanos-o-karpenisiotis/> (ανάκτηση 18 / 7 / 2024).

9.Όσιος Ακάκιος ο Κausοκαλυβίτης

Ο όσιος Ακάκιος, κατά κόσμον Αναστάσιος, γεννήθηκε το έτος 1630 από ευλαβείς γονείς στο χωριό Γόλιτσα των Αγράφων. Το χωριό ανήκε τότε στην επαρχία Φαναρίου και Νεοχωρίου, στη σημερινή κοινότητα Αγίου Ακακίου του Νομού Καρδίτσας. Ο όσιος έμεινε πολύ νωρίς ορφανός από πατέρα και η μητέρα του ανέλαβε το βάρος να αναθρέψει τον όσιο και τα αδέρφια του.³³⁷

Σε ηλικία μόλις είκοσι τριών ετών, εγκατάλειψε το σπίτι του και κατέφυγε στη Ζαγορά του Πηλίου και συγκεκριμένα στην Ιερά Μονή Σουρβιάς Μακρυνίτσας, που είναι αφιερωμένη στην Αγία Τριάδα. Εκεί δέχθηκε το μοναχικό σχήμα και ονομάστηκε Ακάκιος. Ο χαρακτήρας και η ασκητικότητα του οσίου έκαναν τους πατέρες της μονής να τον αγαπήσουν ιδιαίτερα. Το έτος 1660 αναχώρησε για το Άγιο Όρος και ασκήτευσε στην περιοχή της Μεγίστης Λαύρας. Η έντονη αγωνία του για την πνευματική άσκηση τον οδήγησε στην αναζήτηση της πνευματικής χαράς στην ησυχία. Εξαιτίας αυτής της αγωνίας του αποφάσισε να μονάσει κοντά στο μοναστήρι του Αγίου Διονυσίου και αργότερα να εγκαταβιώσει στη σκήτη του Παντοκράτορος. Εκεί συνάντησε τον γέροντα πνευματικό του, γνωστό από το μοναστήρι της Σουρβιάς, ο οποίος βρισκόταν στο Όρος για να σπουδάσει την ψαλτική τέχνη³³⁸, ο οποίος και του ζήτησε να μείνει μαζί του, κάτι που ο όσιος το αρνήθηκε για να μην αφήσει την άσκηση.

³³⁷ Βλ. Πατάπιος Κausοκαλυβίτης, *Άγιος Ακάκιος ο Κausοκαλυβίτης*. Από το περιβόλι της Παναγίας στον Κήπο του Θεού, εκδ. Καλύβης Αγ. Ακακίου, Άγιον Όρος 2001

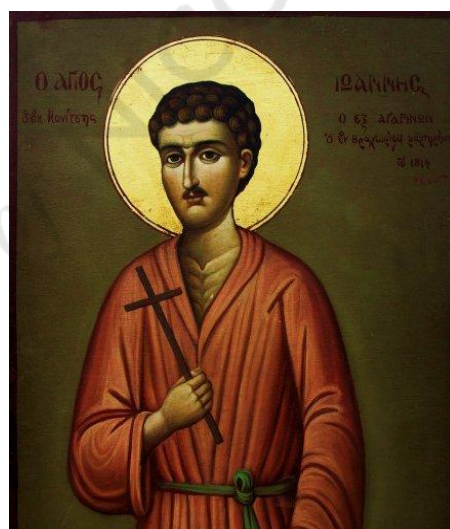
³³⁸ http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/agiologion/osios_akakios_kaysokalybiths.htm
(ανάκτηση 17 / 9 / 2024)

Μετά από την προτροπή του πνευματικού του, ο όσιος εγκαταστάθηκε στα Καυσοκαλύβια του Αγίου Όρους, όπου και παρέμεινε για είκοσι ολόκληρα χρόνια. Επειδή η περιοχή στην οποία ασκήτευε ο όσιος ήταν δύσβατη και άνυδρη, αναγκάστηκε να μεταφερθεί χαμηλότερα προς τη θάλασσα κοντά στη σημερινή σκήτη των Καυσοκαλυβίων.

Ο όσιος Ακάκιος, προβλέποντας την ημέρα της κοιμήσεώς του, κοιμήθηκε ειρηνικά την Κυριακή των Μυροφόρων, το 1730, σε ηλικία εκατό χρονών .

10. Άγιος Ιωάννης ο εξ Αγαρηνών

Ο άγιος Ιωάννης γεννήθηκε στην Κόνιτσα της Ηπείρου από γονείς Μουσουλμάνους. Επειδή ο πατέρας του ήταν Δερβίσης, έγινε και ο Ιωάννης Δερβίσης. Μετά από πολλά χρόνια διαβίωσης στα Ιωάννινα, μετέβη στο Βραχώρι (Αγρίνιο) της Αιτωλίας, όπου και έμεινε. Όμως ο νεαρός δερβίσης Χασάν (έτσι ήταν το αρχικό όνομα του) ήταν άνθρωπος καλής θελήσεως.

Διέθετε αγαθή ψυχή και έδειχνε συμπόνια για όλους τους ανθρώπους. Ο ίδιος θα αλλάξει και θα θελήσει να γίνει χριστιανός, όμως κανένας δεν αναλαμβάνει να τον βαπτίσει, λόγω του φόβου των Τούρκων.

Έτσι κατέφυγε στην βενετοκρατούμενη Ιθάκη, όπου κατηχήθηκε και έλαβε το χριστιανικό βάπτισμα με το όνομα Ιωάννης³³⁹. Μετά την επιστροφή του στην Αιτωλία, παντρεύτηκε και ασκούσε το επάγγελμα του

³³⁹ Νικόδημος Αγιορείτης, *Συναξαριστής Νεομαρτύρων*, εκδ. Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1996, σ....

αγροφύλακα. Όμως τόσο οι δικοί του, όσο και οι τουρκικές αρχές του Βραχωρίου τον αναζητούσαν. Απεσταλμένοι του πατέρα του τον εντόπισαν. Επιχείρησαν να τον μεταπείσουν, χωρίς αποτέλεσμα.

Τον συνέλαβε και τον οδήγησε στον Μουσελίμη του Βραχωρίου Ελμάς για απολογία, ο οποίος προσπάθησε με κολακείες να τον πείσει να ασπασθεί ξανά το Ισλάμ. Αλλά ο Ιωάννης με γαλήνια διάθεση, του απάντησε πως άδικα κουράζεται, διότι βρήκε την αλήθεια, που χρόνια έψαχνε και η οποία θα του χαρίσει την αιώνια ζωή. Τότε διέταξε να τον κλείσουν στο μπουντρούμι, αφού τον βασανίσουν χωρίς λύπηση, ελπίζοντας ότι έτσι θα τον μεταπείθονταν. Ο Ιωάννης υπόμεινε με υπεράνθρωπη καρτεριά το μαρτύριο για μέρες αδιαμαρτύρητα, το μόνο που έκανε ήταν να προσεύχεται στον Θεό.

Ο Μουσελίμης αφού είδε ότι δεν έφεραν αποτέλεσμα τα βασανιστήρια, αποφάσισε να τον θανατώσει, διότι δεν ήθελε μια νέα προσβολή από τον Μάρτυρα. Διέταξε να τον μεταφέρουν στον περίβολο του ναού του Αγίου Δημητρίου. Εκεί κάτω από τον θεόρατο πλάτανο, ο οποίος σώζεται μέχρι σήμερα, τον αποκεφάλισαν, στις 23 Σεπτεμβρίου 1814, αρνούμενοι να του επιτρέψουν να κάμει το σημείο του σταυρού. Απαγόρευσαν δε να ταφεί το λείψανό του, όμως κάποιοι τολμηροί Χριστιανοί ζήτησαν και πήραν το σώμα του μάρτυρα που το έθαψαν σε κοντινό χωράφι.

Λίγο καιρό μετά μετέφεραν τα τίμια λείψανά του, με κίνδυνο, στην ιστορική Ιερά Μονή Προυσού, όπου τα εντοίχισαν στο ναό. Βρέθηκαν στις 4 Ιανουαρίου 1974 να ευωδιάζουν, επιτελώντας πολλά θαύματα. Τόσο το Αγρίνιο, όσο και η γενέτειρά του η Κόνιτσα, τιμούν τον άγιο Ιωάννη³⁴⁰. Η ιερή μνήμη του τιμάται στις 23 Σεπτεμβρίου, την ημέρα του ενδόξου μαρτυρίου του.

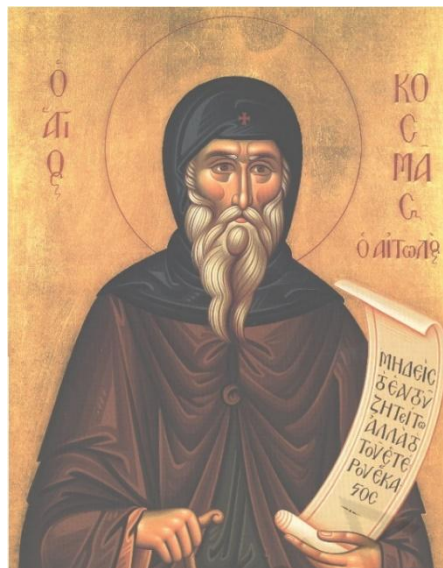
---

³⁴⁰ <https://www.vimaorthodoxias.gr/theologikos-logos-diafora/o-agios-neomartyras-ioannis-ex-agarion-o-vrachoritiss/> (ανάκτηση 13/2/2025)

11. Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός

Ο άγιος Κοσμάς, κατά κόσμον Κωνσταντίνος, γεννήθηκε το 1714 στο Ταξιάρχη Αποκούρου, κοντά στο Μεγάλο Δένδρο Ναυπακτίας, από ευσεβείς γονείς.

Σε ηλικία είκοσι χρονών μετέβη στο Άγιο Όρος με σκοπό να σπουδάσει στο τότε γνωστό σχολείο της Ιεράς Μονής Βατοπαιδίου. Το 1759 έλαβε τη μοναχική κουρά στην Ιερά Μονή Φιλοθέου με το όνομα Κοσμάς και αμέσως έγινε ιερομόναχος.

Η αγάπη του για το Γένος ήταν τέτοια ώστε ποθούσε να βγει στον κόσμο και να διδάξει τα ιερά γράμματα στους σκλαβωμένους Έλληνες. Μετέβη στην Κωνσταντινούπολη και εκεί ο αδερφός του Χρυσανθος τού δίδαξε ρητορική και, αφού έλαβε την ευλογία του πατριάρχη Σεραφείμ, ξεκίνησε τις περιοδείες του στην Ελλάδα για να κηρύξει το Ευαγγέλιο, να νουθετήσει και να στηρίξει τους Έλληνες. Ο άγιος Κοσμάς κήρυξε στην Κωνσταντινούπολη, την Αιτωλοακαρνανία, στα Δωδεκάνησα, στο Άγιο Όρος, στη Θεσσαλονίκη, στη Βέροια, στην Χειμάρα, στην Νότιο και Βόρειο Ήπειρο, στη Λευκάδα, την Κεφαλλονιά και παντού έκτιζε σχολεία και εκκλησίες. Ο άγιος απαγχονίστηκε στις 24 Αυγούστου 1779, εξαιτίας του φθόνου που οι Εβραίοι έτρεφαν εναντίον του. Το λείψανό του πετάχτηκε στον Άψο ποταμό, κοντά στο Καλικόνδασι της Ηπείρου, όπου το βρήκε ο ιερέας Μάρκος και το ενταφίασε στην Ιερά Μονή Θεοτόκου Αρδονίτσας Βορείου Ηπείρου.³⁴¹ Το Οικουμενικό Πατριαρχείο αναγνώρισε την αγιότητα του αγίου Κοσμά, στις 20 Απριλίου 1961.

³⁴¹ Βλ. Ι. Μενούνος, *Κοσμά του Αιτωλού διδαχές και βιογραφία*, εκδ. Ακρίτας Αθήνα 2004.

12. Όσιος Ανδρέας ο Ερημίτης και Θαυματουργός

Ο όσιος Ανδρέας ο Ερημίτης και θαυματουργός γεννήθηκε στο

Μονοδένδρι της Ηπείρου κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Μιχαήλ Β' Κομνηνού, δεσπότη της Ηπείρου (1234 -1271 μ.Χ.)³⁴².

Άλλες μαρτυρίες υποστηρίζουν ότι γεννήθηκε στο χωριό Σιβίστα της Ευρυτανίας, που βρισκόταν στο βουνό Καλάνα (τώρα είναι βυθισμένο στην τεχνητή λίμνη των Κρεμαστών) και ότι μετέβη στο Μονοδένδρι της Ηπείρου, αφού ενηλικιώθηκε. Όταν ήρθε σε ηλικία γάμου νυμφεύτηκε μια ευλαβή γυναίκα και απέκτησε πολλά παιδιά, τα οποία

φρόντιζε να τα μεγαλώνει με παιδεία και νουθεσία Κυρίου.

Παρ' όλο ότι επέλεξε τον έγγαμο βίο, ίσως εξαιτίας των συνθηκών της ζωής, μέσα του ποθούσε διακαώς την μοναχική και ιδιαίτερα την ερημική ζωή. Προφανώς, όταν μεγάλωσε τα παιδιά του και έβγαλε τις οικογενειακές υποχρεώσεις, πήρε την άδεια της συζύγου του να γίνει μοναχός. Ο Ανδρέας ακολούθησε τη μοναχική ζωή, ύστερα από τη σύμφωνη γνώμη της συζύγου του. Αφού αποχαιρέτισε τη σύζυγό του και τα παιδιά του έφυγε και αναζητούσε κάποια μοναστήρια της περιοχής. Όμως ποθούσε περισσότερο την ερημική ζωή και γι' αυτό περιπλανιόταν από τόπο σε τόπο, χωρίς να βρίσκει την ησυχία που επιθυμούσε.

Περιπλανήθηκε για πολύ καιρό και βρέθηκε στην περιοχή του Βάλτου. Αντίκρισε την ψηλή και αγέρωχη οροσειρά των ορέων του Βάλτου,

³⁴² Βλ. Κ. Βαστάκης, *Βίος, πολιτεία, ακολουθία του Οσίου Πατρός ημών Ανδρέου του ερημίτου και θαυματουργού μετά παρακλητικού κανόνα*, εκδ. Σταμούλη, Αθήνα 2006.

που ονομάζεται Καλάνα και αποφάσισε να εγκατασταθεί εκεί. Κοντά στο χωριό Χαλκιόπουλο, βρήκε μια μεγάλη σπηλιά, προς το βορειοανατολικό μέρος του βουνού, πάνω από τον ποταμό Αχελώο, σε ύψος 1520 μέτρων, για να χρησιμοποιήσει ως κατάλυμα.

Εκεί, μέσα στη βαθιά σπηλιά, άρχισε τον πνευματικό του αγώνα. Προσευχόταν αδιάλειπτα, αγρυπνώντας, νηστεύοντας και μελετώντας την Αγία Γραφή, συγγράμματα των Πατέρων και βίους Αγίων. Τρεφόταν με καρπούς αγρίων δένδρων, άγρια χόρτα και ρίζες φυτών. Το νερό του προμηθευόταν από τον Αχελώο, στον οποίο κατέβαινε με μεγάλη δυσκολία, λόγω των απότομων γκρεμών και το δύσβατο του εδάφους.

Εξησε εκεί περισσότερα από τριάντα χρόνια, ανακαινίζοντας, καθαρίζοντας και αγιάζοντας τον εαυτό του με τον πνευματικό του αγώνα. Είχε καθαρθεί από τη χάρη του Θεού και έγινε ο ίδιος κατοικητήριο του Αγίου Πνεύματος.

Στην αρχή ήταν άγνωστη η παραμονή του στο απόκρημνο εκείνο μέρος, στους κατοίκους της περιοχής, όμως αργότερα όταν αντιλήφθηκαν την παρουσία του και την αγιότητά του, η φήμη του εξαπλώθηκε στην ευρύτερη περιοχή του Βάλτου, της Ακαρνανίας, Ευρυτανίας και Άρτας. Πλήθος ανθρώπων πήγαινε καθημερινά στη σπηλιά να μιλήσει μαζί του, να πάρει τις σοφές συμβουλές του και την ευλογία του. Αυτός με ταπείνωση, καλοσύνη, αγάπη και στοργή δεχόταν τον καθένα και μοιραζόταν τα προβλήματά του. Είχε γίνει ο πνευματικός οδηγός, ο θεοφώτιστος δάσκαλος και ο γιατρός των ψυχών τους.

Τα χρόνια πέρασαν, η σκληρή άσκηση, οι στέρψεις και οι αντιξοότητες της ερημικής ζωής κλόνισαν την υγεία του. Κοιμήθηκε ειρηνικά, μόνος του, στις 15 Μαΐου 1282, σε ηλικία 73 ετών. Η ψυχή του πέταξε στα ουράνια ενώ το αγιασμένο σκήνωμά του έμεινε μόνο του στη σπηλιά, χωρίς να γνωρίζει κανείς την κοίμησή του.

Όμως ένα λαμπρό υπερκόσμιο φως έλουζε τη σπηλιά κάθε βράδυ, το οποίο έβλεπαν οι κάτοικοι της αντίπερα χώρας της Ευρυτανίας. Οι ευλαβείς κάτοικοι αναρριχήθηκαν στην απότομη βραχώδη πλαγιά και φτάνοντας στη σπηλιά βρήκαν το ιερό λείψανο να ευωδιάζει!

Το θαυμαστό νέο έφτασε και ως την πόλη της Άρτας, η οποία ήταν την εποχή εκείνη η πρωτεύουσα του Δεσποτάτου της Ηπείρου και βασίλισσα ήταν η περίφημη, αλλά πολύπαθη Θεοδώρα, η οποία φημιζόταν για την ευσέβειά της. Η ευσεβής βασίλισσα, μόλις έμαθε το γεγονός, με τη συνοδεία αξιωματούχων, αυλικών και πολλών πιστών πήγε στη σπηλιά του αγίου και κήδεψε με τιμές το τίμιο σκήνωμά του μέσα στη σπηλιά και έκτισε σε αυτή Ιερό Ναό, στο όνομά του.

Το 1794 ένας ευλαβής κληρικός ο Ιωάννης Γεροδήμος, πήρε άδεια από τον Επίσκοπο Αγράφων Δοσίθεο, στη δικαιοδοσία του οποίου ανήκε τότε η περιοχή, για να κάνει ανακομιδή των Ιερών Λειψάνων, τα οποία μετέφερε στο Καρπενήσι, όπου τα τοποθέτησε σε πολύτιμες αργυρές θήκες. Κατόπιν τα διαμοίρασε στα διάφορα μοναστήρια της περιοχής (Προυσού, Τατάρνας, Αγίας Παρασκευής Σαρδηνίων, Κοιμήσεως Θεοτόκου Βαρετάδας και Γεννήσεως Θεοτόκου Ρέθα).

Ο άγιος Ανδρέας έχει τη φήμη του θαυματουργού. Έχουν καταγραφεί πλήθος θαυμάτων του³⁴³.

Η ιερή μνήμη του τιμάται στις 15 Μαΐου.

---

³⁴³ <https://www.ekklisiaonline.gr/nea/o-agios-andreas-o-erimitis-o-thavmatourgos/>
(ανάκτηση 18/ 07 /2024).

13. Άγιος Κυπριανός ο εκ Κλειτζού

Ο άγιος Κυπριανός γεννήθηκε στο χωριό Κλειτσός των Αγράφων. Οι γονείς του τον μεγάλωσαν με ευσέβεια και αξιώθηκε να γίνει μοναχός και ιερέας.³⁴⁴

Στο Άγιο Όρος ασκήτεψε στο κελλί του αγίου Γεωργίου της Μονής Κουτλουμουσίου. Όμως μέσα στην καρδιά του άναψε ο θείος πόθος και θεωρούσε ότι η νηστεία, η αγρυπνία, η ακτημοσύνη και συνολικά κάθε αρετή ήσαν ανάξια προσφορά στον Χριστό και ότι το μόνο αντάξιο της αγάπης του Χριστού, που θυσιάστηκε για μας, ήταν το να χύσει το αίμα του γι' Αυτόν.

Οι πατέρες του Όρους που τους φανέρωνε τον σκοπό του τον εμπόδιζαν, αλλά ο ίδιος, μην υπομένοντας πλέον τον υπέρ του Χριστού διακαή έρωτα, έφυγε από το Άγιο Όρος και ήρθε στη Θεσσαλονίκη, όπου παρουσιάστηκε μπροστά στον Τούρκο κριτή, ο οποίος δεν του έδωσε καμία σημασία, επειδή τον θεώρησε τρελό.³⁴⁵

Επιδιώκοντας το μαρτύριο, δίχως να χάσει την ελπίδα του, μετέβη στην Κωνσταντινούπολη, παρουσιάζεται στον Βεζύρη, ο οποίος τον ρωτά

³⁴⁴ Κώδ. Ξενοφώντος 25, σ. 202: [...] έμαρτύρησεν ό Κυπριανός ό νέος εις την Κωνσταντινούπολιν. Ούτος ειχε πατρίδα χωρίον τι τών Αγράφων, Κλητζός καλούμενον καί σ. 207: [...] καί φθάνωντας εις την θύραν του Πατριαρχείου, εκεί κλίνας μόνος του τὰ γόνατα [...] Τότε ό δήμιος μέ όργην άρπαξε τó σπαθί καί έκοψε την κεφαλήν του μάρτυρος.

³⁴⁵ Ευστρατιάδης, *Αγιολόγιον*, σ. 261 I. Περαντώνης, *Λεξικό των Νεομαρτύρων*, σ. 290. Νικόδημος Αγιορείτης, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, σ. 102.

ήρεμα ποιος είναι και τι θέλει. Ο άγιος του απάντησε ότι βρισκόταν εκεί για την σωτηρία του ίδιου και των υπολοίπων Τούρκων, να αφήσει την πλάνη του Ισλάμ, να πιστέψει στον αληθινό Θεό, να βαπτισθούν και να κληρονομήσουν τη βασιλεία των ουρανών. Ο βεζίρης όταν τ' άκουσε αρχικά εξεπλάγη, ύστερα άρχισε να τον ρωτά μήπως τον έστειλε κάποιος ή μήπως ήταν τρελός ή μεθυσμένος;

Ο άγιος του αποκρίθηκε πως ούτε τρελός ήταν ούτε μεθυσμένος, τότε ο βεζίρης, βλέποντας τη σταθερότητά του, αναζητούσε τρόπο να του κλονίσει το φρόνημα. Έτσι προσπάθησε να μεταπείσει τον άγιο με υποσχέσεις και κολακείες, χωρίς να το κατορθώσει. Ο άγιος, τότε, οδηγήθηκε στον μουφτή και επανέλαβε όσα είχε πει στο βεζίρη και περισσότερα ακόμη, με αποτέλεσμα ν' ανάψει από τον θυμό ο μουφτής και να διατάξει τον αποκεφαλισμό του στη συνοικία του Φαναριού, όπου κατοικούσαν Χριστιανοί και πολλοί καλόγηροι.

Ο άγιος ακολούθησε τον δήμιο με τόση χαρά και αγαλλίαση, που φαινόταν σαν να πετούσε στον αέρα. Μόλις έφτασαν μπροστά στην πύλη του Πατριαρχείου, γονάτισε, έκανε τον σταυρό του, ευχαρίστησε τον Θεό που τον αξίωσε να συγκαταριθμηθεί με τους Μάρτυρες Του και κλίνοντας την κεφαλή αποκεφαλίστηκε από τον δήμιο και έλαβε το στεφάνι του μαρτυρίου³⁴⁶.

Το ημερολόγιο έγγραφε 5 Ιουλίου 1679.

---

³⁴⁶ <https://www.ekklisiaonline.gr/nea/agios-kyprianos-o-neos-osiomartyras-5-iouliou-o-vios-tou-agiou/> (ανάκτηση 18/07/2024).

14. Άγιος Σεραφεΐμ ο ιερομάρτυς, επίσκοπος Φαναρίου και Νεοχωρίου

Ο άγιος Σεραφεΐμ καταγόταν από το χωριό Μπεζούλια των Αγράφων. Οι γονείς του, Σωφρόνιος και Μαρία, τον μεγάλωσαν με ευλάβεια και φόβο Θεού. Από πολύ νωρίς έδειξε την κλίση του και γρήγορα αφοσιώθηκε στη μοναχική ζωή που τόσο πολύ επιθυμούσε. Γι' αυτό τον λόγο και κατέφυγε στην Ιερά Μονή Υπεραγίας Θεοτόκου Κορώνας ή Κρύας Βρύσης και εκεί ασκήθηκε με υπομονή και φιλότιμο. Οι πνευματικοί του αγώνες τον οδήγησαν να αναλάβει την πνευματική καθοδήγηση της ιεράς μονής ως ηγούμενος. Αργότερα χειροτονήθηκε αρχιεπίσκοπος Φαναρίου και Νεοχωρίου.

Οι εχθροί του τον κατηγόρησαν ότι έλαβε μέρος στην επανάσταση του Διονυσίου του Φιλοσόφου και γι' αυτόν τον λόγο τον συνέλαβαν και τον οδήγησαν στο τοπικό δικαστήριο, με σκοπό να τον εξισλαμίσουν³⁴⁷. Για τη σταθερότητα της πίστης του οι Τούρκοι τον βασάνισαν φρικτά· του έκοψαν τη μύτη και τελικά τον σούβλισαν στις 4 Δεκεμβρίου 1601.

Η τίμια κάρα του εναποτέθηκε στη μονή της μετανοίας του, όπου και παραμένει μέχρι και σήμερα ως πηγή αγιασμού για τους πιστούς που καταφεύγουν στις πρεσβείες του.³⁴⁸

³⁴⁷ Αποστ. Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τομ. Γ', Τουρκοκρατία 1453-1669, Θεσσαλονίκη 1968, σελ. 338-351.

³⁴⁸ Βλ. Μ. Τόγκας (αρχιμ.), *Η Ιερά Μονή Παναγίας Κορώνας -Βίος και Πολιτεία του Αγίου του Χριστού Νέου Ιερομάρτυρος Σεραφεΐμ Αρχιεπισκόπου Φαναρίου και Νεοχωρίου του Θαυματουργού (+1601)*, έκδ. Ι. Μητροπόλεως Καστορίας, Καστοριά 2001.

15. Άγιος Ιερομάρτυς Ιωάννης ο εξ Αγράφων και εν Αδριανουπόλη μαρτυρήσαντος

Για τον τόπο καταγωγής του Αγίου δεν έχουμε πολλές πληροφορίες. Με βάση κώδικα της Μονής του Δουσίκου, απ' όπου συλλέγουμε πληροφορίες για τον βίο του Αγίου, αναφέρεται ότι προέρχεται εκ κλίματος Αγράφων. Δεν υπάρχουν καταγεγραμμένες πληροφορίες για την οικογενειακή και την οικονομική του κατάσταση. Η περιοχή των Αγράφων δεν μπορούσε να εξασφαλίσει τα προς το ζην για τους κατοίκους της, οι οποίοι αναγκάζονταν να ξενιτευτούν με την ελπίδα την συγκέντρωση χρημάτων είτε στις μεγάλες πόλεις της Θεσσαλίας, όπως τα Τρίκαλα και την Λάρισα, είτε πιο μακριά, όπως στην Θεσσαλονίκη, στην Βλαχία, ακόμα και στην Κωνσταντινούπολη.

Δεν αναφέρονται οι λόγοι που ώθησαν τον Ιωάννη να βρεθεί στην περιοχή της Αδριανούπολης³⁴⁹, ούτε εάν όταν έφτασε εκεί ήταν μόνος του ή με τον πατέρα του ή κάποιον συγγενή του, ακόμα και εάν όταν ήταν εκεί ήταν ήδη ιερομόναχος ή απλός λαϊκός. Η εξιστόρηση στον κώδικα της Μονής, αναφέρει ότι ο Ιωάννης ήταν ιερομόναχος, παραλείποντας να κάνει γνωστό την Μονή της μετάνοιάς του και από ποιον ιεράρχη χειροτονήθηκε, για να προσδιοριστεί η χρονική περίοδος που εγκατέλειψε τα εγκόσμια. Ωστόσο, αυτό το οποίο συμπεραίνεται, ήταν ότι ο Ιωάννης είχε λάβει κάποια σχετική μόρφωση, γνώρισε γραφή και ανάγνωση, για να μπορέσει να γίνει ιερέας.

³⁴⁹ Τσιλιγιάννης Α. Κων., *Ο Ιερομάρτυς Άγιος Ιωάννης ο εξ Αγράφων, το μαρτύριον, τα θαύματα και η ιερά ακολουθία*, εκδ. Ιεράς Μονής Δουσίκου, 1998, σελ. 22.

Στην Αδριανούπολη ανέπτυξε πλούσια φιλανθρωπική δράση. Λειτουργούσε όσο συχνότερα μπορούσε και προέτρεπε τον κόσμο να εκκλησιάζεται και να μεταλαμβάνει των Αχράντων Μυστηρίων. Στους πιστούς μιλούσε και προέτρεπε να δείχνουν θάρρος για την πίστη τους και ο κόσμος τον αγαπούσε και τον ενίσχυε, με ότι μπορούσε, και ο ίδιος, ως καλός ποιμένας, μοίραζε στους φτωχούς, τις χήρες, τα ορφανά και τους μοναχικούς ανήμπορους ηλικιωμένους όλες τις προσφορές τις οποίες λάμβανε, χωρίς να κάνει διακρίσεις, εάν ήταν Έλληνες, Τούρκοι ή Εβραίοι, γι' αυτό ήταν αγαπητός από όλους.

Όμως σε μια μερίδα Τούρκων, δεν άρεσε η προσφορά και το έργο του Αγίου. Έτσι προκειμένου να επηρεάσουν και την υπόλοιπη Τούρκικη κοινότητα, κατηγόρησαν τον Ιωάννη και άλλους δεκαέξι ιερείς ότι προσπάθησαν να κάνουν χριστιανό και να βαπτίσουν ένα νεαρό τουρκόπουλο. Ο Πασάς της πόλης διέταξε και συνέλαβαν και τους δεκαεπτά ιερείς, τους οποίους ρίξαν σε ανήλιαγες φυλακές νηστικούς για μέρες. Όταν οδηγήθηκαν ξανά μπροστά στον Πασά, αυτός τους πρότεινε να αλλάξουν την πίστη τους, κερδίζοντας την ζωή του αλλά και χρηματικά ποσά και δόξα, είτε θα τους βασάνιζαν και θα τους αποκεφάλιζαν. Η απάντηση ήταν μία από την πλευρά των ιερέων, ότι και χίλιες ζωές να είχαν, δεν θα απαρνηθούν τον Χριστό³⁵⁰.

Έτσι, όλοι οι αιχμάλωτοι οδηγήθηκαν στον τόπο των βασανιστηρίων και μετά από πολλή ώρα υπομονής και καρτερίας, παρέδωσαν την ψυχή τους κάτω από το γιαταγάνι του τούρκου δημίου. Η ημερομηνία έδειχνε 6 Ιανουάριου 1460.

Γνωστοί του αγίου, προσπάθησαν να πάρουν το σώμα του, όμως οι Τούρκοι στρατιώτες ζήτησαν ένα υπέρογκο ποσό. Έτσι αρκέστηκαν να πάρουν την κάρα του, την οποία έφεραν στην γενέτειρά του μετά από μέρες

---

³⁵⁰ Οπ.π. σελ. 23.

οδοιπορίας. Όλο το χωρίο ήρθε και ασπάστηκε την αγία κεφαλή, όμως κυριάρχησε η άποψη ότι αυτή δεν πρέπει να παραμείνει σε κάποιο σπίτι, αλλά να μεταφερθεί στην Μονή Δουσίκου, που μάλλον ήταν και η Μονή της μετανοίας του. Οι πατέρες της Μονής, παρέλαβαν την κάρα του αγίου την οποία την εναπόθεσαν στο οστεοφυλάκιο της μονής³⁵¹.

Μετά την πάροδο ετών, οι πατέρες της μονής παρατήρησαν ότι τα βράδια, ένα παράξενο φως έλαμπε μέσα στο οστεοφυλάκιο. Αποφάσισαν, μετά από προσευχή, κάθε βράδυ να βγάζουν μια κάρα εκτός του χώρου, για να διαπιστώσουν για ποιον από τους κεκοιμημένους πατέρες, ο Θεός έστελνε το σημάδι του. Έτσι, όταν ήρθε η σειρά της κάρας του αγίου, το φως ξεχύθηκε και απλώθηκε σε όλο τον χώρο της μονής. Αμέσως, χτύπησαν τις καμπάνες και εν πομπή με ύμνους και θυμίαμα οδήγησαν την κάρα του αγίου εντός του καθολικού της μονής. Ο ηγούμενος παρήγγειλε ασημένια λειψανοθήκη, όπου τοποθετήθηκε η αγία κεφαλή, η οποία φυλάσσεται μέχρι και σήμερα στην ιερά μονή, επιτελώντας αναρίθμητα θαύματα. Την ακολουθία του Αγίου συνέγραψε το 1880 ο λόγιος Μητροπολίτης Άρτης και Πρεβέζης Σεραφείμ Ξενόπουλος ο Βυζάντιος (1864-1894), ύστερα από παράκληση της μονής³⁵².

Η κάρα του Αγίου Ιωάννη του εξ' Αγράφων

---

³⁵¹ Όπ.π. σελ. 23.

³⁵² Όπ.π. σελ. 11.

16. Αναστάσιος Γόρδιος

Σε συνεδρίαση της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος την 15 Ιουλίου 2021, και με πρόταση του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Καρπενησίου κ.κ. Γεωργίου στην αρμόδια Συνοδική Επιτροπή Νομοκανονικών και Δογματικών Ζητημάτων³⁵³, τέθηκε το θέμα της αγιοκατατάξεως του Αναστασίου Γορδίου στις Αγιολογικές Δέλτους της Εκκλησίας μας. Η επιτροπή γνωμοδοτησε θετικά και η πρόταση έχει διαβιβασθεί στο Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο θα επικυρώσει με Πράξη την αναγνώριση του Αναστασίου ως αγίου της Εκκλησίας μας. Μέχρι στιγμής δεν υπάρχει απόφαση.

Για τον βίο και το έργο του Αναστασίου γίνεται εκτενής αναφορά σε παρακάτω κεφάλαιο.

---

³⁵³ Το σχετικό απόσπασμα από την απόφαση της ΔΙΣ αναφέρει: “Ομοίως με εισήγηση της αυτής Συνοδικής Επιτροπής και πρόταση του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Καρπενησίου κ. Γεωργίου απεφασίσθη η αναγραφή στις Αγιολογικές Δέλτους της Εκκλησίας του φωτισμένου Διδασκάλου Αναστασίου Γορδίου (1654 – 7 Ιουνίου 1729), ο οποίος διεκρίθη για την οσιακή βιοτή του, αλλά και την προσφορά του στην Εκκλησία, το Γένος και την Παιδεία”. Πηγή: <https://www.orthodoxianewsagency.gr> (21/06/2024).

17. Όσιος Ευδόκιμος ο Βατοπαιδινός (εύρεση λείψανου 1840)

Για τον βίο του οσίου Ευδόκιμου δεν γνωρίζουμε πολλά. Υπήρξε ανώνυμος αδελφός της μονής Βατοπαιδίου, που το ιερό του λείψανο βρέθηκε κατά την διάρκεια επισκευής του παλαιού κοιμητηρίου της Μονής. Το σκήνωμα του οσίου βρέθηκε σε στάση προσευχής, με σταυρωμένα τα χέρια και στο στήθος του υπήρχε μια εικόνα της Παναγίας. Πολύ σωστά οι πατέρες της Μονής, αγνοώντας το ποιος ήταν ο όσιος, τον ονόμασαν Ευδόκιμο, μιας και έζησε ευδοκίμως και ευδόκησε ο Θεός να βρεθεί το τίμιο λείψανό του³⁵⁴.

Η σύνδεση του οσίου με την περιοχή των Αγράφων γίνεται μόνο μέσω προφορικών μαρτυριών. Ο όσιος φανερώθηκε τόσο στον σημερινό ηγούμενο της Μονής Βατοπαιδίου γέροντα Εφραίμ, όσο και σε κατοίκους της περιοχής των Αγράφων και των Βραγκιανών, όπου ανέφερε ότι πέρασε από την περιοχή εκείνη, άγνωστο πότε, και χωρίς επίσης να αναφέρει τον λόγο της παρουσίας του εκεί.

³⁵⁴ Μωυσέως Αγιουργίου (Μον.), *Βατοπαιδινό Συναξάρι*, Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, 2007 (Α εκδ.), σ. 335-343.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄
ΟΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΕΣ ΙΕΡΕΣ ΜΟΝΕΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΚΑΡΠΕΝΗΣΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄
ΟΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΕΣ ΙΕΡΕΣ ΜΟΝΕΣ
ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΚΑΡΠΙΕΝΗΣΙΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο θεσμός του μοναχισμού είναι πάντοτε βασικό στοιχείο για τη ζωή της Εκκλησίας. Το παράδειγμα της ζωής του Χριστού έδωσε τη βάση επί του οποίου στηρίχθηκε η Εκκλησία για να οργανώσει τον μοναχισμό. Από πολύ νωρίς είχαν εμφανιστεί μέσα στη ζωή της Εκκλησίας τα πρώτα δείγματα μοναχικού βίου.³⁵⁵ Ο θεσμός του μοναχισμού είχε εμφανιστεί από πολύ νωρίς στην Ελλάδα. Ήδη από τον 4^ο αιώνα μ.Χ. ιδρύθηκε η πρώτη μοναστική αδελφότητα στην Ιερά Μονή του Μεγάλου Σπηλαίου. Έκτοτε, και ιδιαίτερος μετά τον 9^ο αι., εμφανίζονταν ολοένα και περισσότερα μοναστικά συγκροτήματα.

Στην Ευρυτανία δεν ήταν δυνατόν να μην αναπτυχθεί μοναστική παράδοση, εξαιτίας των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της περιοχής, όπως είναι αυτό το στοιχείο της μορφολογίας του εδάφους³⁵⁶. Την περίοδο της Τουρκοκρατίας λειτουργούσαν είκοσι τρία καταγεγραμμένα μοναστήρια σε όλη την περιοχή. Ο λόγος που ευνόησε την ανάπτυξη αυτών των μοναστηριών είναι ότι η Ευρυτανία αποτέλεσε καταφύγιο των διωκομένων Ελλήνων.³⁵⁷

Η ύπαρξη τόσων πολλών μοναστηριών σε μία τόσο δύσβατη περιοχή αποδεικνύει περίτρανα το έντονο θρησκευτικό συναίσθημα των

---

³⁵⁵ Β. Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τομ. Α, Αθήνα 1992, σ. 935.

³⁵⁶ Δ. Κανέλλος (αρχιμ.), *Προσκύνημα στο Μοναστήρι της Τατάρνας*, εκδ. Επτάλοφος, Αθήνα 2008, σ. 33.

³⁵⁷ Ε. Κωστορρίζου, *Ο Μοναχισμός στην Ευρυτανία. Το Μοναστήρι της Παναγίας της Προυσιώτισσας και η συμβολή του στον απελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων κατά την Επανάσταση του 1821*, Πάτρα 2013, σ. 25.

Αγραφιωτών.³⁵⁸ Εκτός από την πνευματική άσκηση των μοναχών με στόχο την ένωση με τον Θεό, τα μοναστήρια στο πέρασμα των αιώνων απέδειξαν ότι είναι σε θέση να παρέχουν και άλλη βοήθεια στο Γένος.

Η παρουσία και η συμβολή των μοναστηριών στους διάφορους αγώνες του Γένους ήταν πάντοτε σημαντική, εξαιτίας του αγωνιστικού πνεύματος που χαρακτηρίζει τον ορθόδοξο μοναχισμό.³⁵⁹ Αυτός, άλλωστε, ήταν και ο λόγος που η Βυζαντινή αυτοκρατορία στηρίχθηκε για έντεκα ολόκληρους αιώνες και στην παρουσία του Ορθόδοξου μοναχισμού.

Πάντοτε τα μοναστήρια λειτουργούσαν ως φρούρια απέναντι στις οργανωμένες επιδρομές των εχθρών του Γένους.³⁶⁰

Η συμμετοχή του Ορθόδοξου μοναχισμού στην εθνική ελευθερία εκδηλώθηκε τόσο μέσα από την προπαρασκευή του αγώνα εναντίον των Οθωμανών, όσο και στην ενεργή συμμετοχή των μοναχών και των μοναστηριών στις πολεμικές δράσεις. Οι μοναχοί έθεταν ως προτεραιότητα την υπεράσπιση του έθνους και της ορθόδοξης πίστης.³⁶¹

Η ενεργός συμμετοχή των μοναστηριών στους αγώνες γίνονταν είτε με την προετοιμασία των υπόδουλων για Επανάσταση, είτε και με την

---

³⁵⁸ Ιεζεκιήλ (Μητρ. Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων), *Αι ιεραί Μοναί της Πίνδου*, εκδ. Ένωσης Αγραφιώτικων Χωριών Ν. Καρδίτσας, *Κείμενα και Μελέτες 3*, Καρδίτσα 1993, σ. 17: *Επί των ορεινών τούτων μερών ήκμαζε κατά τον χρόνον της δουλείας πολύ το θρησκευτικόν αίσθημα παρά τις ορειβίους κατοίκους, ως εικάζεται ου μόνον εκ των λίαν καλλιτεχνικών και πολυδάπανων ναών των χωρίων, αλλά και εκ του πλήθους των υπάρχουσών μονών. Μόνον εις το τμήμα των Αγράφων, όπερ υπάγεται εις την θεόσωστον παροικίαν μου της επαρχίας Καρδίτσης υπάρχουσι είκοσι Μοναί με μεγάλους περικαλλέστατους ναούς...*

³⁵⁹ Αιμιλιανός (Αρχιμ.), Καθηγουμένος Ι. Μ. Σίμωνος Πέτρας, *Το μαρτύριον ως αφετεριακόν στοιχείον εις τον ορθόδοξον μοναχισμόν*, Πρακτικά Συνεδρίου της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσ/νίκης 11-13 Μαΐου 1980 *περι Μοναχισμού Ο Άγιος Δημήτριος και το μοναχικό ιδεώδες*, εκδ. Ι. Μητροπόλεως Θεσ/νίκης 1982, σ. 75

³⁶⁰ Γ. Σωτηρίου, *Αι μοναί της Ελλάδος και η εθνική αυτών δράσις*, Αθήνα 1936, σ. 18

³⁶¹ Μ. Αμεράνης, *Η κοινωνική προσφορά του μοναχισμού*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 57

συμμετοχή των μοναχών στο πεδίο των μαχών όπως π.χ. η εξέγερση του παπα-Ευθυμίου Βλαχάβα (1760-1809).³⁶²

Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας η Εκκλησία βίωσε την χειρότερη των περιόδων και αυτό διότι υπέστη μια σειρά διωγμών που της στέρησαν τις ελευθερίες και τη δυνατότητα να λειτουργήσει σύμφωνα με την ταυτότητά της. Αυτή την περίοδο τα Ορθόδοξα μοναστήρια μπόρεσαν και συγκέντρωσαν τους Έλληνες γύρω από τις λατρευτικές συνάξεις και συνέβαλαν στη διατήρηση της πίστης των Ελλήνων ακέραη.³⁶³

Η συχνή λατρευτική ζωή ήταν ο τρόπος, με τον οποίο οι ιερές μονές βοήθησαν το Γένος να διαφυλάξει τη γλώσσα του και τον πόθο για ελευθερία³⁶⁴. Τα λειτουργικά βιβλία, όπως το Ψαλτήρι και η Οκτώηχος ήταν τα μέσα, με τα οποία οι υπόδουλοι δεν έχασαν την επαφή τους ούτε με την ορθόδοξη παράδοση, ούτε όμως και με την εθνική ταυτότητα.³⁶⁵

Την περίοδο της Βαυαροκρατίας στην Ελλάδα, ο Βασιλιάς Όθων, μετά από πρόταση της Βαυαρικής Αντιβασιλείας, ψήφισε το Β.Δ. 25/6/1833, με το οποίο καταργήθηκαν πολλά μοναστήρια, στα οποία εγκαταβιούσαν λιγότεροι από έξι πατέρες. Τα μοναστήρια που έκλεισαν ήταν στο σύνολό τους για όλη την Ελληνική επικράτεια 416 συνολικά.

Μετά το παραπάνω διάταγμα στην Ευρυτανία παρέμειναν σε λειτουργία μονάχα δύο ιερές μονές της Τατάρνας και του Προυσού. Αυτές οι δύο μονές, ανέλαβαν να συντηρήσουν την περιουσία των κατηρηγμένων

---

³⁶² Α. Κονταλή, *Η συμμετοχή του Ελληνορθόδοξου Κλήρου στα επαναστατικά κινήματα της Τουρκοκρατίας (1453-1821)*, Αθήνα 2011, σ. 165

³⁶³ Π. Χρήστου, *Η Ορθόδοξη Καθολική Εκκλησία, Ο κόσμος της Ορθοδοξίας*, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 5.

³⁶⁴ Αναστασίου Α., *Διαχρονική Μαρτυρία των Μετεώρων*, «Πρακτικά Πανελληνίου Μοναστικού Συνεδρίου (18-20 Απριλίου 1990)», εκδ. Ιεράς Μονής Μεταμορφώσεως-Μεγάλου Μετεώρου, Άγια Μετέωρα 1990, σ. 392.

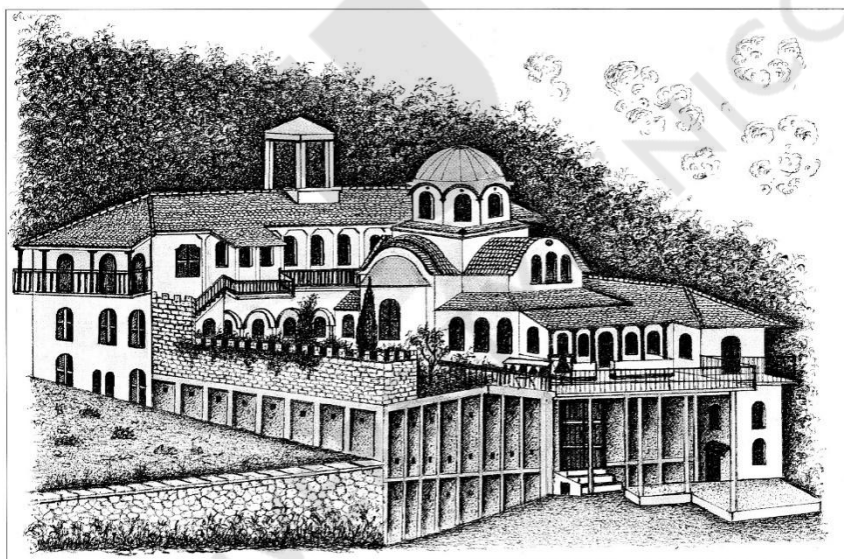
³⁶⁵ Μ. Τσιντάρη, *Η προσφορά των ιερών μονών των Μετεώρων στην Εκκλησία, στους εθνικούς αγώνες και στον πολιτισμό*, Θεσσαλονίκη 2021, σ. 39

και διαλυμένων μονών και να διαφυλάξουν τα κειμήλια και τα ιερά βιβλία που διατηρούσαν τα μοναστήρια στις βιβλιοθήκες τους.

1. ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΤΑΤΑΡΝΗΣ

1.1 Τοποθεσία ιεράς μονής

Το Μοναστήρι της Τατάρνας ήταν, από τα σημαντικότερα μοναστήρια του νομού Ευρυτανίας, ιδιαίτερα κατά τον 16^ο έως και 18^ο αιώνα. Γεωγραφικά βρίσκεται δυτικά από το χωριό Τριπόταμος, κοντά στην μονοκάμαρη γέφυρα της Τατάρνας, πάνω από τον ποταμό Αχελώο.³⁶⁶ Η

Ιερά μονή Τατάρνης

ονομασία του μοναστηριού σημαίνει τόπος συγκέντρωσης πολλών ανθρώπων, ή κατά μία άλλη εκδοχή, στα σερβοκροατικά σημαίνει τόπος με πλούσια βλάστηση.³⁶⁷

³⁶⁶ Μ. Θεοχάρη, *Εκκλησιαστικά άμφια της Μονής Τατάρνης*, Αθήνα 1965

³⁶⁷ Π. Βασιλείου, *Το μοναστήρι της Τατάρνας Ευρυτανίας*, εκδ. Οφσετ, Αθήνα 1978, σ. 28-35 και Δοσιθέου Κανέλλου (αρχιμ.), *Ιερών Τρίπτυχον*, εκδ. Επτάλοφος, Αθήνα 2010, σ. 130.

Το καθολικό της μονής είναι αφιερωμένο στην εορτή του Γενεσίου της Θεοτόκου και πανηγυρίζει στις 8 Σεπτεμβρίου. Οι σεισμοί και οι κατολισθήσεις του 1963, λόγω της κατασκευής του φράγματος στη λίμνη των Κρεμαστών, οδήγησαν στην καταστροφή του παλαιού καθολικού και των κτισμάτων της εποχής.

1.2 Ιστορία ιεράς μονής

Το μοναστήρι ιδρύθηκε, σύμφωνα με την παράδοση, το 1111 και ανήκε στην επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων. Κατά την διάρκεια του 13^{ου} αι. ανακαινίσθηκε με τη βοήθεια της αγίας Θεοδώρας, βασίλισσας της Άρτας, γι' αυτό και το μοναστήρι προσέλαβε το προσωνύμιο «Βασιλικό» ή «Βασιλομονάστηρο».³⁶⁸

Το 1555 την εποχή που επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων ήταν ο Λουκάς, ήρθαν στη θέση Πλάτανος, κοντά στον Ασπροπόταμο, δύο μοναχοί ο Δαυίδ και ο Μεθόδιος από την Ιερά Μονή Πυλών στο Δούσικο.³⁶⁹ Αυτοί είναι και οι πρώτοι που χρησιμοποίησαν το όνομα Τατάρνα για το μοναστήρι³⁷⁰. Τις παραπάνω πληροφορίες τις αντλούμε από την χειρόγραφη διαθήκη του κτήτορα της ιεράς μονής μοναχού Δαυίδ. Η διαθήκη σώζεται, μέχρι και σήμερα, στο μοναστήρι και σε αυτήν αναφέρονται ως συνιδρυτές τέσσερις άλλοι μοναχοί.³⁷¹

Στην διαθήκη διασώζεται και η αίτια για την οποία ο Δαυίδ φτάνει σε αυτή την περιοχή και ιδρύει καινούργια μοναστική αδελφότητα. Έτσι ο κτήτορας της Ιεράς Μονής Τατάρνας Δαυίδ (1556) γράφει ότι: Οὐδέν οὕτως

---

³⁶⁸ Κανέλλος (αρχιμ.), *ό.π.*, σ. 127.

³⁶⁹ Κανέλλος (αρχιμ.), *Οδηγός ορθοδόξου Προσκνητού*, Επτάλοφος, Αθήνα 2007, σ. 23

³⁷⁰ Κανέλλος (αρχιμ.), *ό.π.*, σ. 133.

³⁷¹ Κανέλλος (αρχιμ.), *Προσκύνημα στο Μοναστήρι της Τατάρνας*, εκδ. Επτάλοφος, Αθήνα 2008, σ. 19.

ἀγαθόν καὶ θεάρεστον τοῖς κατὰ Θεὸν ζῶσιν ὡς ἡ κοινοβιακὴ πολιτεία τε καὶ κατάστασις· ἔργον ὄντως σωτήριον καὶ ἀγγελικῆς διαγωγῆς ἀξίωμα ἀκριβέστατον.³⁷²

Τὴν ἴδια χρονιά ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Διονύσιος Β' (1546-1556) ἀνακήρυξε τὸ μοναστήρι σταυροπήγιο με σιγίλλιο, τὸ ὁποῖο σώζεται μέχρι καὶ σήμερα καὶ ὀνομάζει τὴν ἱερά μονή ὡς *Παναγία Φανερωμένη*. Τὴν παραπάνω ἱστορικὴ μαρτυρία τὴν ἐπιβεβαιώνει, ὡς τεκμήριο αὐτό, ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας ποῦ βρέθηκε στα θεμέλια τοῦ μοναστηρίου.³⁷³

Ἡ ἰδρυση καὶ ἀνάπτυξη τῆς Ἱερᾶς Μονῆς ἐγίνε σε μικρὸ χρονικὸ διάστημα, μόλις τὸ 1556-1557, ὥστε ἡ μονή να εἶχε ὀλοκληρωθεῖ τόσο στις κτηριακὲς τῆς υποδομῆς ὅσο καὶ στους βοηθητικοὺς τῆς χώρους, καὶ αὐτὸ οφείλεται, κυρίως στη βοήθεια τοῦ Φαναριώτη Σκαρλάτου ἀπὸ τα Ἄγραφα.³⁷⁴ Τὸ γεγονός αὐτὸ δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη σχέση ποῦ εἶχαν οἱ Μαυροκορδάτοι, ὡς ἀπόγονοι τῶν Σκαρλάτων, με τὸ μοναστήρι.³⁷⁵

Ἡ μονή κάηκε τὸ 1823 ἀπὸ τον Χουρσίτ Πασά τῆς Σκόντρας, ὁ ὁποῖος, ἐρχόμενος στη Ρούμελη, για να καταστείλει τὴν ἐπανάσταση ποῦ εἶχε ξεκινήσει λίγα χρόνια πριν, ἔκαψε τὸ μοναστήρι ὡς ἐκδίκηση για τὴ συμμετοχὴ τῶν μοναχῶν στον ἀπελευθερωτικὸ ἀγώνα. Οἱ συχνὲς καταστροφές τοῦ μοναστηρίου

Ἡ ἐφέστιος εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς Τατάρνας

³⁷² Κανέλλος (αρχιμ.), *ὄ.π.*, σ. 24.

³⁷³ Κανέλλος (αρχιμ.), *ὄ.π.*, σ. 130-133.

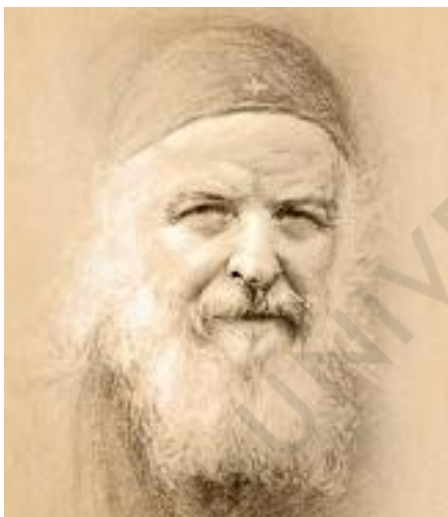
³⁷⁴ Κανέλλος (αρχιμ.), *Ἱερὸν Τρίπτυχον*, σ. 137.

³⁷⁵ Α. Κουμουλίδης, Α. Δεριζιώτης & Στ. Σδρόλια, *Τὸ μοναστήρι τῆς Τατάρνας. Ἱστορία καὶ κείμενα*, ἐκδ. Ἐκδοτικὴ Ἑλλάδος, Αθήνα 1991, σ. 13-14.

ενέτειναν και την αγωνία των ασκητών της μονής για τη συντήρησή του. Ο όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός είχε υπό την προστασία του την ιερά μονή, γιατί σε αυτήν δίδασκε στους νέους της περιοχής όλα τα χρόνια της ζωής του. Τεκμήριο του ενδιαφέροντος του Ευγενίου Γιαννούλη για την ιερά μονή αποτελούν οι επιστολές του στους μαθητές του, με τις οποίες τους καλεί να συνδράμουν το μοναστήρι, καθώς και η δωρεά ενός ασημένιου αγίου ποτηρίου στη ιερά μονή με ημερομηνία 22/3/1650, που σώζεται μέχρι σήμερα.³⁷⁶

1.3 Η νεότερη ιστορία της Ιεράς Μονής- ο νέος κτήτορας της Μονής

Ο Βασιλιάς Όθων, μετά από αίτημα των μοναχών της Μονής, ανέλαβε την ανέγερση του μοναστηριού. Έτσι το 1841 ξεκίνησε η ανοικοδόμηση του μοναστηριού, η οποία ολοκληρώθηκε το 1843, με ηγούμενο της μονής τον Γερμανό³⁷⁷.

Ο μακαριστός Ηγούμενος Δοσίθεος

Οι σεισμοί της περιοχής το 1963 κατέστρεψαν την παλαιά μονή και στη θέση της κτίστηκε το σημερινό μοναστήρι το 1969.

Ο νέος ηγούμενος και ανακαινιστής της μονής, η οποία περνά στην τέταρτη φάση της, είναι ο εμβληματικός και πνευματοφόρος αρχιμανδρίτης Δοσίθεος (κατά κόσμον Στυλιανός) Κανέλλος, ο

³⁷⁶ Κ. Γιαννόπουλου - Τσιάκα, «Γιαννούλης Ευγένιος ο Αιτωλός και η Ιερά Μονή Τατάρνας» στο Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και οι Σχολαί των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατία, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Οκτωβρίου 2011, επιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», τ. Α' -Β', Αθήναι 2014, σ. 995-1006

³⁷⁷ Βασιλείου, Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων κατά την Τουρκοκρατία, σ. 124.

οποίος με τη νέα μικρή αδελφότητα έκτισε εκ νέου το μοναστήρι, έδωσε ζωή στα μετόχια και επανέφερε τη λειτουργική ευταξία.

Ο πατήρ Δοσίθεος γεννήθηκε στην Αθήνα το 1936. Από πολύ μικρός, μυήθηκε στην ψαλτική τέχνη και συνδέθηκε με αγιορείτες πατέρες, όπως τους Σιμωνοπετρίτες Ιερώνυμο και Φώτιο, καθώς και με τον μακαριστό καθηγητή Λειτουργικής Ιωάννη Φουντούλη. Η γνωριμία του με τον τότε αρχιμανδρίτη και μετέπειτα Μητροπολίτη Καμπανίας Κοσμά (Παπαδόπουλο) δημιούργησε μια βαθιά φιλία. Το 1956 εισήλθε στην Ιερά Μονή Προυσού, ως δόκιμος, και το 1959 εκάρη μεγαλόσχημος μονάχος.

Στις 23 Αυγούστου 1961 χειροτονήθηκε διάκονος και στις 4 Δεκεμβρίου του 1963 πρεσβύτερος, λαμβάνοντας και το οφίκιο του αρχιμανδρίτη. Ταυτόχρονα ανέλαβε καθήκοντα ιεροκήρυκα στη Μητρόπολη Ναυπακτίας και Ευρυτανίας και το 1969 διορίστηκε ηγούμενος της μονής Τατάρνης. Έχει πλούσιο, πρωτότυπο και πολύ ενδιαφέρον συγγραφικό έργο.

Στις 4 Ιανουαρίου 2023 εκοιμήθη εν ειρήνη ο μακαριστός Γέροντας και ετάφη στο κοιμητήριό της Μονής.

1.4 Η εθνική δράση της ιεράς μονής

Οι μοναχοί της ιεράς μονής Τατάρνας προσέφεραν σημαντικές υπηρεσίες στο Γένος κατά τη διάρκεια όλων των απελευθερωτικών αγώνων συμμετέχοντας ενεργά σε αυτούς.

Το 1601 από τους χώρους της Ιεράς Μονής ξεκίνησε ο μητροπολίτης Λαρίσης Διονύσιος ο Φιλόσοφος την επανάστασή του η οποία δυστυχώς καταπνίγηκε στο αίμα. Έκτοτε το μοναστήρι έλαβε μέρος σε όλες τις επαναστατικές προσπάθειες που έγιναν κατά την διάρκεια της Ελληνικής

Επανάστασης του 1821, αφού λειτουργούσε ως ορμητήριο των κλεφτών και αρματολών της περιοχής.³⁷⁸

Η ενεργός δράση της Ιεράς Μονής στους αγώνες του Γένους ήταν και ο λόγος που αυτή καταστράφηκε ολοσχερώς το 1821 και ξανακτίστηκε πολλές φορές. Από τις σημαντικότερες μάχες που δόθηκαν στην περιοχή ήταν αυτή του Οδυσσέα Ανδρούτσου κατά του Χασάν μπέη Γκέκα στη Γέφυρα της Τατάρνας. Στην παραπάνω μάχη οι Έλληνες νίκησαν τους Τουρκαρβανίτες. Από την Ιερά Μονή έλαβαν μέρος στη μάχη ο ηγούμενος Κυπριανός με μεγάλο αριθμό καλογέρων.³⁷⁹

Λίγο αργότερα, πάλι ο ηγούμενος Κυπριανός, με τους μοναχούς της Ιεράς Μονής έλαβε μέρος και στην μάχη της Κορομηλιάς (15/1/1823) στο πλευρό του Γεώργιου Καραϊσκάκη.³⁸⁰

1.5 Βιβλιοθήκη και Κειμήλια

Στην ιερά μονή λειτούργησε σχολείο κοινών γραμμάτων, ενώ δεν λειτούργησε ποτέ σχολείο για ανώτερες σπουδές. Αυτό πιθανόν να οφείλεται στο γεγονός ότι οι πατέρες της μονής ασχολούνταν με την αγροτική και ποιμενική ζωή και επιπλέον η μονή γειτνιάζε με άλλες περίφημες σχολές της εποχής.

Στην ιερά μονή, λόγω της ολικής καταστροφής της από την πυρκαγιά του 1823, δεν διασώθηκαν πολλά κειμήλια ή βιβλία.

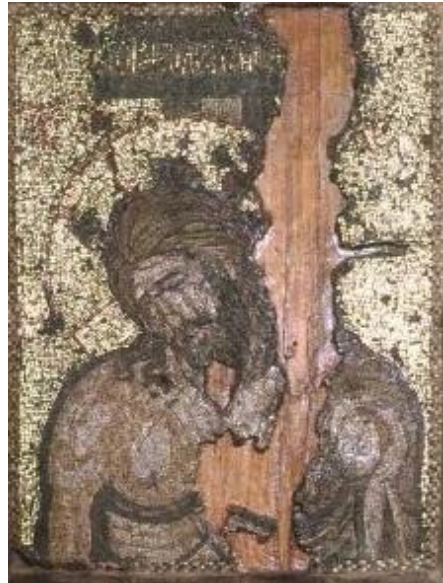
---

³⁷⁸ Κανέλλος (αρχιμ.), *Ιερόν Τρίπτυχον*, σ. 138.

³⁷⁹ Π. Βασιλείου, *Το μοναστήρι της Τατάρνας Ευρυτανίας*, εκδ. Πάπυρος, Αθήνα 1970, σ. 74.

³⁸⁰ Η. Υφαντής, «Η προφορική παράδοση για τη "Μάχη του Αγίου Βλασίου ή Σοβολάκου (1823)" συντελεστής στην επανασηματοδότηση της μνήμης. Η περίπτωση της μαρτυρίας του Ζαχαρία Στουρνάρα». Στο: Απόστολος Βετσόπουλος & Χρυσούλα Σπυρέλη (επιμ.). *Γεώργιος Καραϊσκάκης. Από την πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου μέχρι και τη μάχη της Αράχωβας*. Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου. Εκδ. Γράμμα, Μεσολόγγι 2016, σ. 132.

Ένα από τα σημαντικότερα ιστορικά κειμήλια της μονής είναι η ψηφιδωτή εικόνα της Άκρας Ταπείνωσης του 12^{ου} με αρχές του 13^{ου} αιώνα μ.Χ. Τη συγκεκριμένη εικόνα βρήκε βοσκός της περιοχής με θαυματουργικό τρόπο και κατόπιν την αφιέρωσε στην μονή.³⁸¹ Το 1865, όμως, ο επίσκοπος Ναυπακτίας και Ευρυτανίας Ανθιμος Ολύμπιος (+1881) δώρισε στο μοναστήρι μια μεγάλη συλλογή βιβλίων, περίπου 700 τόμους, τα

Η ψηφιδωτή εικόνα της Άκρας Ταπείνωσης

οποία αποτελούν και τη σύγχρονη πνευματική περιουσία της ιεράς μονής.³⁸² Αργότερα ο μητροπολίτης Ναυπάκτου Δαμασκηνός (+1984) παρέδωσε στην ιερά μονή όλα τα βιβλία του με ιστορικό περιεχόμενο.³⁸³

Στην ιερά μονή φυλάσσονται επιπλέον εγκόλπια, τέσσερα ευαγγέλια με σειρά χρονολογίας 1743, 1777, 1782, 1821, που αποτελούν δωρεά του αγίου Αρσενίου Αρχιεπισκόπου Ελασσώνος, εικόνες του ΙΓ' αιώνα και χειρόγραφα μεγάλης αξίας και λείψανα Αγίων.³⁸⁴

³⁸¹ Α. Ευγγόπουλος, *Φορητές εικόνες. Ο χριστός σε άκρα Ταπείνωση. Η βυζαντινή τέχνη, τέχνη ευρωπαϊκή. 9η έκθεσις Συμβουλίου Ευρώπης*, εκδ. Υπουργείο Προεδρίας της Κυβερνήσεως, Αθήνα 1964, σ. 196.

³⁸² Λ. Καρασμάνη, *Ιστορικά Ευρυτανικά Σελίδες*, εν Λαμία, 1931.

³⁸³ Δ. Κανέλλος (αρχιμ.), *Ιερόν Τρίπτυχον*, σ. 171.

³⁸⁴ Λ. Καρασμάνη, *Ιστορικά Ευρυτανικά Σελίδες*, εν Λαμία, 1931.

2. ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΠΡΟΥΣΟΥ

2.1 Τοποθεσία ιεράς μονής

Τα «Ευρυτανικά Τέμπη» διασχίζονται από τους ποταμούς Καρπενησιώτη και Κρικελιώτη που συναντιούνται στον Αχελώο. Μέσα σε αυτή, την απαράμιλλου κάλλους ομορφιά, συναντά κανείς «μια γαλάζια λωρίδα τ' ουρανού πάνω ψηλά, νιώθοντας εκείνη την αρχέγονη επαφή με την ουσία του θείου που εδώ λέγεται Παναγία Προυσιώτισσα».³⁸⁵

Η Ιερά Μονή Προυσού, βρίσκεται στην οροσειρά του Παναιτωλικού, στα όρια των Νομών Ευρυτανίας και Αιτωλοακαρνανίας. Η μονή βρίσκεται νότια της πόλης του Καρπενησίου σε απόσταση 31 χιλιομέτρων, βορειοανατολικά του Αγρίνιου σε απόσταση 53 χιλιομέτρων και απέχει μόλις 2 χιλιόμετρα από το χωριό Προυσός.³⁸⁶ Η πρόσβαση στο μοναστήρι δεν ήταν πάντα τόσο εύκολη όσο στις μέρες μας. Έπρεπε να φτάσει κανείς στο μοναστήρι είτε με τα πόδια είτε ημιονικώς διασχίζοντας δύσβατα και απόκρημνα μονοπάτια.

Αυτό είναι το ιερό μοναστήρι το οποίο αγάπησαν οι ήρωες της Ελληνικής Επανάστασης Γεώργιος Καραϊσκάκης και Μάρκος Μπότσαρης. Στην «εφέστιο» εικόνα της Παναγίας της «κυράς της Ρούμελης» κατέθεσαν οι παραπάνω οπλαρχηγοί τις αγωνίες τους για την αίσια έκβαση του δίκαιου αγώνα των Ελλήνων.

---

³⁸⁵ Ε. Πιπερίγκου - Κυριαζή, *Παναγία Προυσιώτισσα – Ιερή Μονή Προυσού Ευρυτανίας*, Αθήνα 2001, σ. 23

³⁸⁶ *ό.π.*, σ. 25

2.2 Ιστορία ιεράς μονής

Η Ιερά Μονή της Παναγίας Προυσιώτισσας ιδρύθηκε στις αρχές του 9^{ου} αιώνα. Το καθολικό της ιεράς μονής είναι αφιερωμένο στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Το κτίσιμό της ξεκίνησε αρχικά από το σπήλαιο, που βρίσκεται πίσω ακριβώς από το παρεκκλήσι της Παναγίας. Από εκεί ξεκίνησε η ανοικοδόμηση κελλιών, καθώς και ιερού ναού για να φιλοξενήσει την εικόνα της Παναγίας.³⁸⁷

Το πρώτο καθολικό αποπερατώθηκε το 1518, χρονολογία κατά την οποία ολοκληρώθηκε και η τοιχογράφηση του ναού, επί επισκόπου Λιτζάς και Αγράφων Μακαρίου.³⁸⁸ Το 1587 το συγκεκριμένο καθολικό κάηκε και στη θέση του αρκετά αργότερα, το 1752, κτίστηκε ένα καινούριο με δαπάνη του Κωνσταντίνου Ιατρού από το Καρπενήσι. Η αγιογράφηση ολοκληρώθηκε το 1785 από τους καλλιτέχνες Αναγνώστου και Γεωργίου.³⁸⁹

Το 1845 το μοναστήρι ονομάζεται επίσημα Μονή Προυσού όπως και το χωριό που βρίσκεται κοντά στο μοναστήρι Προυσός (ΦΕΚ, Ν. 25/5-12-1845). Μέχρι και το 1748 το μοναστήρι λειτουργούσε ως ανδρικό μοναστήρι με διοικητική υπαγωγή στον τοπικό επίσκοπο Λιτζάς και Αγράφων, που

---

³⁸⁷ Μ. Καμαρέτσος, *Θρησκευτικός τουρισμός-Εναλλακτικός τουρισμός: Η Ευρυτανία ως μελέτη περίπτωσης*, Καρπενήσι 2021, σ. 38

³⁸⁸ Πιπερίγκου - Κυριαζή, *Παναγία*, σ. 35.

³⁸⁹ Βασιλείου, *Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ. 63

είχε την έδρα του στο Καρπενήσι. Η Ιερά Μονή είχε μεγάλη περιουσία και λειτουργούσε το τυπικό της ιδιορρυθμίας, το οποίο καταργήθηκε κατά τον 19^ο αι., γιατί δημιουργούσε προβλήματα στη λειτουργία της.³⁹⁰

Το 1748, με σιγίλλιο του Πατριάρχη Παϊσίου Β', και μετά από ενέργειες της Ελληνικής παροικίας της Ευρυτανίας στην Κωνσταντινούπολη και την πρόνοια του ηγουμένου Γαβριήλ, το μοναστήρι αναγνωρίσθηκε ως Πατριαρχική -Σταυροπηγιακή μονή και πλέον έχει την αναφορά του στο Οικουμενικό Πατριαρχείο.³⁹¹

Στην ιερά μονή λειτούργησε σχολείο γραμμάτων, με πλούσια βιβλιοθήκη από την οποία έχει διασωθεί ένα μικρό μέρος μόνο.³⁹² Η Μονή καταστράφηκε από τους Γερμανούς το 1944. Η ανακαίνισή της ξεκίνησε το 1974, με τις ενέργειες του μακαριστού ηγουμένου Γρηγορίου (Ζουμή).

2.3 Ιστορία εύρεσης της Ιεράς Εικόνας της Θεοτόκου

Η παράδοση σχετικά με την εύρεση της εικόνας, μας διασώζεται από τον λόγιο και ανακαινιστή Κύριλλο Καστανοφύλλη, ο οποίος συλλέγοντας πληροφορίες, γύρω στο 1810 συνέγραψε το κείμενο *Ιερά Διήγησις* στο οποίο περιγράφει και την ιστορία της εικόνας της Παναγίας.³⁹³ Η επωνυμία της ιεράς μονής οφείλεται στη θαυματουργό εικόνα της *Παναγίας Προυσιώτισσας*. Η καταγωγή της εικόνας είναι από την Προύσα της Μικράς Ασίας και θεωρείται μια από τις εβδομήντα εικόνες που ζωγράφησε ο Απόστολος και Ευαγγελιστής Λουκάς.

---

³⁹⁰ Α. Γκόλιας, *Ιστορία της Ευρυτανίας στους νεότερους χρόνους (1393-1821)*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1999, σ. 380-381.

³⁹¹ F. Rouqueville, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως, ήτοι, Η αναγέννησις της Ελλάδος* (μετ. Γ. Ζαφειροπούλου), Εν Αθήναις: Τυπογραφείον Αναστασίου Ν. Τρίμη, 1890.

³⁹² Βασιλείου, *Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ. 62

³⁹³ Ι. Υφαντόπουλος, *Κύριλλος Καστανοφύλλης και Καστανιά*, σ. 133-136.

Τον 9^ο αι., αυτοκράτορας του Βυζαντίου ήταν ο Θεόφιλος (829-842) που ήταν πολέμιος των εικόνων. Η συγκεκριμένη εικόνα της Παναγίας ήταν φυλαγμένη σε ναό της Προύσας. Οι κάτοικοι της περιοχής, εξαιτίας της εικονομαχικής έριδας, αποφάσισαν να φυγαδεύσουν την εικόνα στην περιοχή της Στερεάς Ελλάδας, όπου δεν είχε εξαπλωθεί ακόμη κατά την περίοδο εκείνη η εικονομαχική διαμάχη.

Έτσι ένας νεαρός από την Προύσα, θέλοντας να προστατέψει την εικόνα, τη φυγάδευσε στην Ελλάδα με τη βοήθεια κάποιου υπηρέτη. Οι δύο αυτοί νέοι μετέφεραν την εικόνα μέχρι την περιοχή της Καλλίπολης, όπου και την «έχασαν».³⁹⁴ Οι δύο νέοι, συνεχίζοντας το ταξίδι τους, έφτασαν στην Νέα Πάτρα (σημερινή Υπάτη Φθιώτιδας), όπου έκτισαν λίγο

αργότερα ναό προς τιμήν της Παναγίας. Τη χαμένη εικόνα της Παναγίας βρήκαν βοσκοί σε σπήλαιο στην περιοχή «Άγιοι Πάντες» του Προυσού. Η πύρινη στήλη που ανέβαινε στον ουρανό και που την πρόσεξαν οι βοσκοί αποτέλεσε το σημείο για να στραφεί η προσοχή τους. Στην είδηση, της ευρέσεως της εικόνας ο νεαρός από την Προύσα μαζί με τον υπηρέτη του, έσπευσε να διαπιστώσει, αν η εικόνα είναι αυτή που μετέφερε και

Η εφέστιος εικόνα της Παναγίας της Προυσιώτισσας

περιέργως χάθηκε. Ο νεαρός, αν και προσπάθησε να μεταφέρει την εικόνα μακριά, αυτή χανόταν και βρισκόταν στην κορυφή ενός βράχου που σήμερα ονομάζεται το τύπωμα της Παναγίας.

³⁹⁴ Πιπερίγκου - Κυριαζή, *Παναγία*, σ. 40

Αφού προσωπικά βεβαιώθηκε ότι η εικόνα δεν επιθυμεί να επιστρέψει στην Προύσα, ίδρυσε το 840 στο σημείο εύρεσης της εικόνας, ένα ανδρικό μοναστήρι με πρώτους μοναχούς τους δύο άνδρες, οι οποίοι έλαβαν τα μοναχικά ονόματα Διονύσιος και Τιμόθεος.

Την ιστορία της εικόνας την μετέφερε στις αρχές του 19^{ου} αι. ο Κύριλλος Καστανοφύλλης, που, μετά την άσκησή του στο Άγιο Όρος, επέστρεψε στο μοναστήρι για να συνεχίσει τον πνευματικό του αγώνα.

2.3.1 Η εικόνα της Παναγίας της Προυσιώτισσας

Αν και ο ηγούμενος Κύριλλος Καστανοφύλλης θεωρεί ότι η εικόνα είναι αγιογραφημένη από τον απόστολο και ευαγγελιστή Λουκά, αυτό δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί για την εφέστιο εικόνα της Παναγίας. Ο λόγος είναι γιατί η τεχνοτροπία της εικόνας είναι μόλις του 16^{ου} αι.³⁹⁵

Η μορφή της Παναγίας στην εικόνα της είναι πιθανόν αποτέλεσμα επιζωγράφησης πάνω στο αρχικό ξύλο της εικόνας. Η εικόνα είναι ζωγραφισμένη σύμφωνα με το πρότυπο της Παναγίας Βρεφοκρατούσας της Οδηγήτριας, αφού εικονίζεται από την μέση και πάνω.³⁹⁶ Η εικόνα βρίσκεται στο κέντρο ενός επιχρυσωμένου ξυλόγλυπτου εικονοστασίου με ανάλογο περίτεχνο προσκυνητάρι.

Είναι καλυμμένη με αργυρεπίχρυση επένδυση, εκτός από τα πρόσωπα της Παναγίας και του Χριστού. Η επένδυση αποτελεί εκπλήρωση τάματος και δώρο ευγνωμοσύνης του στρατηγού Γεωργίου Καραϊσκάκη, μετά από τη νοσηλεία του στο μοναστήρι το καλοκαίρι του 1823 και τη

---

³⁹⁵ Γκόλιας, Ιστορία της Ευρυτανίας στους νεότερους χρόνους, σ. 366-371.

³⁹⁶ Αθ. Παλιούρας, *Το μοναστήρι της Παναγίας στον Προυσό*, εκδ. Τζαφέρης, Αθήνα 1997, σ. 39.

θεραπεία του, την οποία απέδωσε στη θαυματουργό χάρη της.³⁹⁷ Την αργυρεπίχρυση επένδυση φιλοτέχνησε ο Γεώργιος Καρανίκας, πληροφορία που αντλούμε από την ίδια την εικόνα που στον δεξιό ώμο της Παναγίας όπου αναγράφονται τα εξής: *Ἡ Παντάνασα. Δι' ἐξόδων τοῦ γενναιοτάτου στρατηγοῦ Γεωργίου Καραϊσκάκη, χειρὶ Γεωργίου Καρανίκα, 1824.*³⁹⁸

2.4 Η επωνυμία της Ιεράς Μονής

Ο Κύριλλος Καστανοφύλλης διασώζει στο κείμενο της *Ιεράς Διηγήσεως* πως το μοναστήρι έχει διπλή ονομασία: *Προυσός και Πυρσός.*³⁹⁹ Για τα δύο αυτά ονόματα ο Καστανοφύλλης παρουσιάζει δύο διαφορετικές εκδοχές. Αρχικά θεωρεί ότι το όνομα *Προυσός* οφείλεται στην πόλη καταγωγής της εικόνας που είναι η Προύσα της Βιθυνίας: *... ἤρθεν ἀπὸ τῆν περιφανεστάτην πόλιν τῆς Προύσσης τὸν καιρὸν καθ' ὃν ἐβασίλευεν ὁ εἰκονομάχος ἐκεῖνος Θεόφιλος, ἢ μᾶλλον εἶπεῖν ὁ μισόχριστος...*⁴⁰⁰ ενώ για το όνομα *Πυρσός* αυτό στηρίζεται ως ενδεχόμενο, από τη στήλη φωτός που είδαν οι βοσκοί και μπόρεσαν να βρουν με αυτόν τον τρόπο την εικόνα της Παναγίας: *ἀπὸ τούτο το θαύμα εστάθη να ονομάζεται μέχρι σήμερον το μοναστήριον αὐτό Πυρσός, το δε Προυσός το συνδέει με τον τόπο προέλευσης της θαυματουργού εικόνας δηλ. της Προύσας της Βιθυνίας.*⁴⁰¹

Υπάρχει και η εκδοχή η ονομασία *Πυρσός* να οφείλεται στις φρυκτωρίες φυλακίου της περιοχής, κατά την αρχαία ή βυζαντινή

---

³⁹⁷ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Γ, Αθήνα 1880

³⁹⁸ Παλιούρας, *ό.π.*, σ. 11.

³⁹⁹ Χειρόγραφος κώδικας, αριθμ. 3, φύλ. 10α: *ἐν τῇ σεβασμίᾳ μονῇ τῆς ὀνομαζόμενης τοῦ Πυρσοῦ ἢ Προυσοῦ... ἀπὸ τὸ ποῦ, πῶς καὶ πότε στην Ἑλλάδα γέγονεν ἔτι δὲ καὶ μερικῶν αὐτῆς θαυμάτων σύντομος διήγησις.*

⁴⁰⁰ Χειρ. Κώδ. 3, *όπ. αν.*, φύλ. 10α.

⁴⁰¹ Χειρ. Κώδ. 3, *όπ. αν.*, φ. 10α

περίοδο.⁴⁰² Την ίδια στιγμή υπάρχει και η άποψη ότι το όνομα χρησιμοποιήθηκε για να διευκολυνθεί ο εκχριστιανισμός των βλάχικων και σλαβικών πληθυσμών της ευρύτερης περιοχής.⁴⁰³

Σημαντικές πληροφορίες για το όνομα της Ιεράς Μονής αντλούμε και από τα έγγραφα που διασώζονται σε αυτήν και γίνεται αναφορά στο μοναστήρι. Έτσι το μοναστήρι στα έγγραφα αυτά εμφανίζεται ως *Πυρσός, Βρουσός, Πορσός, Πρωσός, Προυσός* και *Μπουρσός* ή *Μπουρσός*. Μάλιστα τα δύο τελευταία σχετίζονται με την ντοπιολαλιά της περιοχής, παρά με κάποιο επιπλέον όνομα.⁴⁰⁴

Ο συσχετισμός της επωνυμίας *Προυσού* με την πόλη της Προύσας είναι έκδηλος και σε *εμάρτυρον γράμμα*,⁴⁰⁵ σύμφωνα με το οποίο γυναίκα από τα Μουδανιά της Μ. Ασίας αφιερώνει σπίτι στην ιερά μονή χάριν ψυχικής αυτής σωτηρίας. Από το κείμενο προκύπτει ότι η φήμη του μοναστηριού ήταν διαδομένη μέχρι τη Μ. Ασία και διατηρούνταν μάλιστα ένα είδος σχέσης μεταξύ Παναγίας Προυσιώτισσας και της Προύσας.⁴⁰⁶

2.5 Η ιερά μονή ως εκπαιδευτικό κέντρο

Την περίοδο της Οθωμανοκρατίας η εκπαίδευση των Ελλήνων είχε ανατεθεί στα μοναστήρια και στην Εκκλησία ως θεσμό. Στις διάφορες μονές της Ελληνικής επικράτειας λειτουργούσαν σχολές για την εκμάθηση των Ελληνικών γραμμάτων στους υπόδουλους Έλληνες.⁴⁰⁷

---

⁴⁰² Κ. Αμαντος, «Η μονή του Προυσού», *Ελληνικά* 6 (1993), σ.σ. 237-238.

⁴⁰³ Γ. Ζαροδήμος, *Τοπωνύμια της Ευρυτανίας, Τα οικονομία του δήμου Καρπενησίου*, Αθήνα 2020, σ. 21.

⁴⁰⁴ Ε. Κωστορρίζου, *Ο μοναχισμός στην Ευρυτανία*, σ. 44.

⁴⁰⁵ Δικαιοπρακτικό έγγραφο του 1813 το οποίο έχει καταγραφεί από τον Κύριλλο Καστανοφύλλη στον Κτηματολογικό κώδικα της μονής, αριθμ. 42 (σ.σ. 859-861).

⁴⁰⁶ Πιπερίγκου - Κυριαζή, *Παναγία*, σ. 38.

⁴⁰⁷ Π. Χρήστου, *Η μοναστική ζωή στην Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία*, εκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 1960, σ. 184

Η Ευρυτανία ήταν μια περιοχή στην οποία τα μοναστήρια της αποτέλεσαν σημεία ανάπτυξης της Ελληνικής παιδείας για τις ανάγκες των υπόδουλων Ελλήνων. Οι μοναχοί που γνώριζαν γράμματα μετέδιδαν στους Έλληνες και είχαν και τη δυνατότητα στους χώρους των μοναστηριών να στεγάσουν τα σχολεία για τα πρώτα γράμματα. Άλλωστε είναι βεβαιωμένο πως *πᾶσαι αἱ σχολαὶ ἔζων καὶ ἐλειτούργουν πλησίον ἢ ἐντός τῆς περιοχῆς τῶν μονῶν*.⁴⁰⁸

Η ιερά μονή Παναγίας Προυσιώτισσας, κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας, βοήθησε στην εκπαίδευση των νέων. Η θέληση των μοναχών για διατήρηση της εθνικής ταυτότητας και η πλούσια βιβλιοθήκη της μονής οδήγησαν στη συνειδητοποίηση της υποχρέωσης της για την ανάληψη της ευθύνης της μόρφωσης και της πνευματικής καλλιέργειας των Ελλήνων της περιοχής. Το μοναστήρι διέθεσε όλες τις υποδομές του για τις ανάγκες του Γένους.

Το μοναστήρι λειτούργησε ως *κρυφό σχολείο*. Στους χώρους του ιερού παρεκκλησίου *Αγιοι Πάντες* λειτούργησε το *Σχολείο Ελληνικῶν Γραμμάτων* για την περιοχή της Ρούμελης, με πρώτο δάσκαλο της σχολής τον Κύριλλο Καστανοφύλλη.⁴⁰⁹ Ο ηγούμενος της μονής Κύριλλος Καστανοφύλλης θα φροντίσει, με την συμβολή του επισκόπου Λιτζάς κι Αγράφων Δοσίθεο Παναγιωτίδη, να ιδρύσει το παραπάνω σχολείο.⁴¹⁰

Η μονή δε θα σταματήσει την προσφορά εκπαιδευτικού έργου προς το Γένος, ούτε και μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας. Έτσι το 1830 θα

---

⁴⁰⁸ Μ. Γεδεών, *Επίσημα γράμματα τουρκικά αναφερόμενα εις τα εκκλησιαστικά ημῶν δίκαια*, Πατριαρχικό Τυπογραφείο, Κωνσταντινούπολη 1910, σ.18

⁴⁰⁹ Θ. Παπαθέου, *Ο Προυσσός και το μοναστήρι του*, εκδ. Σωματείο των Απανταχού Προυσιωτών, Αθήνα 1978, σ. 38-39.

⁴¹⁰ Πληροφορίες σχετικές με τη λειτουργία της Σχολής Προυσού και τη δράση του Κυρίλλου Καστανοφύλλη θα δοθούν με λεπτομέρειες στη συνέχεια, σε ανάλογο κεφάλαιο.

ιδρυθεί στους χώρους της ιεράς μονής το Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο του Προυσού με δάσκαλο τον Δημήτριο Καρυδιώτη.⁴¹¹

2.6 Η εθνική δράση της ιεράς μονής

Τα ιερά μοναστήρια πάντοτε συνέβαλλαν ενεργά στον αγώνα του Γένους εναντίον των Οθωμανών. Η προσφυγή των Ελλήνων σε αυτά βοηθούσε να σωθούν οι Έλληνες από τους συνεχείς εξισλαμισμούς και το καταστροφικό παιδομάζωμα.⁴¹² Τα ορθόδοξα μοναστήρια λειτούργησαν και σαν καταφύγια, ορμητήρια και κρησφύγετα κατά την διάρκεια του αγώνα των Ελλήνων εναντίον των Οθωμανών.⁴¹³ Επιπλέον, ο ορθόδοξος μοναχισμός βοήθησε να μην χαθεί η εθνική ταυτότητα και να μην αφομοιωθεί εθνολογικά το Ελληνικό Γένος.⁴¹⁴

Την παραπάνω στάση των μοναστηριών κατά την διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, την επιβεβαιώνει η συμμετοχή μεγάλων μορφών της Επανάστασης των αγώνα που όμως ήταν και μοναχοί ή ιερείς. Αυτή η συμμετοχή των ορθόδοξων μοναστηριών στον αγώνα των Ελλήνων ήταν ο λόγος που ο Μακρυγιάννης θα γράψει πως: *Και εις τον αγώνα της πατρίδος σ' αυτά τα μοναστήρια γινόταν μυστικοσυμβούλια, συναζόταν τα*

---

⁴¹¹ Απ. Δασκαλάκης, *Η Παιδεία κατά τον αγώνα και επί Καποδίστρια. Κείμενα και πηγαί της Ελληνικής επανάστασης*, τομ. Α., εκδ. Εισήγησις, Αθήνα 1968, σ. 15-16.

⁴¹² P. Sugar, *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από την Οθωμανική κυριαρχία (1354-1804)*, τόμ. Α' - Β', μτφρ. π. Χρ. Μπαλουξής, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1994, σ. 119-127.

⁴¹³ Αθ. Κονταλή, «Η συμβολή του μοναχισμού στον αγώνα για την απελευθέρωση του Γένους κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας», *Θρησκευτικά αναγνώσματα*, 5 (2013) σ.79.

⁴¹⁴ Χρ. Παρασκευαΐδης, *Το Αγγελικόν Πολίτευμα*, Αθήνα 1972, σ. 46-47.

*ολίγα αναγκαία του πολέμου και εις τον πόλεμον θυσίαζαν και σκοτωνόταν αυτείοι οι 'περέτες των μοναστηριών και των εκκλησιών.*⁴¹⁵

Η ιερά μονή γινόταν πάντοτε στόχος εχθρικών επιθέσεων, εξαιτίας της θέσης της, αλλά πολύ περισσότερο, εξαιτίας της συμμετοχής της στους αγώνες του Γένους.⁴¹⁶ Βέβαια οι παραπάνω επιθέσεις δεν έκαναν ποτέ τους μοναχούς να χάσουν την ελπίδα τους και πάντοτε προσέφεραν βοήθεια, ηθική και υλική, στους αγωνιστές και στις οικογένειές τους.⁴¹⁷ Η φυσική θέση της μονής, τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά των κατοίκων της περιοχής καθώς και η αδιαφορία των Τούρκων για τους ορεινούς όγκους της Ελλάδας ήταν μερικοί από τους λόγους που βοήθησαν το μοναστήρι να συμβάλει ενεργά στον αγώνα των Ελλήνων εναντίον των Οθωμανών.⁴¹⁸

Η συνεργασία των προεστώτων της Ρούμελης με τους μοναχούς της ιεράς μονής Παναγίας Προυσιώτισσας ήταν ιδιαίτερα σημαντική για το πρώτο έτος του αγώνα. Ο Δημήτριος Γουβέλης, με την ενίσχυση των μοναχών, μπόρεσε και δημιούργησε ένα σώμα από πενήντα άνδρες με τους οποίους έκανε τις πρώτες μάχες εναντίον των Τούρκων της περιοχής.⁴¹⁹

Η πρώτη καταστροφή της ιεράς μονής συνέβη μετά την αποτυχία των Ορλωφικών και του κινήματος του Λάμπρου Κατσώνη (1770-1774, 1789 – 1790), ενώ λίγο αργότερα, το 1810, ο απεσταλμένος του Αλή-Πασά Χασάν Τομαρίτζα⁴²⁰ απείλησε να την καταστρέψει. Το 1821 το μοναστήρι

---

⁴¹⁵ Ιω. Μακρυγιάννης, *Οράματα και θάματα*, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1983, σ.163-164.

⁴¹⁶ Ηλ. Μήτσιος, «Ο Τούρκος Περιηγητής Εβλιά Τσελεμπί στην Ελλάδα και την Ευρυτανία 1667-1770», *Η Ευρυτανία στις περιγραφές Ελλήνων και ξένων περιηγητών από την αρχαιότητα ως την εποχή μας*, (Πρακτικά Συνεδρίου), εκδ. Ευρωπαϊκό Κέντρο Ευρυτανικών Σπουδών, Αθήνα 2008, σ. 117

⁴¹⁷ Π. Βασιλείου, *Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ. 63.

⁴¹⁸ Ηλ. Μήτσιος, *ό.π.*, σ. 117.

⁴¹⁹ Κ. Ζήσης, *Αγραφιώτες και Καρπενησιώτες Αγωνιστές στην Επανάσταση του 1821*, εκδ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 1983, σ. 82-87.

⁴²⁰ Πρόκειται για θαύμα που μνημονεύεται σε έντυπη έκδοση του χειρ. Κωδ. Αριθ. 3 («*Ιερά Διήγησις*»), εκδ. Στεφ. Βασιλόπουλου, Αθήνα 1993, σελ. 46.

προσέφερε καταφύγιο σε γυναικόπαιδα από το Καρπενήσι που εκρύβησαν στην σπηλιά της Αποκλείστρας. Αυτός ήταν και ο λόγος που το 1823 το μοναστήρι πυρπολήθηκε μερικώς από τους Τούρκους. Συγκεκριμένα αυτό όχι μόνο είχε προσφέρει καταφύγιο σε γυναικόπαιδα που απειλούνταν η ζωή τους, αλλά και σε οπλαρχηγούς, όπως ο Γεώργιος Καραϊσκάκης, ενώ στήριζε τον αγώνα με τρόφιμα, μετά από εντολή του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου.⁴²¹

Θα πρέπει να τονιστεί ότι μεταξύ των υπηρεσιών που προσέφερε το μοναστήρι στον αγώνα των Ελλήνων εναντίον των Τούρκων, αποτέλεσε και η παροχή βοήθειας στον Γεώργιο Καραϊσκάκη. Τον Ιούνιο του 1823 μεταφέρθηκε στην μονή ο Γεώργιος Καραϊσκάκης βαριά άρρωστος. Ο οπλαρχηγός φιλοξενήθηκε από τους μοναχούς και τον ηγούμενο Κύριλλο στην Μονή. Η δύο πύργοι που δεσπόζουν στο μοναστήρι (ο ένας βλέπει ανατολικά προς το Καρπενήσι και ο άλλος νότιο δυτικά προς το χωριό του Προυσού) και είχαν ως σκοπό του παρατηρητηρίου της Μονής και αμυντικής προστασίας, κτίσματα του 17^{ου} αιώνα, είναι γνωστοί ως πύργοι του Καραϊσκάκη. Μάλιστα ο Γεώργιος Καραϊσκάκης, από ευγνωμοσύνη προς την Παναγία, φρόντισε να ασημώσει την εικόνα της το 1824, μετά την θαυματουργική ίασή του.

Την ίδια περίοδο του 1823, και συγκεκριμένα στις 8 Αυγούστου, ο Μάρκος Μπότσαρης σκοτώθηκε στο Κεφαλόβρυσσο και το σώμα του οδηγήθηκε στο Μεσολόγγι για να ταφεί. Στην Ιερά Μονή της Παναγίας της Προυσιώτισσας ο Γεώργιος Καραϊσκάκης προσκύνησε το άψυχο σώμα του Μ. Μπότσαρη λέγοντας *...άμποτες, ήρωα Μάρκο, κι εγώ από τέτοιον θάνατο να πάω....*⁴²². Το τρισάγιο προς τιμήν του Μάρκου Μπότσαρη το τέλεσε ο Κύριλλος Καστανοφύλλης, στον οποίο είχε δώσει ο ίδιος ο Μπότσαρης μια

---

⁴²¹ Πιπερίγκου - Κυριαζή, *Παναγία*, σ. 67.

⁴²² Φωτιάδης, *Καραϊσκάκης*, εκδ. Δωρικός, Αθήνα 1979, σ. 22

χούφτα ασήμι για να τελέσει το μνημόσυνό του, αν σκοτωνόταν στην μάχη⁴²³.

Το 1824 ζητήθηκε από τον ηγούμενο της Ιεράς Μονής να βοηθήσει τον οπλαρχηγό Δ. Γουβέλλη και τον απεσταλμένο από το Μεσολόγγι Γιώργο Λέλη σε ό,τι ζητήσουν. Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος έλεγε προς τον ηγούμενο: *Παρακαλείστε να συνεργαστείτε εις ό,τι δύνασθε διά την όγλήγορον τελείωσιν του έργου. Αν χρειαστεί ό κύριος Λέλης έναν άνθρωπό μας και κανένα ζῶον, δώσατέ του διά να εύκολύνει την υπόθεσιν και έρρωσθε.*⁴²⁴

Για τη συμμετοχή της μονής στον αγώνα εναντίον των Οθωμανών ο βασιλιάς της Ελλάδας Όθων απένειμε τα αργυρά Αριστεία επιβεβαιώνοντας, με αυτόν τον τρόπο, την ενεργό δράση της μονής στους αγώνες του Γένους.⁴²⁵

Μάλιστα η ενεργός δράση της μονής δεν σταμάτησε ούτε κατά τη σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας. Στους νεότερους χρόνους, οι Γερμανοί κατακτητές έκαψαν το μοναστήρι, στις 16 Αυγούστου 1944, λόγω της αντιστασιακής του δράσης σε όλη τη διάρκεια της Γερμανικής κατοχής.⁴²⁶

Ο Καραϊσκάκης από ευρωπαϊό χαρακτή, κειμηλιάρχειό Μονής Προυσού

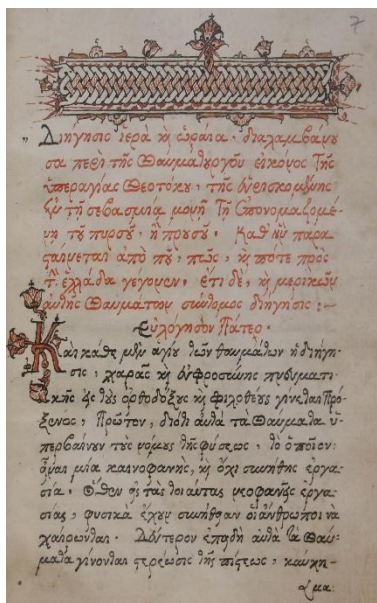
⁴²³ Πιπερίγκου - Κυριαζή, Παναγία, σ. 44.

⁴²⁴ Αρχεία Μονής Προυσιώτισσας, αρ. εγγρ. 50.

⁴²⁵ Γ.Α. Κ., Φ. 277 «Αριστεία», αρ. πρωτ. 1853, 16/3/1844

⁴²⁶ Καμαρέτσος, Θρησκευτικός τουρισμός, σ. 38.

2.7 Βιβλιοθήκη και κειμήλια της ιεράς μονής

Ιερά διήγησεις του Κύριλλου
Καστανοφύλλη

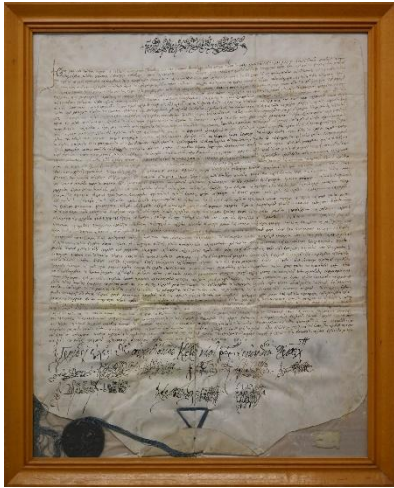
Η βιβλιοθήκη της ιεράς μονής περιλαμβάνει μια μεγάλη συλλογή χειρόγραφων, κωδίκων και έντυπων βιβλίων, τα περισσότερα των οποίων ανήκουν στην προσωπική συλλογή του Κυρίλλου Καστανοφύλλη.⁴²⁷ Τα βιβλία της βιβλιοθήκης είναι θεολογικά, εκκλησιαστικά, μουσικά, ιστορικά, φιλολογικά, νομικά, γεωγραφικά, φυσικομαθηματικά και πολλά των εκδόσεων του τυπογραφείου του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Στη βιβλιοθήκη σώζονται επίσημα έγγραφα, έργα του αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου, παλαιίτυπα και άλλα.

Η καταγραφή των χειρόγραφων κωδίκων της Ιεράς Μονής έγινε το 1909 και αργότερα το 1951 από τους Γ. Νταβαρίνο και Α. Τσαπέρα, οι οποίοι και κατέγραψαν το μεγαλύτερο μέρος των κωδίκων φτάνοντας στον αριθμό εβδομήντα δύο.⁴²⁸

⁴²⁷ Πιπερίγκου - Κυριαζή, *Παναγία*, σ. 147

⁴²⁸ Γ. Νταβαρίνος & Α. Τσαπέρας, *Ιστορία της Ιεράς Μονής Παναγίας Προσυιωτίσσης*, Αθήνα 1957, σ. 14.

Πατριαρχικό χρυσόβουλο του Πατριάρχη και Εθνομάρτυρα Γρηγορίου Ε΄ προς την Ιερά Μονή

Φιρμάνι της Υψηλής Πύλης προς στην Ιερά Μονή

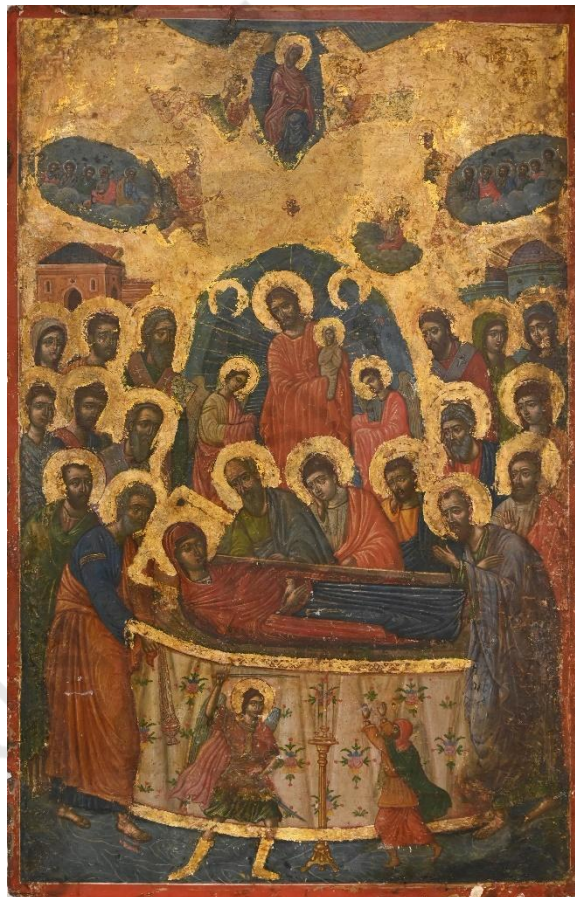

Η αρματωσιά του οπλαρχηγού Γεωργίου Καραϊσκάκη

Στα κειμήλια της Μονής ανήκουν εικόνες του 15^{ου} και 16^{ου} αι., ιερά σκεύη, λειψανοθήκες, ιερά άμφια καθώς και το σπαθί του Γεωργίου Καραϊσκάκη.

Τα όπλα του σπλαρχηγού Γεωργίου Καραϊσκάκη

*Κοίμηση της Θεοτόκου
Κειμηλιαρχείο Ιεράς Μονής*

3. Μοναστήρια της Ευρυτανίας που έχουν καταστραφεί

Μετά τη ψήφιση του Βασιλικού Διατάγματος για την κατάργηση μοναστηριών, με λιγότερους από έξι μοναχούς, στην επισκοπή Καλλινδρόμης, όπως είχε ονομαστεί η επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων, καταργήθηκαν όλα τα μικρά μοναστήρια της περιοχής.

Αυτά τα μικρά μοναστήρια ήταν τα παρακάτω:

3.1 Ιερά Μονή Ζωοδόχου Πηγής Φουρνάς⁴²⁹

Την ιστορική μονή Ζωοδόχου Πηγής έκτισε το 1743 ο ζωγράφος Διονύσιος εκ Φουρνά. Η ιερά μονή κτίστηκε με δαπάνη δωρητών τους οποίους και αναζήτησε ο ίδιος ο Διονύσιος. Η μονή ήταν φημισμένη για τους αγιογράφους που μαθήτευσαν δίπλα στον Διονύσιο τον εκ Φουρνά. Αν και η Μονή είχε αποκτήσει περιουσία, αυτή χάθηκε εξαιτίας των συνεχόμενων καθιζήσεων και των καταρρεύσεων. Το 1946 σώθηκε ο κώδικας της μονής μαζί με εικόνες καθώς και το σιγίλλιο που μετέτρεψε την μονή σε σταυροπήγιο.⁴³⁰

3.2 Ιερά Μονή Ιωάννου Προδρόμου στο Νέο Αργύρι Ευρυτανίας

Η ύπαρξη της ιεράς μονής γίνεται γνωστή με την ανακάλυψη σε συμβολαιογραφικό έγγραφο του 18^{ου} αι., όπου χαρακτηρίζεται ταπί ή χοτζέτι. Το έτος ίδρυσης του μοναστηριού παραμένει άγνωστο, αφού και κανένα στοιχείο δεν μπορεί να επιβεβαιώσει την παραπάνω πληροφορία.

---

⁴²⁹ Κ. Θ. Δημαράς, *Θεοφάνους του εξ Αγράφων. Βίος Διονυσίου του εκ Φουρνά.*, Ελληνικά, 10 (1938), σ. 213-279

⁴³⁰ Διονύσιος Ιερομόναχος, *Κώδικας της Ιεράς Μονής Ζωοδόχου Πηγής του Φουρνά των Αγράφων*, επιμ. Χ. Χατζηθάγου, εκδ. Μαυρίδης, Αθήνα 1963, σ. 9

Το μοναστήρι ήταν αφιερωμένο στο πρόσωπο του Τιμίου Προδρόμου, όπως αυτό φαίνεται από το *χοτζέτι* που έχει διασωθεί στην κοινότητα του Ραπτόπουλου Ευρυτανίας.⁴³¹

3.3 Ιερά Μονή Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου Παλαιοκατούνας

Η ιερά μονή που βρισκόταν στην όχθη του Αγραφιώτη ποταμού κτίστηκε στα μέσα του 18^{ου} αι. Από την παράδοση γνωρίζουμε ότι το μοναστήρι κάηκε μεταξύ των ετών 1810-1830 και μετά την καταστροφή του ξανακτίστηκε το 1850. Οι ιστορικές μαρτυρίες για την ιερά μονή σταματούν το 1929, ενώ αργότερα το 1966 θα καταστραφεί ολοσχερώς με τους σεισμούς της περιόδου εκείνης. Η προσφορά του στην Επανάσταση του 1821 ήταν σπουδαία, αφού και ο Κατσαντώνης διατηρούσε σχέσεις με τους μοναχούς της μονής και είχε φιλοξενηθεί σε αυτήν την περίοδο της ασθένειάς του.⁴³²

3.4 Ιερά Μονή Σπινάσας (Νεραΐδας)

Σύμφωνα με Πατριαρχικό σιγίλλιο του 1600 η ιερά μονή *Παναγίας Φανερωμένης* στη Σπινάσα χτίστηκε περίπου στα τέλη του 16^{ου} αι., αν και σε επιγραφή της μονής αναφέρεται ως έτος χτίσης το 1608. Η ημερομηνία, όμως, αυτή δεν επιβεβαιώνεται από τα υπόλοιπα ιστορικά στοιχεία. Ως κτήτορας της μονής αναφέρεται ο ιερομόναχος Ιωαννίκιος από τα Τρίκαλα.⁴³³

---

⁴³¹ Θ. Τσέτσος, *Το μοναστήρι του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου Νέου Αργυρίου Ευρυτανίας*, εκδ. Παπανικολάου, Αθήνα 1994, σ. 18 – 20.

⁴³² Π. Νταλλής, *Ιερά Μονή Τιμίου Ιωάννου του Προδρόμου Παλαιοκατούνας Ευρυτανίας*, Σύλλογος Απανταχού Παλαιοκατουνησιτών, Αθήνα 1982, σ.σ. 41-42.

⁴³³ Κωστορρίζος, *Ο μοναχισμός στην Ευρυτανία*, σ. 33.

3.5 Μονή Μεσαμπελίας

Η ιερά μονή ήταν αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Η θέση της ήταν νοτιοδυτικά της πόλης του Καρπενησίου. Μετά την πυρπόληση της το 1821, εξαιτίας της μάχης που δόθηκε στα «Καγκέλια» Τυμφρηστού δεν ξαναχτίστηκε.

3.6 Μονή της Παναγίας στη Φραγκίστα

Από την παραπάνω ιερά μονή έχει διασωθεί μονάχα ένα μικρό εκκλησάκι που βρίσκεται στην νησίδα του ποταμού ανάμεσα στην Ανατολική και την Δυτική Φραγκίστα. Οι εικόνες και τοιχογραφίες που έχουν διασωθεί είναι Μακεδονικής σχολής και χρονολογούνται περίπου τον 17^ο αι.⁴³⁴

3.7 Μονή Καταφυγίου (Κουμασιά)

Η Ιερά Μονή Καταφυγίου (Κουμασίων) είναι αφιερωμένη στο Γενέσιο της Θεοτόκου και βρισκόταν δίπλα από το σημερινό χωριό Κορυσχάδες. Σύμφωνα με τις αρχαιολογικές μαρτυρίες, χτίστηκε το 1669. Βάση με τις μαρτυρίες και όσα καταγράφονται για την μονή από τον αείμνηστο καθηγητή Αρχαιολογίας Αθανάσιο Παλιούρα στο βιβλίο του *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία*, το παλαιό καθολικό της μονής ήταν ένας μονόχωρος ξυλόστεγος ναός με νάρθηκα που χρονολογούνταν γύρω στον 17^ο αιώνα. Η τοιχοποιία του ναού αποτελούνταν από πέτρες ελαφρά κατεργασμένες και πλούσιο κονίαμα και μια δίριχτη καμαροσκέπαστη στέγη.

---

⁴³⁴ Βασιλείου, *Η επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων επί Τουρκοκρατίας*, σ. 67-68.

Το καθολικό, το ιερό βήμα και ο νάρθηκας ήταν κατάγραφα από παραστάσεις, τόσο των δεσποτικών και θεομητορικών εορτών όσο και από ολόσωμων αγίων, ενώ στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης απεικονιζόταν η Πλατυτέρα στον τύπο της Βλαχερνίτισσας. Είναι φανερή η προσπάθεια του καλλιτέχνη με τα έντονα χρώματα και με την ποικιλία των διακοσμητικών στοιχείων να αποδώσει κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο την ιεροπρέπεια των μορφών και να κοσμήσει το μικρό καθολικό, όμως η προσπάθειά του περιορίζεται στην δεξιότητα ενός λαϊκού αγιογράφου. Στο υπέρθυρο της εξόδου προς τον νάρθηκα υπήρχε η επιγραφή: *ΤΟ ΣΤΕΡΕΟΜΑ ΤΩΝ ΕΠΟΙ ΣΙ ΠΕΠΟΙΘΩΤ(ΩΝ) ΣΤΕΡΕΟΣΟΝ Κ(ΥΡ)ΙΕ ΤΗΝ ΕΚΛΕΙΣΙΑΝ ΗΝ ΕΚΤΗΣΟ ΤΟ ΤΗΜΗΟ ΣΟΥ ΕΜΑΤΗ.*

Το ξυλόγλυπτο τέμπλο παρουσίαζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον και κυρίως το ανώτερο τμήμα του, το τμήμα με τους Αποστόλους και το Δωδεκάορτο, αλλά και τα λυπητερά και ο Εσταυρωμένος, όπου εκεί υπήρχε επιγραφή και χρονολογία με τα ονόματα των αφιερωτών: *1740 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 8 ΜΝΗΣΘΥΤΙ Κ(ΥΡ)ΙΕ ΙΩΑΚΙΜ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΚΑΙ ΑΛΕΞΙΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ.*

Η ονομασία «Κουμάσια» την απέκτησε κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, όπου οι Τούρκοι θέλοντας να υποβαθμίσουν την περιοχή άφηναν να βόσκουν χοίροι στην περιοχή, μιας και θεωρούν τους χοίρους ακάθαρτα ζώα. Την ονομασία *Καταφυγή* την αποδίδουν στην ύπαρξη παλαιάς εικόνας της Παναγίας, που έβρισκε καταφύγιο εκεί, ενώ άλλοι υποστηρίζουν πως η ονομασία προήλθε από την φυσική οχυρότητα του τόπου, όπου κατέφευγαν για ασφάλεια οι καταδιωγμένοι Έλληνες στα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

Στην *Ιεράν Διήγησιν* της Μονής Προυσού, αναφέρεται ότι στην μονή Καταφυγίου ασκήθηκε πνευματικά ο σοφώτατος Κάλλιστος Ξανθόπουλος,

που έγινε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως το 1397 και ο οποίος συνέγραψε πολλά κεφάλαια της Φιλοκαλίας⁴³⁵.

Η μονή καταστράφηκε κατά την διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης από τους Τουρκαλβανούς, όμως το τελειωτικό κτύπημα δόθηκε κατά την περίοδο της Κατοχής, όπου οι Γερμανοί θεωρώντας ότι οι μοναχοί συνεργάζονταν με τους αντάρτες ανατίναξαν το καθολικό της μονής. Ο σημερινός ναός είναι μεταγενέστερος (δεκαετία 1950-60). Κτίστηκε με δωρεές των μεταναστών Ευρυτάνων στις Αμερικής.

3.8 Ιερά Μονή Αγίου Δημητρίου στα Λεπιανά

Η συγκεκριμένη μονή καταστράφηκε ολοσχερώς το 1823 από τον πασά της Σκόρδας.

3.9 Ιερά Μονή Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στην Ανατολική Φραγκίστα

Από τις προφορικές μαρτυρίες φαίνεται ότι η μονή χτίστηκε το δεύτερο μισό του 17^{ου} αι. και ανακαινίστηκε το 1725. Σύμφωνα με την παράδοση, η μονή ιδρύθηκε στα μέσα του 16^{ου} αιώνα. Καταστράφηκε και λεηλατήθηκε αρκετές φορές και από το 1821 έμεινε χωρίς μοναχούς. Η

⁴³⁵ Παλιούρας Αθ. Δ., *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία, Συμβολή στην Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή μνημειακή τέχνη*, Β' έκδοση, εκδόσεις ΙΦΙΤΟΣ, Αργίτιο 2004, σελ. 246-250.

ιστορία της συνδέεται με θρύλους και παραδόσεις, και έχει σημαδευτεί από τη μορφή του Κατσαντώνη, του Ξακουστού Αγραφιώτη αρματολού που έμεινε εδώ ως δόκιμος μοναχός και από την επίσκεψη του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού.

Ο μικρός ναός που σώζεται μέχρι σήμερα, ήταν άλλοτε το καθολικό της μονής, είναι μονόχωρος σταυρεπίστεγος με κόγχες στους πλάγιους τοίχους, δηλαδή ανήκει σε παραλλαγή του αθωνικού τύπου. Έχει νάρθηκα και λιθόκτιστο τρούλο και η στέγη του είναι καλυμμένη με ντόπιες σχιστόπλακες. Σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή ανακαινίσθηκε το 1725, όταν επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων ήταν ο Διονύσιος ο Χίος, με τη συνδρομή του ιερομονάχου παπα-Κυρίλλου από τη Βούλπη και με έξοδα του «κὺρ Χατζηπαναγιώτου» από το Κεράσοβο.

Στο εσωτερικό του διατηρούνται ενδιαφέρουσες τοιχογραφίες βυζαντινής τεχνοτροπίας, που ολοκληρώθηκαν το 1732, από τους ίδιους κτήτορες, όταν επίσκοπος ήταν ο Διονύσιος από τα Ιωάννινα. Αξιόλογο είναι το ξυλόγλυπτο τέμπλο, έργο του 1737 και οι εικόνες, που χρονολογούνται το 1738. Αριστούργημα της ξυλογλυπτικής τέχνης είναι και ο πολυέλαιος, που θυμίζει αντίστοιχα έργα σε μονές του Αγίου Όρους, καθώς και το σμαλτοκέντητο ψαλτήρι – αναλόγιο με ελεφαντόδοντο ⁴³⁶.

3.10 Μονή Παρκιού

Η Ιερά μονή Παρκιού χτίστηκε στα μέσα του 17^{ου} αι. και ήταν αφιερωμένη στην Αγία Τριάδα. Από την ιερά μονή έχουν διασωθεί μόνο κάποιοι ερειπωμένοι ξενώνες. Τελευταίος ηγούμενος αναφέρεται ο Ιωακείμ που κοιμήθηκε στις 5/2/1834.

---

⁴³⁶ <https://imkarpenisiou.gr/>

3.11 Μονή του Σωτήρος στη Δάφνη (Κουφάλα)

Η Ιερά Μονή Σωτήρος οφείλει το όνομά της στην εικόνα της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος που βρέθηκε στην κουφάλα ενός πλατάνου τον 18^ο αι. Από την χρονολογία που αναγράφεται στο πίσω μέρος της εικόνας μπορούμε να προσδιορίσουμε ως έτος κτίσης του μοναστηριού το 1785.⁴³⁷

3.12 Μονή Παναγίας στη Γρανίτσα

Οι πληροφορίες γύρω από την ιερά μονή που ήταν αφιερωμένη στα Εισόδια της Θεοτόκου είναι ελάχιστες. Μέχρι και το 1895 διασώζονταν κάποια παλαιά κτίρια της μονής και αργότερα το 1912 χτίστηκε μικρή εκκλησία στα ερείπια του παλαιού καθολικού.⁴³⁸

3.13 Μονή Ιωάννη του Προδρόμου στη Βιρνίκο

Στις όχθες του ποταμού Γρανιτσιώτη συναντούμε την Ιερά Μονή Ιωάννου του Προδρόμου. Η μονή ήταν από τις πλουσιότερες της περιοχής, εξαιτίας των καλλιεργήσιμων εκτάσεων που είχε, αν και αυτές τις έχασε μετά από δικαστικές διεκδικήσεις των μεγαλοποιμένων του Λιθοχωρίου.

3.14 Ιερά μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Πρασιά

Η ιερά μονή βρισκόταν στην κοινότητα της Πρασιάς που αποτελούσε κέντρο του ορθόδοξου μοναχισμού στους μεταβυζαντινούς χρόνους.

---

⁴³⁷ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 70

⁴³⁸ *ό.π.*, σ. 76

Το μοναστήρι ιδρύθηκε στις αρχές του 17^{ου} αι. σύμφωνα με ημερομηνίες που διασώθηκαν πάνω στις κατεστραμμένες τοιχογραφίες της μονής. Όλο το μοναστήρι πυρπολήθηκε και καταστράφηκε ολοσχερώς από τον πασά της Σκόρδας το 1823. Σήμερα τα οικήματα που έχουν διασωθεί θεωρούνται από το κράτος διατηρητέα.⁴³⁹

3.15 Ιερά Μονή Τροβάτου

Από τη συγκεκριμένη μονή πέρασε ο μεγάλος δάσκαλος του Γένους Ευγένιος Γιαννούλης ο Αιτωλός (1597-1682). Η ιερά μονή ήταν αφιερωμένη στην εορτή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου.⁴⁴⁰

Η ύπαρξη της μονής αποδεικνύεται από τον διασωθέντα ιερό ναό της περιοχής που αποτελείται από μια κόγχη. Οι τοιχογραφίες του ναού είναι του 1644 σύμφωνα με τις επιγραφές.⁴⁴¹

3.16 Η Ιερά Μονή της Σάϊκας

Η ιερά μονή βρισκόταν στο χωριό Καροπλέσι και ιδρύθηκε επονόματι της Αγίας Τριάδας. Μάλιστα σε επιγραφή που έχει διασωθεί αναφέρει: *ιστορίθη ἀρχιερέυοντος τοῦ θεοφιλεστάτου Ἐπισκόπου Λιτζᾶς κὶ Ἀγράφων Δανιήλ, ἡγεμονεύοντος τοῦ ὀσιοτάτου ἱερομανάχοις κύρ Βυσαριώνος καὶ κύρ Εὐγενίου...*⁴⁴²

Η συμβολή της ιεράς μονής στην Επανάσταση του 1821 είναι γνωστή, καθώς υπήρξε κρησφύγετο του Κώστα Βελή.⁴⁴³

---

⁴³⁹ Φ.Ε.Κ., 219 τ. Β', 2-3-1997

⁴⁴⁰ Στ. Σδρόλια, *Οι τοιχογραφίες του καθολικού της μονής Πέτρας (1625) και η ζωγραφική των ναών των Αγράφων του 17ου αιώνα*, εκδ. Μυθδονία, Βόλος 2012, σ. 45-46

⁴⁴¹ Βασιλείου, *Η επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων επί Τουρκοκρατίας*, σ. 75.

⁴⁴² Κωστορρίζου, *Ο μοναχισμός στην Ευρυτανία*, σ. 33

⁴⁴³ Βασιλείου, *Η επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων επί Τουρκοκρατίας*, σ. 80.

3.17 Ιερά Μονή Αγίας Παρασκευής στη Γούβα

Το μοναστήρι ιδρύθηκε λίγο πριν το τέλος του 16^{ου} αι ⁴⁴⁴. Στους χώρους της μονής ο όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός θα ιδρύσει το 1661μ.Χ. το *Ελληνομουσείο Αγράφων*.⁴⁴⁵

Από την ιερά μονή σήμερα σώζεται μόνο το καθολικό της που η ιστορία του έγινε γύρω στο 1648, σύμφωνα με επιγραφή που υπάρχει σε αυτό.⁴⁴⁶ Στο νάρθηκα του ναού βρίσκονται οι τάφοι του οσίου Ευγενίου του Γιαννούλη και του Αναστασίου του Γορδίου.⁴⁴⁷

3.18 Ιερά Μονή της Παναγίας της Στάνας

Η ιερά μονή της Παναγίας βρίσκεται τρία χιλιόμετρα μακριά από το χωριό Τρίδεντρο. Η ίδρυση της μονής χρονολογείται στον 16^ο αι., ενώ σύμφωνα με επιγραφή, η ανοικοδόμηση της μονής έγινε την τελευταία δεκαετία του 18^{ου} αι.

Η ιστορία της μονής συνδέεται με την παρουσία θαυματουργικής εικόνας της Παναγίας από το χωριό Στάνο της Αμφιλοχίας.⁴⁴⁸ Λέγεται ότι

---

⁴⁴⁴ Χ. Αλεξάκης, *Τα γράμματα στην περιοχή των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατία*, Αθήνα 2001, σ. 66-71.

⁴⁴⁵ Αλεξάκης, *ό.π.*, σ. 71-77.

⁴⁴⁶ Καμαρέτου, *Θρησκευτικός τουρισμός*, σ. 43.

⁴⁴⁷ Γ. Παυλίδης, *Επίσκεψις εις την έδραν της Σχολής των Αγράφων*, ανάτυπο, Θεσσαλικά Χρονικά 7 (1958), σ. 221-278.

⁴⁴⁸ Ιω. Κούτσικος, «Παναγία η Στάνα, ένα μοναστήρι στην κεντρική περιοχή των Αγράφων» στο *Τα Άγραφα στη διαδρομή της ιστορίας* Πρακτικά συνεδρίου, 8-10 Αυγούστου 2008, τόμος Β', εκδ. Πανευρουτανικής Ένωσης, Αθήνα 2009, σ. 928: Σχετικά με την επικρατέστερη (παράδοση) η εικόνα της Παναγίας ήρθε, θαυμαστώ τω τρόπω, από το χωριό Στάνο της Αμφιλοχίας, εξού και το όνομά της «Στάνα, περί το 1600 και βρέθηκε μέσα σε βράχο. Επινιανίτες έβλεπαν σ' αυτό το σημείο του βράχου ένα φως και από περιέργεια πήγαν και συνάντησαν την εικόνα. Το φως προερχόταν από ένα καντήλι, που έκαιγε για την Παναγία. Οι χωριανοί μετέφεραν την εικόνα στο χωριό τους στην τοποθεσία «Άγιοι Θεόδωροι» και ξεκίνησαν να χτίζουν εκκλησία προς τιμήν της. Όμως, η εικόνα έφευγε και επέστρεφε στην αρχική θέση. Έτσι, έγινε αντιληπτό ότι το θέλημα της Παναγίας ήταν το

στα μέσα του 12ου αιώνα, βρέθηκε κατά θαυματουργό τρόπο από κτηνοτρόφους της περιοχής στο βάθος της σπηλιάς η εικόνα της Θεοτόκου. Έτσι οι ευσεβείς κάτοικοι της περιοχής έκτισαν το πρώτο εκκλησάκι. Μια άλλη παράδοση αναφέρει ότι η εικόνα της Παναγίας μεταφέρθηκε εκεί, για να προφυλαχτεί την περίοδο της Εικονομαχίας από το χωριό Στάνα της Αμφιλοχίας, από το οποίο πήρε το μοναστήρι την προσωνυμία «της Στάνας». Μια ακόμη παράδοση αναφέρει ότι η ονομασία της προέρχεται από τις στάνες των κτηνοτρόφων που υπήρχαν παλαιότερα στη γύρω περιοχή. Η προέλευση του ονόματος προέρχεται από τη σλαβική λέξη *stano* που σημαίνει βράχος. Την παραπάνω εκδοχή δικαιολογεί η τοποθεσία της μονής που είναι μέσα σε βράχο.⁴⁴⁹

κτίσιμο μιας εκκλησίας εκεί στον βράχο, όπου θα στέγαζε την εικόνα της (ζωντανή παράδοση κατοίκων Επινιανών).

⁴⁴⁹ Γ. Μαυρομύτη – Ανάργυρου, «Ιερά Μονή Παναγίας Στάνας» στο *Τα Άγραφα στη διαδρομή της ιστορίας* Πρακτικά συνεδρίου, 8-10 Αυγούστου 2008, τόμος Β', εκδ. Πανεργυτανικής Ένωσης, Αθήνα 2009, σ.895-902: Σε απόσταση 2.700 μέτρων από το Τρίδενδρο (Βελισντόνι), 1.750 μ. από τα Επινιανά, 4.000 μ. από τα Άγραφα, 6.200 μ. από τα Βραγγιανά και 6.400 μ. από το Τροβάτο (σε ευθεία γραμμή) βρίσκεται το μοναστήρι της Παναγίας της Στάνας. Συμπέρασμα δικό μου, άρα «επικυρώνεται» η δικαιολογία του στην Κοινότητα Επινιανών. Το μοναστήρι αυτό ανεγέρθηκε το έτος 1790 από τους: Ιωσήφ ιερομόναχο και Μύστρο-Ανδρώνει, σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή σκαλισμένη σε πέτρα, η οποία είναι εντοιχισμένη αριστερά και πάνω από την κύρια είσοδο στη δυτική πλευρά του καθολικού. Ο ιερός ναός είναι τύπου εγγεγραμμένου σταυρεπίστεγου με υψηλό τρούλο, αθωνικού τύπου, όπως φαίνεται και από το σωζόμενο καταπόδιο, το μοχλό ασφαλείας της κυρίας εισόδου. Αποτελείται από ένα ορθογώνιο, με εσωτερικές διαστάσεις 12,11 μ. μήκος επί 6,00 μ. πλάτος, στο οποίο προστίθενται οι δύο κόγχες των πλευρικών χορών (βορείου και νοτίου) και οι κόγχες του ιερού βήματος, της πρόθεσης και του διακονικού (ανατολικά). Από πού να προέρχεται η λέξη Στάνα; διερωτάται ο εισηγητής και αναφέρει: Η λέξη δεν είναι ελληνική, οπότε θα πρέπει να αναζητηθεί σε γλώσσα γειτονικών λαών. Παλαιοσλαβική, *stan* = κατοικία, οικία, οίκημα, στέγη, κατάλυμα. *Stanak* = κατοικία (ενσταύλις - σταθμός), συνέντευξις, συνάντησις, στρατ. Τόπος συνάξεως, αντάμωσις. *Stanica* = σταθμός. Σλαβική, *stan* = στάνη (Vasmer). Κουτσοβλαχική, *stane*: *stane* = μάνδρα ποιμνίων, κοινώς στάνη, όπερ εκ του αλβαν. *Stane*, σλαβ. *Stan* = κατάλυμα. Ρουμανικά, *stana*. Βουλγαρική, *stan* = καταυλισμός, *stancija* = σταθμός. Σε χάρτη φύλλο Ευρυτανία της Ανάβασης, σημειώνεται η τοποθεσία «Στάνα» στην περιοχή Πρασιάς Ευρυτανίας, βόρεια των οικισμών Πρασιά – Βασιλέσι, αριστερά του ποταμού Πλατανιά. Σε ερώτηση του εισηγητή στον Πρασιώτη Θωμά Χαλαστάνη, σχετικά με την

Ο ναός φαίνεται ότι είναι κτίσμα του 15ου ή 16ου αιώνα. Η εκκλησία είναι σχήματος σταυροειδούς με τρούλο. Ακριβώς πίσω από τον τρούλο βρίσκεται η είσοδος της μικρής σπηλιάς, που πιστεύεται ότι βρέθηκε η εικόνα της Παναγίας. Η νότια και βόρεια κόγχη φαίνεται ότι χρησιμοποιούνταν για τα αναλόγια των ιεροψαλτών, ενώ περιορισμένη φαίνεται ότι ήταν και η ανατολική κόγχη του Ιερού Βήματος, λόγω της στενότητας του χώρου. Μικρό, αλλά θαυμαστής τέχνης, είναι το ξυλόγλυπτο τέμπλο, ενώ οι εικόνες τόσο του τέμπλου, όσο και αυτές του ναού είναι έργα ντόπιων σπουδαίων αγιογράφων της Βυζαντινής Σχολής των Αγράφων (Θεοφάνους, Διονυσίου, Ιωάννου κ.α.). Στη δυτική πλευρά σώζονται τοιχογραφίες, όπως και στα άλλα ψηλότερα μέρη του κυρίως ναού. Αρκετά ευδιάκριτες είναι οι τοιχογραφίες του τρούλου με κυρίαρχη τη μορφή του Παντοκράτορα. Στο προαύλιο της εκκλησίας η καμπάνα φέρει χρονολογία 1856 και ο ήχος που παράγει έχει εκπληκτική καθαρότητα.

Τα κειμήλια που έχουν διασωθεί αποδεικνύουν τη φήμη της που είχε εξαπλωθεί σχεδόν παντού. Η μονή διαλύθηκε το 1833 με το γνωστό Βασιλικό Διάταγμα που είχε εκδοθεί τότε, επειδή δεν είχε αρκετούς μοναχούς. Από την μονή έχει διασωθεί μονάχα το καθολικό.⁴⁵⁰

τοποθεσία, πήρε την απάντηση ότι «εκεί το μέρος ήταν ποιμνιοστάσιο Πρασιωτών». Σε φορολογικό κατάλογο του σ. έ. 1454-5, του σαντζακίου Τρικάλων στο χωριό Βραγγιανά των Ευρυτανικών Αγράφων, σημειώνονται τα ονόματα «Βρανάς Στάνας» και «Αλέξης Στάνος». Ακόμα και σήμερα στο χωριό αυτό υπάρχει ο συνοικισμός «Στανάδες», συνοικισμός, δηλαδή, οικητόρων με το επώνυμο «Στάνας» ή «Στάνος». Το επώνυμο Στάνος στα Βραγγιανά απαντάται για τελευταία φορά στα 1683. Επομένως, αφού το μοναστήρι της Παναγίας της Στάνας οικοδομήθηκε στα 1790, η ονομασία «Στάνος» αποκλείεται να δόθηκε από κάποιο μέλος της ομώνυμης Βραγγιανίτικης οικογένειας».

⁴⁵⁰ Γ. Μαυρομούτη – Ανάργυρου, *Ιερά Μονή Παναγίας Στάνας*, σ. 902.

3.19 Ιερά Μονή Παναγίας Πελεκητής

Σε μια απόκρημνη πλαγία των Αγράφων και σε ύψος 1400 μέτρων, προς τα μέρη της Θεσσαλίας και κοντά στο χωριό Καρύτσα Δολόπων, βρίσκεται το μοναστήρι της Παναγίας Πελεκητής το οποίο χρονολογείται τον 15^ο αιώνα. Όλο το μοναστήρι έχει πελεκηθεί και χτιστεί μέσα στον βράχο, καθιστώντας το ένα αρχιτεκτονικό αριστούργημα⁴⁵¹.

Ο κεντρικός ναός, που αποτελεί και το καθολικό της Μονής, είναι το παλαιότερο κτίσμα και έχει αφιερωθεί στην Ανάληψη του Κυρίου. Είναι μια μονόκλιτη βασιλική με νάρθηκα, που έχει στεγασθεί με μια κυλινδρική καμάρα και έχει ένα ενισχυτικό τόξο στο μέσο. Σε σχετική επιγραφή που βρίσκεται εντός του Ναού, αναφέρεται ότι αγιογραφήθηκε το 1654 από τους Ιωάννη, Νικόλαο Ιερέα και Ιάκωβο Ιερομόναχο.

Μέσα από στοές και διαδρόμους οδηγούμαστε στον δεύτερο Ναό που είναι αφιερωμένος στην Παναγία τη Φανερωμένη. Ο τύπος του Ναού αυτού θυμίζει τις Μονές του Αγίου Όρους, με τρούλο και πλευρικούς χορούς, με την απουσία κιόνων στο εσωτερικό του Ναού. Σε σχετική επιγραφή που βρίσκεται επάνω από τη θύρα εισόδου, αναφέρεται ότι οι τοιχογραφίες ιστορήθηκαν το 1666. Ανιστορήθηκαν το 1674 από τους αγιογράφους Ιάκωβο και το γιό του Δημήτριο.

Ο διάκοσμος της Μονής, σε γενικές γραμμές, απαρτίζεται από θαυμάσιες βυζαντινές τοιχογραφίες υψηλής τέχνης, με αυστηρές μορφές και ζωνηρά χρώματα. Ιδιαζόντως αξιόλογο για τη καλλιτεχνική του αρμονία είναι και το ξυλόγλυπτο τέμπλο της. Πασίγνωστη είναι η θαυματουργός εικόνα της Παναγίας Οδηγήτριας⁴⁵².

---

⁴⁵¹ Βασιλείου, *Η επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων επί Τουρκοκρατίας*, σ. 71.

⁴⁵² Το μοναστήρι της "Παναγίας της Πελεκητής" στην Καρύτσα Δολόπων, έκδοση του εκκλησιαστικού συμβουλίου της Καρύτσας Δολόπων, Αύγουστος 1988, σελ. 15.

Η χρονολογία κατά την οποία ιδρύθηκε το μοναστήρι βρίσκεται ανάμεσα στην ιστορία και την παράδοση. Σύμφωνα με την παράδοση το όνομα “Πελεκητή” οφείλεται στον βράχο στον οποίο είναι κτισμένη, που κατά την παράδοση «πελεκίσθηκε» με ξύλινα εργαλεία, κατόπιν προτροπής της Παναγίας, που εμφανίστηκε στο όνειρο των μαστόρων.

Η ίδρυση της Μονής προσδιορίζεται στα τέλη του 15ου αιώνα από τον ιερομόναχο Πορφύριο και περατώθηκε το 1529 στη σημερινή της μορφή. Το μοναστήρι ήταν αρχικά γνωστό ως “Μονή Αναλήψεως του Χριστού”, μετέπειτα ως “Παναγία Φανερωμένη” και τελικός επικράτησε το όνομα “Παναγία Πελεκητή”. Εκτός των δύο ναών, υπάρχουν και άλλα κτίσματα όπως το Ηγουμενείο, τα κελία των μοναχών, η τράπεζα, το κρυφό σχολειό.

Η Μονή διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο κατά την επανάσταση του 1821, όπως και όλες οι μονές των Αγράφων. Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός δήλθε ως προσκυνητής από την Μονή και εκήρυξε στο λαό της περιοχής. Παρ’ όλο που το Μοναστήρι πέρασε δύσκολους καιρούς, κατάφερε να διασώσει μερικά από τα ανεκτίμητα κειμήλιά του. Έχουν διασωθεί μέχρι τις μέρες μας το Άγιον Ποτήριο, ένας Σταυρός Αγιασμού, και η μεγάλη σιδερένια σφραγίδα της Ιεράς Μονής. Διασώθηκαν λιγοστά βιβλία που η έκδοσή τους έγινε σε τυπογραφείο της Βενετίας κατά τον 19ου αιώνα, και σε μεγάλο τους βαθμό είναι κατεστραμμένα⁴⁵³.

Η Μονή έχει αναγνωρισθεί ως Σταυροπηγιακή από τον Οικουμενικό Πατριάρχη Ραφαήλ Β’ το έτος 1606. Η Μονή αρχικά βρισκόταν κάτω από τα διοικητικά όρια της Επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων, ενώ μετά τον 17^ο αιώνα, αυτή πέρασε στην δικαιοδοσία της Επισκοπής Φαναρίου και Νεοχωρίου⁴⁵⁴.

---

⁴⁵³ Ο.π. σελ. 11.

⁴⁵⁴ Ο.π. σελ. 11.

Αυτό που έχει ενδιαφέρον να εξετάσουμε είναι τις σχέσεις που είχε αναπτύξει η μονή Πελεκητής με την μονή Αγίας Παρασκευής Βραγκιανών και την εκεί σχολή αλλά και την σύνδεση που είχε με τον Ευγένιο τον Γιαννούλη και τον Αναστάσιο τον Γόρδιο.

Ο Ευγένιος, παρόλο που ήταν επιφορτισμένος με την διδασκαλία στην σχολή των Βραγκιανών, έκανε συχνά περιοδείες στα γειτονικά χωριά των Αγραφών, καθώς επίσης έγραψε επιστολές με αποδέκτες μαθητές του, φίλους και προσωπικότητες της εποχής. Πολύ από τους μαθητές του επάνδρωσαν, στην συνέχεια διάφορα σχολεία για τα κοινά γράμματα, των κοντινών στην Γούβα μονών της περιοχής, όπως ήταν ο Κωνστάντιος στην Καστανιά, ο Παρθένιος στη Μούχα, ο Αββακούμ στο Καταφύγι, ο Θεοφάνης στην Μονή της Πελεκητής. Για τον τελευταίο γνωρίζουμε ότι ήταν ένας έμπιστος μαθητής του Γιαννούλη και ότι δίδασκε στην Μονή της Πελεκητής το 1683. Ο Αναστάσιος ο Γόρδιος σε επιστολή του με ημερομηνία 15-4-1683, αναφέρει ότι «ο μαθητής του Ιγνάτιος, όταν τον χειμώνα του 1683 είχε αποκλειστεί στην Μονή Καρύτζας, έκανε μερικά μαθήματα και με τον Θεοφάνη, τον μαθητή του Γιαννούλη»⁴⁵⁵.

Η μοναχοί των μονών της Πελεκητής και των Βραγκιανών αντάλλαζαν επισκέψεις, καθώς επίσης ήταν και συχνή η ανταλλαγή βιβλίων, μιας και Καρυτσίωτες παρακολουθούσαν μαθήματα στην σχολή των Βραγκιανών. Αλλά και ο Γιαννούλης επισκεπτόταν την μονή της Πελεκητής, όπως και άλλες μονές της περιοχής, μιας και στις επιστολές του διακρίνουμε πως γνώριζε όχι μόνο πρόσωπα αλλά και τις καταστάσεις που επικρατούσαν στην περιοχή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η επιστολή του Γιαννούλη στις 21 Αυγούστου 1677 προς τον αρχιδιάκονο

---

⁴⁵⁵ Βλ. Ι. Στεφανής- Ν. Παπατριανταφύλου-Θεοδωρίδη (επιμέλεια), *Ευγενίου Γιαννούλη του Αιτωλού επιστολές*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 267

Κλήμη του μητροπολίτη Λαρίσης Ιακώβου, ώστε να δοθεί η σχετική άδεια στον ηγούμενο για την διεξαγωγή εράνου υπέρ της μονής.

Μετά την παρακμή και το κλείσιμο της σχολής των Βραγκιανών κατά το 1770, φαίνεται ότι υπήρξε μια έντονη ροή μετεγκατάστασης μοναχών από την μονή της Αγίας Παρασκευής στην γειτονική και κτηριακά ασφαλή Μονή της Πελεκητής. Οι μοναχοί έφεραν μαζί τους και τα βιβλία, τα οποία εμπλούτισαν την βιβλιοθήκη της Πελεκητής, που φημολογείται πως ήταν ιδιάζοντως πλούσια κάποτε σε σπάνια βιβλία⁴⁵⁶.

Ο θάνατος του Γιαννούλη συγκλόνησε και λύπησε τους μονάχους της Μονής Πελεκητής, όπου θέλοντας να τιμήσουν τον μεγάλο δάσκαλο, στο εξωτερικό μέρος του νοτίου τοίχου του καθολικού της μονής έγραψαν: *+Εκοιμήθη τον εν Χρ(ιστ)ω οφειλόμενον ύπνον Ευγένιος / ο Ιωαννούλιος ο εξ αιτωλίας / ιερομόναχος. έτει από Χ(ριστο)υ / αχπβ' αυγούστου 5η περι σχεδόν α' της νυκτός.*

Ο Αναστάσιος και αυτός από την πλευρά του περιόδευσε ασταμάτητα την γύρω περιοχή των Βραγκιανών και έγραψε μερικές επιστολές στα γειτονικά χωριά της Καστανιάς και της Μούχας. Τον Μάιο του 1723, ευρισκόμενος στην Μονή της Κορώνας, είχε συνάντηση με τον επίσκοπο του Φαναρίου και Νεοχωρίου. Έδειξε και ο ίδιος ο Αναστάσιος ενδιαφέρον για τα προβλήματα της περιοχής και ήταν ιδιαίτερα αγαπητός στους μοναχούς της Μονής της Πελεκητής. Όταν πληροφορήθηκαν την τελευτή του, οι καλόγεροι της Πελεκητής έγραψαν για το θλιβερό αυτό γεγονός στον ίδιο τοίχο της μονής τα εξής λόγια: *+ Εκοιμήθη τον εν Χριστώ οφειλόμενον / ύπνον ο ιερομόναχος αναστάσιος / ο και διδάσκαλος της οικουμένης / ο γόρδιος, εις την ανήλιον Γούβαν των Γρανιανών εις / τήν μονήν*

---

⁴⁵⁶ Κωστ. Αθ. Παΐσης, *Η Μονή της Παναγίας Πελεκητής στην Καρύτσα της Καρδίτσας και η σχέση της με τους δασκάλους του γένους Ευγένιο Γιαννούλη και Αναστάσιο Γόρδιο*, Θ. Η. 49 (2006), σ. 181-192.

της Αγίας Παρασκευής. έτει αφκθ' Ιουνίου η' / ώρα σχεδόν β' της ημέρας, ημέρα σάββατω.

Σε μηναία λειτουργικά βιβλία⁴⁵⁷, τα οποία διασώθηκαν στην Μονή της Πελεκητής, υπάρχουν ιδιόχειρες σημειώσεις του Αναστασίου. Η μια από αυτές είναι γραμμένη στα 1714, στην τελευταία σελίδα του Μηναίου του Οκτωβρίου και αναφέρεται στην διαδοχή του θανόντος Οθωμανού Αγά των Βραγκιανών, ενώ άλλη είναι γραμμένη στα 1717, στην τελευταία σελίδα του Μηναίου Σεπτεμβρίου αναφέρεται στην μεγάλη μάχη στο Βελιγράδι ανάμεσα των Γερμανών⁴⁵⁸ και των Τούρκων. Τέλος στο οπισθόφυλλο του Μηναίου του Μαΐου αναφέρεται ότι αυτό είναι κτήμα της Αγίας Παρασκευής και ακολουθούν δυσανάγνωστες κατάρες για όποιον θελήσει να το αφαιρέσει από την μονή.

Τέλος, θα αξίζει να αναφέρουμε και έναν άλλο σύνδεσμο που είχαν οι δυο μονές μεταξύ τους και που σημαντικό ρόλο έπαιξαν ο Ευγένιος και ο Αναστάσιος. Ήταν ο γνωστός Αγραφιώτης αγιογράφος Δημήτριος, ο οποίος είχε επιμεληθεί και αγιογραφήσει το καθολικό της Μονής Πελεκητής στα 1654. Ο ίδιος καλλιτέχνης θα προσκληθεί αρχικά από τον Ευγένιο ώστε να κάνει την επιχρύσωση του τέμπλου του ναού της Αγίας Παρασκευής στα 1683. Αργότερα, με την μέριμνα και την παραίνεση του Γορδίου, ο οποίος έχει επιφορτισθεί να ολοκληρώσει την αγιογράφιση του ναού μετά τον θάνατο του Ευγενίου, ο καλλιτέχνης θα παραδώσει τον ναό στα 1683. Στην πρωτοβουλία αυτή του Γορδίου και στον αξιόλογο καλλιτέχνη Δημήτριο, οφείλεται σήμερα η εκπληκτική ομοιότητα της διακόσμησης των τέμπλων της Μονής Πελεκητής στην Καρύτσα και της Αγίας Παρασκευής στα Βραγκιανά.

---

⁴⁵⁷ Είναι δεμένα σε έναν τόμο. Έκδοση της Βενετίας, παρά Αντωνίου Πινέλλου, ΑΧΚΗ (1628).

⁴⁵⁸ Βλ. ΙΕΕ, 11 (1980) 48. Ο Γόρδιος κάνει λόγο για Γερμανούς μιας και δεν είχε ακριβείς πληροφορίες. Στην μάχη πήραν μέρος βενετικά, αυστριακά, γερμανικά κ.α. στρατεύματα.

3.20 Ιερά Μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Βράχας

Η ιερά μονή της Βράχας εόρταζε την ημέρα της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος. Το μοναστήρι, που ήταν ξακουστό στην περιοχή, βρισκόταν κοντά στο χωριό Βράχα του Φουρνά. Το όνομά του το οφείλει στον μεγάλο βράχο της Τσούκας που βρίσκονταν εκεί κοντά. Μαρτυρίες για το μοναστήρι βρίσκουμε και στον Quinn, ο οποίος διασώζει ότι: *Προς νότον του Κλειτσού και υπέρ την εντεύθεν εις Βράχαν άγουσαν οδόν ίσταται εν περιβλέπτω τόπω η Μονή της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος. Είναι μια των διαλελυμένων μονών και δια τούτο χρησιμεύει ως σταύλος...*⁴⁵⁹

Το μοναστήρι ιδρύθηκε πιθανόν τον 17^ο αι. σύμφωνα με επιγραφή σε φορητή εικόνα, όπου αναφέρεται η ημερομηνία 1662, ενώ σε καμπάνα, που έχει σωθεί, αναγράφεται η ημερομηνία 1585.⁴⁶⁰

Στις μέρες μας δεν έχει σωθεί τίποτα από το μοναστήρι, εκτός από το καθολικό της. Για το έτος ίδρυσης του καθολικού δεχόμαστε ως πιθανή ημερομηνία το 1745 από τις επιγραφές που υπάρχουν σε αυτό. Στον ανατολικό τοίχο του καθολικού αναγράφεται σε επιγραφή το έτος ίδρυσης: ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΚ ΒΑΘΡΟΥ ΚΑΙ ΘΕΜΕΛΙΟΥ ΕΝ ΕΤΕΙ ΑΨΜΕ (=1745) ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΦΑΙΔΡΟΝ ΕΡΓΟΝ. ΜΕΜΝΗΣΟ Χ(ΡΙΣΤΕ) ΤΟΥΣ ΕΝΘΑΔΕ ΟΙΚΟΥΝΤΑΣ. ΔΙΑΚΟΝΟΥΝΤΟΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ ΤΟΥ (ΗΓΟΥ)ΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΕΞ ΑΡΤΗΣ ΧΩΡΙΟΥ ΟΝΤΟΣ. ΚΑΙ ΔΙ ΕΞΟΔΩΝ ΤΟΥ ΕΞ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ ΧΩΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΜΒΙΟΥ ΑΦΕΝΤΩΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΥΙΟΥ ΑΥΤΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΧΟΥ ΔΗ (ΜΗΤΡΙΟΥ) ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΩΝ ΕΞ ΩΝ (ΤΑΥ)ΤΑ ΕΓΕΓΟΝΑΣΙ. ΕΤΕΛΕΙΩΘΗ ΑΠΑΣΑ Η

---

⁴⁵⁹ D. Quinn, «Χριστιανικά Επιγραφαί εν τη Πινδική Χώρα», *Αρμονία* (1902), τ. Γ', Αθήνα 1902, σ. 65.

⁴⁶⁰ Καμαρέτσου, *Θρησκευτικός τουρισμός*, σ. 40.

ΜΟΝΗ ΑΥΤΗ ΑΡΧΙΕΡΕΤΕΥΟΝΤΟΣ ΚΥΡΟΥ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ. ΕΙΛΗΦΕ ΤΕΡΜΑ
Η ΤΑΥΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΝ ΥΩ ΑΨΝΗ (=1758) 15 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ.⁴⁶¹

Μια από τις επιγραφές διασώζει και το έτος ιστόρησης του ναού, που είναι το 1753.⁴⁶² Το καθολικό είναι σύμφωνα με το αθωνικό πρότυπο και είναι πλούσιο με τοιχογραφίες: *Η εκκλησία θολωτή ούσα, έχει καταγράφους τους εσωτερικούς τοίχους εαυτής. Εν δε των είκοσι των διαστυλίων του δρυφάκτου υπάρχουνι δυο, αίτινες είναι αρχαιότεροι αυτής της Εκκλησίας.*⁴⁶³ Οι κτήτορες του μοναστηριού είναι ο ιερομόναχος Δαμασκηνός και ο Δημήτριος Προσκυνητής που εμφανίζονται σε τοιχογραφία να προσφέρουν τον ναό.⁴⁶⁴

Για την ιστορία της μονής μαθαίνουμε από προφορικές παραδόσεις, ότι στα τέλη του 17^{ου} αι. έγινε μάχη στην μονή ανάμεσα στον Λυμπεράκη Γερακάρη και τους ντόπιους αρματολούς με τη συμμετοχή και του ηγουμένου της μονής Δαμασκηνού. Στην μονή πέθανε ο Λεπενιώτης, ο αδελφός του Κατσαντώνη, μετά από δολοφονική επίθεση που έγινε εναντίον του. Το 1824 ο Γ. Καραϊσκάκης χρησιμοποίησε την μονή ως κρησφύγετο κατά την διάρκεια της μάχης στα Κουκιά.

Η μονή είχε δικό της σχολείο Κοινών Γραμμάτων στο οποίο δίδασκε ο ηγούμενος Δαμασκηνός.⁴⁶⁵

---

⁴⁶¹ Ε. Σταύρου Σιαξαμπάνη, Τα μεταβυζαντινά και νεότερα μνημεία στη Δημοτική Ενότητα Φουρνά, στο *Ιστορία και Πολιτισμός Δημοτικής Ενότητας Φουρνά Ευρυτανίας*, Φουρνάς, Κλειστός, Βράχα 20-22/ 7/ 2012, Αθήνα 2013, σ. 163.

⁴⁶² Α. Τσόκα, & Φ. Παπακωνσταντίνου, *Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Βράχα Ευρυτανίας, Οι τοιχογραφίες μετά τις εργασίες συντήρησης*, εκδ. Υπουργείο πολιτισμού και αθλητισμού, Εφορεία αρχαιοτήτων Φθιώτιδος και Ευρυτανίας, Λαμία 2015, σ. 17-18.

⁴⁶³ Quinn, Χριστιανικά Επιγραφαί, σ. 65-67· Βλ. Τσόκα & Παπακωνσταντίνου, *Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Βράχα Ευρυτανίας*, σ. 19-22.

⁴⁶⁴ Ι. Τσιουρής, *Οι τοιχογραφίες της μονής Αγίας Τριάδος Δρακότρυπας (1758) και η μνημειακή ζωγραφική του 18ου αιώνα στην περιοχή των Αγράφων*. εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 34-36.

⁴⁶⁵ Βασιλείου, *Η επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων επί Τουρκοκρατίας*, σ. 77.

3.21 Ιερά Μονή Προφήτη Ηλία της Αγίας Τριάδας

Η ιερά μονή Προφήτη Ηλία ιδρύθηκε το δεύτερο μισό του 18^{ου} αι. από τον ιερομόναχο Γαβριήλ. Βρίσκεται κοντά στο χωριό Αγία Τριάδα-Κτημενίων. Από το μοναστήρι έχουν σωθεί μόνο κάποιες τοιχογραφίες των αγιογράφων Γ. Γεωργίου και Γ. Αναγνώστου.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι, τα μοναστήρια, τα μετόχια, τα παρεκκλήσια και οι εκκλησίες της Ευρυτανίας αποτελούσαν πάντοτε καταφύγια για τους αγωνιστές της Εθνικής Παλιγγενεσίας, αλλά ταυτόχρονα και κέντρα πνευματικής ανάπτυξης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄
ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ

1. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

Η περίοδος της Τουρκοκρατίας, χαρακτηριζόταν κυρίως από την δυσβάστακτη φορολογία και τους εξισλαμισμούς ως μέσο αποφυγής των φόρων. Κατά την διάρκεια της Οθωμανοκρατίας, οι Τούρκοι επιδόθηκαν σε μια προσπάθεια εξισλαμισμού του λαού και κατάργηση όλων των σχολείων ως πνευματικών κέντρων, όπου θα μπορούσαν οι Έλληνες να διδάσκονται την ιστορία και τη γλώσσα τους. Γι' αυτό και η Εκκλησία και τα μοναστήρια κλήθηκαν να διασώσουν την εθνική ταυτότητα και να σπείρουν την ελπίδα για την ελευθερία.⁴⁶⁶

Η παιδεία στην επικράτεια της καταλυθείσης Βυζαντινής αυτοκρατορίας, αμέσως μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453), υπέστη τις δυσμενείς επιπτώσεις εξαιτίας των συνθηκών που επικράτησαν. Στα αστικά κέντρα, η παιδεία, βρισκόνταν σε μια ικανοποιητική κατάσταση, μιας και η εκπαίδευση την εποχή εκείνη ήταν ένα ιδιαίτερο πρόβλημα για τους υπόδουλους Έλληνες. Σε χωριά και πόλεις που υπήρχαν σχολεία, ανεπίσημα όμως, που η λειτουργία τους εμποδιζόταν από την έλλειψη άλλοτε δασκάλων και άλλοτε οικονομικών πόρων. Την ίδια στιγμή οι Τούρκοι αντιμετώπιζαν με καχυποψία την προσπάθεια των Ελλήνων να αναπτύξουν την παιδεία του Γένους.⁴⁶⁷

---

⁴⁶⁶ Ελευθερίου Αθηναγόρα Μητροπολίτου Παραμυθίας, *Αί ιεραὶ μοναὶ τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Ἑλλάδος ἐν γένει καὶ αἱ πρὸς τὸ ἔθνος ἀνεκτίμητοι ὑπηρεσίαι αὐτῶν*, Ἀθήναι 1927, σ. 10: Το ράσον, ο νάρθηξ της Εκκλησίας και των Μονῶν υπήρξεν η ιερά εστία, οι δε ιερείς και οι μοναχοὶ υπήρξαν οι πρωτεργάται και εκτελεσταὶ του Ἐθνικοῦ ἔργου της Παιδείας.

⁴⁶⁷ Σ. Δημητρακόπουλος, Το μορφωτικὸ ἐπίπεδο του ιεροῦ κλήρου στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και η παρουσία του Αγίου Ευγενίου του Αιτωλοῦ, στο *Ὅσιος Ευγένιος ο*

Τα πρώτα σαράντα χρόνια (1453-1490) της οθωμανικής κυριαρχίας, η στάση των Τούρκων απέναντι στα ελληνικά γράμματα ήταν ανεκτική. Από τα τέλη όμως του 17^{ου} αιώνα, άρχισαν να εμποδίζουν την παρεχόμενη παιδεία στην ελληνική επικράτεια. Η στοιχειώδης εκπαίδευση, η ανάγνωση και η γραφή, συναντούσε πάντοτε την αυθαιρεσία των κατακτητών και επιπρόσθετα, οι άσχημες συνθήκες διαβίωσης συνέβαλλαν, και αυτές, στην επιδείνωση του υφισταμένου, εκ των συνθηκών προβλήματος της αγραμματοσύνης. Το πρόβλημα της βασικής εκπαίδευσης το έλυne, όσο ήταν εφικτό, η διδασκαλία από ιερείς και μοναχούς τόσο σε ιδιωτικούς χώρους, όσο και σε μοναστήρια και ναούς. Εκεί τα παιδιά των ραγιάδων μάθαιναν τα πρώτα τους «κολλυβογράμματα» με βάση την Οκτώηχο και το Ψαλτήρι.

Η έλλειψη ναών και κληρικών ήταν σύνηθες φαινόμενο για την εποχή. Η κάλυψη αυτής της ανάγκης δικαιολογεί και το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των ιερέων της εποχής, καθώς οι ιερείς στερούνταν εκκλησιαστικής και θεολογικής κατάρτισης. Για το παραπάνω φαινόμενο ο όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός θα αναφέρει τα εξής: *ορώντες δε ημείς το αναλφάβητον της ημών Εκκλησίας και την λίαν απαίδευτον αυτής κατάστασιν, προς τούτοις δε το άμουσον αυτής και πάντα πάσιν ακαλλώπιστον επί τας εκκλησιαστικάς υμνήσεις, τα οποία (τα) επροξένησαν όχι τόσον η τυραννίς, όσον η αμέλεια των καλών αυτής προεστώτων, των στύλων αυτής είναι δοκούντων αλλως δε μηδέν μισθωτών διαφερόντων.*⁴⁶⁸

Η βελτίωση της παιδείας στο υπόδουλο Έθνος ξεκίνησε μετά την τοπική Σύνοδο που έγινε στις 12/2/1593 στην Κωνσταντινούπολη, στο μετόχι του Παναγίου Τάφου στο Βλαχ-Σεραϊ της Πόλης, με πατριάρχη τον

Αιτωλός και αι σχολαί των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατία, Καρπενήσι 7-9 Οκτωβρίου 2011, τομ. Α, Αθήνα 2014, σ. 107

⁴⁶⁸ Σ. Ευστρατιάδης, «Επιστολαί Ευγενίου Ιωαννουλίου του Αιτωλού», *Ελληνικά* 8 (1935), σ. 275.

Ιερεμία Β' τον Τρανό, όπου η Εκκλησία, με τη βοήθεια κληρικών και λόγιων λαϊκών, ανέλαβε την παιδεία του Έθνους.⁴⁶⁹

Στην προαναφερθείσα δεινή πνευματική κατάσταση, η προσφορά των διδασκάλων και λογίων είναι ανεκτίμητη. Η ίδρυση των σχολείων ξεκίνησε σταδιακά και η εκπαίδευση ήταν πάντοτε συνδεδεμένη με τη θρησκευτική ζωή του τόπου, αφού στα σχολεία δίδασκαν κυρίως ιερείς.⁴⁷⁰

Στη δύσκολη αυτή εποχή για την παιδεία ξεχώριζαν ως διδάσκαλοι, μοναχοί και κληρικοί που με έντονο ιεραποστολικό ζήλο φρόντιζαν να μεταφέρουν γνώσεις και αργότερα, στις παραμονές του Αγώνος, να μεταλαμπαδεύσουν τις ευρωπαϊκές ιδέες στους υπόδουλους Έλληνες. Έτσι, στα μοναστήρια και στους ναούς λειτουργούσαν σχολεία, στα οποία διδάσκονταν τα παιδιά των ραγιάδων την ελληνική γλώσσα, με την ανάγνωση κυρίως εκκλησιαστικών βιβλίων.⁴⁷¹

Τα μοναστηριακά «κοινά σχολεία» είχαν μαθητές κυρίως εύπορων οικογενειών.⁴⁷² Μέσα στα μοναστήρια δε λειτουργούσαν μονάχα σχολεία, αλλά τα μοναστήρια φρόντιζαν να ιδρύουν και βιβλιοθήκες για την πνευματική προκοπή των υπόδουλων. Η λειτουργία τέτοιων σχολείων συνέβαλε στην καλλιέργεια εθνικής συνείδησης και στη διατήρηση της γλώσσας.⁴⁷³

---

⁴⁶⁹ Ι. Μάγκας, «Η Σχολή της Ι. Μονής Της κατά Βράχαν των Αγράφων στην Τουρκοκρατία (Εύρωστος κλάδος του ευσκιόφυλλου δέντρου των Σχολών των Αγράφων)», στο *Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και αι Σχολαί των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν*, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Οκτωβρίου 2011, επιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», τ. Β', Αθήναι 2014, σ. 747-781

⁴⁷⁰ Βασιλείου, *Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ. 88.

⁴⁷¹ Δ. Τσέλιος, «Η Σχολή Γραμμάτων της Ζωοδόχου Πηγής του Φουρνά και το επιτελεσθέν υπ' αυτής έργον εντός και εκτός των ορίων των Αγράφων», *Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και αι Σχολαί των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν*, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Οκτωβρίου 2011, επιμ. Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», τ. Α' - Β', Αθήναι 2014, σ. 627-714.

⁴⁷² Θ. Σταματόπουλος, *Εκκλησία και Εθνική Συνείδηση. Κοινωνιολογική Διερεύνηση*, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 18

⁴⁷³ Χ. Παρασκευαΐδης, *Το αγγελικό πολίτευμα*, εκδ. Χρυσοπηγή, Αθήναι 1972, σ. 47

Από αυτά τα σχολεία αποφοίτησαν πολλοί Έλληνες που αργότερα προσέφεραν υπηρεσίες στο Γένος,⁴⁷⁴ αλλά και ιερείς που έδωσαν την ζωή τους για την ελευθερία της πατρίδας. Από το 1593, και μετά, ξεκίνησε η σταδιακή ίδρυση και λειτουργία σχολείων υπό την εποπτεία της Εκκλησίας.

Οι πρώτες αίθουσες διδασκαλίας βρίσκονταν στα κελιά των μοναχών και για αυτό το λόγο τα σχολεία που λειτουργούσαν υποτυποδώς ονομάζονται την εποχή αυτή *Κελιώτικα*.⁴⁷⁵ Σε αυτές τις σχολές μαθήτευσαν τόσο απλοί Έλληνες όσο και μεγάλες πνευματικές μορφές του Γένους. Την ίδια όμως στιγμή τα μοναστήρια φρόντιζαν να διασώζουν την Ελληνική παράδοση με την αντιγραφή των χειρόγραφων της κλασικής και πατερικής γραμματείας. Από τα μοναστήρια, με μεγάλη πνευματική δράση, αναφέρουμε τα μοναστήρια των Μετεώρων, των Ιωαννίνων, του Μεγάλου Σπηλαίου κ.α. Δε θα πρέπει να ξεχαστεί και η βοήθεια του Αγίου Όρους που με την πνευματικότητά του και τις βιβλιοθήκες του μπόρεσε να διαφυλάξει όχι μόνον την Ορθοδοξία αλλά και να αντιμετωπίσει τους ποικίλους εχθρούς του Γένους.⁴⁷⁶

Ταυτόχρονα, όμως, από τις παραπάνω σχολές αποφοίτησαν και ιερείς, οι οποίοι θυσιάστηκαν για την ελευθερία της πατρίδας. Τα παραπάνω αναδεικνύουν την αλήθεια ότι κατά τον 18^ο αι. και μετά υπήρχαν σχολές που, με τη φροντίδα των μοναστηριών, κατέστησαν εθνικά κέντρα.⁴⁷⁷ Χωρίς αμφιβολία, το μεγαλύτερο τμήμα των

---

⁴⁷⁴ Κ. Κωνσταντίνου, *Η συμβολή της Αθωνιάδας στην παιδεία και την αφύπνιση του Γένους, 1749-1821*, Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2015., σ. 76.

⁴⁷⁵ Κ. Νιχωρίτης, «Η επίδραση του Αγίου Όρους στην Παιδεία των Ορθοδόξων Σλάβων κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας», *Οι Επιδράσεις της Πνευματικής Παράδοσης του Αγίου Όρους στο Βίο και τον Πολιτισμό των Σλάβων*, εκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσ/νίκη 2013, σ. 90

⁴⁷⁶ Αικ. Παπαμιχαλάκη, *Νεομάρτυρες και Εθνομάρτυρες στα χρόνια του Αλή Πασά των Ιωαννίνων*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή μελέτη, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 35.

⁴⁷⁷ Λ. Καταφυγιώτης, *Εθνομάρτυρες κληρικοί*, Καρδίτσα 1940, σ. 69

πνευματικών ανθρώπων της εποχής προήλθαν από τις τάξεις των κληρικών, οι οποίοι ανέλαβαν την στήριξη της εθνικής παιδείας.

Έτσι, οι υπόδουλοι ξεκινούν και αποκτούν μια πιο οργανωμένη εκπαίδευση, την οποία φροντίζει η Εκκλησία με τη συνδρομή των λογίων.⁴⁷⁸ Η κατάσταση της παιδείας όπως ελέχθη, ήταν κάπως πιο βελτιωμένη στα μεγάλα αστικά κέντρα, όπου ιδρύονταν σχολεία βασικής, αλλά και ανώτερης εκπαίδευσης. Χωρίς αμφιβολία, η λειτουργία των σχολών για ανώτερες σπουδές αποτέλεσε το σημείο αναφοράς για την εθνική αναγέννηση. Αναφέρεται ότι λίγο πριν την Επανάσταση του 1821 οι εγγράμματοι Έλληνες ανέρχονταν σε εκατοντάδες ή και χιλιάδες.⁴⁷⁹

---

⁴⁷⁸ Κ. Σβολόπουλος, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η διαχρονική συνείδηση του Έθνους. Η ζωή των υπόδουλων Ελλήνων επί Τουρκοκρατίας, εκδ. Αρχονταρίκι, Αθήνα 2014, σ. 32: *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ή Μεγάλη Έκκλησία, εποπτεύοντας την εκπαίδευση, έλεγχοντας σέ σημαντικό βαθμό τήν πνευματική ζωή, έχοντας αναχθεί σέ κύριο πόλο του έθνικου βίου, διαδραμάτιζε τόν κύριο ρόλο. Μετά τήν δραματική κάμψη πού άκολούθησε την άλωση και την αναγκαστική μαζική φυγή τών λογίων στή Δύση, ανέλαμβανε την αναστήλωση τών βασικών πολιτιστικών έρεισμάτων του Γένους αξιοποιώντας κυρίως το ιστορικό παρελθόν ως άκένωτη πηγή έμπνευσης και λόγου.*

⁴⁷⁹ Χαλαστάνης, Ο Ραδοβισδίου Γρηγόριος Ρεγκούτας, σ. 83

2. ΣΧΟΛΕΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην ευρύτερη περιοχή της Ευρυτανίας από το 1645, λειτούργησαν σχολεία τα οποία ήταν γνωστά ως *Σχολές των Αγράφων*.⁴⁸⁰ Τα Άγραφα, δύσβατη και ορεινή περιοχή στο βορειοδυτικό μέρος της Ευρυτανίας, διατήρησαν την αυτονομία τους, λόγω της μορφολογίας του εδάφους και των ορεινών όγκων. Αυτές οι ειδικές συνθήκες, κατέστησαν τα Άγραφα καταφύγιο για τους αρματολούς αλλά και για τους δασκάλους του Γένους.

Κατά την διάρκεια της Τουρκοκρατίας οι Ευρυτάνες διατήρησαν τη γλώσσα, τη θρησκεία, τις παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμά τους. Ταυτόχρονα, όμως, η διατήρηση της πολιτιστικής και πολιτισμικής ταυτότητας των κατοίκων της Ευρυτανίας αποδεικνυε ότι υπήρχε έντονο ενδιαφέρον για την γλώσσα και την ιστορία, αλλά και η επιθυμία της μόρφωσης των νέων.⁴⁸¹

Στην επαρχία των Αγράφων λειτούργούσαν σχολεία κοινών γραμμάτων, με τη φροντίδα τόσο των επισκόπων και ιερέων κάθε περιοχής, όσο και των κατοίκων που ενδιαφέρονταν για το μέλλον και τη μόρφωση των παιδιών τους. Οι *Σχολές των Αγράφων* αποτέλεσαν, πράγματι, εκπαιδευτικά κέντρα, με πανελλήνια ακτινοβολία και συμβολή στα γράμματα του Γένους.⁴⁸²

---

⁴⁸⁰ Βασιλείου, *Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν*, σ. 83.

⁴⁸¹ J. Finlay, *Η ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, μτφρ. Παπαδιαμάντης Αλέξανδρος, εκδ. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2009, σ. 35

⁴⁸² Κ. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, σ. 71: ...δεν πρέπει να θεωρηθή ως μόνη εστία η εν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχική Σχολή σύγχρονοι τουλάχιστον, εάν μη προτερό χρόνοι ταύτης πρέπει να θεωρηθώσι και αι εν Αθήναις, Χίω, Ιωαννίνοις και Αγράφοις Σχολαί αι μεν πρώται τέσσαρες πολλάς κατά καιρούς υποστάσαι τά περιπετείας δεν παριστώσι την σπουδαιότητα της κατ' Άγραφα σχολής, ήτις επί εκατόν πενήκοντα έτη αδιαλείπτως

Η επιθυμία των κατοίκων για μόρφωση οδήγησε και τον κατακτητή να παραχωρήσει κάποια προνόμια στον τομέα της εκπαίδευσης. Στο τέλος του 16^{ου} και στις αρχές του 17^{ου} αι. ξεκίνησε η άνθηση, οικονομική και παράλληλα πνευματική, στην ευρύτερη περιοχή των Αγράφων.

Το περιβάλλον, η φυσική αυτονομία και ανεξαρτησία των Αγράφων συνετέλεσαν να καλλιεργηθεί ένας διακαής πόθος για παιδεία παράλληλα με τη λαχτάρα για απελευθέρωση. Αυτός είναι και ο λόγος που συνέτεινε στη δημιουργία σχολών στην περιοχή της Ευρυτανίας.

2.1 ΣΧΟΛΕΣ ΓΙΑ ΑΝΩΤΕΡΗ ΜΟΡΦΩΣΗ

2.1.1 Σχολή Προυσού

Η πνευματική παρακμή της Ιεράς Μονής Προυσού στις αρχές του 19^{ου} αι. οδήγησε στην ανάγκη ανάληψης πρωτοβουλιών για την ίδρυση σχολείου στον χώρο της μονής που θα παρείχε βοήθεια, πνευματική και ηθική.

Το 1814 οι πρόκριτοι των περιοχών Προυσού και Καστανιάς, ο Πέτρος Ιθακήσιος και ο τοπικός Επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων Δοσίθεος Παναγιωτίδης, αποφάσισαν να καλέσουν από το Άγιο Όρος τον Κύριλλο Καστανοφύλλη, για να ιδρύσει Σχολείο αλλά και να αναλάβει την ηγουμενία της Μονής. Ενδιαφέρον είναι ότι για την ίδρυση, ενδυνάμωση και εδραίωση της σχολής προσφέρθηκαν 3300 γρόσια.⁴⁸³

Την άδεια λειτουργίας της σχολής έλαβε ο Κύριλλος από τον άγιο Γρηγόριο Ε', Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, με πατριαρχικό σιγίλλιο το

εξέπεμπε τας ζωογόνους αυτής ακτίνας ουχί μόνον επί τας πέριξ αλλά και επί τας απωτέρω κείμενας χώρας...

⁴⁸³ Βλ. Δ. Κανέλλος (αρχιμ.), *Κύριλλος ο Καστανοφύλλης*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2016

1820.⁴⁸⁴ Ο Πατριάρχης όχι μόνο έδωσε την άδεια, αλλά φρόντισε να επιβάλει και πνευματικό επιτίμιο σε όποιον θα τολμούσε να εμποδίσει την ίδρυση και λειτουργία της.⁴⁸⁵

Η σχολή ιδρύθηκε στη θέση Άγιοι Πάντες στον χώρο του Κοιμητηρίου της Ιεράς Μονής, με καθυστέρηση όμως πέντε ετών (1815-1820). Ο Κύριλλος αναζήτησε οικονομική βοήθεια για την ίδρυση της Σχολής γι' αυτό και μετέβη στο Πατριαρχείο, όχι μόνο για να ζητήσει χρήματα, αλλά και για να ανανεώσει την Σταυροπηγιακή αξία της Μονής Προυσού.⁴⁸⁶ Ο Κύριλλος έχοντας στα χέρια του την Πατριαρχική απανταχούσα που όριζε ότι έπρεπε να: *συνδράμουν τον πανοσιώτατον εν ιερομονάχοις κυρ Κύριλλον τον εκ του εκεί γειτνιαζοντος Ιερού... Πατριαρχικού και σταυροπηγιακού μοναστηριού της ενδόξου Κοιμήσεως... της δεσποίνης ημών Θεοτόκου του Προυσόν ορμώμενον Κύριλλον κατάφερε να συγκεντρώσει το ποσό των 3900 γροσίων.*⁴⁸⁷

Η σχολή, σύμφωνα με κώδικα που διασώζεται στο μοναστήρι σήμερα, είχε τον τίτλο *Σχολείο των Ελληνικών Γραμμάτων της Ρούμελης*, και λειτούργησε μέχρι και το 1825.⁴⁸⁸ Στο συγκεκριμένο σχολείο δίδαξε για πολύ καιρό και ο Κύριλλος ο Καστανοφύλλης. Δυστυχώς λειτούργησε για μικρό χρονικό διάστημα, γιατί, στο μεταξύ, ξέσπασε η Επανάσταση του 1821. Το συγκεκριμένο σχολείο ήταν υπό τύπο του σημερινού Μέσης

---

⁴⁸⁴ Μ. Μανούσακας, «Οικουμενικοί Πατριάρχες στο Άγιον Όρος κατά την Τουρκοκρατία (1453-1821)», *Το Άγιο Όρος. Χθες -σήμερα- Αύριο*, Διεθνές Συνέδριο (Θεσσαλονίκη 29 Οκτ. – 1 Νοεμ. 1993), Θεσσαλονίκη 1996, σ. 160-200

⁴⁸⁵ Ε. Πιπερίγκου – Κυριαζή, «Η σχολή του Προυσού», στο *Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και αι σχολαί των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατία* Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Οκτωβρίου 2011, επιμ. Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», τ. Β', Αθήναι 2014, σ. 733

⁴⁸⁶ Πιπερίγκου – Κυριαζή, *ό.π.*, σ. 734.

⁴⁸⁷ *ό.π.*, σ. 233.

⁴⁸⁸ *ό.π.*, σ. 735.

Εκπαιδευτικής Βαθμίδας, αντίστοιχο με το σημερινό Γυμνάσιο και λειτουργούσε για όλη την περιοχή της Ρούμελης.

Τα μαθήματα που διδάσκονταν οι μαθητές είχαν, πρότυπο αυτών της Σχολής Μεσολογγίου. Στο πρόγραμμα περιλαμβάνονταν Αριστοτελικά κείμενα και κείμενα της θύραθεν παιδείας γενικότερα, λόγοι Πατέρων και μαθήματα Βυζαντινής Μουσικής.⁴⁸⁹ Η παιδαγωγική μέθοδος που ακολούθησε ήταν η αντιγραφή κειμένων.

Το σχολείο του Προυσού, πάντως, αποτέλεσε το πρότυπο, σύμφωνα με το οποίο λειτούργησε, αργότερα, το αλληλοδιδακτικό σχολείο του Ιωάννη Καποδίστρια.⁴⁹⁰

2.1.2 Σχολή Καρπενησίου

Με την έναρξη του τουρκο-ενετικού πολέμου, το 1645, ο όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός, ως δάσκαλος του Γένους, αναγκάστηκε να καταφύγει για ασφάλεια στα δυσπρόσιτα βουνά της Ευρυτανίας και ειδικά στο Καρπενήσι.

Η εγκατάσταση του οσίου Ευγενίου Γιαννούλη του Αιτωλού στην περιοχή σηματοδότησε την άνθιση των γραμμάτων και φυσικά την έναρξη πνευματικής κίνησης.⁴⁹¹ Η τάση αυτή οφειλόταν όχι μόνο στις γνωριμίες του οσίου Ευγενίου του Αιτωλού, αλλά και στο ότι ο ίδιος ταξίδεψε σε μεγάλα πνευματικά κέντρα της εποχής και έτσι μπόρεσε να κατανοήσει το πνεύμα της εποχής. Γι' αυτό το λόγο και η προσφορά του οσίου Ευγενίου στην παιδεία της περιοχής θεωρείται ανεκτίμητη δεδομένου ότι, χωρίς την

---

⁴⁸⁹ Πιπερίγκου - Κυριαζή, «Η σχολή του Προυσού», σελ. 740.

⁴⁹⁰ Ελ. Γιαννακοπούλου, *Η Σχολή των Ελληνικών Γραμμάτων*, εφ. Καθημερινή 15/08/1999.

⁴⁹¹ Π. Βλάχος, *Ο Ευγένιος ο Αιτωλός και το φερόνυμον Ελληνομουσείον*, Αθήνα 1976, σ. 32: ... η εν Καρπενησίω εγκατάστασις του υπήρξεν πολυσήμαντον... γεγονός, οι κάτοικοι του οποίου "ου της τυχούσης ευνοίας ηξίωσαν" τοιούτων.

δική του παρουσία, δε θα μπορούσε να μιλήσει κανείς για Παιδεία στην Ευρυτανία.

Η σχολή *Ανωτέρων Γραμμάτων Καρπενησίου* ιδρύθηκε το 1645 από τον όσιο Ευγένιο τον Αιτωλό. Και ήταν η πρώτη που ιδρύθηκε στην περιοχή της Ευρυτανίας. Και ανάλογη με τις κοινωνικές υφιστάμενες συνθήκες της περιοχής, γεγονός που οδήγησε στην ανάδειξη της κωμόπολης σε μεγάλο πνευματικό κέντρο.

Η σχολή είχε χαρακτήρα προσωποπαγούς ιδρύματος όπως άλλωστε συνηθιζόταν την εποχή εκείνη.⁴⁹² Ο όσιος Ευγένιος ίδρυσε την σχολή στον περίβολο του μικρού ενοριακού ναού της Αγίας Τριάδος και συγκεκριμένα στο χώρο που λειτουργεί σήμερα το *Πνευματικόν Κέντρο Καρπενησίου*.⁴⁹³ Ο ίδιος ήταν διευθυντής της σχολής για 15 ολόκληρα έτη (1645-1661).⁴⁹⁴

Με την εκλογή του Ιακώβου του Καρπενησιώτη στην επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων, ο όσιος αντιλήφθηκε ότι υπήρχε κίνδυνος να επεμβαίνει στο έργο του και γι' αυτό φρόντισε να το προφυλάξει. Έτσι, με επιστολή του ζήτησε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ο ιερός ναός της Αγίας Τριάδος να καταστεί σταυροπήγιο για να λειτουργεί ελεύθερα από κάθε είδους επεμβάσεις. Μάλιστα ο ίδιος ο όσιος στην επιστολή του εξέφρασε την έντονη ανησυχία του για τις καταστάσεις που επικρατούσαν τότε και να αναφέρει ότι κινδυνεύω από κάποια ανθρωπάρια

---

⁴⁹² Χ. Καρανάσιος, «Οι συνθήκες ανάπτυξης και ο χαρακτήρας της Παιδείας στην Ευρυτανία κατά τον 17ο και 18ο αιώνα», *Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και οι Σχολαί των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν*, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Οκτωβρίου 2011, επιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», τ. Α' - Β', Αθήναι 2014, σ. 88.

⁴⁹³ Βλάχος, *Ευγένιος ο Αιτωλός και το φεράννυμον Ελληνομουσείον*, σ. 87 κ. εξ.

⁴⁹⁴ Βλάχος, *ό.π.*, σ. 33: ...ενδιαιτήματα για τους σπουδαστές, οι οποίοι καθ' άπασαν την ημέραν μετά του διδασκάλου αναστρεφόμενοι εδέχοντο πλουσίως την πνευματικήν αυτού προσφοράν δια της θύραθεν και εκκλησιαστικής σοφίας γνώσιν, αλλά και δι' αφύπνισιν εθνικήν, τόνωσιν της εις Χριστόν πίστεως και βίωσιν του πόθου δια την ανάστασιν του γένους.

κακοδαιμονέστατα, τὰ ὁποῖα ἐκ πάνυ καὶ οὐδαμινῆς ὕλης ἀναψαν καὶ ἀνάπτειν πειρῶνται μεγάλην φλόγα, καὶ τὸ χειρότερον, ὅτι τραπέζης καὶ ἀλῶν καὶ παιδείας παρ' ἡμῶν μετεσχηκότες ἐκίνησαν πτερνισμὸν δόλιον καθ' ἡμῶν καὶ ζητοῦσι, φεῦ, τὴν ψυχὴν μου ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς, καὶ ταῦτα ἰδιῶται ὄντες ἔτι καὶ ἐν τῷ σχήματι τελοῦντες τῶν μοναχῶν· ὁ εἷς δὲ τούτων καὶ εἰς προεδρίαν ἐπισκόπων προεβιάσθη, ὁ σφῶν αὐτῶν λέγω ἡγούμενος... τὴν παρακαλῶ... νὰ ὑποτάξῃ τὴν παροῦσαν ἐκκλησίαν ὅπου κτίζομεν εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον καὶ νὰ συνδράμῃ ὅσον τὸ ἐπ' αὐτῇ νὰ τὴν κάμῃ σταυροπήγιον πατριαρχικόν, διὰ νὰ φύγωμεν τῶν ἀνθρωπομόρφων ἰκτίνων τὰ νύχια καὶ νὰ ἐκφωνῆται ἐπ' ἐκκλησίας τὸ πάντιμον ὄνομα τοῦ Οἰκουμενικοῦ.⁴⁹⁵

Ἡ σχολὴ λειτούργησε γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα, ἀπὸ τὴν στιγμή τῆς ἰδρύσεώς της ὡς καὶ τὴν περίοδο των Οὐλωφικῶν (1770), ποὺ διέκοψε, γιὰ λίγο, τὴ λειτουργία της. Ἡ λειτουργία της σχολῆς συνεχίστηκε ὡς τὸ 1814, ὅταν πλέον δὲν ἦταν δυνατὴ ἡ συντήρησή της παρὰ τὴ σοβαρὴ οικονομικὴ προσπάθεια ποὺ κατέβαλλαν οἱ κάτοικοι τοῦ Καρπενησίου τὸ 1819 γιὰ νὰ τὴν ἀναστηλώσουν.⁴⁹⁶

Ἡ σχολὴ ἀνέδειξε μαθητὲς στὸν τομέα τῆς διδασκαλίας, τῆς ἰατρικῆς καὶ τοῦ ἀνώτερου κλήρου, ὅπως ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος, Νικόλαος Βελισδονίτης, Γρηγόριος Μάνεσης, Ἰωσήφ Ἀρβανιτάκης, ὁ ἐπίσκοπος Φαρσάλων Δαμασκηνός καὶ ὁ Ἰάκωβος, ὁ ὁποῖος ἐγένε ἐπίσκοπος Λιτζᾶς καὶ Ἀγρᾶφων.⁴⁹⁷

---

⁴⁹⁵ Ἰ. Στεφανῆς, Νίκη Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη, *Εὐγενίου Γιαννούλη τοῦ Αἰτωλοῦ Ἐπιστολές*, Κριτικὴ Ἐκδοσις, [ΕΕΦΣΑΠΘ, περίοδος Β', τεύχος Τμήματος Φιλολογίας, Παράρτημα 1], ἐκδ. ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 93.

⁴⁹⁶ Βασιλείου, *Ἐπισκοπὴ Λιτζᾶς καὶ Ἀγρᾶφων*, σ. 86.

⁴⁹⁷ Βασιλείου, *ὁ.π.*, σ. 85· Κ. Τσιάκα – Γιαννοπούλου, «Εὐγένιος Γιαννούλης ὁ Αἰτωλὸς καὶ ἡ Ἱερά Μονὴ Τατάρνας», *Ὅσιος Εὐγένιος ὁ Αἰτωλὸς καὶ αἱ Σχολαὶ των Ἀγρᾶφων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*, Πρακτικὰ Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Οκτωβρίου 2011, ἐπιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, ἐκδ. Σύνδεσμος «Εὐγένιος ὁ Αἰτωλὸς», τ. Α' - Β', Αθήναι 2014, σ. 998.

Με την ίδια ονομασία και τον ίδιο ιδρυτή είναι γνωστή και η σχολή του Καρπενησίου για τα *Κοινά Γράμματα*, στην οποία δίδαξαν ο Δαμασκηνός Αγγελοκαστρίτης, που ήταν εφημέριος στην Ι. Ναό Αγίας Τριάδας Καρπενησίου, ο Κερασοβίτης Παπαγιάννης που ήταν εφημέριος του Ι. Ναού Παναγίας Καρπενησίου και ο Θεοδόσιος Παπαθέου, που ήταν σακελλάρης στο αξίωμα.⁴⁹⁸ Η σχολή των *Κοινών Γραμμάτων* δεν έπαψε ποτέ να λειτουργεί, γιατί η συντήρησή της ήταν σχετικά εύκολη.

2.1.3 Σχολή Βραγγιανών

Η κοινότητα Βραγγιανών αποτελεί μια ιστορική κοινότητα της επαρχίας των Αγράφων. Το όνομά της η κοινότητα οφείλει στην οικογένεια των Βρανάδων, που είχε μεγάλη περιουσία στην περιοχή, ενώ τα μέλη της οικογένειας μαρτυρούνται και σε απογραφή του 15^{ου} αι.⁴⁹⁹

Ο όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός, εκτός από την Σχολή του Καρπενησίου, ίδρυσε το 1661 το *Ελληνομουσείο Αγράφων* στα Μεγάλα Βραγγιανά των Αγράφων, ορεινό χωριό στις πλαγιές των Αγράφων.⁵⁰⁰

Η Σχολή ιδρύθηκε στην ιερά μονή της Αγίας Παρασκευής *Γούβα*,

μετά από πίεση των προκρίτων των Βραγγιανών. Ο όσιος βρέθηκε εκεί, μετά την πολυετή διακονία του στην σχολή του Καρπενησίου, και θέλησε να ξεκουραστεί, αν και αυτό δεν ήταν δυνατόν.

⁴⁹⁸ Π. Βασιλείου, *Οι Σχολές των Αγράφων στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα, Ανάπτυπο από Ρουμελιώτικο Ημερολόγιο, Αθήναι 1957.

⁴⁹⁹ Καμαρέτσος, *Θρησκευτικός τουρισμός*, σ. 43.

⁵⁰⁰ Κ. Κωστάκης (πρωτοπρ.), *Γιαννούλης Ευγένιος*, στη *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 5, Αθήνα 2013, σ. 209-210

Η Σχολή ονομάζονταν *Ελληνομουσείον Αγράφων*⁵⁰¹ για να θυμίζει τις σχολές της αρχαιότητας που αποτελούσαν πνευματικά κέντρα, όπως αυτή που βρισκόταν στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Την ίδια στιγμή ο Ευγένιος Αιτωλός θεωρούσε ότι η σχολή θα έπρεπε να είναι ναός των μουσών και σχολείο τέχνης και γραμμάτων, ειδικά την περίοδο που το Γένος ήταν υπόδουλο.⁵⁰²

Η παραπάνω σχολή λειτούργησε μέχρι και τα Ορλωφικά το 1770, οπότε σταμάτησε τη λειτουργία της και η βιβλιοθήκη της διασκορπίστηκε. Στη βιβλιοθήκη της σχολής υπήρχαν 4000 τόμοι βιβλίων καθώς και πλήθος αρχαίων χειρογράφων. Με την έναρξη των Ορλωφικών ένα μέρος της οποίας πέρασε στην οικογένεια Τσολάκογλου μέχρι την τελική της καταστροφή στα γεγονότα του 1821.⁵⁰³

Η συμβολή της Σχολής στη διατήρηση της πνευματικής κληρονομιάς του Έθνους, της γλώσσας και των παραδόσεων ήταν μεγάλη.⁵⁰⁴ Η φοίτηση σ' αυτήν ήταν από 6 μέχρι και 8 χρόνια. Οι μαθητές διδάσκονταν

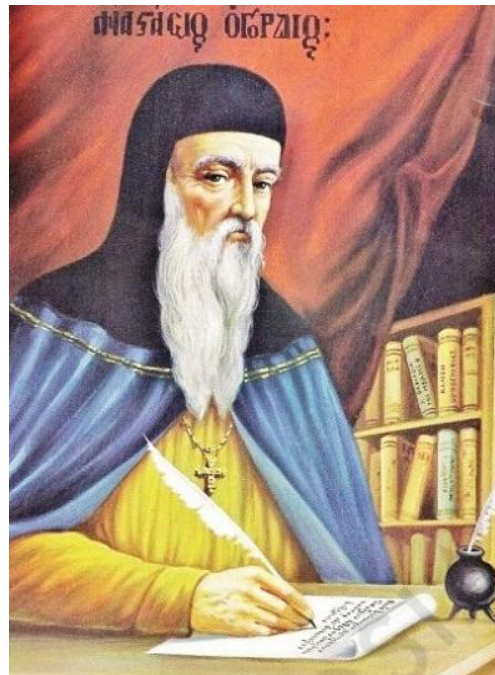
⁵⁰¹ Η Σχολή ονομαζόταν και *Σχολή Βραγγιανών* ή *Σχολή Γούβας Βραγγιανών*.

⁵⁰² Στ. Τσίγκος, *Ο Ευγένιος ο Αιτωλός και η προσφορά του στην Παιδεία κατά τον 17ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2018, σ. 61

⁵⁰³ Μ. Γκιόλιας, «Οι λειτουργίες του Κοινωνικού και Πολιτισμικού χώρου της Ευρυτανίας και των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατία» στον τόμο: *Σύναξις Ευγένιος ο Αιτωλός και η εποχή του, Πρακτικά Συνεδρίου*, Καρπενήσιον 12-14 Οκτωβρίου 1984, επιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, Αθήναι 1986, σ. 360.

⁵⁰⁴ Μ. Παρανίκας, *Αι Σχολαί των Αγράφων κατά την ΙΖ - ΙΗ' Εκατονταετηρίδα και οι Διδάσκαλοι αυτών Ευγένιος Ιωαννούλιος, Αναστάσιος Γόρδιος και Θεοφάνης*, σ. 5: Η Σχολή της πενιχράς Μονής της Αγίας Παρασκευής των Βρανιανών, αν μη εφάμιλλος των Σχολών Ιωαννίνων και Αθηνών, ωφέλησεν όμως τα μέγιστα τα μέρη των Αγράφων, την παρακειμένην Θεσσαλίαν, την παραχελωίτιδα χώραν και την λοιπήν Αιτωλίαν. Το Καρπενήσιον, τα Άγραφα και το Μεσολόγγιον διέπρεψαν πάντοτε μεταξύ των νεωτέρων ελληνικών χωρών, οι δε Αγραφιώται (ενν. γενικώς τους Ευρυτάνες) και σήμερον έτι πρόκεινται πολλοίς των ομογενών παράδειγμα φιλοπονίας και φιλογενείας. Οι δε μακάριοι εκείνοι διδάσκαλοι Ευγένιος, Αναστάσιος και Θεοφάνης, δια της ευαρέστου πολιτείας αυτών, δια της από στόματος διδασκαλίας εν τη σχολή και δια του απ' άμβωνος κηρύγματος και εν υπαίθρῳ εν τοις χωρίοις, και δια της προστασίας, ην παρείχον τοις δεομένοις δια της παρά τοις ισχυροίς της ημέρας υπολήψεως των, εγένοντο όντως μεγάλοι ευεργέται του γένους ημών, όπερ εύγνωμον πάντοτε την χάριν διατηρήσει αϊδιον.

Γραμματική, Συντακτικό, Λατινικά, Αριθμητική, Γεωγραφία, Ιατρική, Φιλοσοφία, Λατινικά, Θεολογία, Μαθηματικά, Φυσική, Αστρονομία, Βυζαντινή Μουσική, Βοτανολογία, Ζωολογία, Ζωγραφική και Αγιογραφία.⁵⁰⁵ Από τη Σχολή των Βραγγιανών αποφοίτησαν επίσκοποι, πατριάρχες και διδάσκαλοι του Γένους. Μετά την κοίμηση του ιδρυτού της, την ευθύνη της λειτουργίας της, και τη συνέχιση γενικότερα του έργου της, ανέλαβε ο Αναστάσιος Γόρδιος,

μαθητής του Ευγένιου, ο οποίος είχε σπουδάσει στο εξωτερικό, κυρίως στην Πάδοβα και τη Φλωρεντία⁵⁰⁶ και αναδείχθηκε σε πνευματική μορφή της εποχής. Ο ίδιος είχε ένα πλούσιο συγγραφικό έργο που περιλάμβανε 30 διαφορετικά έργα.⁵⁰⁷

Στη Σχολή επίσης δίδαξαν ο Θεοφάνης ο εκ Φουρνάς (1729-1735) και ο Χρύσανθος ο Αιτωλός⁵⁰⁸ μέχρι το 1750.

Με το πέρασμα των ετών η Σχολή έπεσε σε παρακμή, εξ αιτίας οικονομικών προβλημάτων και έλλειψης διδασκάλων. Γι' αυτό και δεν είναι γνωστό, αν λειτούργησε μετά το 1750, ή αν καταστράφηκε εξαιτίας των Ορλωφικών. Το μόνο στοιχείο, το οποίο έχει διασωθεί και θυμίζει την

⁵⁰⁵ Β. Χαραλαμπόπουλος, *Η Πνευματική Αναγέννησις του Υποδούλου Ελληνισμού*, σ. 20-26.

⁵⁰⁶ Π. Βασιλείου, *Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ. 87.

⁵⁰⁷ Π. Βασιλείου, *Ο Αναστάσιος Γόρδιος ως γιατρός, και, οκτώ ανέκδοτες επιστολές του*, *Ν. Εστία* 795 (1960), σ. 1067-1076. Βλ. Ν.Α. Βέης, *Αναστασίου Γορδίου χειρόγραφος κώδιξ επιστολών και γραμμάτων στον «Τόμο προς τιμήν Κ. Τριανταφυλλοπούλου επί τη 40 ετηρίδι της καθηγεσίας του»*, Αθήνα 1959, σελ. 476-496.

⁵⁰⁸ Αθ. Τ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, Αθήνα 1966, том Α', σελ. 414-419.

αίγλη της, είναι ο ναός της Αγίας Παρασκευής με τις τοιχογραφίες του και τις εικόνες του.⁵⁰⁹

2.1.4 Σχολή του Φουρνά

Η σχολή ιδρύθηκε από τον Διονύσιο εκ Φουρνάς το έτος 1743. Αν και η σχολή ιδρύθηκε ως σχολείο για τα κοινά γράμματα, ο Θεοφάνης ο εκ Φουρνάς (1755-1784), ο οποίος είχε αναλάβει την διεύθυνσή της, την ανέδειξε σε σχολή ανωτέρων σπουδών.⁵¹⁰ Από την έρευνα δεν είναι γνωστά τα ονόματα των πρώτων δασκάλων που την υπηρέτησαν.⁵¹¹

Η σχολή αναδείχθηκε σε μεγάλο πνευματικό κέντρο, και αυτό τεκμηριώνεται από τις σπουδαίες προσωπικότητες, που φοίτησαν και αποφοίτησαν από αυτή, όπως ο Σέργιος Μακράιος, ο οποίος διετέλεσε καθηγητής της Πατριαρχικής Ακαδημίας, ο Ιωάννης Σκλαβόπουλος, ο Κύριλλος ο Φουρναίος.

Με την κοίμηση του Θεοφάνους έπαψε να λειτουργεί, συνέχισε όμως τη λειτουργία της ως μοναστήρι, αφού στις 28/4/1829 ο ιερομόναχος Στέφανος Φίλης Φουρναίος αναφέρεται ως ηγούμενός του.⁵¹²

---

⁵⁰⁹ Βασιλείου, *Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ. 88.

⁵¹⁰ Βλάχος, *Ο όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και οι Σχολαί των Αγράφων*, Αθήναι 1997, σ. 21-22.

⁵¹¹ Βασιλείου, *Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ. 89.

⁵¹² Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 89.

2.2 ΣΧΟΛΕΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΚΟΙΝΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

2.2.1 Του Καρπενησίου

Ο όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός ίδρυσε σχολείο κοινών γραμμάτων στο Καρπενήσι κατά το πρώτο μισό του 17^{ου} αι.

Στο σχολείο διορίστηκε ως πρώτος δάσκαλος ο εφημέριος του ιερού ναού της Αγίας Τριάδας Δαμασκηνός Αγγελοκαστρίτης. Την ίδια περίοδο δίδαξε και ο Κερασοβίτης Παπαγιάννης, που ήταν εφημέριος του ιερού ναού της Παναγίας Καρπενησίου. Το 1805 αναφέρεται ως δάσκαλος ο Θεοδόσιος Παπαθέου, που χειροτονήθηκε ιερέας από τον επίσκοπο Λιτζάς και Αγράφων Δοσίθεο.

Το σχολείο ενδεχομένως λειτούργησε για πολύ καιρό και αυτό γιατί η συντήρησή του ήταν εφικτή.⁵¹³

2.2.2 Της Αγίας Τριάδος

Η σχολή της Αγίας Τριάδος ιδρύθηκε το 1779 από τον ιερομόναχο Ιωσήφ εκ Φουρνά, που υπήρξε και διάκονος του επισκόπου Λιτζάς και Αγράφων Διονυσίου του Λαρισαίου (1766-1793). Ο Ιωσήφ ήταν μαθητής του Θεοφάνη του εκ Φουρνά, και αδελφός του Κυρίλλου του εκ Φουρνά, του γνωστού πνευματικού του Αγ. Όρους.⁵¹⁴

Από τους μαθητές της οι πιο γνωστοί είναι ο επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων Δοσίθεος, ο Άνθιμος ο αρχιδιάκονος του επισκόπου Υπάτης Πολυκάρπου και πολλοί άλλοι.⁵¹⁵

---

⁵¹³ Βασιλείου, *Οι σχολές των Αγράφων*, σ. 7

⁵¹⁴ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 92.

⁵¹⁵ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 92.

2.2.3 Της Βράχας

Στο ομώνυμο μοναστήρι της Βράχας λειτουργούσε πάντοτε σχολείο κοινών γραμμάτων με την καθοδήγηση του εκάστοτε ηγουμένου της.

2.2.4 Του Κερασόβου

Το 1779 δίδασκε στο παραπάνω σχολείο ο Παπαϊωάννης, με καταγωγή από το Κεράσοβο, μέχρι το θάνατό του το 1798.⁵¹⁶

2.2.5 Της Καστανιάς Αγράφων

Από την παράδοση γνωρίζουμε την λειτουργία σχολείου στην περιοχή και μας διασώζονται τα ονόματα τριών δασκάλων του, των Κωνστάντιου, Γαβριήλ Καμπούρη και Βασιλείου Κωστόπουλου.⁵¹⁷

2.2.6 Της Ρεντίνας Αγράφων

Το σχολείο της Ρεντίνας ιδρύθηκε στις αρχές του 18^{ου} αι. και λειτουργούσε στους χώρους της ιεράς μονής. Από την επιστολή του Πατριάρχη Καλλινίκου Δ' του Ζαγοραίου (1713-1792) γνωρίζουμε ότι το 1757 δάσκαλος στο παραπάνω σχολείο ήταν ο Παπαδημήτρης.

Η συντήρησή του και η συνέχεια της λειτουργίας τους στηριζόταν στις οικονομικές δωρεές της οικογένειας Τσολάκογλου, που φρόντιζαν όχι μόνο για τα σχολεία της περιοχής, αλλά και για τη συντήρηση των εκκλησιών.⁵¹⁸

---

⁵¹⁶ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 93.

⁵¹⁷ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 78. Πρβλ. Τρύφων Ευαγγελίδης, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας (Ελληνικά Σχολεία από της Αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)*, Αθήνα 1936, Τόμος Α', σ. 217.

⁵¹⁸ Βασιλείου, *ό.π.*, σ. 116 υπ. 165.

3. ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΚΑΙ ΛΟΓΙΟΙ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ίδρυση και λειτουργία των *Σχολών των Αγράφων* στηρίχθηκε, εξ ολοκλήρου, στον ένθερμο ζήλο και την θέληση των διδασκάλων και ιερέων που επιθυμούσαν να προσφέρουν υπηρεσίες στο υπόδουλο Γένος και τους Έλληνες. Πολλοί ήταν οι δάσκαλοι και λόγιοι, λαϊκοί και κληρικοί, που έδρασαν στην ευρύτερη περιοχή των Αγράφων. Φωτισμένοι ιερείς, όπως ο Ευγένιος ο Αιτωλός, ο Διονύσιος ο εκ Φουρνά, ο Θεοφάνης ο εκ Φουρνά και άλλοι προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στην πνευματική ανάπτυξη του υπόδουλου Γένους.⁵¹⁹ Αυτονόητο είναι ότι η ίδρυση των σχολείων ήταν αρκετά δύσκολη και λόγω των δυσκολιών της εποχής και λόγω της περιοχής. Επί του προκειμένου ο Ευγένιος Γιανούλης θεωρούσε την περιοχή του Καρπενησίου ως μια ιδιότυπη σκοτεινή φυλακή.⁵²⁰

Οι εκ Φουρνά διδάσκαλοι του Γένους πέτυχαν να ιδρύσουν σχολεία στοιχειώδους παιδείας στις πρώτες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα⁵²¹. Τα Μαθηματικά και οι Φυσικές Επιστήμες διδάχθηκαν από πολύ νωρίς τόσο στις Σχολές των Αγράφων όσο και στις Σχολές σε όλη την Ευρυτανία.⁵²²

---

⁵¹⁹ ό.π., σ. 84

⁵²⁰ ό.π., σ. 84

⁵²¹ Α. Παρουσιάς, «Η Σχολή Γραμμάτων και ελευθέρων σπουδών της Αγίας Τριάδας Ευρυτανίας κατά την Τουρκοκρατία σύμφωνα με ανέκδοτα έγγραφα», στο «Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και οι Σχολαί των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν», Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Οκτωβρίου 2011, επιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», τ. Α' - Β', Αθήνα 2014

⁵²² Η. Ντζιώρας, «Οι εκ Φουρνά Διδάσκαλοι του Γένους» στο *Ιστορία και Πολιτισμός Δημοτικής Ενότητας Φουρνά Ευρυτανίας*, Πρακτικά Συνεδρίου, Φουρνάς Κλειτσός Βράχα 20-22 Ιουλίου 2012, τ. Α, Αθήνα 2013, σ. 49-81

Παρακάτω αναφέρουμε για τους σημαντικότερους διδασκάλους της περιοχής των Αγράφων και ειδικά του Φουρνά, που, ως γνωστόν, αποτελούσε τμήμα της περιφέρειάς τους.

3.1 Ιωάννης Καρυοφύλλης

Ο Ιωάννης Καρυοφύλλης υπήρξε κορυφαία προσωπικότητα της Εκκλησίας και της παιδείας κατά τον ΙΖ' αιώνα. Ο ίδιος διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στην παιδεία της εποχής του. Η γενιά των Καρυοφύλληδων είχε λάβει μέρος στο Σιναϊτικό Ζήτημα καθώς και ήταν πρωταγωνιστής στην θεολογική έριδα που είχε ανακύψει με θέμα την μετουσίωση.

Γύρω από τη ζωή και το έργο του δεν υπάρχουν ξεκάθαρες πληροφορίες⁵²³. Το επώνυμο του Καρυοφύλλη είναι γνωστό ήδη από τον 16^ο αιώνα σε όλο τον ηπειρωτικό και νησιωτικό χώρο. Ο Ιεροσολύμων Δοσίθεος γράφει ότι ο Ιωάννης Καρυοφύλλης καταγόταν από την Μικρά Ασία και γεννήθηκε στο χωριό Καρυαί της Θράκης. Ο Ευγένιος Γιαννούλης τοποθετεί την καταγωγή του Καρυοφύλλη στην περιοχή των Αγράφων. Η διαφοροποίηση αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι ο Ιεροσολύμων Δοσίθεος βρισκόταν σε διαμάχη με τον Ιωάννη και θέλοντας να πλήξει την προσωπικότητα του Ιωάννη ανέφερε ως τόπο καταγωγής τη Θράκη. Συγκεκριμένα συνδέει το επίθετό του με το χωριό Καρυαί της Θράκης. Για πρώτη φορά απάντηση στις ανακρίβειες του Ιεροσολύμων Δοσίθεου έδωσε ο Αθηνών Μελέτιος⁵²⁴.

---

⁵²³ Β. Χαλαστάνης, *Ιωάννης Καρυοφύλλης (c. 1610-1692) Βίος και Συγγραφικό έργο*, Αθήνα 2010, σ. 62 βλ. Για τον Ιωάννη Καρυοφύλλη, την παρουσία του στην Κωνσταντινούπολη και την Βλαχία, το φιλοσοφικό και θεολογικό έργο του, τη μαθητεία του στο Θεόφιλο Κορδαλλέα, κλπ. Βλ. Αθ. Ε. Καραθανάσης, *Οι Έλληνες λόγιοι στη Βλαχία*, εκδ. Ι.Μ.Χ.Α. Αθήνα 1982.

⁵²⁴ Μελέτιος (Μητροπολίτης Αθηνών), *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Βιέννη 1784, σ. 482

Η ιστορία τον διέσωσε ως μεγάλο λογοθέτη. Το αξίωμα αυτό είναι ένα από τα πολλά που του είχε αναθέσει το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Ο ίδιος μαθήτευσε κοντά στον Κορδαλέα την περίοδο του 1636-1640. Μάλιστα η εκτίμηση του πατριάρχη ΚΠόλεως Παρθένιου Α ήταν ο λόγος που ανέλαβε σχολάρχης στην Πατριαρχική Σχολή. Ως λόγιος της εποχής δίδαξε σε πολλές γνωστές σχολές της εποχής όπως η Σχολή Μανωλάκη.

Ως μέγας λογοθέτης πήρε μέρος στην εκλογή των ηγεμόνων της Βλαχίας Σερπάνου Καντακουζηνού και της Μολδαβίας Γεωργίου Δούκα. Στη Βλαχία έλαβε μέρος στις διενέξεις πάνω σε θέματα δογματικής φύσεως. Για το θέμα του Καλβινισμού συγκρούστηκε και με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο μόλις το 1680. Η σύγκρουση αυτή έφτασε μέχρι του σημείου της ανταλλαγής γροθοκοπημάτων στις 4 Μαρτίου 1688, Κυριακή της Ορθοδοξίας. Εξ αιτίας του γεγονότος η Κυριακή εκείνη ονομάστηκε Κυριακή της γρονθοδοξίας⁵²⁵.

Το 1689 διατύπωσε τις ιδέες του τόσο κατά του μυστηρίου της Ιεροσύνης, όσο και του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας. Ο Ιωάννης Καρυοφύλλης έγινε γνωστός κυρίως για τις καλβινικές του απόψεις γύρω από το ζήτημα της μετουσίωσης.

Έλαβε μέρος στο Σιναϊτικό ζήτημα και υποστήριξε τον αρχιεπίσκοπο Σινά Ανανία στην διένεξη του με το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων. Ο λόγος που στήριξε τον αρχιεπίσκοπο δεν ήταν μόνο για ιδεολογικούς λόγους, αλλά και για λόγους συμφέροντος⁵²⁶.

Ως συγγραφέας συνέταξε έργα θεολογικά στα οποία περιλαμβάνονταν κυρίως δογματικά, ερμηνευτικά και μαρτυρολόγια. Ταυτόχρονα έγραψε διάφορα φιλολογικά έργα⁵²⁷.

---

⁵²⁵ Β. Στεφανίδης, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, σ. 705

⁵²⁶ Β. Χαλασάνης, *Ιωάννης Καρυοφύλλης (ci 1610-1692): βίος και συγγραφικό έργο*, Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2010, σ. 160-212.

⁵²⁷ Χαλασάνης, *ό.π.*, σ. 279-434.

3.2 Διονύσιος ο εκ Φουρνά

Στοιχεία για την βιογραφία του Διονυσίου από τον Φουρνά βρίσκουμε σε όσα έγραψε ο Θεοφάνης εξ Αγράφων (1784) που διετέλεσε διάδοχος του Διονυσίου στην ηγουμενία της Ιεράς Μονής Ζωοδόχου Πηγής στον Φουρνά.⁵²⁸ Ταυτόχρονα πληροφορίες αντλούμε και από τον Κώδικα, της Ιεράς Μονής Ζωοδόχου Πηγής Φουρνά, που βρίσκεται στο Μουσείο Μπενάκη.⁵²⁹

Ο Διονύσιος γεννήθηκε περίπου το 1670 στον Φουρνά Ευρυτανίας όπου και πέθανε, μετά το 1744, και ενταφιάστηκε στην Ιερά Μονή που ο ίδιος ίδρυσε.⁵³⁰ Ο πατέρας του ήταν ο Παναγιώτης Χαλκέας, που ήταν ιερέας στον Φουρνά και μητέρα του η Ξανθού. Ονομαζόταν Χαλκιάς, εξαιτίας της τέχνης της κατασκευής χάλκινων αγγείων που ασκούσε, για να ενισχύσει τα οικονομικά της οικογένειάς του.⁵³¹ Ο πατέρας του πέθανε,

όταν ο Διονύσιος ήταν 12 ετών και γι' αυτό αναγκάστηκε να μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη, όπου υφίστατο παροικία Ευρυτάνων, να εργαστεί και

⁵²⁸ Κ. Δημαράς, «Θεοφάνους του εξ Αγράφων, Βίος Διονυσίου του εκ Φουρνά», περ. *Ελληνικά* 10 (1937-1938), σ.213-272.

⁵²⁹ Δημαράς, ό.π., σ. 248-254.

⁵³⁰ Δημαράς, ό.π., σ. 261-263· Μ. Βασιλάκη, *Ακολουθώντας τα βήματα του Διονυσίου του εκ Φουρνά*, Δ.Χ.Α.Ε. 33(2012), σ.381.

⁵³¹ Αναστάσιος Ιερομόναχος, «Η προσφορά και το έργο του Ιερομονάχου Διονυσίου του εκ Φουρνά», *Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και αι Σχολαί των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν*, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Οκτωβρίου 2011, επιμ. Βλάχου Π, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», τ. Β', Αθήναι 2014, σ. 1309.

να βιοποριστεί. Εκεί έμαθε τα πρώτα του γράμματα, καθώς και την τέχνη της αγιογραφίας.

Μετά από μικρή παραμονή στην Κωνσταντινούπολη, μετέβη στο Άγιο Όρος σε ηλικία δεκαέξι ετών, εκάρη μοναχός και χειροτονήθηκε ιερέας. Το 1711, με προσωπική εργασία, πέτυχε να αναστηλώσει το εξαρτηματικό κελλί της Ιεράς Μονής Κουτλουμουσίου, που ήταν αφιερωμένο στον Τίμιο Προδρόμο και ασκήθηκε πνευματικά.⁵³²

Το 1724 ο Διονύσιος επέστρεψε στη γενέτειρά του στον Φουρνά, όπου και παρέμεινε μέχρι το 1728. Εκεί, μαζί με τον μαθητή του Κύριλλο Φωτεινό

Άγιον Όρος, παρεκκλήσι Αγίου Ιωάννη Προδρόμου, Τοιχογραφία ο Χριστός Παντοκράτωρ, Διονύσιος εκ Φουρνά (1711).

τον Χίο, και τους δύο Πέτρους εκ Φουρνά, αγιογράφησαν τον καθεδρικό ναό της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, ο οποίος πυρπολήθηκε από τους Τούρκους το 1821 και δεν διασώζεται τίποτε.⁵³³ Το 1729, επέστρεψε στο Άγιο Όρος για την ανακαίνιση του Ναού του Τιμίου Προδρόμου και έμεινε μέχρι και το 1734.

Το 1734 επέστρεψε για δεύτερη φορά στον Φουρνά, με άδεια του Οικουμενικού Πατριάρχη Σεραφείμ (1734) και σύμφωνα με την μαρτυρία του επισκόπου Λιτζάς και Αγράφων Διονυσίου (1730-1739), ίδρυσε τον *Παρθενώνα*, μικρό γυναικείο μοναστήρι της Ζωοδόχου Πηγής που ολοκληρώθηκε το 1738, το οποίο λειτούργησε και ως σχολή οικοκυρικής για τα κορίτσια της περιοχής.⁵³⁴ Ο *Παρθενώνας* του

⁵³² Αναστάσιος Ιερομόναχος, ό.π., σ. 1310

⁵³³ Φ. Πιομπίνος, *Ελληνες Αγιογράφοι μέχρι το 1821*, εκδ. Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα, 1984

⁵³⁴ Βασιλείου, *Η επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ.76-77.

Διονυσίου ιδρύθηκε στο πρότυπο του Παρθενώνα της Αθήνας της Αγίας Φιλοθέης, οι δε μαθήτριές του μάθαιναν μια τέχνη και το βράδυ επέστρεφαν στο σπίτι τους.⁵³⁵ Με αυτόν τον τρόπο αναδεικνυόταν και το ευρύ πνεύμα που χαρακτήριζε τον Διονύσιο.

Το παραπάνω μοναστήρι χαρακτηρίστηκε Σταυροπηγιακό μετά από συστατική επιστολή του πρώην Άρτης και Ναυπάκτου Νεοφύτου προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη Νεόφυτο τον Στ' που εξέδωσε και συγκεκριμένο σιγίλλιο.⁵³⁶

Ίδρυσε και σχολείο των κοινών γραμμάτων και εργαστήριο αγιογραφικής τέχνης. Η σχολή λειτούργησε μέχρι το 1784 και από αυτήν αναδείχθηκαν σπουδαίοι διδάσκαλοι και διαφωτιστές του υπόδουλου Γένους.⁵³⁷ Από το μοναστήρι της Ζωοδόχου Πηγής πέρασε και ο άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός.

3.2.1 Η παραμονή του Διονυσίου εκ Φουρνά στο Άγιο Όρος

Ο Διονύσιος κατά τη παραμονή του στο Άγιο Όρος⁵³⁸ έδειξε το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του για την ζωγραφική και την τέχνη της αγιογραφίας. Στο κελλί του Τιμίου Προδρόμου στις Καρυές ο Διονύσιος θα συγγράψει και το περίφημο έργο του *Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης*.⁵³⁹

---

⁵³⁵ Κ. Δημαράς, *Ελληνικός Διαφωτισμός*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 2009, σ. 237: Οί Παρθενώνες αυτοί, δεν ήταν καθ' αυτό γυναικομοναστήρια: κοντά σέ μιά ή περισσότερες μοναχές έζοϋσαν τά κορίτσια τοϋ τόπου, έως ότου πανδρευθουν και μποϋν στην κοινωνία.

⁵³⁶ Ferens, JasekMateusc Dionysius of Fourni, *Artistic Identity Throuth Visual Rhetoric*, University of California Riverside, June 2015, p.17.

⁵³⁷ Δ. Τσέλιος, «Διονύσιος ο εκ Φουρνά και ο Φουρνάς των Αγράφων χθες και σήμερα», στο «*Διονύσιος ο εκ Φουρνά και το έργον του*», Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 11-14 Οκτωβρίου 1996, επιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός» Αθήναι 2003, σ.188-246

⁵³⁸ Στην Αθωνική Πολιτεία θα παραμείνει για 44 χρόνια. Σε τρεις διαφορετικές περιόδους 1716-1724, 1729-1734, 1739-1740.

⁵³⁹ Ντζιώρας, «Οι εκ Φουρνά Διδάσκαλοι του Γένους», σ. 56.

Στο Άγιον Όρος εξοικειώθηκε με το αγιογραφικό έργο του Μανουήλ Πανσέληνου και γνώρισε από κοντά την τεχνική και την ζωγραφική του Πανσέληνου.⁵⁴⁰ Με την μελέτη των έργων του Πανσέληνου και του Θεοφάνους εξελίχθηκε σε έναν από τους σπουδαιότερους ζωγράφους της εποχής του.⁵⁴¹

Ο Διονύσιος εκτιμούσε τόσο την καλλιτεχνία του Πανσέληνου, γι' αυτό και συμβούλευε όσους ήθελαν να ασχοληθούν με την αγιογραφία να αναζητήσουν: *εκ του περιφήμου Μανουήλ Πανσελήνου τινά αρχέτυπα και να κοπιάση εις αυτά ικανόν καιρόν σχεδιάζοντας με τον τρόπον όπου θέλομεν σε ερμηνεύση παρέμπροσθεν εως ου να καταλάβη τα μέτρα τούτου και σχήματα και τέλος να πάη στις εικονισθείσες από τον μεγάλο Πανσέληνο εκκλησίες και να βγάλη αντίβολα.*⁵⁴²

Είναι σημαντικό το γεγονός ότι στο Άγιο Όρος το πρώτο τέταρτο του 18^{ου} αι.⁵⁴³ άρχισε να εμφανίζεται ένα ανανεωτικό καλλιτεχνικό ρεύμα που πρότεινε την επιστροφή στη Μακεδονική Σχολή και κύριος εκφραστής της αναδείχτηκε ο Διονύσιος από τον Φουρνά.⁵⁴⁴ Ο Διονύσιος υπό την επιρροή του έργου του Πανσέληνου, υπερασπίστηκε την παράδοση απέναντι στην τάση της στροφής προς την Δύση και την τεχνοτροπία της.⁵⁴⁵

---

⁵⁴⁰ Γ. Κόρδης, *“Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης” Διονυσίου του εκ Φουρνά. Αισθητικά και εικαστικά σχόλια*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2006, σ. 113.

⁵⁴¹ Α. Παπαδοπούλου – Κεραμέως, *Διονυσίου του εκ Φουρνά Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης και αι κύριαι αυτής ανέκδοτοι πηγαί*, Αγία Πετρούπολη 1909, σ.3.

⁵⁴² Παπαδοπούλου – Κεραμέως, *ό.π.*, σ. 3.

⁵⁴³ Ε. Τσιγαρίδας Ε., «Οι τοιχογραφίες του ναού της Νέας Παναγίας Θεσσαλονίκης και το κίνημα επιστροφής του 18ου αι. στην παράδοση της τέχνης της “Μακεδονικής Σχολής”», *ΚΖ' Δημήτρια, ΣΤ' Επιστημονικό Συμπόσιο Ιερά Μονή Βλατάδων 9-11 Νοεμβρίου 1992*, σ.318.

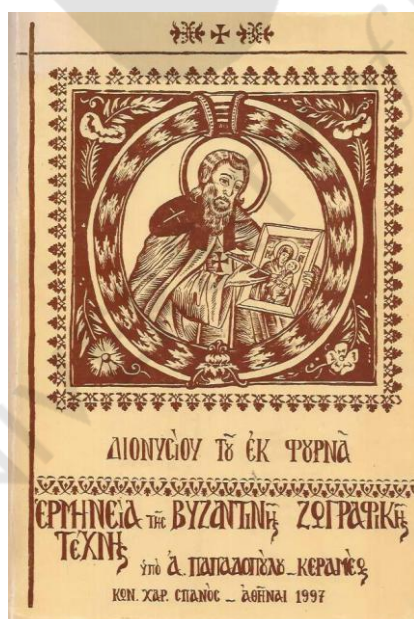
⁵⁴⁴ Πατάπιος Κουσοκαλυβίτης, *Όσιος Παρθένιος ό Σκούρτος, ό εκ Φουρνά τών Αγράφων - Ο βίος και τό ζωγραφικό του έργο*, έκδοση Πανευρυτανικής Ένωσης και Συλλόγου Φουρνιωτών «Ο Λεπενιώτης», Αθήνα 2010, σ. 367-369.

⁵⁴⁵ Κ. Καλοκύρης, *Εισαγωγή εις την Χριστιανικήν και Βυζαντινήν Αρχαιολογίαν*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 190.

Κατά την παραμονή του στο Άγιο Όρος έγραψε την *Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης και αι κύριαι πηγαί αυτής*. Που είναι το σημαντικότερο έργο του, το οποίο συνέγραψε με τη βοήθεια του μαθητή του Κυρίλλου Φωτεινού από τη Χίο.⁵⁴⁶

Η *Ερμηνεία*, από τον 18^ο αι. και εξής, έγινε το εγκόλπιον της ορθόδοξου πνευματικότητας της αγιογραφίας και των περί την βυζαντινή τέχνην ασχολουμένων και από τα μέσα του 19^{ου} αι. γνώρισε αλληπάλληλες εκδόσεις σε διάφορες γλώσσες. Η πρώτη ελληνική έκδοση κυκλοφόρησε το 1909, με δαπάνη της Ρωσικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, που δραστηριοποιούνταν στην Ελληνική Ανατολή.⁵⁴⁷ Το συγγραφικό και καλλιτεχνικό έργο του Διονυσίου αποτελεί σπουδαία παρακαταθήκη για την ελληνική πολιτιστική ορθόδοξη παράδοση.⁵⁴⁸

Η τελευταία γραπτή μαρτυρία που σώζεται για τον Διονύσιο είναι μια επιστολή του στον Πατριάρχη Νεόφυτο το 1744.

⁵⁴⁶ Γ. Κακαβάς, «Η ζωή και το έργο του Διονυσίου του εκ Φουρνά», στο *Διονύσιος ο εκ Φουρνά και το έργο του*, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 11-14 Οκτωβρίου 1996, επιμ. Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός» Αθήναι 2003, σ. 165-177

⁵⁴⁷ Ντζιώρας, *Οι εκ Φουρνά Διδάσκαλοι του Γένους*, σ. 57.

⁵⁴⁸ Κακαβάς, ό.π..

3.3 Θεοφάνης ο εκ Φουρνά

Ο ιερομόναχος Θεοφάνης γεννήθηκε στο Φουρνά των Αγράφων μεταξύ του 1701 και 1705 και πέθανε τον Μάιο του 1784, ενώ μαζί του, στο Φουρνά, ζούσε και ο αδερφός του Ρίζος, ο οποίος ήταν ιερέας.⁵⁴⁹

Στη Σχολή Βραγγιανών διδάχτηκε τα πρώτα του μαθήματα, αλλά συνέχισε και σε ανώτερες σπουδές, κοντά στον δάσκαλο Αναστάσιο Γορδίο. Από την προφορική παράδοση γνωρίζουμε ότι εργάστηκε, ως υπάλληλος, στην Μητρόπολη Λάρισας το έτος 1722.

Τα μαθηματικά, στα οποία είχε πολύ καλά επίδοση, και τη φιλοσοφία τα διδάχτηκε στη γνωστή Σχολή των Ιωαννίνων την περίοδο 1723-1729, με καθηγητές τον Μεθόδιο Ανθρακίτη, τον Μπαλάνο Βασιλόπουλο, τον Νικόλαο Στίγνη και τον Τρύφωνα. Την έφεση στα μαθηματικά την απόκτησε από τη σχέση του με τον Μεθόδιο Ανθρακίτη ο οποίος είχε σπουδάσει μαθηματικά στις σχολές της Ιταλίας και μπόρεσε να μεταδώσει όλοι αυτή τη γνώση και στον μαθητή του Θεοφάνη.⁵⁵⁰ Στην ίδια σχολή διδάχτηκε Γεωμετρία, Τριγωνομετρία, Γεωγραφία και Λογική.⁵⁵¹

Το 1729, ολοκληρώνοντας τις σπουδές του, επέστρεψε στη Σχολή της Γούβας στα Βραγγιανά, όπου συνέχισε το διδακτικό έργο του καθηγητή του Γορδίου, ο οποίος είχε πεθάνει στις 8 Ιουνίου 1729. Στη σχολή έμεινε ως σχολάρχης μέχρι και το 1735. Στη συνέχεια επέστρεψε στα Ιωάννινα για ανώτερες σπουδές στην επιστήμη των μαθηματικών.

Στη σχολή των Βραγγιανών είχε την ευκαιρία ο Θεοφάνης να διδάξει για πρώτη φορά τα μαθηματικά. Η σπουδαιότητα της διδασκαλίας του ήταν τέτοια που ο μαθητής του Σέργιος Μακρραίος έγραφε σε ένα κείμενό του: *ἀρυσάμενος δαψιλὴ χευματα δια Μεθοδίου, Στιγνίως, Τρύφωνος,*

---

⁵⁴⁹ Ντζιώρας, ό.π., σ. 57.

⁵⁵⁰ Γ. Ζαβίρας, *Νέα Ελλάς*, εκδ. Τύποις Εφημερίδος των Συζητήσεων, Αθήνα 1872, σ. 418-421

⁵⁵¹ Ντζιώρας, ό.π., σ. 57.

Μπαλανού, τῶν ἀοιδίμων διδασκάλων, ὁ ἔν ὀσιότητι μέγας και πολὺς ἔν σοφία Θεοφάνης, ὁ ἐμός πρῶτος καθηγητής ἀνήγαγεν εἰς Ἀγραφα και διψῶσι μετέδωκεν.⁵⁵²

Το 1745 εγκατέλειψε τα Ιωάννινα και επέστρεψε στο Φουρνά, ὅπου κατέστη ηγούμενος της Ι. Μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, αντικαταστάτης του αρχιμανδρίτη Διονυσίου, που ἦταν ο κτήτοράς της, αλλά και διευθυντής της Σχολῆς της Ζωοδόχου Πηγῆς, η οποία και απέκτησε σπουδαία φήμη κατά τη διάρκεια της εκεί παραμονῆς του.⁵⁵³

Στη σχολή παρέμεινε 40 χρόνια και ανέδειξε σπουδαίους, ικανούς και μορφωμένους δασκάλους και κληρικούς. Οι μαθητές του προέρχονταν ὄχι μόνο από την κωμόπολη του Φουρνά, αλλά και από την ευρύτερη περιοχή των Αγράφων. Την περίοδο που διηύθυνε την σχολή, δίδασκε συγχρόνως και Μαθηματικά, Γεωγραφία, Κοσμογραφία, Λογική, Φιλοσοφία, Θεολογία κ.α.⁵⁵⁴ Παρά τη μεγάλη του ευρυμάθεια, μας παραδόθηκαν ελάχιστα γραπτά του κείμενα, ἴσως γιατί ἦταν αφοσιωμένος στη διδασκαλία των νέων, που τόσο πολύ αγαπούσε. Διασώθηκαν μόνο οι πανηγυρικοί του λόγοι στην Παναγία και στην Ανάσταση του Χριστοῦ και η βιογραφία του ζωγράφου και συγγραφέα ιερομονάχου Διονυσίου του εκ Φουρνά.

Αν και το μεγαλύτερο μέρος της ζωῆς του βρισκόταν στην κωμόπολη του Φουρνά, το 1776 ἄφησε τη γενέτειρά του για να μεταβεί στο Ἅγιο Ὄρος, ὅπου ἔλαβε μέρος στη Σύνοδο για το ζήτημα των *Κολλυβάδων*.

---

⁵⁵² Ντζιώρας, ὁ.π., σ. 58.

⁵⁵³ ὁ.π., σ. 59.

⁵⁵⁴ Βασιλείου, ὁ.π., σ. 92.

3.4 Κύριλλος ο εκ Φουρνά

Ο Κύριλλος ήταν μαθητής του διδασκάλου Θεοφάνη μαζί με τον Σέργιο Μακραίο και τον Ιωάννη Δημητριάδη. Είναι πολύ πιθανό αυτοί οι τρεις συμμαθητές να είχαν και σχέσεις συγγενικές μεταξύ τους.

Ο δάσκαλος Κύριλλος γεννήθηκε στο Φουρνά των Αγράφων στις αρχές της τρίτης δεκαετίας του 18^{ου} αι., περίπου το 1730. Οι γονείς του ήταν ο Γεράσιμος και η Δέσπω, οι οποίοι είχαν και δύο κόρες.⁵⁵⁵ Η ανυπόκριτη αρετή του και τα χρηστά ήθη που τον κοσμούσαν τον κατέστησαν υποδειγματική πνευματική μορφή στην περιοχή των Αγράφων. Διακρινόταν για την ευλάβεια και την αφοσίωσή του στην Εκκλησία και την Ορθοδοξία, γι' αυτό και πολλοί από τους μοναχούς του Αγίου Όρους κατέφευγαν σε αυτόν για να τον συμβουλευτούν για διάφορα θέματα.

Τα πρώτα του γράμματα τα έμαθε στη σημαντική σχολή γραμμάτων που λειτουργούσε στην περιοχή των Αγράφων κοντά στον δάσκαλο Θεοφάνη τον εκ Φουρνά. Για ανώτερες σπουδές μετέβη στα Ιωάννινα και φοίτησε στη Σχολή των Ιωαννίνων, σημαντικό πνευματικό κέντρο της Ηπείρου. Εκεί, με την οικονομική στήριξη του πνευματικού του πατέρα, μητροπολίτη Λιτζάς και Αγράφων Νεκταρίου, ολοκλήρωσε τις σπουδές του, με δάσκαλους τον Τρύφωνα και τον Μπαλάνο Βασιλόπουλο, ο οποίος του δίδαξε τα μαθήματα φιλολογίας και φιλοσοφίας.⁵⁵⁶

Μετά το τέλος των σπουδών του μετέβη στην Κοζάνη, ως δάσκαλος και σχολάρχης στο σχολείο Στοά, μετά από σχετική πρόσκληση του επισκόπου Σεργίων και Κοζάνης Ιγνατίου Κατακάλου (1752 -1785).

Στη Κοζάνη έδρασε για έξι χρόνια περίπου, από το 1763 έως το 1769. Η παραμονή του στην περιοχή της Κοζάνης και η πνευματική και παιδαγωγική του δράση, δημιούργησε ιδιαίτερη εντύπωση στον

---

⁵⁵⁵ Ντζιώρας, *ό.π.*, σ. 68.

⁵⁵⁶ Βασιλείου, *ό.π.*, 97.

πνευματικό κόσμο, γι' αυτό και σημειώνεται σχετικά: *Μαθητής του Κοσμά Βαλάνου του Οικονόμου Ιωαννίνων προσεκλήθη εις την Κοζάνην Διδάσκαλος δια την φήμην της παιδείας και των ηθών του· ήτον δε κατ' αλήθειαν και κατά Παιδείαν διαφέρων, και κατά φρόνησιν, και σεμνότητα βίου αξιέπαινος, ακριβής, και αυστηρός φύλαξ της Ευταξίας· διδασκαλοπρεπής εις τον χαρακτήρα, και σεβάσμιος, κόσμιος και ενάρητος· και η σειρά της διδασκαλίας του έδειχνε το γνήσιον και ανυπόκριτον της αρετής του και των χρηστών ηθών του. Εις τας παραδόσεις των μαθημάτων του μετεχειρίζετο και τα Αριστοτελικά και τα νεώτερα εκλεκτικώς.*⁵⁵⁷ Η παιδαγωγική του μόρφωση τον κατέταξε στο κατάλογο των λογίων της εποχής του, τον οποίο συνέταξε ο Καισάριος Δαπόντες.⁵⁵⁸

Το 1773 μετέβη στο Άγιο Όρος, μετά από πρόσκληση του Πατριάρχη Σεραφείμ Β', για να βοηθήσει στην ανασύσταση και επαναλειτουργία της Αθωνιάδας Σχολής. Μαζί του είχε και τον μαθητή του Ιωάννη Πέζαρο, τον οποίο σκόπευε να διορίσει στη σχολή ως καθηγητή στα γραμματικά. Η κατάσταση, όμως, που συνάντησε εκεί τον απογοήτευσε, καθώς διαπίστωσε ότι επικρατούσε μια γενική αδιαφορία για την μορφωτική υποδομή των μοναχών. Η κατάσταση που βρήκε στο Άγιο Όρος ήταν τόσο απογοητευτική, τόσο που σε επιστολή του προς τον ανεψιό του Ιωσήφ, έγραφε τα εξής: *αηδώς περί τα καλά εχόντων περιπεσόν, τριετίαν όλην παραντοίς διαμείναι [...] πεφύκαμεν γαρ άνθρωποι τοις μικροίς περιτεθέντες μέγεθος...*⁵⁵⁹ Αν και η κατάσταση αυτή τον ανάγκασε να επιστρέψει στον Φουρνά, δεν το πέτυχε ποτέ, λόγω του διορισμού του από το Πατριαρχείο ως πνευματικό του Αγίου Όρους.

Η έντονη εκπαιδευτική και επιμορφωτική του δράση τεκμαίρεται και από τους μαθητές του, οι οποίοι αναδείχτηκαν σε αξιόλογες

---

⁵⁵⁷ Ντζιώρας, ό.π., σ. 69.

⁵⁵⁸ Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, σ. 125

⁵⁵⁹ Ντζιώρας, ό.π., σ. 71.

προσωπικότητες της εποχής τους. Μαθητές του Κυρίλλου ήταν ο Αμβρόσιος Αιγίνης, ο Γεώργιος Χαρισίου, ο Ιωάννης Ήφαιστος εκ Ραψάνης, ο ιερομόναχος Μελέτιος, ο λόγιος Δημήτριος Παπα-Γιαννούσης⁵⁶⁰, μετέπειτα μητροπολίτης Βελιγραδίου, ο οποίος ήταν και διάδοχός του στη Σχολή Κοζάνης, ο Ιωάννης Πέζαρος⁵⁶¹, ο οποίος διετέλεσε και Σχολάρχης της Σχολής Τυρνάβου και άλλοι.⁵⁶² Ο Κύριλλος κοιμήθηκε σε βαθιά γεράματα, στις 5 Μαΐου 1805, και ενταφιάστηκε στην Ιερά Μονή του Εσφιγμένου στο Άγιο Όρος.

3.5 Σέργιος Μακρής ή Μακραίος

Ο Σέργιος Μακραίος, υπήρξε μια πολυσχιδής προσωπικότητα με ευρύτητα γνώσεων και πλούσιο συγγραφικό έργο. Είχε γεννηθεί στην κωμόπολη Φουρνά στα 1734-1736 και είχε το επώνυμο του πατέρα του Μακρής, το οποίο ο ίδιος άλλαξε αργότερα σε Μακραίος. Τα πρώτα του γράμματα έμαθε κοντά στον Θεοφάνη, τον εκ Φουρνά, ο οποίος και τον εκτιμούσε τόσο, ώστε τον προέτρεψε να συνεχίσει τις σπουδές του στα Ιωάννινα, όπου με την ενίσχυση και του επισκόπου Λιτζάς και Αγράφων Νεκταρίου, φοίτησε στην Σχολή, όπου δίδασκε Μαθηματικά ο γνωστός δάσκαλος Μπαλάνος Βασιλόπουλος.

Την εποχή εκείνη η σχολή φημιζόταν για τον πλήρη επιστημονικό εξοπλισμό της καθώς και για τα πειράματα που γίνονταν, μέσω των οποίων οι μαθητές προσέγγιζαν τη γνώση. Εκεί ο Σέργιος ήρθε σε επαφή με τα κείμενα του Μπαλάνου και μπόρεσε να διδαχθεί τις βασικές αρχές

---

⁵⁶⁰ Βλ. Ι. Α. Παπανδριανός, *Ένας μεγάλος Κοζανίτης απόδημος, Ευφρόνιος Ραφαήλ Παπαγιαννούσης – Πόποβιτς*, Θεσσαλονίκη 1973.

⁵⁶¹ Βλ. Μιχ. Θ. Λαφαζάνης, *Ιωαν. Πέζαρος (1749-1806) η εποχή, το έργο, η αλληλογραφία του*, Ιωάννινα 2001.

⁵⁶² Π. Αραβαντινός, *Βιογραφική Συλλογή λογίων της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1960, σελ. 90.

των επιστημών της εποχής.⁵⁶³ Μετά το τέλος των σπουδών του στα Ιωάννινα, ο επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων φρόντισε και πάλι να σταλεί ο Μακρραίος στο Άγιο Όρος, όπου φοίτησε στην Αθωνιάδα Σχολή και παρακολούθησε τα μαθήματα του Ευγένιου Βούλγαρη. Στην Αθωνιάδα Σχολή διδάχθηκε και νεωτερικά μαθήματα των ευρωπαϊκών επιστημών και της φιλοσοφίας. Ο θαυμασμός του για τον Ευγένιο Βούλγαρη και για τη σχολή στην οποία μαθήτευσε αποτυπώθηκε, σε σχετική επιστολή του στον επίσκοπο Λιτζάς και Αγράφων Νεκτάριο, όπου έγραφε τα εξής: *Πολλήν γαρ ενταύθα καρπούμαι την επίδοσιν, μεταφυσικής ακροώμενος του θαυμασιωτάτου συστήματος του σοφιωτάτου μοι καθηγεμόνος κυρ. Ευγενίου. Τα της σχολής αεί επί τα προσχώρει, πανταχόθεν συρρεόντων των μαθητών. Εισί δε επέκεινα τους τρις δεκάκις πεντάκις αριθμού. Ο των φιλοσόφων θίασος πληρούται ανδράσι μέγα επί σοφία επιδίδουσιν ωσει εικοσιτεσσάρων, οι δε λοιποί του Καλλιμάχου στρατιώται...*⁵⁶⁴

Ο Σέργιος Μακρραίος, εραστής της φιλοσοφίας και των θετικών επιστημών, ενώ ήταν ακόμα φοιτητής της Σχολής, ορίστηκε για ένα μικρό χρονικό διάστημα αντικαταστάτης του Ευγένιου Βούλγαρη. Τον Αύγουστο του 1759 εγκατέλειψε το Άγιο Όρος και μετέβη στην Προικόνησο (νήσος Μαρμαρά) πλησίον του αρχιεπισκόπου Ανανία, όπου προσέφερε τις υπηρεσίες του ως γραμματέας της Μητροπόλεως.⁵⁶⁵

Το Φθινόπωρο του 1778 ανέλαβε να διδάξει στο φιλοσοφικό τμήμα της Πατριαρχικής Σχολής, έπειτα από πιέσεις που του ασκήθηκαν από τον Πατριάρχη Σωφρόνιο Β'. Στην Πατριαρχική Σχολή διορίστηκε Σχολάρχης και έμεινε σε αυτή τη θέση μέχρι και το 1790. Κατά τη διάρκεια της εκεί

---

⁵⁶³ Ντζιώρας, *ό.π.*, σ. 71. Για περισσότερα βλ. Ariadna Camariano – Cioran, *Les Academies de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, εκδ. I.M.X.A. Θεσσαλονίκη 1974, σελ 604-606, και Τ. Α. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, Αθήνα 1966, τομ Α', σελ 427 και εξής, τομ Β', σελ. 55.

⁵⁶⁴ Ντζιώρας, *ό.π.*, σ. 72.

⁵⁶⁵ Αραβαντινός, *Βιογραφική Συλλογή*, σ. 93.

παραμονής του, εισηγήθηκε ένα νέο κύκλο επιστημονικών μαθημάτων που περιλάμβανε: Φιλοσοφία, Λογική, Μαθηματικά, Γεωμετρία, Φυσική, Γεωγραφία, Μετεωρολογία, Κοσμογραφία, Αστρονομία και Σεισμολογία.⁵⁶⁶

Η επικράτηση της Γαλλικής Επανάστασης οδήγησε στη διάλυση του «φιλοσοφικού τμήματος» της Σχολής και στην ίδρυση του τμήματος των «γραμματικών μαθημάτων», στο οποίο ο Μακρραίος διετέλεσε πρόεδρος από το 1794 μέχρι και το 1801. Το 1816 συνέγραψε το έργο *Εραστής Σοφίας*, 10 συνομιλίες ανάμεσα σε έναν Ινδό περιηγητή και ένα φιλόσοφο Χριστιανό.⁵⁶⁷

Μετά την παραίτησή του από τη θέση του σχολάρχη για λόγους υγείας, αποσύρθηκε στο Μετόχι του Παναγίου Τάφου, κοντά στο Φανάρι, επί του Κερατίου, όπου και έζησε μέχρι τον θάνατό του, το 1819. Ο Σέργιος δεν δημιούργησε οικογένεια και μεγάλο μέρος της περιουσίας του πέρασε σε συγγενείς, στον Πανάγιο Τάφο και στην ιδιαίτερη πατρίδα του.⁵⁶⁸

Αναδείχθηκε μεγάλος διδάσκαλος της εποχής του, γιατί πέτυχε να ενώσει τη σκέψη των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων με αυτή των Ευρωπαίων σοφών της εποχής του, παράλληλα με τον πλούτο της συγγραφικής του παραγωγής. Ήταν ιδιαίτερα προσηλωμένος στην άσκηση του ορθού λόγου και αυτό τον βοήθησε να προάγει τη γνώση, κυρίως στις επιστήμες της Χημείας, του ηλεκτρισμού και του μαγνητισμού.

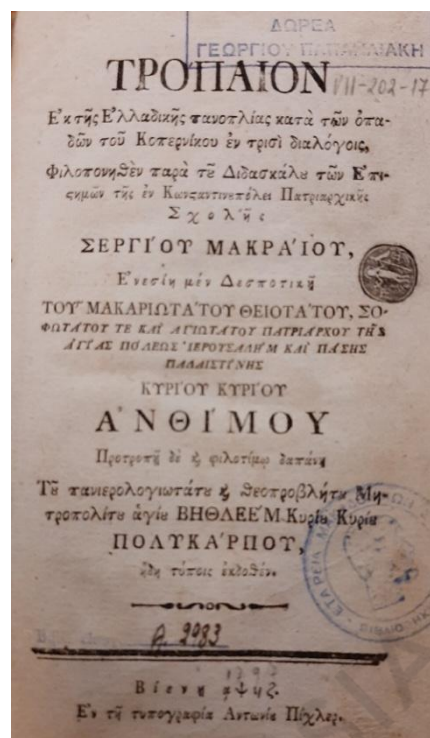
⁵⁶⁶ Κ. Νάκος, «Σέργιος Μακρραίος, Δάσκαλος και Σχολάρχης της Μεγάλης του Γένους Σχολής», στο *Ιστορία και Πολιτισμός Δημοτικής Ενότητας Φουρνά Ευρυτανίας*, Φουρνάς Κλειτσός Βράχα, Πρακτικά Συνεδρίου, 20-22 Ιουλίου 2012, τ. Α, Αθήνα 2013, σ. 133-146

⁵⁶⁷ Η. Λιάσκος, «Η παράδοση της Χριστιανικής Διδασκαλίας και ο «Εραστής Σοφίας» του Σέργιου Μακρραίου», στο *Ιστορία και Πολιτισμός Δημοτικής Ενότητας Φουρνά Ευρυτανίας*, Πρακτικά Συνεδρίου, Φουρνάς Κλειτσός Βράχα 20-22 Ιουλίου 2012, τ. Α, Αθήνα 2013, σ. 108-109.

⁵⁶⁸ Κ. Νάκος, «Σέργιος Μακρραίος, Δάσκαλος και Σχολάρχης της Μεγάλης του Γένους Σχολής», στο *Ιστορία και Πολιτισμός Δημοτικής Ενότητας Φουρνά Ευρυτανίας*, Φουρνάς Κλειτσός Βράχα, Πρακτικά Συνεδρίου, 20-22 Ιουλίου 2012, τ. Α, Αθήνα 2013, σ. 133-146.

Προασπίστηκε τη διατήρηση της εκκλησιαστικής παράδοσης και τη διαφύλαξη του αρχαίου ελληνικού πνεύματος.⁵⁶⁹

Τρόπαιον εκ της Ελλαδικής πανοπλίας κατά των οπαδών τον Κοπερνίκου εν τρισί διαλόγοις. Βιέννη 1797

3.6 Ιωάννης Μακρής

Ο Ιωάννης Μακρής γεννήθηκε μεταξύ 1796-1803 και ήταν έμπορος στο επάγγελμα και διδάσκαλος της εποχής⁵⁷⁰. Στη διαθήκη του αναφέρει πως ήταν γιος του Ζαφείρη Αντωνίου και Στεριανής και πως υιοθετήθηκε από το Γεώργιο Αντωνίου Μακρή που ήταν αδελφός του πατέρα του⁵⁷¹.

Ο Μακρής φαίνεται πως κατά την παραμονή του στο εξωτερικό πρέπει να δίδαξε στην Ακαδημία του Ιασίου και στην Αυθεντική Ακαδημία του Βουκουρεστίου⁵⁷². Ο ίδιος μάλιστα διετέλεσε σχολάρχης της Ηγεμονικής Ακαδημίας του Ιασίου και στην οποία και δίδαξε Αριθμητική,

⁵⁶⁹ Κ. Δημαράς, «Θεοφάνους του εξ Αγράφων, Βίος του Διονυσίου του εκ Φουρνά», *Ελληνικά* I, 1938.

⁵⁷⁰ Αθ. Ε. Καραθανάσης, *Ο Αμπελακιώτης διδάσκαλος και φιλικός Ιωάννης Μακρής*, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 68 (2015), σ. 175. βλ. Ariadna Camariano – Cioran, *Les Academies de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, εκδ. I.M.X.A. Θεσσαλονίκη 1974, σελ 649 και εξής.

⁵⁷¹ Καραθανάσης, *όπ. π.*, σ. 183.

⁵⁷² Ευαγγ. Σκουβαράς, «Ο Φιλικός και Δάσκαλος Ιωάννης Ι. Μακρής (Συμβολή στη βιογραφία του. Με ανέκδοτα κείμενά του)», *Εις Μνήμην Κ. Ι. Αμάντου*, Αθήνα 1960, σ. 494.

Άλγεβρα, Τριγωνομετρία, Σφαιρική Τριγωνομετρία, Κοσμογραφία κ.α.⁵⁷³ Είχε την τιμή να διδάξει το 1777 στα παιδιά του Ηγεμόνα της Μολδαβίας Γρηγορίου Γκίκα. Μάλιστα την θέση αυτή τη στηρίζει και το γεγονός πως το 1816 φαίνεται πως ο Μακρής δημοσίευσε άρθρο στο περιοδικό *Λόγιος Ερμής*⁵⁷⁴.

Ο ίδιος, ζώντας στην Οδησό, φρόντισε μαζί με τον Γ. Γενάδιο να αποτελέσουν τους πρώτους δασκάλους της Ελληνεμπορικής Σχολής⁵⁷⁵. Κατά την περίοδο της εκεί παραμονής του ο ίδιος αποτέλεσε και μέλος της Φιλικής Εταιρείας⁵⁷⁶.

Τη συμμετοχή του στη Φιλική Εταιρεία την διαπιστώνουμε και από την επιστολή που του έστειλε ο Αλέξανδρος Υψηλάντης λίγο πριν την έναρξη της επανάστασης στην Μολδοβλαχία⁵⁷⁷.

Ο ίδιος ήταν μαθητής του διδασκάλου Θεοφάνη του εκ Φουρνά, του Γρηγορίου Κωνσταντά και του Ιωνά Σπαρμιώτη⁵⁷⁸. Ο ίδιος ως δάσκαλος δίδαξε από το 1775 ως το 1776 στη γνωστή Σχολή Τυρνάβου.

Οι γνώσεις του πάνω στα Λατινικά, Γαλλικά και Γερμανικά τον βοήθησαν στη μετάφραση κειμένων της ευρωπαϊκής γραμματείας. Το συγγραφικό του έργο ήταν αρκετά μεγάλο και αξιόλογο. Περιλάμβανε μια σειρά επιστημών που ήταν γνωστές για την εποχή του. Ο ίδιος πέθανε στο Παρίσι το 1825.

---

⁵⁷³ Ντζιώρας, «Οι εκ Φουρνά Διδάσκαλοι του Γένους», σ. 59.

⁵⁷⁴ Θ. Παπακωνσταντίνου, *Προεπαναστατική Εκπαίδευση και Παιδεία, Ερμής ο Λόγιος 1811-1821*, εκδ. Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 1989, σ. 101

⁵⁷⁵ Καραθανάσης, *ό.π.*, σ. 176

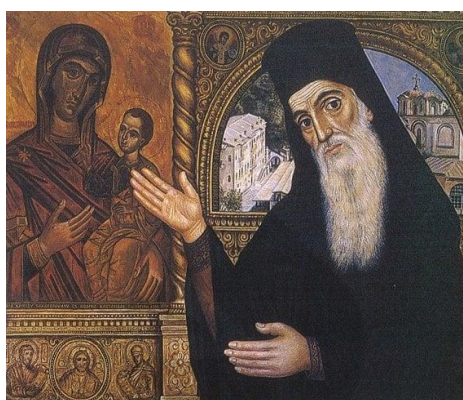
⁵⁷⁶ Σκουβαράς, *Ο Φιλικός και Δάσκαλος Ιωάννης Ι. Μακρής*, σ. 490

⁵⁷⁷ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Τόμος Ε, Εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2008, σ. 184

⁵⁷⁸ Καραθανάσης, *ό.π.*, σ. 175

3.7 Κύριλλος Καστανοφύλλης

Ο Κύριλλος Αθανασιάδης⁵⁷⁹ γεννήθηκε στην Καστανιά Ευρυτανίας το έτος 1775. Οι γονείς του, Δημήτριος και Στάμω, είχαν και άλλα παιδιά, τον Ιωάννη, τον Γεώργιο, την Αγόρω και τη Χαίδω.⁵⁸⁰ Η οικογένειά του Κυρίλλου στερήθηκε τον πατέρα της δύο χρόνια μετά από την γέννηση του Κυρίλλου. Το επίθετό του το αντικατέστησε σε Καστανοφύλλης θέλοντας να τιμήσει την καταγωγή του.⁵⁸¹

Ο Κύριλλος Καστανοφύλλης και η εικόνα της Παναγίας της Προυσιώτισσας

Τα πρώτα του γράμματα έμαθε στην ηλικία των πέντε χρόνων σε παρακείμενο κρυφό σχολείο που υπήρχε στην περιοχή τους. Η μητέρα του στην ηλικία των οκτώ (8) ετών τον έστειλε στην ιερά μονή Προυσού, όπως τον είχε τάξει. Την περίοδο που ο Κύριλλος βρέθηκε στην μονή ηγούμενος ήταν ο παπά-Πελάγιος ο Καυσοκαλυβίτης.⁵⁸²

Όταν ήταν δεκαεννέα χρονών (1794) χειροτονήθηκε πρεσβύτερος και λίγο αργότερα (1796) μετέβη στο Άγιο Όρος και συγκεκριμένα στην Ιερά

⁵⁷⁹ Υφαντόπουλος, *Κύριλλος Καστανοφύλλης και Καστανιά*, σ. 32.

⁵⁸⁰ Φ. Χριστόπουλος, *Το κτηματολόγιον της Μονής Προυσού Ευρυτανίας*, Αθήναι 1970, σ. 66-75.

⁵⁸¹ Ι. Υφαντόπουλος, *Αι εκκλησΐαι της Καστανέας Ευρυτανίας και ο Καστανοφύλλης Κύριλλος*, Αθήνα 1966.

⁵⁸² Υφαντόπουλος, *Κύριλλος Καστανοφύλλης και Καστανιά*, σ. 33

Μονή Αγίου Παντελεήμονος, όπου την εποχή εκείνη εγκαταβίωναν Έλληνες μοναχοί, για περισσότερη πνευματική άσκηση.⁵⁸³ Ο Κύριλλος φρόντισε να συνδεθεί πνευματικά με την αγιασμένη μορφή του αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου, για τον οποίο θα γράψει αργότερα και διάφορα κείμενα με αναφορές στον ίδιο. Ο Κύριλλος εκτιμούσε πάντοτε τον άγιο Νικόδημο ως δάσκαλο και αυτή του την εκτίμηση των εκδήλωνε συχνά σε κείμενά του: *Εκ των δεκαεννέα ετών, όπου κατά το Άγιον Όρος ησύχαζον, επτά εξ αυτών διήλθον υπό την υποταγήν του αιιδίμου τούτου ανδρός (Νικοδήμου του Αγιορείτου εκ της νήσου της Ναξίας) καλλιγραφία χρώμενος, όθεν και των αυτού πονημάτων τα πλείονα ιδίαις χερσίν καλλιέγραψα. Αποβιώσαντος δε εκείνου και απορφανισθέντος εμού τοιούτου πατρός και διδασκάλου προσεκλήθην αυθίς παρά των ημετέρων συνδέλφων και των του Βιλαετίου προισταμένων προικήσαι τη Μονή ταύτη, ως πρότερον (επαγαθώ σκοπώ) αλλά όμως εις μάτην εκοπίασαν οι προσκαλέσαντές με, επειδή ήλθα και τον μοναχόν απώλεσα και μοναχούς ουκ εποίησα.*⁵⁸⁴

Το 1806 έλαβε το μεγάλο αγγελικό σχήμα σε ηλικία τριάντα ενός ετών και ολοκλήρωσε και τις μουσικές σπουδές του. Μάλιστα η φήμη του ως πνευματικού είχε ξεπεράσει τα όρια του Άθωνος.⁵⁸⁵

Ο Κύριλλος ως μοναχός έζησε στο κλίμα των Κολλυβάδων και επηρεάστηκε έντονα από τις διδασκαλίες των πατέρων της εποχής του.⁵⁸⁶ Αν και δεν είχε κάμει ανώτερες σπουδές, την παιδεία του απέκτησε με την καθοδήγηση του αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου. Μάλιστα την περίοδο της παραμονής του κοντά στον άγιο Νικόδημο, τελούσε τα καθήκοντα του γραμματέα του.⁵⁸⁷

---

⁵⁸³ Νταβαρίνος - Τσιαπέτας, *Ιστορία της εν Ευρυτανία Ιεράς Μονής Προυσού*, σ. 250.

⁵⁸⁴ Υφαντόπουλος, *ό.π.*, σ. 37.

⁵⁸⁵ Δ. Κανέλλος (αρχιμ.), *Κύριλλος ο Καστανοφύλλης*, Αθήνα 1965, σ. 26

⁵⁸⁶ Β. Στεφανίδης, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, εκδ. Παπαδημητρίου, Αθήνα 1998

⁵⁸⁷ Κανέλλος (αρχιμ.), *Υπήρχε Σχολείον εις την Μονήν της Τατάρνης*, Αθήναι 2014.

Ο Κύριλλος συγκαταλέγεται στις σημαντικότερες λόγιες μορφές του Αγίου Όρους και σ' αυτό αποδίδεται το κείμενο *Ιερά Διήγησις*, με το οποίο εξιστορεί τα γεγονότα σχετικά με την εύρεση της ιεράς εικόνας της Παναγίας της Προυσιώτισσας. Το 1801, κάποια ασθένεια στο πόδι του, τον ανάγκασε να αποχωρήσει από το Άγιο Όρος και να επιστρέψει στη γενέτειρά του. Την ίδια χρονιά κοιμήθηκε και η μητέρα του και βρέθηκε και πάλι στο Άγιο Όρος.

Με τον θάνατο του αγίου Νικοδήμου μετέβη στην Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου για λόγους υγείας, αλλά και για να είναι πιο κοντά στο κελλί των συμπατριωτών του, των Σκουρταίων.

Το 1814, μετά από επιστολή των προεστώτων του καζά Καρπενησιού και του επισκόπου Λιτζάς και Αγράφων Δοσίθεου (1793-1842), επέστρεψε στην Ιερά Μονή Προυσού και ξεκίνησε την ανακαίνισή της. Επιπρόσθετα, ανέλαβε να καταγράψει την περιουσία της ιεράς μονής και να συντάξει Κτηματολόγιο με τα τοπωνύμια της περιοχής.⁵⁸⁸ Παράλληλα, φρόντισε και για την ίδρυση βιβλιοθήκης καθώς και την ίδρυση σχολής στην Ιερά Μονή Προυσού. Η φοίτηση των παιδιών που προέρχονταν από την Καστανιά ήταν δωρεάν σύμφωνα με όσα είχε ορίσει ο ίδιος ο Κύριλλος για την λειτουργία της σχολής.⁵⁸⁹ Το έργο του ήταν τόσο σημαντικό και ο ίδιος έγινε φωτεινό παράδειγμα: *ου μόνον τοις εν τη Μονή, αλλά και τοις πέριξ χωρίοις εγένετο πάνυ ωφέλιμος. Επειδή με την σεμνήν ζωήν του, με το μοναδικόν του παράδειγμα, με την αδιάκοπον πραγματικήν διδασκαλίαν του, εστόλισε την ιεράν ταύτην Μονήν και κατέστησε τω όντι ιερόν καταγώγιον.*⁵⁹⁰

---

⁵⁸⁸ Υφαντόπουλος, *Κύριλλος Καστανοφύλλης και Καστανιά*, σ. 39.

⁵⁸⁹ Υφαντόπουλος, *ό.π.*, σ. 44: Και εις όσα παιδιά τύχωσιν εκ του γειτονεύοντος χωρίου Καστανιάς, χωρίς να ζητή (ο δάσκαλος) εξ αυτών άλλην παραμικράν πληρωμήν, δια το είναι την μικράν κωμόπολιν ταύτην Καστανιάν Πατρίδα των πρώτων συνδρομητών, οίτινες ουχί μόνον το ψαλτικόν των αφιέρωσαν, αλλά και εκινδύνευσαν εν γη και θαλάσση ένεκα της καλής συστάσεως της Σχολής ταύτης.

⁵⁹⁰ Δ. Κανέλλος (αρχιμ.), *Κύριλλος ο Καστανοφύλλης*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήναι 1965, σ. 20 βλ. Δ. Κανέλλος (αρχιμ.), *Κύριλλος ο Καστανοφύλλης (Βίος, Δράσις, Και ανέκδοτος*

Ο Κύριλλος φρόντισε να συντάξει το Βίο και την ασματική ακολουθία του οσιομάρτυρος Γερασίμου του Μεγαλοχωρίτου που έζησε στην κουτλουμουσιανή σκήτη του Αγίου Παντελεήμονος.⁵⁹¹ Ο νεομάρτυρας Γεράσιμος ήταν υποτακτικός του Κυρίλλου και μαρτύρησε με φρικτό τρόπο στις 31 Ιουλίου 1819.⁵⁹² Ο Κύριλλος είχε φροντίσει το 1815 να μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη και με τη βοήθεια του ηγεμόνα της Ουγγροβλαχίας Αλέξανδρου Καλλιμάχη να παραλάβει το λείψανο του αγίου και να το οδηγήσει πίσω στην ιδιαίτερη πατρίδα του. Με την επιστροφή του στην Ιερά Μονή Προυσού φρόντισε ένα μέρος των λειψάνων να δωρίσει στο μοναστήρι και ένα μέρος να δωρίσει στη γενέτειρα του νεομάρτυρα, το Μεγάλο χωριό.

Ο Κύριλλος, λόγω του ταπεινού φρονήματός του, αρνήθηκε να αναλάβει την ηγουμενία της Ιεράς Μονής. Παρ' όλα αυτά, στήριζε το μοναστήρι και φρόντιζε να αποκτήσει την αίγλη που του έπρεπε και διηύθυνε τις ενέργειες για την εξύψωσή του.⁵⁹³ Στο μοναστήρι παρέμεινε μέχρι και το 1824, οπότε επέστρεψε στο Άγιο Όρος, λόγω της κακής συμπεριφοράς των κατοίκων της περιοχής, αλλά και της ανυπακοής των μοναζόντων απέναντί του, εκφράζοντας το παράπονό του ότι «και τον μοναχόν απώλεσα και μοναχούς ουκ εποίησα»⁵⁹⁴.

Το έτος 1835 κοιμήθηκε ειρηνικά, σε ηλικία εξήντα ετών.

αλληλογραφία), Συμβολή εις την ιστορίαν της Ευρυτανίας, εκδ. Γρηγόρης, Αθήναι 2016, σ. 20.

⁵⁹¹ Πατάπιος Κανσοκαλιβίτης (μοναχού), *Ο μοναχός Ιάκωβος Νεασκητιώτης και το υμνολογικό του έργου για τη Θεοτόκο και τους Αγιορείτες οσιομάρτυρες*, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 313, υπ. 27

⁵⁹² Ευστρατιάδης, *Αγιολόγιον*, σ. 90.

⁵⁹³ Κανέλλος, *Υπήρχε Σχολείον εις την Μονήν της Τατάρνης*, Αθήναι 2014.

⁵⁹⁴ *Επιστολή προς Ανώνυμον* (κωδ. Χειρ. 31. 76α)

3.8 Αναστάσιος ο Γόρδιος (1654-1792)

Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, γεννιέται⁵⁹⁵ στο χωριό Βραγγιανά ένας από τους σημαντικότερους λόγιους και εν συνεχεία ιερομόναχος της εποχής της, ο Αναστάσιος, ο κατά κόσμον Αλέξιος ο Γόρδιος. Τα πρώτα του γράμματα πιθανότερα να τα έμαθε δίπλα στον ιερέα Ιωακείμ⁵⁹⁶ ως το 1674, ενώ ακολούθως βασικός του διδάσκαλος υπήρξε ο Ευγένιος ο Αιτωλός στην

περιοχή των Βραγγιανών και μετέπειτα μετέβη στο Καρπενήσι (1674-1675)⁵⁹⁷. Ο ίδιος ο Αναστάσιος μας κάνει γνωστό ότι κοντά στον Ευγένιο άρχισε τα μαθήματα της φιλοσοφίας (Λογικής) από το 1675, ενώ εν συνεχεία βρέθηκε στην Αθήνα για μικρό χρονικό διάστημα (Νοέμβριος 1676 – Άνοιξη 1677) κοντά στον Νικόδημο Μαζαράκη⁵⁹⁸, με τον οποίον ολοκλήρωσε την γνώση του στην αρχαιοελληνική γλώσσα και γραμματεία και παράλληλα διδάχτηκε φιλοσοφία βάση των σχολίων του Θεόφιλου

⁵⁹⁵ Γεννήθηκε περ. το 1654 και πέθανε στις 7 Ιουνίου 1792. Η ημερομηνία θανάτου του είναι επιβεβαιωμένη, ενώ ο χρόνος γέννησης του συμπεραίνεται έμμεσα από σημείωμα του κωδ. ΕΒΕ 443, σ.1 – το ίδιο και στον κωδ. Μετ. Παν. Τάφου 120, σ.2 - ,βάση του οποίου πέθανε σε ηλικία περίπου 75 ετών. Βλ. Βασιλείου, *Αναστάσιος Γόρδιος*, σ. 153-4.

⁵⁹⁶ Στην επιστολή αυτή (13 Δεκ. 1675) ο Αναστάσιος κλείνει με χαιρετισμό: *σός κατά πνεύμα υιός Αλέξιος*.

⁵⁹⁷ Χαρίτων Καρανάσιος – Ιωαν. Κόλια, *Αναστάσιος Γόρδιος, Αλληλογραφία (1675-1728)*, Τομ. Α+Β, ΚΕΜΝΕ Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2011, σ. 25.

⁵⁹⁸ Αθ. Ε. Καραθανάσης, *Νικόδημος Μαζαράκης ο Φεραίος. Βιογραφικά και εργογραφικά. Πρόδρομη ανακοίνωση*. Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συνεδρίου Υπέρεια, έκδοση της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1994, τόμ. 2, σ. 221-226.

Κορδαλλέως⁵⁹⁹. Πριν την αναχώρηση του για Αθήνα, εκάρη μοναχός και χειροτονήθηκε διάκονος στο Καρπενήσι, πιθανότατα στις 8 Οκτωβρίου 1676, όπως μας πληροφορεί σχετική επιστολή του (Παράρτημα 2) από τον επίσκοπο Λιτζάς και Αγράφων Ιάκωβο.

Με την επιστροφή του από την Αθήνα ακολούθησαν σπουδές στην Άρτα για λίγους μήνες, ενώ εν συνεχεία συντρόφεψε τον Νικοδ. Μαζαράκη στα Ιωάννινα και επέστρεψε στα Βραγγιανά το καλοκαίρι του 1678. Τον Ιανουάριο του 1680 θα χειροτονηθεί ιερέας πιθανότατα στο Καρπενήσι. Από τον Ιούνιο του 1679 μέχρι και τον θάνατο του διδασκάλου του Ευγένιου Γιαννούλη τον Αύγουστο του 1682, βοηθάει στα μαθήματα της σχολής. Ο θάνατος του Ευγενίου θα συνταράξει τον 28χρονο τότε Αναστάσιο, ο οποίος θα προσπαθήσει να βρει ηρεμία σε διάφορες μονές: στην μονή Δουσίκου (Σεπτ. – Οκτ. 1682 και Μάιος 1683), στη μονή Ταρτάνης (Νοέμ. 1682 - Μάρτ. 1683) καθώς και σε μονές της Αιτωλίας. Από το καλοκαίρι του 1683 έως το 1686 θα επιστέψει στην σχολή των Βραγγιανών όπου αναλαμβάνει την διεύθυνση της σχολής⁶⁰⁰.

Με βάση τις πηγές, δεν γνωρίζουμε ακριβώς τι έκανε από το 1687 έως το 1689. Θα πρέπει να θεωρήσουμε ως βέβαιο ότι μετέβη στην Βενετία και παρακολούθησε μαθήματα φιλοσοφίας και ιατρικής στην Πάδοβα ως ακροατής και όχι ως σπουδαστής, μιας και δεν υπάρχει καταχωρημένο το όνομά του. Για την παρουσία του αυτή, μας το γνωστοποιεί ο ίδιος μέσω των επιστολών του που διασώζονται. Σίγουρο είναι ότι κατά το 1689, ο Αναστάσιος θα επιστρέψει, μιας και ο ίδιος βρισκόταν στο λοιμοκαθατήριο της Ζακύνθου. Δυστυχώς δεν έχουμε περισσότερες πληροφορίες ποιος ενίσχυσε οικονομικά αυτό το ταξίδι και ποιος ήταν ο ακριβής λόγος της παραμονής του στην Ιταλία.

---

⁵⁹⁹ Καρανάσιος – Κόλια, Αναστάσιος Γόρδιος, *Αλληλογραφία (1675-1728)*, σ.26.

⁶⁰⁰ ό.π. σ.26.

Από το 1690 έως το 1710, ο Αναστάσιος βρισκόταν να διδάσκει στο Αιτωλικό. Από τις επιστολές του διαπιστώνουμε ότι, κατά το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, η αλληλογραφία του ήταν περιορισμένη. Το καλοκαίρι του 1710 θα γυρίσει στα Βραγγιανά, όπου θα μείνει εκεί μέχρι το τέλος της ζωής του. Κατά την περίοδο αυτή (1710-1729) γνωρίζουμε τα περισσότερα στοιχεία για την ζωή του μέσω των επιστολών του. Δυστυχώς όμως δεν υπάρχουν μαρτυρίες για οργανωμένο διδασκαλείο στην περιοχή την περίοδο εκείνη. Το πιθανότερο είναι, ο Αναστάσιος να δίδασκε περιστασιακά σε στενό κύκλο μαθητών, μιας και ο ίδιος μνημονεύει ελάχιστα ονόματα αυτών στις επιστολές του⁶⁰¹.

Αυτό ωστόσο που προκαλεί έντονη εντύπωση είναι η στάση απομόνωσης του Αναστασίου, και μάλιστα σε μια – ενδεχομένως την καλύτερη- φάση της ζωής του. Για την εποχή του θεωρούνταν ένας από τους καλύτερους διδασκάλους με ευρεία μόρφωση και καλλιέργεια, όμως αυτός προτίμησε να αποσυρθεί στους ορεινούς όγκους των Αγραφών. Δυο θεωρούνται οι επικρατέστεροι λόγοι: η απομόνωση και η ησυχία που αναζητούσε ως καλόγερος⁶⁰² από την μια και η αγάπη για τον τόπο του από την άλλη⁶⁰³.

Από την φύση του ήταν άνθρωπος ταπεινός, παρόλη την μόρφωση την οποία κατείχε. Είχε δεχτεί πολλές προτάσεις να πάει να διδάξει ο ίδιος και σε άλλες σχολές, όταν ο ίδιος βρίσκονταν σε νεαρή ηλικία, όμως ο ίδιος ευγενικά αρνήθηκε. Είχε απορρίψει πρόταση να διδάξει στην Ζάκυνθο, στην Ζαγορά του Πηλίου και μάλιστα τρεις φορές (η πρώτη τον Ιούνιο του 1713, την δεύτερη έξι χρόνια αργότερα δηλ. 1719 και την τρίτη στις αρχές

---

⁶⁰¹ Καρανάσιος – Κόλια, Αναστάσιος Γόρδιος, *Αλληλογραφία (1675-1728)*, σ. 28.

⁶⁰² Καρανάσιος Χαρ., «Η συμβολή του Αναστασίου Γορδίου στην κοινωνική και πνευματική ζωή της περιοχής των Αγραφών βάσει των επιστολών του», *Ο Αναστάσιος Γόρδιος και η περιοχή των Αγραφών, Πρακτικά Ημερίδας, Μεγάλα Βραγγιανά, 25 Ιουλίου 2004, Αθήνα 2005*, σ. 47-59.

⁶⁰³ Καρανάσιος – Κόλια, *ό.π.*, σ.28-29.

του 1723) μετά από πρόσκληση του επισκόπου Δημητριάδος Ιωαννικίου. Πρόταση είχε δεχτεί και από τους Αγραφιώτες που διέμεναν στην Θεσσαλονίκη το 1715, από τον ηγεμόνα της Βλαχίας Νικόλαο Μαυροκορδάτο και παρόλες τις πιέσεις που δέχτηκε, ακόμα και από τον Συμεών Νεοχωρίου, ο Αναστάσιος αρνήθηκε σθεναρά και προτίμησε να παραμείνει στα Βραγγιανά⁶⁰⁴.

Αν προσπαθήσει τώρα κάποιος να συγκρίνει τους δυο άντρες, τον δάσκαλο και τον μαθητή, δηλαδή, τον Ευγένιο τον Αιτωλό και τον Αναστάσιο τον Γόρδιο, θα διαπιστώσει διαφορές αναμεσά τους. Ο Αναστάσιος υπήρξε πολυγραφότερος σε σύγκριση με τον Ευγένιο, ενώ από την πλευρά του ο Ευγένιος αναδεικνύεται ειδήμονας της φιλοσοφίας, αφού ο ίδιος υπήρξε μαθητής του Κορδαλλέως. Ο Αναστάσιος θα αναδειχθεί ως ένας ταπεινός δάσκαλος και συγγραφέας, ευρισκόμενος καθημερινά κοντά τον λαό της περιοχής του, και λόγω της διευρυμένης μόρφωσής του, τα σύγγραμμά του μας βοηθούν να κατανοήσουμε την εσωτερική του επιθυμία να βοηθήσει. Δεν συνέγραψε φιλοσοφικά έργα, αλλά βασικό μέλημά του ήταν η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και της θεολογίας. Το ότι βρέθηκε στην Ιταλία για αρκετό χρονικό διάστημα, συμπεραίνουμε ότι ήταν γνώστης της ιταλικής γλώσσας και των λατινικών⁶⁰⁵.

Μετέφρασε σε απλή ελληνική γλώσσα τον γιατρό Ιπποκράτη. Στο πλούσιο συγγραφικό του έργο περιλαμβάνονται: “Συνοτομωτάτη έκθεσις Λογικής”, “Ρητορική Τέχνη”, “Λεξικόν της καθομιλουμένης”, “Εγχειρίδια”, ορθογραφικά και συντακτικά, “Ιατρικές Συνταγές” και 750 περίπου “Επιστολές”, αρκετές των οποίων αναφέρονται σε θέματα οργάνωσης και λειτουργίας των σχολείων της εποχής. Συνέταξε στην αρχαία ελληνική και απλή ελληνική γλώσσα βοτανολογικό και ζωολογικό ονοματολόγιο

---

⁶⁰⁴ Καρανάσιος – Κόλια, *ό.π.*, σ.30.

⁶⁰⁵ Καρανάσιος – Κόλια, *ό.π.*, σ.31.

προδρομικό στο είδος του. Επίσης έγραψε τη βιογραφία του αγίου Ευγενίου του Αιτωλού, του καλού παιδαγωγού και δασκάλου του, καθώς επίσης έγραψε διάφορες θεολογικές διατριβές⁶⁰⁶.

Ο Αναστάσιος ζούσε ενάρετα και είχε όλα τα χαρακτηριστικά που διέπουν την ζωή ενός ανθρώπου αφιερωμένο στον Θεό και στους ανθρώπους. Ο ίδιος ήταν ακτήμων⁶⁰⁷, με τα μόνα του υπάρχοντα να είναι τα βιβλία του, ζούσε απέριττα, δεχόμενος μερικές φορές ελάχιστα χρήματα από Αγραφιώτες που ζούσαν σε αστικά κέντρα της εποχής για να τελέσει μνημόσυνα. Στον ίδιο ανήκει και η περίφημη φράση: «και αν είχα και θησαυρόν χρημάτων, ήθελα τον εξοδιάσει εις θησαυρόν βιβλίων». Τον διακατείχε πνεύμα αλληλεγγύης και ενδιαφερόταν για τον συνάνθρωπο του. Ήταν ταπεινός και ήρεμος στις συμβουλές του, όπως διαφαίνεται από την αλληλογραφία του. Στην περίπτωση όμως που έπρεπε να υπερασπισθεί το δίκαιο και το σωστό, μιλούσε με παρρησία αλλά και με διάκριση. Ακόμα και όταν οργιζότανε, ο θυμός του ήταν προσωρινός και στο τέλος ζητούσε συγχώρηση, ακόμα και αν είχε δίκιο⁶⁰⁸.

Ο ασκητικός βίος του και η καταπόνηση του σώματός του, συνέβαλαν ώστε ο Αναστάσιος να αποκτήσει μια ασθενική κράση, και ιδίως στα τελευταία χρόνια της ζωής του. Εκοιμήθη στις 7 Ιουνίου του 1729 και τον έθαψαν στο μονύδριο της Αγίας Παρασκευής Βραγγιανών, δίπλα στον τάφο του δασκάλου του Αγίου Ευγενίου του Αιτωλού. Εκεί φυλάσσεται σήμερα και η θαυματουργική - κατά λαϊκή ετυμολογία - κάρρα του. Η άρρητη ευωδιά της κάρρας του Αναστασίου του Γορδίου τον

---

⁶⁰⁶ <https://www.saint.gr/4262/saint.aspx> Άγιος Αναστάσιος ο Γόρδιος, (ανάκτηση 18/2/2025)

⁶⁰⁷ Στη διαθήκη του, με ημερομηνία 1/3/1729, αναφέρει: «χρυσίου ή ιματισμού ή δόξης κενής ουκ εφρόντισα». Η διαθήκη του σώζεται στους κωδ. ΓΑΚ 171, σ. 1826-1834, ΕΒΕ 2188, φφ. 350^ρ – 352^ρ, Θεολ. Σχ Χάλκης 122, φφ. 363^ρ – 365^ρ, και εκδόθηκε από τον Π. Βασιλείου στο περιοδικό *Στερεά Ελλάδα*, Ιούνιος 1969, σ. 33-38, και στο Π. Βασιλείου, *Αναστάσιος Γόρδιος*, σ. 142-147 (βάσει του κωδ. ΕΒΕ 2188).

⁶⁰⁸ Καρανάσιος – Κόλια, *ό.π.*, σ.33.

καταδεικνύει ως ενάρετο και του προσδίδει τη στολή της αγιότητας. Είναι μάλιστα αμέτρητες οι μαρτυρίες ανθρώπων που έσκυψαν ευλαβικά να ασπασθούν την κάρα του μεγάλου ανδρός και βρήκαν την ίαση που αναζητούσαν⁶⁰⁹.

3.9 Ιωάννης Δημητριάδης Φουρναίος ή Αγραφιώτης (1766-1792)

Ο Ιωάννης Δημητριάδης⁶¹⁰ Φουρναίος ή Αγραφιώτης γεννήθηκε στη Φουρνά των Αγράφων στις αρχές του 18^{ου} αιώνα. Διακεκριμένος λόγιος της εποχής του, που έκανε τις πρώτες του σπουδές στη γενέτειρά του με δάσκαλο τον Θεοφάνη, και μετέπειτα στον Τύρναβο και στα Ιωάννινα, ίσως δε και σε κάποιο ευρωπαϊκό ίδρυμα, καθώς γνώριζε λατινικά, γαλλικά και, πιθανώς, γερμανικά. Κατά τον Κ. Κούμα, για ένα διάστημα (γύρω στο 1755) δίδαξε στην Σχολή του Τυρνάβου, ενώ ο φίλος του Σέργιος Μακραιός γράφει ότι περί το 1766 υπήρξε καθηγητής της φιλοσοφίας και των μαθηματικών στην Ηγεμονική Ακαδημία του Ιασίου (1766-1791), ενώ την ίδια περίοδο διετέλεσε οικοδιδάσκαλος των υιών του πρίγκηπα της Μολδαβίας Γρηγορίου Γ' Γκίκα, Αλεξάνδρου και Δημητρίου.

Το 1777 με δαπάνη και επιμέλεια δική του, εκδόθηκε στην Λειψία το έργο του Αναστασίου Γόρδιου *Πονημάτιον περί ορθογραφίας*, αναφερόμενο στην ορθογραφία των ελληνικών γραμμάτων. Το 1792 έχει παύσει την διδασκαλία του στην Ακαδημία, έχοντας μια χορηγία 20 LEU (λέι Ρουμανίας) το μήνα, για να συντάξει απερίσπαστος την επεξεργασία λεξικού της ελληνικής γλώσσας. Ο Σέργιος Μακραιός τον παρηγορούσε

---

⁶⁰⁹ <https://www.saint.gr/4262/saint.aspx> Άγιος Αναστάσιος ο Γόρδιος, (ανάκτηση 18/2/2025)

⁶¹⁰ Ariadna, Camariano – Cioran, *Les Academies Princières de Bucarest et de Jassy et leurs Professeurs*, εκδ. Ι.Μ.Χ.Α. Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 604-608. Βλ. Βασιλείου Π., *Ευγ.Γιαννούλης*, σσ.194-197

στα παράπονά του ότι εγέρασε, γράφοντάς του ότι υπήρξε δάσκαλος εκατό νέων γι' αυτό και εκτιμάται. Λυπείται, συνεχίζει ο Μακραιοίς, που ο ρωσοτουρκικός πόλεμος δεν του επέτρεψε να εκδώσει το λεξικό του.

Στην Ακαδημία του Ιασίου, ο Δημητριάδης δίδαξε συγχρόνους φιλοσόφους και κυρίως Γερμανούς, όπως ο Baumeister⁶¹¹, του οποίου την Μεταφυσική μετέφρασε προς χρήση των μαθητών του. Το 1781 μετέφρασε από τη λατινική τη Λογική του Heineccius⁶¹². Σε αμφότερες τις μεταφράσεις χρησιμοποίησε την αρχαϊζουσα. Μια άλλη μετάφραση του από τη γαλλική αναφερόταν στα μαθηματικά, που προφανώς δίδαξε στην Ακαδημία. Μικρότερο έργο του είναι μια ωδή προς τιμήν του βασιλιά της Περσίας. Ανέκδοτα τα παραπάνω φυλάσσονται στην Βιβλιοθήκη της Ρουμανικής Ακαδημίας, πλην της ωδής που βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη (Αθηνών).

Το λεξικό της ελληνικής γλώσσας, που ατυχώς δεν εκδόθηκε, ήταν μετάφραση του *Thesaurus græcæ linguæ* του Henri Estienne με σχόλια, συμπληρώσεις, τον οποίον προφανώς γνώριζαν ο Δημήτριος Κανταρτζής⁶¹³ και ο Παναγιώτης Κοδρικάς⁶¹⁴ και για τον οποίο έγραψαν κολακευτικές

---

⁶¹¹ Ο Φρίντριχ Κρίστιαν Μπάουμπίστερ (γερμ. *Friedrich Christian Baumeister*, 1709 - 1785) ήταν Γερμανός φιλόσοφος. https://el.wikipedia.org/wiki/Φρίντριχ_Μπαουμπίστερ (ανάκτηση 20/09/2024).

⁶¹² Ο Johann Gottlieb Heineccius (11 Σεπτ. 1681 – 31 Αυγ. 1741) ήταν Γερμανός νομικός από το Eisenberg της Θουριγγίας. https://en.wikipedia.org/wiki/Johann_Gottlieb_Heineccius (ανάκτηση 20/09/2024).

⁶¹³ Ο Δημήτριος Φωτιάδης-Καταρτζής (περ. 1730 -1807) ήταν Έλληνας συγγραφέας και δικαστής, μία από τις σημαντικότερες μορφές του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Είχε μεγάλο ενδιαφέρον και άποψη για την ελληνική γλώσσα, καθώς και για τη μόρφωση και την εκπαίδευση των νέων. https://el.wikipedia.org/wiki/Δημήτριος_Καταρτζής (ανάκτηση 20/09/2024).

⁶¹⁴ Ο Παναγιώτης Κοδρικάς (1762-1827) ή Παναγιωτάκης Κατζηλλιέρης ήταν λόγιος του 18ου-19ου αιώνα, ο οποίος υπηρέτησε τους Φαναριώτες ηγεμόνες. https://el.wikipedia.org/wiki/Παναγιώτης_Κοδρικάς (ανάκτηση 20/09/2024).

κριτικές⁶¹⁵. Ο Θεόδωρος από τα Άγραφα φέρεται ως καθηγητής στην ίδια Ακαδημία, χωρίς άλλες πληροφορίες για αυτόν⁶¹⁶.

Συμπληρώνουμε τα σχετικά με τις Ακαδημίες του Βουκουρεστίου και του Ιασίου με την παρουσία σε αυτές και τις σπουδές νέων από τα Άγραφα, ένας μάλιστα από τα Φουρνά. Πρόκειται για τους:

- Αναστάσιου Κ. που σπούδασε το 1818 στο Ιάσιο⁶¹⁷.
- Αθανασίου Κ. τον Αγραφουρναίο, το 1819 στο Ιάσιο⁶¹⁸.
- Παρθένιος ιερομόναχος το 1814 στο Ιάσιο⁶¹⁹.
- Στο Βουκουρέστι, το 1727, σπούδασε ο ιερομόναχος Διονύσιος⁶²⁰.

3.10 Αγραφιώτες συνδρομητές σε εκδόσεις την περίοδο 1800-1821

Τζαλάκογλου Γ. συνδρομητής στην έκδοση *Στοιχεία της Λογικής, Μεταφυσικής και Ηθικής* (μεταφρ. Γρηγορίου ιεροδιακόνου Κωνσταντά), Βενετία 1804 και στην έκδοση *Σειράς Στοιχειώδους των μαθηματικών και φυσικών πραγματειών* του Κωνσταντίνου Κούμα, 1807.

Ιωσήφ ο εκ του Φουρνά των Αγράφων, ιεροδιάκονος, συνδρομητής στην ίδια έκδοση, όπου φέρεται να βρίσκεται στην Σχολή της Χίου. Το 1816 φαίνεται να ζει ακόμα στο νησί, συνδρομητής τώρα του *Λεξικού του Άνθιμου Γαζή*, Βιέννη 1816.

---

⁶¹⁵ Ariadna, Camariono – Cioran, *Les Academies Princières de Bucarest et de Jassy et leurs Professeurs*, εκδ. Ι.Μ.Χ.Α. Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 604-608.

⁶¹⁶ Ο.π. σελ. 649.

⁶¹⁷ Ο.π. σελ. 300.

⁶¹⁸ Ο.π. σελ. 303.

⁶¹⁹ Ο.π. σελ. 305.

⁶²⁰ Ο.π. σελ. 382.

Αναγνώστης παρά Θεού εκ των Αγράφων, συνδρομητής στην έκδοση *Θουκιδίδου Ολόρου, περί του Πελοποννησιακού Πολέμου*, έκδοση Νεόφυτου Δούκα, τόμος 7^{ος}, Βιέννη 1806, φέρεται να βρίσκεται στην Βιέννη.

Αναγνώστης παρά Θεού εκ των Αγράφων, συνδρομητής και στην έκδοση του Κωνσταντίνου Κούμα *Σειράς Στοιχειώδους των μαθηματικών και φυσικών πραγματειών*, Βιέννη 1807 και στην έκδοση *Δομαιρών Επιτομή Ιστορίας Γενικής*, μετάφραση Αθανασίου Σταγειρίτου, Βιέννη 1812.

Θεόδωρος ο εξ Αγράφων, συνδρομητής στην έκδοση *Λεξικόν των ενδόξων ανδρών*, έκδοση Νεοφύτου Δούκα, Βιέννη 1807, φοιτητής (;) στην Σχολή Σοκόλας της Μολδαβίας.

Παναγιώτης Στεργίου, έμπορος από το χωριό Γρανίτσα των Αγράφων, συνδρομητής στην *Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικών μαθημάτων, Συλλεγείσα εκ των αρίστων Ελλήνων συγγραφέων και ποιητών μετά των αναγκαίων υποσημειώσεων*, του Στέφανου Κομμητά, Βιέννη 1814.

Ιωάννης Γεωργίου Σκανδάλης εξ Αγράφων, λόγιος, στην παραπάνω έκδοση του Στ. Κομμητά.

Κωνσταντίνος Γεωργίου Παπάζογλου εξ Αγράφων, έμπορος, σημείωνε σε βιβλίο του ότι ζούσε στην Βιέννη το Μάρτιο 1821 (πληροφορία Αθ. Ε. Καραθανάσης)

Δημήτριος Ζούμπος εκ Ρεντίνης, αξιωματούχος της Μολδαβικής Αυλής, ήταν συνδρομητής στην έκδοση *Κυριακοδρόμιον* του Νικηφόρου Θεοτόκη, Ιάσιο 1816.

Ιωάννης Δημητριάδης ο εκ Φουρνά των Αγράφων, ήταν συνδρομητής στο *Σύνταγμα Φιλοσοφίας* του Κωνσταντίνου Κούμα, Βιέννη 1818.

Κωνσταντίνος Χ' Αθανασίου ο εξ Αγράφων, λόγιος, συνδρομητής στην έκδοση *Νέον Αναστασιματάριον / μεταφρασθέν κατά την καινοφανή μέθοδον της μουσικής υπό των εν Κωνσταντινουπόλει μουσικολογιωτάτων Διδασκάλων και εφευρετών του νέου μουσικού συστήματος*, με επιμέλεια Πέτρου του Εφεσίου, Βουκουρέστη 1820.

Ιωάννης Τζουλάκας ο εξ Αγράφων, ο ευγενέστατος καπετάνος (προφανώς στρατιώτης της Μολδαβικής Αυλής), υπήρξε συνδρομητής της *Ωγγίας ή Αρχαιολογίας* του Αθανασίου Σταγειρίτη, Βενετία 1820.

Νικόλαος και Χρήστος Ιωάννου και ο εξάδελφός του **Ιωάννης παπά Πολύζος**, εκ του χωρίου Ζελενίτσα (σημερινή Πρασιά) της επαρχίας Αγράφων, ήσαν συνδρομητές στην έκδοση *Ευαγγελική Σάλπιγξ*, του Μακαρίου του Πάτμιου του Καλογερά (οσίου), Λειψία 1758.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ιστορία της Ιεράς Μητροπόλεως Καρπενησίου, μακραίωνη και ενδιαφέρουσα, αναδεικνύεται από τους ιστορικούς ναούς και τα μοναστήρια και μαρτυρείται από τα διασωθέντα κειμήλιά τους, που ο μικρός σχετικά αριθμός τους αποδεικνύει τις δυσχέρειες και τις κακουχίες, που αντιμετώπισαν αυτοί οι λατρευτικοί χώροι.

Με την αναφορά αρχικά στην πλούσια ιστορική διαδρομή στον χρόνο της Περιφέρειας Ευρυτανίας, που εντοπίζεται στην εποχή των Ομηρικών επών (12^ο - 8^ο αιώνα π.Χ.), προσδιορίζεται και η αέναη παρουσία των ανθρώπων στην Ευρυτανία και στα Άγραφα και ο ρόλος τους στην πολιτισμική διατήρηση του Ελληνικού στοιχείου και της θρησκευτικής παράδοσης, μέχρι τους νεότερους χρόνους και τη σύγχρονη πραγματικότητα.

Η επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων, που εκκλησιαστικά ήταν υπεύθυνη για την Ευρυτανία και τα Άγραφα, είναι η αγιοτρόφος και ηρωτόκος επισκοπή, που οργανική συνέχειά της είναι η Ιερά Μητρόπολη Καρπενησίου. Από την ιστορική ζύμωση της επισκοπής Λιτζάς και Αγράφων άρχισε την πορεία της η Μητρόπολη Καρπενησίου και αποτελεί την εξέλιξή της.

Από την παράθεση των υφισταμένων γραπτών και επιγραφικών πηγών, διαπιστώθηκε ότι η μονολεκτική ονομασία Λιτζάς πολύ γρήγορα αντικαταστάθηκε με τη σύνθετη ονομασία που περιλάμβανε και την πόλη ή την περιοχή των Αγράφων και διαμορφώθηκε σε επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων.

Το Λιτζάς αποδιδόταν άλλοτε με γιώτα και άλλοτε με ήτα μέχρι και το τέλος της επισκοπής, φαίνεται δε ότι δεν έδιναν ιδιαίτερη σημασία για την γραφή με γιώτα ή με ήτα. Σπάνια χρησιμοποιήθηκε (μια φορά) το μονολεκτικό όνομα Λυτζάς με ύψιλον. Οι ονομασίες, επίσης, Λιτσάς ή

Λητσάς που συναντώνται στην επιστολογραφία του επισκόπου Νεκταρίου με μεγάλους δασκάλους του Γένους μεταξύ των ετών 1749 -1759, παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον. Δεν μπορεί να αξιολογηθεί η άπαξ χρήση του λόγιου ονόματος Ελίτζης από τον Αναστάσιο Γόρδιο στο επίγραμμα *ιερός τιμήν* του επισκόπου Ιακώβου.

Η επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στην προετοιμασία, αλλά και σε όλη τη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα του Ελληνικού Γένους. Με την ανοικοδόμηση ναών και μοναστηριών βοήθησε στη διατήρηση της πίστης και στην πνευματική καλλιέργεια, στοιχεία απαραίτητα για την επιτυχία του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα των Ελλήνων⁶²¹. Η πνευματική συμβολή και προσφορά της ενισχύθηκε και με την ίδρυση σχολείων, τόσο στοιχειώδους, όσο και ανώτερης εκπαίδευσης στην ευρύτερη περιοχή. Τα σχολεία αυτά αποτέλεσαν τα πνευματικά κέντρα της εποχής, από τα οποία προήλθαν πολλοί πρωτεργάτες της Επανάστασης.

Η παρουσία τοπικών αγίων, νεομαρτύρων κυρίως, λαμπρύνει την Μητρόπολη Καρπενησίου και αποδεικνύει περὶτρανα ότι οι κάτοικοι των Αγράφων, αυτής της ορεινής και δυσπρόσιτης περιοχής της Ελλάδας διακρίνονταν για τη δυναμική επαναστατική τους δράση, αλλά και για την εσωτερική τους αγωνία να στηρίξουν την ορθόδοξη πίστη και αν χρειαστεί και να πεθάνουν γι' αυτή.

Η αναφορά στις ιερές μονές της Μητροπόλεως οδήγησε στη διαπίστωση πως τα δύο μεγάλα εναπομείναντα εν λειτουργία μοναστικά κέντρα, της Τατάρνης και του Προυσού, αποτελούν μια βεβαιότητα για τη συνεχή παρουσία του μοναχισμού στα όρια της Μητροπόλεως. Τα παραπάνω μοναστήρια, με το βαρύ φορτίο της παράδοσης και της ιστορίας τους, δεν λειτούργησαν απλά ως τόπος αγιασμού, αλλά πάντοτε

---

⁶²¹ Π. Βασιλείου, *Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων*, σ. 123.

πρόσφεραν γενναιόδωρα στο έθνος, είτε καλλιεργώντας τα γράμματα, είτε πρωτοστατώντας στους απελευθερωτικούς αγώνες του, είτε διακονώντας την Εκκλησία, τόσο κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, όσο και στα νεότερα χρόνια.

Αξιοπρόσεκτη είναι και η διαπίστωση ότι τα μοναστήρια της Ιεράς Μητροπόλεως Καρπενησίου αποτελούν την απόδειξη της θεοτοκοφιλίας των κατοίκων της περιοχής, καθώς την Παναγία μητέρα τιμούν τα περισσότερα εναπομείναντα μοναστήρια της Μητροπόλεως, όπως είναι η Ι.Μ. Προυσού (εορτάζει στις 23 Αυγούστου – Απόδοση της εορτής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου), η Ι.Μ. Τατάρνης (εορτάζει στις 8 Σεπτεμβρίου – Γενέσιον της Θεοτόκου), αλλά και τα παλαιότερα ιστορικά μοναστήρια της περιοχής, όπως η Ιερά Μονή Γενεσίου Θεοτόκου Στάνας, η Ιερά Μονή Παναγίας Δομιανίτισσας και Ιερά Μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Βράχας.

Στους πολύ δύσκολους καιρούς στην Παναγία στήριζαν τις ελπίδες τους, εύρισκαν παρηγοριά και απευθύνονταν οι ευσεβείς κάτοικοι όχι μόνο της Ευρυτανίας αλλά και των γύρω νομών. Η θεοτοκοφιλία, σε συνδυασμό με το τραχύ ανάγλυφο και το δυσπρόσιτο της περιοχής, τείνουν να καταστήσουν την επικράτεια της Ι. Μητροπόλεως Καρπενησίου ένα νέο Άγιον Όρος.

Η πνευματική παραγωγή στη Μητρόπολη Καρπενησίου, ακόμη και σε δύσκολες συγκυρίες, από την ίδρυση και λειτουργία σχολών, ήδη από τον 17^ο αι., βοήθησε το υπόδουλο γένος να μη απωλέσει την εθνική συνοχή του, αλλά κυρίως εθνική και θρησκευτική του ταυτότητα.

Οι σχολές που λειτουργούσαν σε όλη την περιοχή των Αγράφων ήταν το κύτταρο, που συντήρησε τον Ελληνισμό και προετοίμασε ιδεολογικά την απελευθέρωση από τον τούρκικο ζυγό. Αυτές οι σχολές σε συνάρτηση με τους λόγιους που δραστηριοποιήθηκαν στην περιοχή

βοήθησαν για να διαδοθεί και να αναπτυχθεί το πνεύμα του ήπιου Ελληνικού Διαφωτισμού.

Στην παρούσα μελέτη αναφερθήκαμε στην εκκλησιαστική διοίκηση και εκκλησιαστική γεωγραφία της ευρύτερης περιοχής της Ευρυτανίας και των Αγράφων και σε συγκεκριμένες πτυχές της τοπικής ιστορίας, που είναι συνδεδεμένες με τον τρόπο που βίωναν την ορθόδοξη χριστιανική αλήθεια οι άνθρωποι της μητροπολιτικής περιφέρειας Καρπενησίου και αποδεικνύουν το θρησκευτικό τους συναίσθημα.

Επιβεβαιώνεται ότι η Ιερά Μητρόπολη Καρπενησίου ήταν πάντοτε ενεργός και σημαντικός παράγοντας της τοπικής ζωής, συγχρόνως με το λειτουργικό και ποιμαντικό έργο που διαχρονικά υπηρετούσε.

Σήμερα η Ιερά Μητρόπολη Καρπενησίου εξελίσσει την ιστορική της παράδοση, συνεχίζει την ύψιστη αποστολή της, το σωτήριο, πνευματικό, κοινωνικό, φιλανθρωπικό έργο της προς δόξαν του εν Τριάδι Θεού.

SUMMARY

The long and interesting history of Holy Metropolis of Karpenisi is highlighted by the historical churches and monasteries and it is testified by their surviving heirlooms, the small number of which indicates the difficulties and the hardships these worship places have faced.

In the present thesis referring first to the rich historical route through the time of Eurytania region which dates back to Homer's epics era (12th - 8th century BC), the continuous presence of the people in Eurytania and Agrafa is determined and also their role in the maintenance of the Greek culture and religious tradition, until the modern times and the present reality.

The Episkopi of Litza and Agrafa, ecclesiastically responsible for Eurytania and Agrafa, is an Episkopi of saints and heroes which the Holy Metropolis of Karpenisi comes from as an organic continuity. The Metropolis of Karpenisi begins its route from the historical fermentation of the Litza and Agrafa Episkopi and it constitutes its evolution.

The existence of saints and mostly of new martyrs makes the Metropolis of Karpenisi splendid and proves strongly that the people of Agrafa, this mountain and inaccessible region of Greece, were distinguished for their revolutionary action as well as for their inner agony to support the Orthodox faith and die for it if necessary.

The reference to the holy monasteries of the metropolis ascertained that the two great remaining open monastic centers, those of Tatarna and Prouso, are the certification for the continuous monastic presence in the limits of our metropolis. The above monasteries with the heavy load of their tradition and history didn't work simply as a place of sanctification, but they always benefited generously the nation, either cultivating education or as prime movers in the independence wars of the nation as well as serving the Church so during the Turkish occupation as in modern times.

It is also remarkable the finding that the monasteries of the Holy Metropolis of Karpenisi are the proof for the district people's loving feeling for Theotokos , because most of the monasteries are dedicated to the Most holy Mother of God, like the Holy Monastery of Prousos (it celebrates on 23th of August- Apodosis of the Dormition of Theotokos feast), the Holy Monastery of Tatarna (it celebrates on 8th September- the Nativity of Theotokos feast), and some older historical monasteries of the district, as the Holy Monastery of theTheotokos Nativity of Stana, the Holy Monastery of the Most Holy Motherof God of Domianitissa and the Holy Monastery of the Savior's Transfiguration of Vraha.

In very difficult times the inhabitants of Eurytania and the other roundabout places laid their hope on the Virgin Mother, sheltered to Her to find support and comfort. The combination of the love for the Theotokos with the wildness and the inaccessibility of the region landscape tend to make the territory of the Holy Metropolis of Karpenisi a new Holy Mountain.

The Metropolis of Karpenisi even in critical periods developed spiritual work, founding and operating schools since the 17th century and helped the slaved Greeks not to lose their national cohere and mainly their national and religious identity. The operation of these schools around the district of Agrafa was the cell that kept Hellenism alive and prepared ideologically the independence from the Turkish occupation. These schools together with their scholars who activated all over the region helped the Greek Enlightenment spirit develop and spread out.

In the present study we referred to the ecclesiastical administration and the ecclesiastical geography of the larger region of Eurytania and Agrapha and to some specific aspects of the local history which are connected to the way the people of the metropolitan district lived the Orthodox Christian Truth and they demonstrate their religious feeling.

It is ascertained that the Holy Metropolis of Karpenisi has been ever an active and important factor of the local life together with the liturgical and pastoral work that has been operated through the time.

Today the Holy Metropolis of Karpenisi develops its historical tradition, continues its high mission, the salvation, spiritual, social and loving work for the glory of the Holy Trinity.

ΊΣΤΟΡΙΚΟΝ ΕΔΙΣΜΟΔΕΩΣ

ΤΗΣ ΊΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΚΑΡΤΤΕΝΗΣΙΣ

Η ιστορία τῆς θερούσης ἡμερον τὸ ὄνομα «Μητροπόλις Καρδενησίου» ἐδισμοδῆς χάνεται εἰς τὰ βάθη τῶν αἰῶνων.

Πρῶτος γνωστὸς ἐδισμοδὸς αὐτῆς τυγχάνει ὁ Αἰμιλιανὸς (5^{ος} μ.χ. αἰὼν) γνωστὸς ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Παλαιοχριστιανικῆς Βασιλικῆς Κλαυσίου. Ὡς ἐδισμοδῆ διατηρεῖται κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἑξιονομαχίας. Τοῦτο συμπραίνεται ἀσφαλῶς ἐν τῆς ὑπαρξέως ναοῦ ἐν τῷ χωρίῳ ἐδισμοδῆ μετὰ ἱεροῦ συνδρόνου Ἰσὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Τραυτιῶν Λέοντος τοῦ Ἰσοβοῦ (10^{ος} αἰὼν) ἀναφέρεται ὡς ἐδισμοδῆ Λιτζᾶς (καὶ ἀργότερον Λιτζᾶς καὶ Ἀγραῶν) ὑπὸ τὸν Μητροπολίτην Λαριεῖς. Πρῶτος γνωστὸς ἐδισμοδὸς Λιτζᾶς καὶ Ἀγραῶν εἶναι ὁ Μαυάριος (ἐξ ἐπιγραφῆς Μονῆς Προυσοῦ τοῦ 1518). Ἀπορροῦντο οἱ: Ίωαννῆς, Λουκάς, Θεόφιλος, Ἀθανάσιος, Διονύσιος, Γαβριήλ, Ἀυάμιος, Ἀρσέντος, Θωρόντος, Δανιήλ, Ἰρηγόριος, Ἀνθίμος, Δάμβος, Γαράσιος, Νεόφυτος, Δαμασκηνός, Ἰρηγόριος, Διονύσιος, Ίωσήφ, Διονύσιος, Κωνσταντῖος, Νεοκάρσιος, Διονύσιος καὶ Δοσίθεος.

Ἐπὶ μικρὸν διάστημα ἡ ἐδισμοδῆ ὠνομάσθη «Καλλιδρόμης» (1833-1842). Ἀπὸ τοῦ 1842 ἡ ἐδισμοδῆ περιήλθεν εἰς τὴν διαικοδοσίαν τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἀμαρνανίας ἕως τοῦ 1852. Τὸ ἔτος τοῦτο ἰδρύθη ἡ ἐδισμοδῆ Ναυδαυτίας καὶ ἑρτυτανίας μετὰ ἑδραν τὴν Ναυδαυτίαν, ἣτις συμπεριελάβε τὴν ἐδισμοδῆν Καλλιδρόμης. Πρῶτος ἐδισμοδὸς ταύτης ἐγένετο Ἀνθίμος ὁ Ὀρὺμδιος (1852-1881). Τοῦτον διεδέχθη ὁ Δανιὴλ (1884-1896). Μετὰ τὴν ταύτου νοίμνησιν, ἣτις ἀπὸ τοῦ 1899 ἕως τοῦ 1909, ἡ ἐδαρχία ἑρτυτανίας ἀπετέλεσεν ἰδίαν ἐδισμοδῆν (ἐδισμοδῆ ἑρτυτανίας - ἑδρα Καρδενησίου - ἐδισμοδὸς Δεραφείμ ὁ Δομβοίτης).

Ἀπὸ τοῦ 1909 ἕως τοῦ 1932 αἱ ἐδαρχίαι Ναυδαυτίας καὶ ἑρτυτανίας τοῦ νομοῦ Αἰτωλοαμαρνανίας ἀπετέλεσαν τὴν ἐδισμοδῆν καὶ εἶτα Μητροπόλιν Ναυδαυτίας καὶ ἑρτυτανίας. Ἡ Μητροπόλις αὕτη κατηργήθη τῷ 1932 διαμοιρασθείσης τῆς ἑρτυτανίας μετὰ τῶν ἱερῶν Μητροπόλεων Αἰτωλίας - Ἀμαρνανίας, Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάρων καὶ Φθιώτιδος. Ἀνασυνεστήθη ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον τὴν 9-10-1933 καὶ παρέμεινεν ἑνιαία ἕως τοῦ 1978. Ἀπὸ τοῦ 1909 ἐδοίμαναν ταύτην οἱ Δεραφείμ (καὶ ὡς Ναυδαυτίας καὶ ἑρτυτανίας) Ἀμβρόσιος, Γερμανός, Χριστοφόρος, Δα-

μασεινός.

Ὁ τελευταῖος αὐτός Μητροπολίτης, καθὼν ὑπ' ὄψει τῆς ἀνάγκης διαδοχικῶς τοῦ γαοῦ τῆς Ἐρυθρῆς ὡς καὶ τὸ ἀρτῆρον 11 παραγρ. 2 τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (590/1977), εὐχαριστικῶς παρέθεσε τὴν συγκατάθεσιν αὐτοῦ πρὸς ἰδρυεῖν νέας Μητροπόλεως με' ἔδραν τὸ Καραθενήσιον. Ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ Ἡ' Συνεδρίᾳ αὐτῆς (11-10-1978) ἀπεδέδειξε τὴν χειρονομίαν ταύτην καὶ οὕτως ἀπεθάρσυνε τὴν ἰδρυεῖν νέας Μητροπόλεως ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Ἱερά Μητρόπολις Καραθενήσιου» με' ἔδραν τὴν αὐτὴν πόλιν. Τὸ ἀπόδειγμα τῆς ἐν λόγῳ συνεδρίας ἔχει οὕτως: «... Ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἱεραρχίας ἡδέως ἐνωτισαμένη τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Ναυδαυτίας καὶ Ἐρυθρῆς καὶ Δαμασκηνοῦ, εὐχαριστικῶς παρασχόντος τὴν συγκατάθεσιν αὐτοῦ διὰ τὴν ἐπιτέλειον Ἱεραρχίας αὐτοῦ ἀπόδειξιν τοῦ τμήματος τοῦ Νομοῦ Ἐρυθρῆς πρὸς ἰδρυεῖν νέας Ἱεράς Μητροπόλεως, καὶ ἐν ἱκανοποιήσει ποσῆ διὰ τὴν ἐπιτέλειον αὐτοῦ ἐπιδειχθεῖσαν μεγαλόπυξον χειρονομίαν, ἐξέφρασε πρὸς τοῦτον τὸν ἔδρανον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰ ἐγκάρδια ευχαρητήρια αὐτῆς καὶ ἀπεθάρσυνε: 1) τὴν ἰδρυεῖν νέας Ἱεράς Μητροπόλεως ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Ἱερά Μητρόπολις Καραθενήσιου» με' ἔδραν τὸ Καραθενήσιον καὶ ὑπριαρχικὴν ἑπισκοπικὴν περιφέρειαν τὴν περιφέρειαν τοῦ Νομοῦ Ἐρυθρῆς καὶ 2) τὴν μετονομασίαν τῆς ἀχρι τοῦδε Ἱεράς Μητροπόλεως Ναυδαυτίας καὶ Ἐρυθρῆς εἰς «Ἱεράν Μητρόπολιν Ναυδαυτίας καὶ Ἁγίου Βραδίου» με' ἔδραν τὴν Ναυδαυτίαν καὶ ἑπισκοπικὴν ὑπριαρχικὴν περιφέρειαν τὸ ὑπόλοιπον τμήμα τῆς διαίρεσεως Ἱεράς Μητροπόλεως Ναυδαυτίας καὶ Ἐρυθρῆς...».

Ἀπορροῦτως ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἱεραρχίας «διὰ μείζονα πνευματικὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἐν Ἐρυθρῇ εὐσεβοῦς ποιμνίου» καὶ διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμ. 4965/2352/2-11-1978 Πράξεως αὐτῆς ἰδρυσε τὴν Ἱεράν Μητρόπολιν Καραθενήσιου. Ἡ Πράξις αὕτη ἐν ἀπορροῦτως ἴσῳ ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἔχουσα ὑπ' ὄψει: 1) τοὺς Ἱεροῦς Κανόνας: α) Ἡ' τῆς Γ' Οἰκουμένης Συνόδου, β) 12' τῆς Α' Οἰκουμένης Συνόδου καὶ γ) 14' τῆς Πενθέτης Οἰκουμένης Συνόδου, 2) τὴν διάταξιν τῆς παραγρ. 2 τοῦ ἀρτῆρον 11 τοῦ Ν. 590/1977 «Περὶ τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος», 3) τὴν ἀπὸ 11-10-1978 ἐνώπιον τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος παρεχθεῖσαν ἔγγραφον συγκατάθεσιν τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Ναυδαυτίας καὶ Ἐρυθρῆς καὶ Δαμασκηνοῦ περὶ παραχωρήσεως τμήματος τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ Ἱεραρχίας πρὸς ἐπίστασιν Ἱεράς Μητροπόλεως, διὰ τὴν μείζονα πνευματικὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἐν Ἐρυθρῇ εὐσεβοῦς ποιμνίου,

4) Την από 11-10-1978 ομόφωνον απόφασιν Αὐτῆς, Ἀποφασίζει Α.-Ευνοιαῖα διὰ τῆς παρούσης Πράξεως νέαν Ἱεράν Μητρόδοξιν ὑπό τὸν τίτλον «Ἱερά Μητρόδοξιν Καρδενησίου» μέ ἔδραν τὸ Καρδενήσιον καὶ υφιαρχικὴν Ἐπισκοπιὴν περιφέρειαν αὐτῆς τὴν ἐδαφικὴν περιφέρειαν καὶ τὰ ὅρια τοῦ Νομοῦ Ἐύρυτανίας. Β.-Τὴν ἀχρι τοῦδε Ἱεράν Μητρόδοξιν Ναυδαυτίας καὶ Ἐύρυτανίας μετονομάζει εἰς «Ἱεράν Μητρόδοξιν Ναυδαυτίου καὶ Ἁγίου Βρασίου» μέ ἔδραν τὴν Ναυδαυτίον καὶ υφιαρχικὴν Ἐπισκοπιὴν περιφέρειαν αὐτῆς τὸ ὑπόλοιπον τμήμα τῆς πρῶν Ἱεράς Μητροπόλεως Ναυδαυτίας καὶ Ἐύρυτανίας. Γ.-Αἱ ἐνοριαὶ τῶν Κοινοτήτων τῆς Δήμου Βοχόδων Καροαλείου, Μοχόχας, Νεραΐδας, Καρύττης, Μδεζουμπιτη καὶ Καρβασαρά, κείμεναι εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Νομοῦ Καρδίττης καὶ ἀνήκουσαι ἀχρι σήμερον Ἐπιμησιαστικῶς εἰς τὴν Ἱεράν Μητρόδοξιν Ναυδαυτίας καὶ Ἐύρυτανίας, ὑπάγονται ἀπὸ τοῦδε καὶ ἐπιμησιαστικῶς εἰς τὴν Ἱεράν Μητρόδοξιν Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσίων. Ἡ παρούσα δημοσιεύηται διὰ τῆς ἑφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως. Ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἱεραρχίας».

Ἡ Πράξις αὕτη ἔραβεν ἰσχὺν νόμου διὰ τῆς δημοσιεύσεως εἰς τὴν ἑφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως (ἀριθμ. φύλλον 214/7-12-1978). Τοποτηρητὴν τῆς νεοσυστατοῦ Μητροπόλεως Καρδενησίου ὤρισεν τὸν Μητροπολίτην Φιλιώτιδος καὶ Σαμασυνόν.

Ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐπιμησίας τῆς Ἑλλάδος συνεζήτουσα ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν συνεδριῶν τοῦ Συνοδικοῦ Μεγάρου τὴν 23ην τοῦ Μηνὸς Ἰανουαρίου 1979, γήφαις κανονικαῖς ἐξελέξατο καὶ κατέστησε Μητροπολίτην Καρδενησίου τὸν Πανοσιολογιώτατον Ἀρχιμανδριτὴν Μιούραον Δρόσον, κληρικὸν δεδοκιμασμένον τῆς Ἱεράς Μητροπόλεως Σερβίων καὶ Κοζάνης. Τοῦτο ἐγνωστοποιεῖ διὰ τῆς ὑπ. ἀριθμ. 2220/8-2-1979 Ἐγκυβερνητικῆς ἀποφάσεως πρὸς τὸν ἐνθάδε ἱερόν Κλήρον καὶ τὸ Χριστεδώνημον λαὸν τῆς νεοσυσταθείσης Ἱεράς Μητροπόλεως Καρδενησίου καὶ ἐχούσης οὕτως: «...ἐνθάδε ἱεροὶ καὶ λαοὶ ἀδαξάντες ἐνλογημένοι Χριστιανοί, οἱ κατὰ τὴν Ἱεράν Μητρόδοξιν Καρδενησίου χάρις εἶη ὑμῖν ἀπὸ Θεοῦ Κυρίου Παντοκράτορος. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, διὰ τὴν ἀφειρὸν Αὐτοῦ θλιανθρωπίαν ἐνανθρωπήσας πρὸς σωτηρίαν ἡμῶν, κατήδρασε τὴν Ἁγίαν Ἐπιμησίαν, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐνὶ ἐκείτῳ τῶν διωκτῶν μεταδόσεως τῆς σωτηρίας, διὰ τῆς διδασκαλίας, τοῦ ἁγιασμοῦ καὶ τῆς καθοδηγήσεως αὐτῶν ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν ποιμένων Αὐτῆς. Κούτους δὲ καὶ συνεχισταὶ ὤρισεν τοῦ ἀποστολικοῦ Αὐτοῦ ἔργου. Καλῶς ἀδέσταται με ὁ

ταῖς ἱεραῖς τελεταῖς καὶ δεήσσει κατὰ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν τάξιν ἀδονέμντε
δ' αὐτῷ δάντες, ὡς Πνευματικῷ ὑμῶν Πατρι, δάσαν τιμὴν.

Ἡ δὲ χάρις τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἐπιφάνους ἡμῶν καὶ τοῦ ἁγίου Ἐπισκόπου εἶν
μετὰ δάντων ὑμῶν.

+ Ὁ Ἀθηνῶν Ἐραθεῖμ, Πρόεδρος.

+ Ὁ Κερυύρας καὶ Παξῶν Προθύμαρχος.

+ Ὁ Ὀδρῶν, Ἐπεισῶν καὶ Αἰγίνης Ἐπίσκοπος.

+ Ὁ Λευκάδος καὶ Ἰθάκης Μητροπολίτης.

+ Ὁ Κερκεiras καὶ Σούρου Ἐραθεῖμ.

+ Ὁ Ἠλείας Ἀθανάσιος.

+ Ὁ Ἰόρτινος καὶ Μεγαροπόλεως Θεόφιλος.

+ Ὁ Φιλίππων, Μεσσηνίας καὶ Θάσου Προθύμιος.

+ Ὁ Νέας Ἐρῆνης καὶ Καραμαριᾶς Προθύμιος.

+ Ὁ Μεσσηνίας καὶ Σταυροπόλεως Διονύσιος.

+ Ὁ Ζιχνῶν καὶ Νευροπόλεως Ἐδουρίδων

+ Ὁ Μαργαρίτης Δομασσηνός

+ Ὁ Ἀλεξανδρουπόλεως Ἀνθίμος

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος κ.κ.α.

Ὁ Ἐπίσκοπος

Ἀρχιμ. Γερῶνυμος Λιάδης

Φωτογραφικά στιγμιότυπα κατά την θεμελίωση του επισκοπικού μεγάρου της Μητροπόλεως Καρπενησίου

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

Ἀθήνα [1676 Νοεμ.]

Εὐγένιος Γιαννούλης
[Βραβιανὰ]

Τῷ σοφωτάτῳ μου πατρὶ καὶ λογιωτάτῳ διδασκάλῳ κυρίῳ κυρίῳ
Εὐγενίῳ τὴν προσήκουσαν καὶ ὀφειλομένην προσκύνησιν.

Ἠξιώθημεν σὺν Θεῷ καὶ δι' εὐχῶν τῆς ἁγίων νὰ ἰδοῦμεν καὶ τὴν
πάλαι περίφημον ἐστίαν τῶν σοφῶν, τὰς κλεινὰς λέγω Ἀθήνας, εἰς τὰς |

5 ὁποίας ἐκαταντήσαμεν νὰ ἐμποῦμεν μέσα εἰς νοεμβρίου πρώτην τοῦ νῦν
τρέχοντος μηνός.

Ἦλθαμεν ὁμῶς, καθὼς ἀπ' αὐτοῦ ἐκινήσαμεν, εἰς τὸ Καρπενήσιον·
εὐρήκαμεν ἐκεῖ κατὰ τύχην εὐθὺς καὶ τὸν θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον κύρ
Ἰάκωβον, ὁποῦ ἦλθεν ἀπὸ τὰ χωρία, καὶ μᾶς ἐχειροτόνησεν ἀντάμα καὶ
10 μὲ κάποιον ἄλλον διάκονον ἀπὸ τὸ κελλίον ὁποῦ λέγεται Φριντζιάτα.
Τὸν παπα-κύρ Ζαχαρίαν μόνον δὲν ἠύραμεν ἐκεῖ κατὰ πῶς ἐσυμφωνή-
σαμεν, ἀλλὰ μᾶς εἶπασιν ὅτι ἦλθε προτίτερα τρεῖς ἢ τέσσαρας ἡμέρας,
καὶ πάλιν ὑπῆγεν ὀπίσω, διότι ἔγινεν ἠγούμενος, καὶ δὲν τοῦ ἐβόλει νὰ
καθίσῃ ἀπὸ ἧ ταῖς φροντίδαις τοῦ μοναστηρίου. Καὶ ἔτζη ἐκαθίσσαμεν
15 ἐκεῖ ὀλίγαις ἡμέραις, καὶ πάλιν ἐπήγαμεν εἰς τὴν ἱερὰν μονὴν τῆς Ρενδι-
νης καὶ τὸν ἀπολαύσαμεν ἐκεῖ ἀπάνου εἰς τὸν τρυγητὸν τῶν ἀμπέλων
τῆς μονῆς· καὶ διὰ νὰ μὴν τοῦ βουλή καὶ ἀπὸ κείνο, ἐκαθίσσαμεν πάλιν
καὶ ἐκεῖ ἕως ὁποῦ ἐτρύγησαν, δέκα ἡμέραις σχεδὸν καὶ δεκαπέντε, δὲν
ἤξεύρω. Τοῦτο μόνον λέγω τώρα, ὅτι ἐκατευοδωθήκαμεν καλά.

20 Ἦύραμεν καὶ τὸν κύρ Νικόδημον ὁμοῦ καὶ μὲ τοὺς μαθητάς του
ὄλους ὑγιεῖς. Τοῦ ἐδώκαμεν τὸ γράμμα τῆς λογιότητός σου, καὶ τὸ
ἐχάρη πολλά· ὑποσχέθη πῶς νὰ μᾶς ἐπιμεληθῇ. Εἶναι κατὰ ἀλήθειαν
ἄνθρωπος πολλὰ καλὸς καὶ ἐπιτήδειος εἰς | τὰ μαθήματα· καὶ λογιάζο-
μεν πῶς νὰ εὐτυχίσωμεν μὲ τὴν εὐχὴν τῆς. Ἐνα μόνον μᾶς λυπεῖ πολλά·
25 ὁ χωρισμὸς τῆς λογιότητός τῆς, τὸν ὁποῖον ἂν καλὰ καὶ πρὸ τοῦ νὰ
εὐγῶμεν ἀπ' αὐτοῦ πολλὰ τὸν ἐλυπούμεσθεν. Ἡ ἀγάπη ὁποῦ εἰς τὰ
μαθήματα εἶχαμεν καὶ ἔχομεν, μᾶς ἐψυχαγώγει ὀλίγον· ἀλλὰ τώρα μᾶς
φέρει (μάρτυς Θεός) εἰς μεγάλην ἀθυμίαν, καὶ διὰ τοῦτο τὴν παρακα-
λοῦμεν κἂν μὲ τὰ γράμματά τῆς νὰ μᾶς δίδῃ ποτὲ ἀνακουφισμὸν τῆς
30 λύπης.

Τὰ συγγράμματα ὁποῦ ἔχει ὁ κύρ Νικόδημος εἶναι τοῦ Κορυδαλέως.
Καὶ ἐκάμαμεν καλά ὁποῦ ἐπήραμεν τὴν Φυσικὴν, διότι τοῦ κύρ Νικοδή-
μου τοῦ λείπουνται πολλὰ, τὰ ὁποῖα ἄλλφηκε λόγον εἰς τὴν Πόλιν νὰ τοῦ
τὰ γράψουσι, καὶ διαβάζομεν τώρα εἰς τοῦτα. Θέλομεν ἀναπληρώσει

35 και εκείνα ὁποῦ τοῦ λείπουνται. Ἄς μᾶς στείλῃ, ἂν ὀρίσῃ, καὶ τὸ *Περὶ ψυχῆς* εἰς τὸν Ἀρσένιον· καὶ ἐκεῖνος θέλει τὸ στείλει τοῦ παπα-κὺρ Ζαχαρίου εἰς τὴν Ρενδίνην· καὶ κείνος πάλιν μᾶς τὸ στέλλει ἀπὸ κεῖ, διότι ἔρχονται ἀπὸ τὴν Θαυμασίαν ἐδῶ ἄνθρωποι συχνὰ διὰ πραγματείας, καὶ εὐρίσκει νὰ τὸ στείλῃ.

40 Τὸ γράμμα τοῦ κὺρ Μπενιζέλλου τὸ ἐδώκαμεν, καὶ τὸ ἐχάρη πολλά. Μεγάλον ἔπαινον τῆς ἔκαμεν καὶ δι' ἄλλα πολλά, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ γῆρας. Λέγει πῶς ἦτον μικρὸν παιδί, ὅταν ἡ λογιότης σου ἦσουν ἐδῶ. Εἶναι καὶ τοῦτος λόγιος | πολλά καὶ φρόνιμος ἄνθρωπος. Ὁ πρώην Ἀθηνῶν ἐδιάβη εἰς τὴν χωματόπολιν κατὰ τὸν ἰούνιον μῆνα, ἀλλὰ ἔγινεν ἄλλος καὶ ἀκόμη δὲν ἦλθεν.

Ἀναφέραμεν τοῦ κὺρ Νικοδήμου διὰ τὸ Καρπενήσιον, ἀλλὰ δὲν μᾶς ἔδωκε λόγον βέβαιον νὰ τῆς γράψωμεν, θαρροῦμεν ὁμως πῶς νὰ κάμωμεν τίποτε. Αὐτὸς εἶχε στείλει τῆς λογιότητός σου καὶ γράμμα εἰς τὸν Ἀρσένιον, ὅταν ἤμεσθεν ἡμεῖς ἀκόμη ἐκεῖ, καὶ μοῦ εἶπε πῶς εἰς ἐκεῖνο τῆς τὸ φανερώνει. Ἄς ξεχειμάσωμεν σὺν Θεῷ ἐδῶ, καὶ πάλιν ὁ χρόνος θέλει μᾶς δώσει ἀκριβεστέραν πείραν τῶν πραγμάτων. Τίποτε ἄλλο νεώτερον καὶ ἀκοῆς ἄξιον δὲν ἔχομεν νὰ τῆς || γράψωμεν, διότι ἀκόμη εἴμεσθεν ἀσυνείθιστοι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τούτους.

Ταῦτα μὲν κατὰ τὸ παρόν. Αἱ δὲ ἅγαι καὶ θεοπειθεῖς αὐτῆς εὐχαί εἶησαν μεθ' ἡμῶν βίῳ παντί.

Ἐξ Ἀθηνῶν, <νοεμβρίου αἰχῶς>.

Ὁ ὑμέτερος πνευματικὸς υἱός, Ἀναστάσιος ἱεροδιάκονος.

Τὸν ὀσιώτατον ἐν ἱερομονάχοις κύριον Ἰωακείμ καὶ τὸν ἡγιασμένον Σάββαν σὺν τῷ Χριστοφόρῳ ἀσπάζομαι καὶ χαιρετῶ μὲ πολλὴν εὐλάβειαν. Προσέτι δὲ καὶ τὸν κατὰ φύσιν μου πατέρα.

ΚΩΔ.: Α σ. 739-745, [H 192^v-193^v, C 153^r -154^v, O σ. 1*-2*].

ΕΚΔ.: Θ. Ν. Φιλαδελφεύς, *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1400-1800)*, τ. 2, Ἀθήνα 1902, σ. 193 (μὲ χρονολογία 1 Νοεμ. 1676 ὡς εἰκασία)· Σάθας, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, σ. 437 (ἀπόσπ.)· Εὐστρατιάδης, *Διδάσκαλοι τοῦ γένους*, σ. 133-134, σημ. 1 (ἀπόσπ. βάσει H)· Παρανίκας, *Σχεδιάσμα*, σ. 90, σημ. 2 καὶ 91, σημ. 1 (τρία ἀπόσπ. βάσει τοῦ H)· Δημαρᾶς, *Ἐπιστολὲς Γορδίου*, σ. 481-482· Δημαρᾶς, *Νεοελληνικὴ ἐπιστολογραφία*, σ. 40-41 (ἀρ. 42)· Περάνθης, *Ἀναστάσιος Γόρδιος*, σ. 542· *Εὐγενίου ἐπιστολές*, σ. 480-481 (βάσει τῶν A, C, O), ἀναδημοσ. Γχιόλιας, *Εὐρυτανία*, σ. 463 (ἀπόσπ.) καὶ Καρύτσας, *Αἰτωλοὶ διδάσκαλοι*, σ. 225 (ἀπόσπ.)· Ἀλεξάκης, *Βραγγιανὰ*, σ. 176 (ἀπόσπ. βάσει τοῦ C).

ΕΙΚ.: Πανομοιότυπο τοῦ C 153^v στὸ Ἀλεξάκης, *Βραγγιανὰ*, σ. 181.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ

Την επιστολή αυτή ο Αναστάσιος την αποστέλλει στον Ευγένιο, ο οποίος βρίσκεται στα Βραγγιανά. Διαβάζοντας την επιστολή καταλαβαίνουμε ότι ο Αναστάσιος φεύγοντας από τα Βραγγιανά βρέθηκε στο Καρπενήσι, όπου συναντήθηκε με τον επίσκοπο Λιτζάς και Αγράφων Ιάκωβο, όπου χειροτονήθηκε διάκονος μαζί με έναν ακόμα μοναχό από το κελλί του Φραντζιάτα, χωρίς να αναφέρει το όνομα του άλλου μοναχού. Στο Καρπενήσι έπρεπε να συναντήσει τον ιερομόναχο Ζαχαρία, όμως αυτός είχε φύγει για την Μονή Ρεντίνης, όπου είχε γίνει ηγούμενος. Τον επισκέφθηκε εκεί και έμεινε μαζί του δέκα με δεκαπέντε ημέρες, όπου έλαβε καλή φιλοξενία και μετά αναχώρησε για την Αθήνα, όπου έφτασε την 1^η Νοεμβρίου του 1676, όπου μετέφερε τρεις επιστολές του Ευγενίου προς τον Νικόδημο Μαζαράκη, τον Ιωάννη Μπενιζέλο και τον Άνθιμο Αθηνών, με συστάσεις για τον ίδιο.

Ο Νικόδημος Μαζαράκης τον υποδέχτηκε εγκάρδια, μιας και ο Αναστάσιος θα ήταν μαθητής του. Αμέσως μετά γίνεται λόγος για τα αριστοτελικά σχόλια του Θεόφιλου Κορυδαλλέως, που για την εποχή εκείνη αλλά και αργότερα, αποτελούσαν την βάση της φιλοσοφικής ανώτατης εκπαίδευσης στον ελληνικό χώρο. Διαπιστώνουμε ότι ο Νικόδημος δεν διέθετε όλα τα σχόλια του Κορυδαλλέως, ούτε στη Φυσική ούτε στο Περί Ψυχής, ενώ είχε παραγγείλει αντίγραφα τους στην Κωνσταντινούπολη. Γι' αυτό παρακαλεί τον Ευγένιο μέσω του μαθητή του Αρσενίου (από την σχολή του Καρπενησιού) να του στείλουν τα δικά του βιβλία.

Μετά γίνεται αναφορά για την συνάντηση που είχε και την επίδοση της επιστολής στον Ιωάννη Μπενιζέλο⁶²². Ο Ιωάννης θυμήθηκε την

---

⁶²² Χαρίτων Καρανάσιος – Ιωαν Κόλια., *Αναστάσιος Γόρδιος, Αλληλογραφία (1675-1728)*, Τομ. Α+Β, ΚΕΜΝΕ Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2011. Ο Ιωάννης Μπενιζέλος (γεν. περ. 1625)

συνάντηση που είχε με τον Ευγένιο όταν αυτός ήταν μικρός στην ηλικία. Ο Ευγένιος πέρασε από στην Αθήνα, συνοδεύοντας τον Κορδαλλέα από την Ζάκυνθο προς την Κωνσταντινούπολη, όταν ο δεύτερος πήγαινε εκεί για να αναλάβει την διεύθυνση της Πατριαρχικής Σχολής. Για τον παραλήπτη της τρίτης επιστολής, τον πρώην Αθηνών Άνθιμο τον Δ' (Ιούνιος 1655 – Ιούνιος 1656), αναφέρει ότι απουσίαζε από την Αθήνα.

Εν συνεχεία, γίνεται λόγος για τον Νικόδημο και το Καρπενήσι. Εδώ μάλλον υπονοείται πρόσκληση την οποία έστειλε ο Ευγένιος δια μέσου του Αναστασίου στον Μαζαράκη ώστε να έλθει και να διδάξει στην σχολή του Καρπενησίου, με τον ίδιο να είναι επιφυλακτικός. Ο Μαζαράκης είχε λάβει και άλλη επιστολή, αυτή την φορά από τον Αρσένιο, ώστε να έρθει στο Καρπενήσι, χωρίς όμως να δώσει και τότε ξεκάθαρη απάντηση.

Τέλος, κλείνει την επιστολή με χαιρετισμούς σε μαθητές του Ευγενίου, τον ιερομόναχο Ιωακείμ και τους Σάββα και Χριστόφορο, αλλά και στον κατά σάρκα πατέρα του, τον Γεώργιο Παπαλέκα.

ήταν γιος του δασκάλου Αγγελου Μπενιζέλου (1590-1670) όπου υπήρξε μαθητής του Κορδαλέα και μικρότερος αδελφός του επίσης δασκάλου Δημήτριου Μπενιζέλου (1624-2685). Στην ίδια οικογένεια ανήκε και ο λόγιος Αθηναίος Ιωάννης Μπενιζέλος (1735ci-1807), όπου συνέγραψε την *Ιστορία των Αθηνών*.

Τῷ σοφωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ ἡμετέρῳ διδασκάλῳ καὶ σεβασμίῳ πατρὶ κυρίῳ Εὐγενίῳ τὴν μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἀνάστη τοῦ σωτηρίου ἀσπασμοῦ ἀπονέμῳ προσκύνησιν.

Ἡ ἐλπίς ὅπου εἶχαμεν εἰς τὸ νὰ λάβωμεν γράμματα παρὰ τῆς ἱερωτάτης σου χειρός, σοφώτατέ μοι διδάσκαλε καὶ ποθεινότατε πάτερ, 5
καλὰ καὶ νὰ ἦτον καὶ προτίτερα εἰς ἡμᾶς πολλὴ καὶ ἡμέραν παρ' ἡμέραν νὰ μᾶς ἔτρεφε μὲ πολυποικίλας τροφάς, ἀλλὰ τώρα μετὰ τὰς λαμπροφόρους ἡμέρας πολλὰ περισσότερον ἐπλεόνασε, δίδοντάς μας ὑπολήψεις βεβαίας πῶς δὲν θέλομεν ἀποτύχει παντάπασιν, ἀλλ' ὡς φαίνεται 10
ὄχι τότε μόνον ἐφάνη ψευδής, ἀλλὰ καὶ τώρα αὐτὸ τοῦτο κινδυνεύει νὰ πάθῃ· εἶναι δὲ φανερόν τοῦτο, ὅτι τὴν ἄλλην φορὰν ἐρχόμενος ἓνας Πετρολιώτης ἐδῶ μοῦ εἶπε πῶς νὰ ἐπαράγγειλεν ἡ λογιότης σου διὰ νὰ φύγω ἀπὸ Ἰδῶ ἀπὸ τὴν Ἄρταν, σημάδι πῶς δὲν θέλομεν ἐπιτύχει, ὄντες ἀκόμη εἰς τὴν Ἄρταν, τιμίων της γραμμάτων. Τὸ ἔγραψα ὁμως ἐγὼ τοῦτο τῆς σῆς λογιότητος εἰς ἄλλο γράμμα ἢ ὅπου τῆς ἔστειλα, ὅτι Θεοῦ 15
χάριτι ἤμεσθεν ἕως τώρα ὑγιεῖς, καὶ ὅτι ἔχει εἰς τὸν νοῦν του ὁ διδάσκαλος νὰ ἀναχωρήσῃ ἀπὸ τὴν φλόγα τῆς Ἄρτας, ὅταν δυναμώσῃ, καὶ θέλομεν συναχωρήσει ἀντάμα.

Ἄς ἡξεύρη ὁμως περὶ αὐτοῦ ὅτι πολλοὺς κόπους ἀναδέχθη ἐδῶ εἰς τὸ σχολεῖον τῆς Ἄρτης. Δὲν εἶναι ἄξιός ὁ μισθὸς ὅπου μέλλουν νὰ τοῦ 20

δώσουν οὐδὲ διὰ ἓνα τρίτον μέρος τοῦ κόπου του· πέντε, ἕξ, ἑπτὰ μαθήματα σχεδὸν βιάζεται νὰ δίδῃ καθ' ἡμέραν. Καὶ μ' ὅλον τοῦτο εἶναι κάποιοι ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους μαθητὰς τοῦ σχολείου (ἀπὸ τὸ τάγμα λέγω τῶν ἱερομονάχων) ἀνευχαρίστητοι· καὶ τὸ αἴτιον εἶναι ὅτι γυρεύουν 25
περισσότερον ἀπὸ ὅσον δύνονται μάθημα. Ἀλλὰ περὶ τούτων λόγος οὐδεὶς.

Ἐγὼ ἐτελείωσα μέχρι τοῦδε τὴν *Περὶ οὐρανοῦ* καὶ *Περὶ ψυχῆς* πραγματείαν, καὶ βούλεται τώρα ὁ διδάσκαλος νὰ μοῦ διαβάσῃ δύο τρία βιβλία ἀπὸ τὰ *Μεταφυσικά*, τὰ ὅποια εἰς μαθητὴν ὅπου νὰ μὴν τὰ ἀκούσῃ, καθὼς ἡξεύρει ἡ λογιότης σου, καθ' ἑαυτὸν εἶναι δυσπόριστα. 30
Καὶ ἂν ὀρίσῃ νὰ σταθῶ ὅσον ὅπου εἶναι καὶ αὐτὸς ἐδῶ, αὐτὸ θέλω κάμει· εἰδὲ καὶ εἶναι τίποτις χρεῖα διὰ νὰ ἔλθω, πάλιν ἐκεῖνο ὅπου θέλει μοῦ μηνύσει διὰ γράμματος, ἐκεῖνο θέλω κάμει μετὰ χαρᾶς.

Ἐμάθαμεν διὰ γράμματος τοῦ Ἀρρυσενίου πῶς νὰ ἐξεψύχησαν τελεί-
35 ως καὶ τὰ Βρανιανά, ὡς ἂν καὶ τὸ Κεράσοβον, ἀλλὰ δὲν ἤξεύρομεν ἂν
εἶναι βέβαιον, καλὰ πάλιν νὰ μὴν τὸ ἀπιστοῦμεν. Ἐμάθαμεν πῶς θέλει
νὰ ἔλθῃ εἰς τὸν τόπον αὐτὸν ταχυροτζίης, ἀλλὰ δὲν ἤξεύρομεν ἂν μετέ-
χουσι καὶ αὐτὰ ἀπὸ ἀληθείας σκιάν. Ἀπὸ τὰς ὑποθέσεις τῶν στρατευ-
μάτων δὲν μαθαίνομεν τίποτε βέβαιον, ἀλλὰ τοῦτο μόνον, ὅτι τοὺς
40 γυρεύουν νὰ πᾶν εἰς τὸν πόλεμον· πολὺν θρῆνον ἀκούει τινὰς εἰς αὐτοὺς
τοὺς ταλαιπώρους.

Ἐμάθαμεν ἀκόμη καὶ ἄλλο ἀθλιώτερον εἰς ἡμᾶς, ὅτι νὰ ἀπέθανε (μὴ
γένοιτο) ὁ παπα-Ἰωάννης (φεῦ) εἰς τὸ Ἀνατολικόν, ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν
τὸ ἤξεύρομεν βέβαια. Τί νὰ εἰπῶ τώρα, δι' ἐπαγωγῆς ἐσυνάξαμεν ὅτι
45 οὐδὲν τῶν τοιούτων βέβαιον. Ἄς ἤξεύρῃ καὶ τοῦτο ἀκόμη, τὸ ὁποῖον
εἶναι βέβαιον καὶ ἐξαιρεῖται ἀπὸ τοῦτα ὅπου ἐσυνάξαμεν διὰ τῆς ἐπα-
γωγῆς ὡς ἀβέβαια. Ὁ υἱὸς τοῦ παπα-Ἰωάννου ἀπὸ τὰ Τρίκκαλα, ἐκει-
νοῦ τοῦ ἀγίου ἀνθρώπου, ὁ λεγόμενος Θεοδόσιος, παρ' αὐτῆς δέ ποτε
ἄσωτος ἐπικληθεὶς υἱός, ἦτον εἰς τὴν Πόλιν, ἀλλὰ δὲν ἠῦρε καμίαν
50 τέχνην νὰ κάμῃ, καὶ πάλιν ἐγύρισεν ἐδῶ εἰς τὴν Ἄρταν, ὅπου ἦτον
συνειθισμένος, γυμνὸς καὶ τετραχηλισμένος, ἄσωτίαν ἐπ' ἄσωτία προσ-
τιθεὶς, ὅστις τὴν προσκυνάει κατὰ πολλὰ.

Ταῦτα μὲν κατὰ τὸ παρὸν καὶ τῶν δεόντων μακρότερα· αἱ δὲ ἅγιοι
καὶ θεοπειθεῖς αὐτῆς εὐχαὶ εἶησαν μεθ' ἡμῶν.

55 Ἐξ Ἄρτης, ἀχολή ἀπριλίου κζ'.

Ὁ μικρότατος δοῦλος τῆς ἱεροδιάκονος Ἀναστάσιος.

Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ ἀγίῳ διδασκάλῳ κυρίῳ Εὐγενίῳ
πανευλαβῶς ἐγχειρισθεῖν εἰς τὰ Βρανιανά.

27 καὶ Περὶ ψυχῆς add. Bms

ΚΩΔ.: B 171^r-172^v.

ΕΚΔ.: Εὐγενίου ἐπιστολές, σ. 481-482 (βάσει τοῦ Β)· ἀναδημοσ. Γκιόλιας, Εὐρυ-
τανία, σ. 93-94, 464 (δύο ἀποσπ.) καὶ Καρύτσας, Αἰτωλοὶ διδάσκαλοι, σ.
225-226 (ἀπόσπ.).

ΠΕΡΙΛΨΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ

Η επιστολή αυτή αποστέλλεται από τον Αναστάσιο, ο οποίος βρίσκεται στην Άρτα (με ημερομηνία 27 Απριλίου 1678) προς τον Ευγένιο, ο οποίος βρίσκεται στα Βραγγιανά.

Ο Αναστάσιος ευρισκόμενος στην Άρτα, πρέπει να υπήρξε και εδώ μαθητής του Νικόδημου Μαζαράκη για λίγους μήνες και ότι θα αναχωρούσε από την Άρτα το καλοκαίρι, λόγω της αφόρητης ζέστης, μαζί με τον Νικόδημο για τα Βραγγιανά. Γίνεται λόγος περί των μαθημάτων και ότι ολοκλήρωσε το Περί ουρανού και το Περί Ψυχής του Αριστοτέλη με τα ερμηνευτικά σχόλια του Κορδαλλέως, και ότι ο Μαζαράκης είχε την διάθεση να του διδάξει και κάποια κεφάλαια από τα Μεταφυσικά, όμως ήταν εξαιρετικά δυσνόητα.

Στην συνέχεια γίνεται αναφορά σε γράμμα του Αρσενίου (μαθητή του Ευγενίου στο Καρπενήσι), όπου παρουσιάζει με μελανά χρώματα την κατάσταση στην περιοχή των Βραγγιανών και του Κεράσοβου. Ότι δηλαδή ερήμωσαν τα χωριά, υπονοώντας ότι έφυγαν οι κάτοικοι για μεγαλύτερες πόλεις αναζητώντας καλύτερες συνθήκες ζωής από την μια και από την άλλη στην αναγκαστική στρατολόγηση χριστιανών, μιας και την περίοδο εκείνη υπήρξε ρωσοτουρκική σύγκρουση στην περιοχή της σημερινής Ουκρανίας. Σκοπός όμως του Αρσενίου ήταν να προσέλκυση τον Ευγένιο και τον Αναστάσιο στην σχολή του Καρπενησίου.

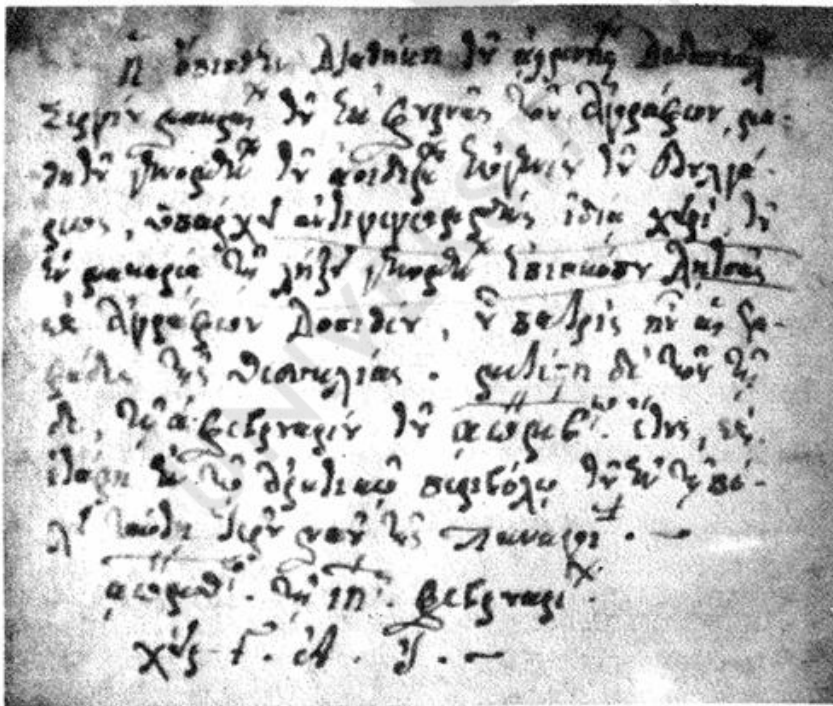
Γίνεται λόγος για τον ιερέα Ιωάννη και ότι ίσως να είχε πεθάνει, πράγμα που απεύχεται, και για τον υιό του τον Θεοδόσιο, ο οποίος δεν ήξερε τίποτα να κάνει στην ζωή του και περιπλανιόταν ζώντας ασώτως. Κλείνει την επιστολή με χαιρετισμό προς τον Ευγένιο.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

Ο επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων Δοσίθεος Παναγιωτίδης (1762-1842) είχε καταγωγή από τους Σοφάδες. Οι μελετητές έχουν πλήρη ομοφωνία ως προς την καταγωγή του αλλά και για τον χρόνο γεννήσεως του και θανάτου του. Ως προς την επιβεβαίωση του χρόνου κοιμήσεως του, υπάρχει ιδίοχειρο σημείωμα στον Κώδικα του Ιατρούδη, με χρονολογία 18-2-1849⁶²³, στο οποίο αναφέρονται τα παρακάτω:

ἡ δπισθεν Διαθήκη τοῦ ἀειμνήστ(ου) Διδασκάλ(ου)
Σεργίου μακραι(ου) τοῦ ἐκ Φουρνᾶς τῶν Ἀγράφων, μα-
θητοῦ γενομέν(ου) τοῦ ἀοιδίμ(ου) Εὐγενίου τοῦ Βουλγά-
ρεως, ὑπάρχει ἀντιγεγραμμένη ἰδίᾳ χειρὶ τοῦ
ἐν μακαρία τῇ λήξει γενομέν(ου) Ἐπισκόπου λητσᾶς
καὶ Ἀγράφων Δοσιθέου, οὗ πατρίς ἦν αἱ Σο-
φάδες τῆς Θεσσαλίας. μετέστη δὲ τῶν τῆ-
δε, τῇ α' φεβρουαρίου τοῦ αωμθ^ο ἔτους,* καὶ
ἐτάφη ἐν τῷ ἀρκτικῷ περιβόλῳ τοῦ ἐν τῇ πό-
λει ταύτῃ Ἱεροῦ ναοῦ τῆς Παναγίας.
αωμθ^ο. τῇ 1η^η. φεβρουαρί(ου)
χειρ Γ.Α.Τ.-

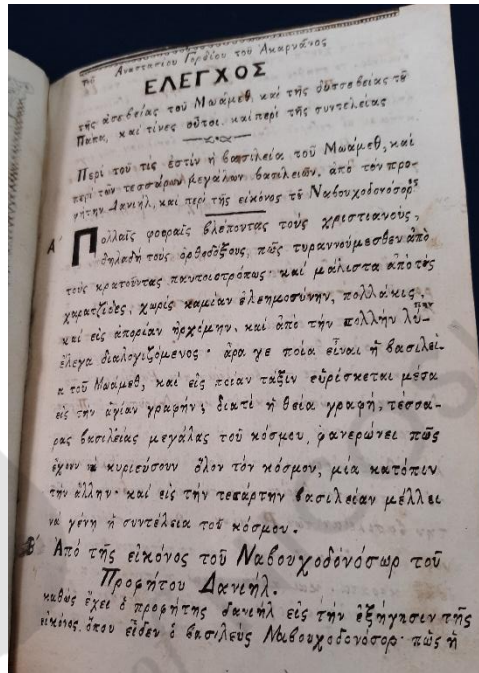
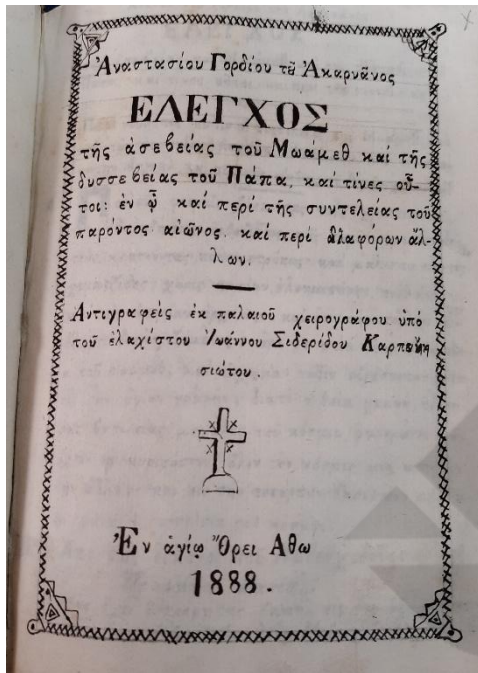
* 1-2-1842

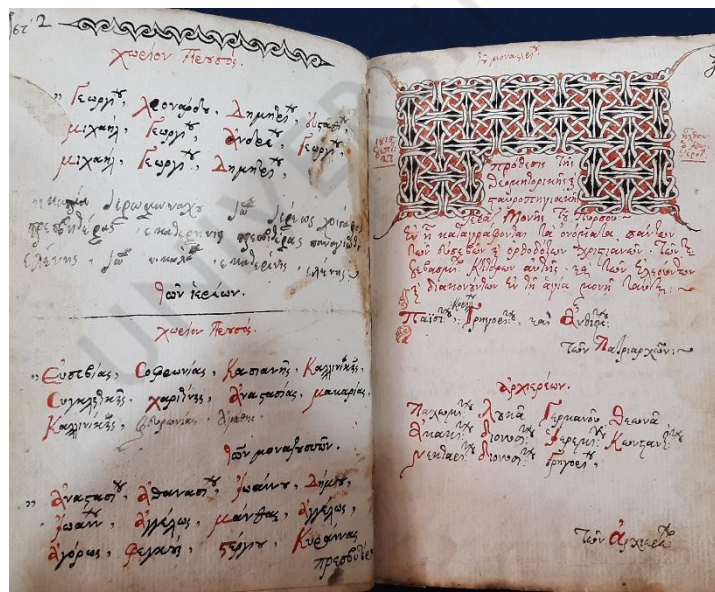
⁶²³ Βλ. Γ.Α.Κ. Κωδ. 171 (Κώδικας του Ιατρούδη), σ. 842.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4 – ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΕΚ ΤΩΝ ΚΕΙΜΗΛΕΙΩΝ, ΕΙΚΟΝΩΝ, ΛΕΙΨΑΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΛΑΙΤΥΠΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΜΟΝΩΝ ΚΑΙ ΕΝΟΡΙΩΝ

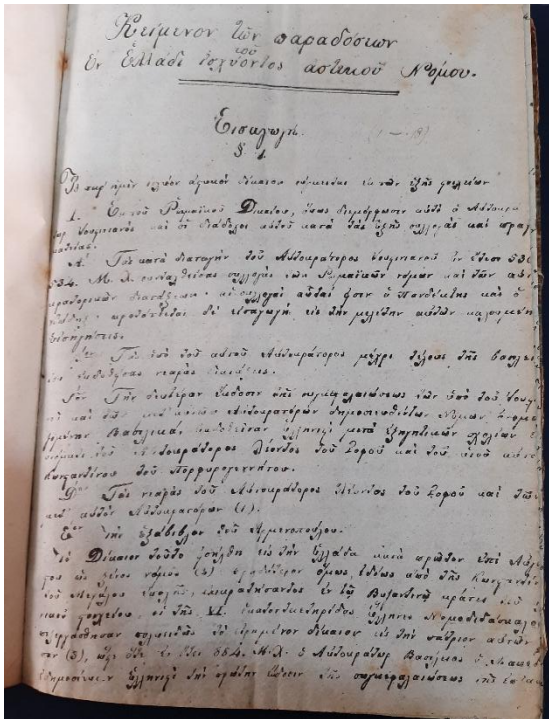
ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΠΡΟΥΣΟΥ

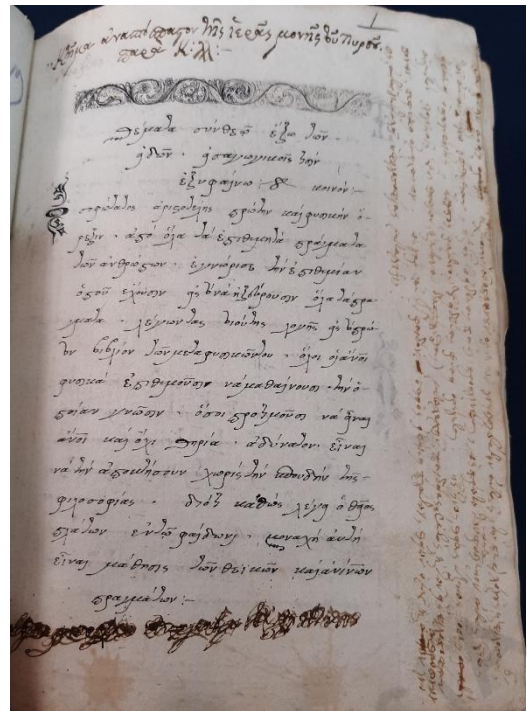
Αναστασίου Γορδίου, Ἐλεγχος, χειρόγραφο βιβλίο, ἀντίγραφο ἐκ παλαιοῦ χειρογράφου ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Σιδερίδου ἐκ Καρπενησιῶν, ἐν Ἀγίῳ Ὄρει 1888.

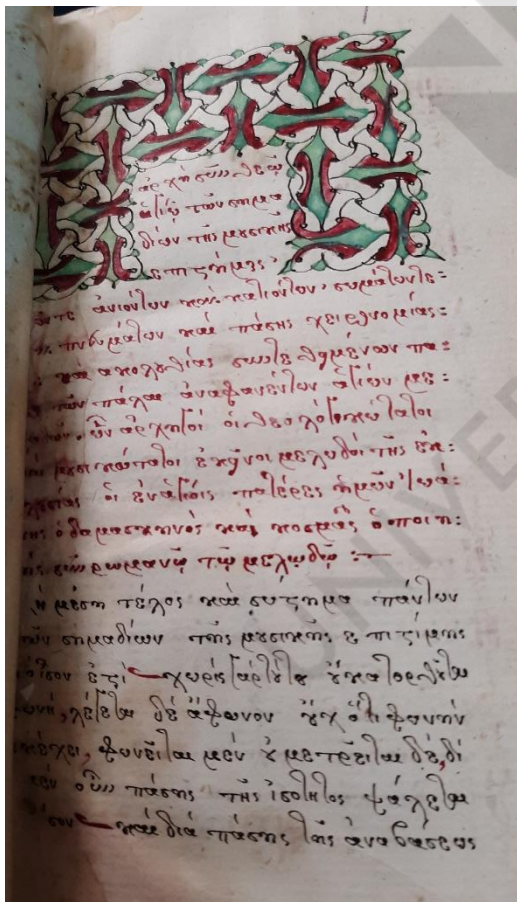
Χειρόγραφα δίπτυχα ονομάτων τῆς προθέσεως, 1815

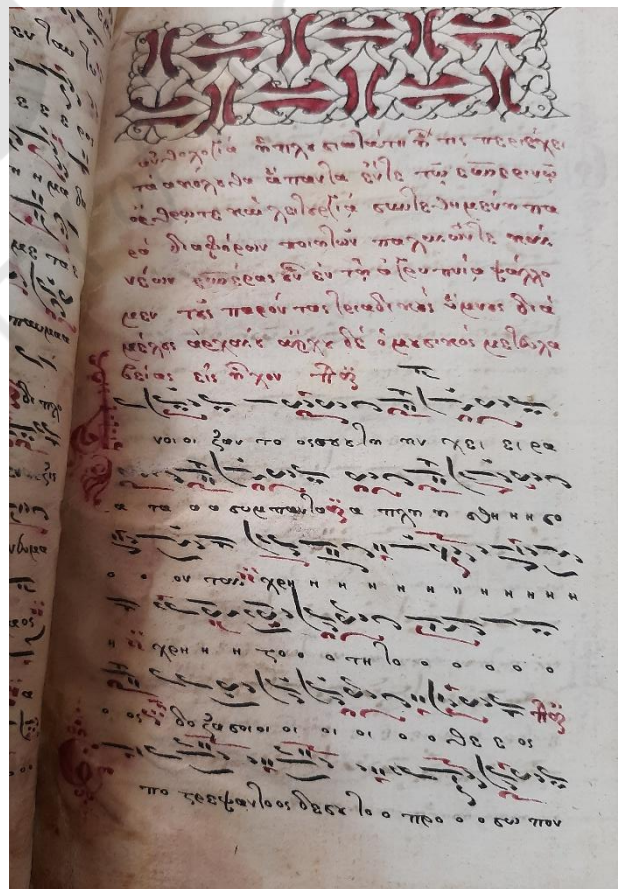
Χειρόγραφο βιβλίο αστικού νόμου, 1815

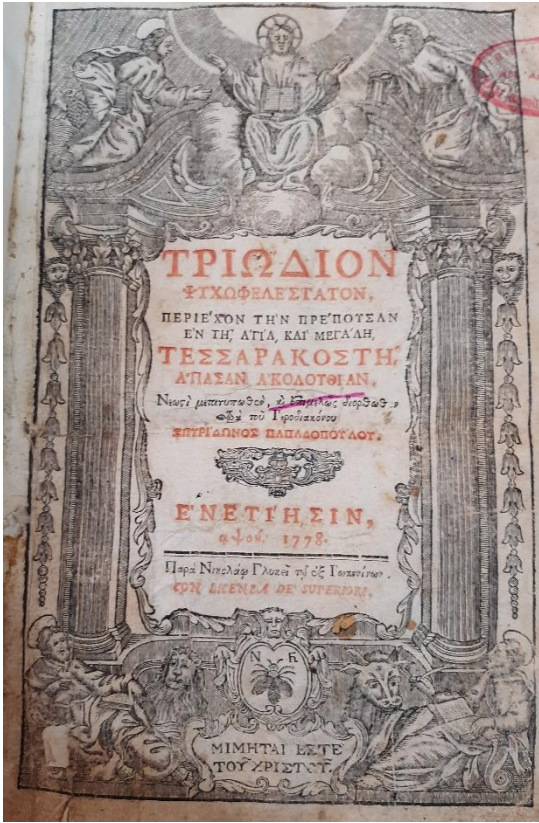

Χειρόγραφο βιβλίο του 17ου αιώνα - Αριστοτέλης

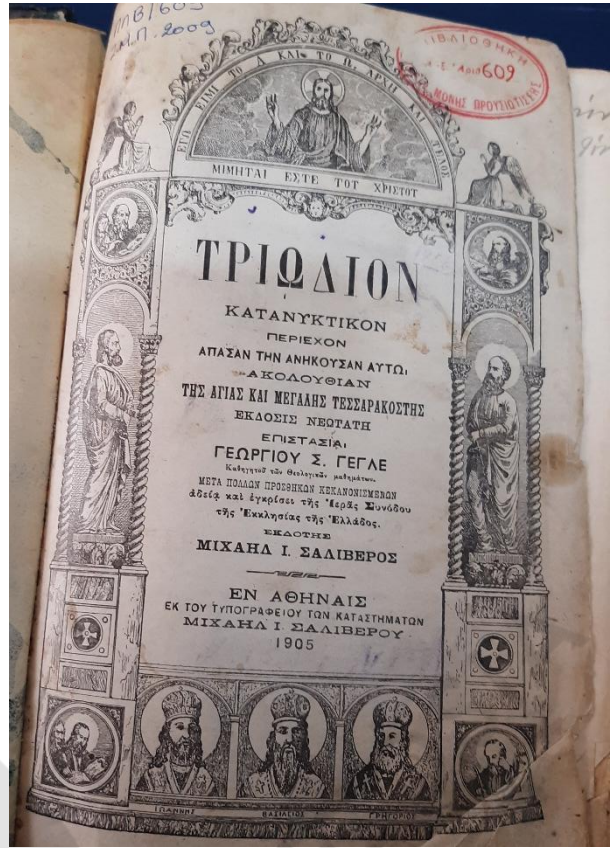

Χειρόγραφο βιβλίο βυζαντινής μουσικής

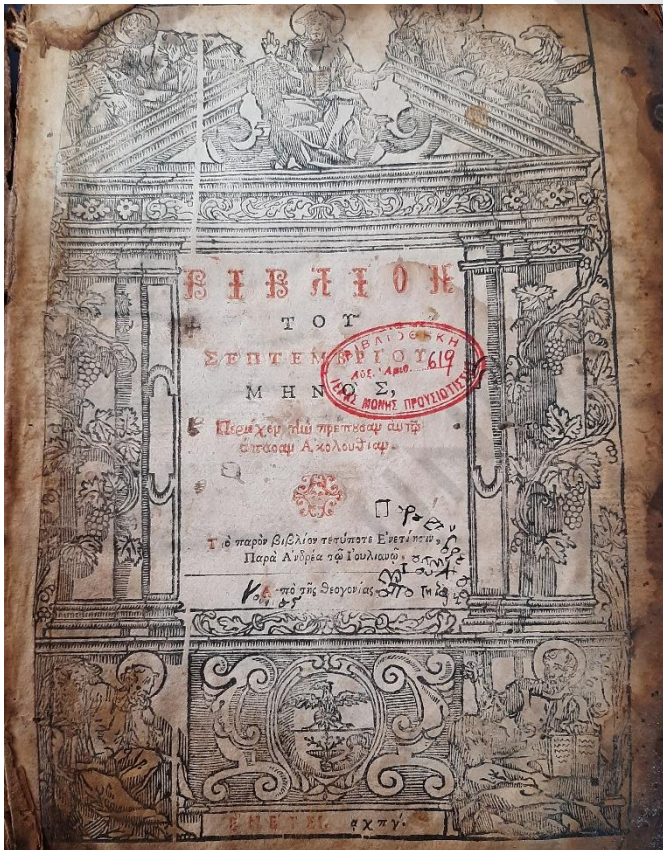

Τριώδιον, εν έτη 1778

Τριώδιον, εν Αθήναις, εκδ. Σαλιβερου, εν έτη 1905

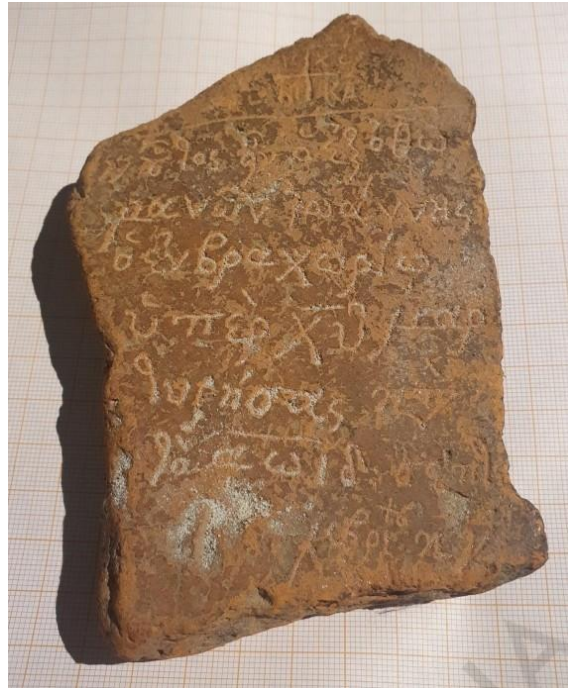
Βιβλίο Μηναίο του Σεπτεμβρίου, εν έτη 1683

Πορτολάνος, εν έτη 1729

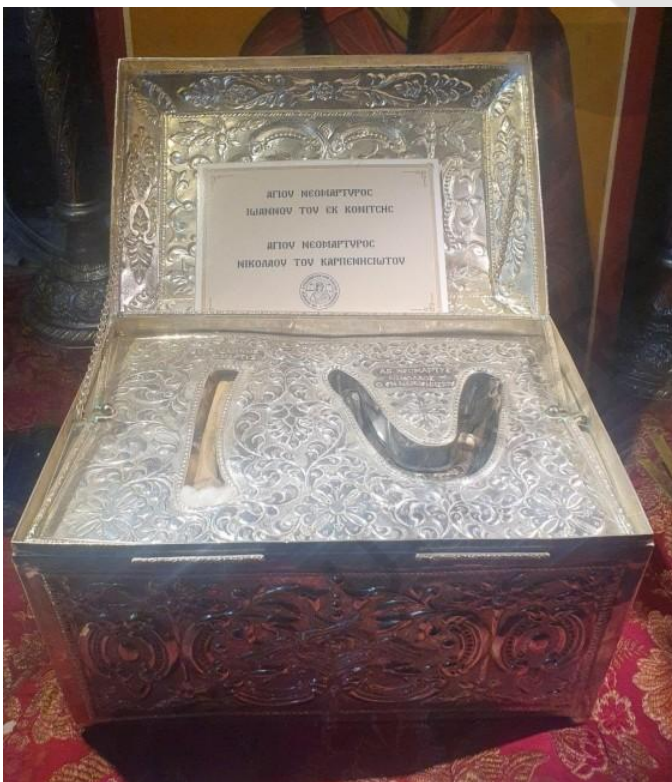
Σταυροί αγιασμού με Τίμιο Ξύλο

Το κεραμίδι του Κύριλλου Καστανοφύλλη

ΙC ΧC ΝΙ ΚΑ

Ούτος ην ο εξ Οθωμανών ο εν Βραχωρίω υπέρ Χ(ριστο)υ μαρτυρήσας κατά τω αωιδ (1814) έτει σεπτεμβρίου κγ'

Ασημένια λειψανοθήκη που περιέχει τεμάχιο λειψάνων του Αγίου Ιωάννη του Βραχωρήτη και του Αγίου νεομάρτυρος Νικολάου του Καρπενησιώτου

Τεμάχιο λειψάνου Αγίας Θεοδώρας

Ιερό αντιμύησιο, εν έτη 1837

Ιερόν αντιμύησιο, τυπώθηκε το 1837.
Φέρει υπογραφή του Ναυπακτίας και
Ευρυτανίας Σεραφείμ 1913

Ιερόν αντιμύησιο, τυπώθηκε το 1870.
Φέρει υπογραφή του πρώην Καρπάθου
και Κάσου Νείλου
(άρα μεταξύ των ετών 1889 και 1916)

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΤΑΤΑΡΝΑΣ

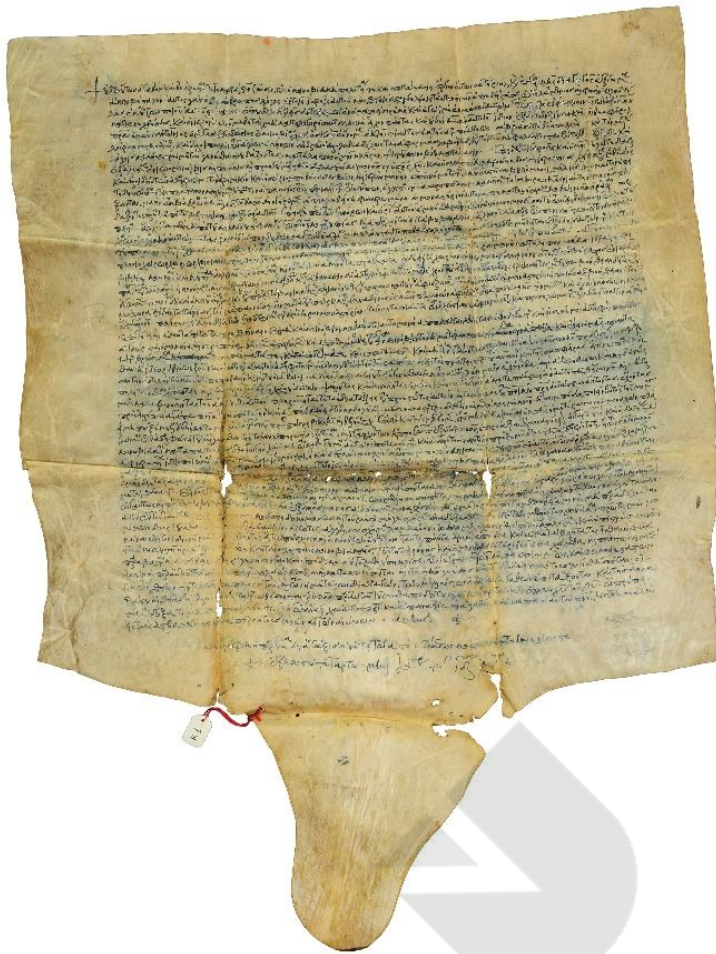
ΕΠΤΑΦΙΟΣ ΧΡΥΣΟΑΡΓΥΡΟΜΕΤΑΞΟΚΕΝΤΗΤΟΣ, ΕΤΟΥΣ 1548, ΕΡΓΟ ΑΡΣΕΝΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΑΣΚΗΤΕΥΣΑΝΤΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΕΡΑΝ ΜΟΝΗ ΒΑΡΛΑΑΑ ΜΕΤΕΩΡΩΝ

ΑΣΗΜΕΝΙΟ ΑΓΙΟΝ ΠΟΤΗΡΙΟΝ, ΜΕ ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ 22 ΜΑΡΤΙΟΥ 1650. ΣΤΗΝ ΒΑΣΗ ΥΠΑΡΧΕΙ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΥΠΟ ΤΟΥ "ΕΥΤΕΛΟΥΣ" ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΟΥ, ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ

ΚΑΝΔΥΛΑ 18^{ου} ΑΙΩΝΑ, ΔΩΡΟ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΕΡΑΝ ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΗΡΩΟΣ ΚΑΤΣΑΝΤΩΝΗ

Η ΚΗΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΘΗΚΗ (ΔΙΑΤΑΞΙΣ)
ΤΟΥ ΚΗΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ
ΜΟΝΑΧΟΥ ΔΑΒΙΔ, ΓΡΑΜΜΕΝΗ ΣΕ
ΠΕΡΓΑΜΗΝΗ ΤΟ ΕΤΟΣ 1556

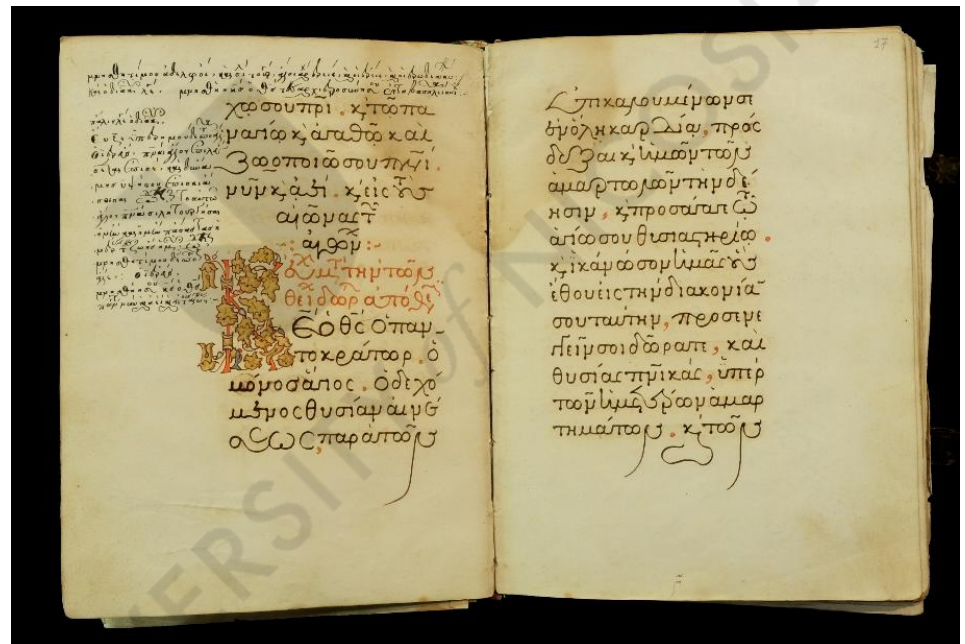

ΙΕΡΟ ΑΝΤΙΜΗΝΣΙΟ,
ΕΤΟΥΣ 1622
ΛΙΤΖΑΣ ΚΑΙ ΑΓΡΑΦΩΝ
ΙΑΚΩΒΟΥ

ΚΩΔΙΚΑΣ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΣ ΕΠΙ ΠΕΡΓΑΜΗΝΗΣ, 11^{ος} ΑΙΩΝΑΣ, ΠΕΡΙΧΕΙ ΛΟΓΟΥΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΠΡΟΕΡΧΕΤΑΙ ΕΚ ΤΩΝ ΑΝΤΙΓΡΑΦΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΩΝ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΠΑΛΑΤΙΟΥ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ. ΕΓΡΑΦΗ ΤΟ 1026.

ΚΩΔΙΚΑΣ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΣ ΕΠΙ ΧΑΡΤΟΥ, ΜΕ ΧΡΥΣΑ ΕΠΙΤΙΤΛΑ ΚΑΙ ΑΡΧΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ. ΕΓΡΑΦΗ ΤΟ 1596 ΕΙΣ ΜΟΣΧΑ ΥΠΟ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΣΥΓΓΕΛΟΥ ΜΑΤΘΑΙΟΥ (ΑΡΓΟΤΕΡΑ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΜΥΡΕΩΝ) ΚΑΙ ΕΔΩΡΗΘΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΟΝΗ ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΡΧΑΓΕΛΩΝ ΑΡΣΕΝΙΟΥ (ΑΓΙΟΥ ΑΡΣΕΝΙΟΥ ΕΛΑΣΣΩΝΟΣ) ΤΟ 1602.

ΑΠΩΝΗ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΑΤΑΡΝΗΣ, 1895

ΕΙΚΟΝΑ ΓΕΝΝΗΣΙΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ,
ΟΠΟΥ ΕΟΡΤΑΖΕΙ Η ΜΟΝΗ ΤΑΤΑΡΝΗΣ

ΑΡΧΙΕΡΑΤΙΚΕΣ ΜΗΤΡΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΘΙΑ ΕΓΚΟΛΠΙΑ ΤΟΥ
ΜΑΚΑΡΙΣΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΚΑΜΠΑΝΙΑΣ ΚΥΡΟΥ
ΚΟΣΜΑ (1992)

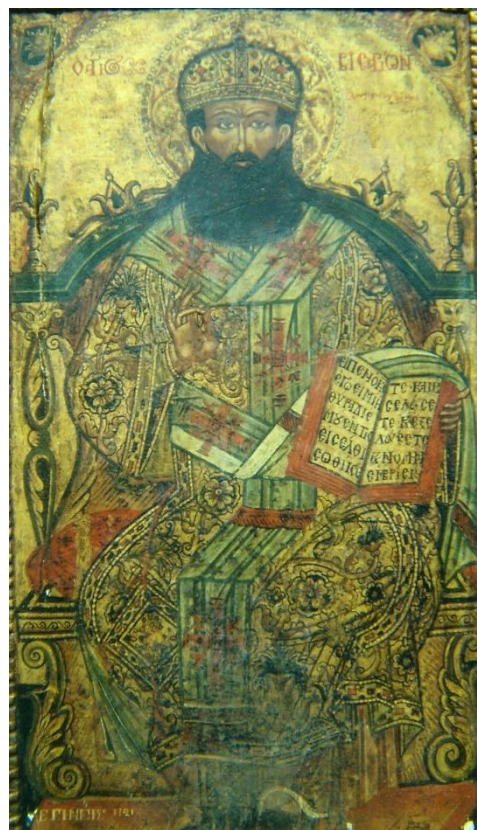
Γεννήθηκε στην Αδριανούπολη της Ανατολικής Θράκης το 1921,
Στις 18 Ιουλίου 1965 χειροτονήθηκε τιτουλάριος Επίσκοπος
Δέρβης από τον Πατριάρχη Ιεροσολύμων Βενέδικτο, στις 13
Αυγούστου 1976 εξελέγη τιτουλάριος Μητροπολίτης
Καμπανίας. Εκοιμήθη στις 15 Νοεμβρίου 1992. Ενταφιάστηκε
στην Ιερά Μονή Τατάρνης.

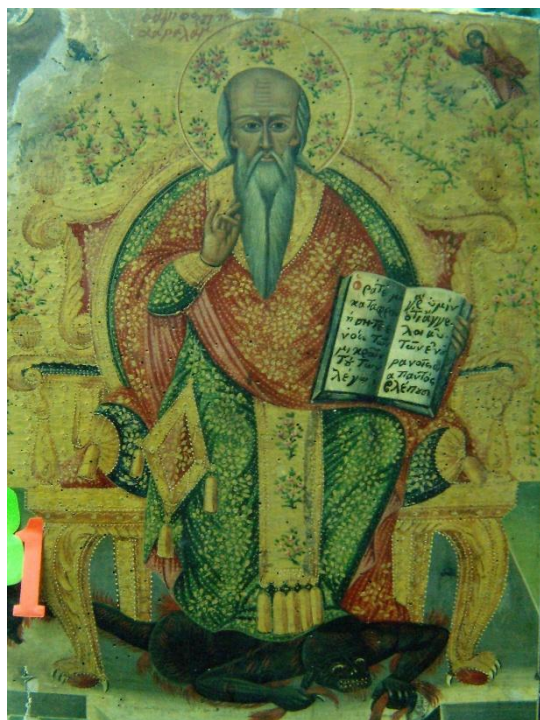
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΑ ΚΕΙΜΗΛΙΑ ΤΩΝ ΕΝΟΡΙΩΝ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ

ΧΡΙΣΤΟΣ ΕΝΘΡΟΝΟΣ ΕΙΚΟΝΑ ΤΕΜΠΛΟΥ
ΧΩΡΙΟΥ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ

ΑΓΙΟΣ ΒΗΣΑΡΙΩΝ ΕΙΚΟΝΑ ΤΕΜΠΛΟΥ
ΧΩΡΙΟΥ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ

ΑΓΙΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ
ΧΩΡΙΟ ΑΓΙΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΕΝ ΕΤΗ 1838

ΕΙΚΟΝΑ ΓΕΝΝΗΣΙΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ
ΧΩΡΙΟΥ ΑΝΙΑΔΑΣ

ΠΑΝΑΓΙΑ ΒΡΕΦΟΚΡΑΤΟΥΣΑ ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΑΝΙΑΔΑΣ

ΧΡΙΣΤΟΣ ΕΥΛΟΓΩΝ ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΒΙΝΙΑΝΗΣ

ΕΙΚΟΝΑ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΒΟΥΤΥΡΟ

ΑΣΗΜΕΝΙΟ ΑΓΙΟ ΠΟΤΗΡΙΟ ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΒΙΝΙΑΝΗΣ

ΕΙΚΟΝΑ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΕΛΕΟΥΣΑΣ ΒΡΑΓΓΙΑΝΩΝ

ΒΗΜΟΘΥΡΑ ΩΡΑΙΑΣ ΠΥΛΗΣ ΒΡΑΓΓΙΑΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ
ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΒΑΛΑΡΙ ΒΡΑΓΓΙΑΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΖΩΔΟΧΟΥ ΠΗΓΗΣ
ΕΚ ΜΟΝΗΣ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΒΡΑΧΑΣ

ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΕΣ ΕΚ ΜΟΝΗΣ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΒΡΑΧΑΣ

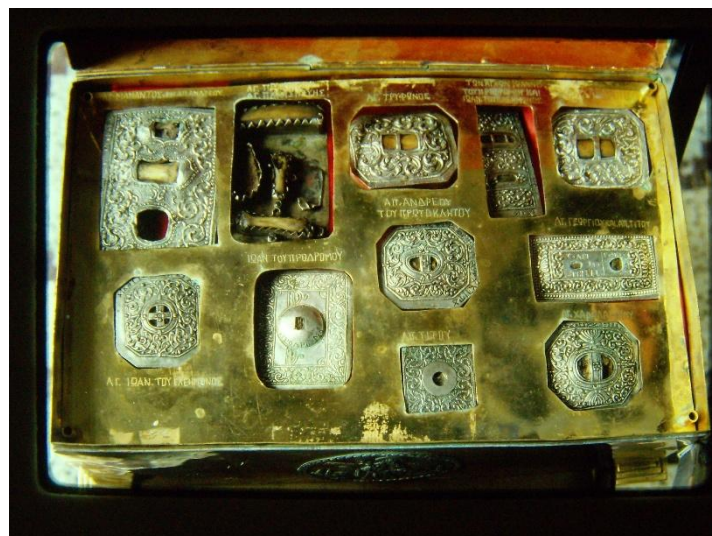
ΕΙΚΟΝΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΕΣ ΛΟΥΚΑ ΚΑΙ ΙΩΑΝΝΗ ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΑΓΡΑΦΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΕΚ ΜΟΝΗΣ ΔΟΜΙΑΝΩΝ

ΕΦΕΣΤΙΟΣ ΕΙΚΟΝΑ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΜΟΝΗΣ ΔΟΜΙΑΝΩΝ

ΛΕΙΨΑΝΟΘΗΚΗ ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΚΕΡΑΣΟΧΩΡΙΟΥ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΛΕΙΨΑΝΑ ΤΩΝ: ΑΓΙΟΥ ΜΑΜΑΝΤΟΣ, ΑΓΙΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΑΝΔΡΕΑ, ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ, ΑΓΙΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ, ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΤΟΥ ΕΛΕΗΜΟΝΟΣ, ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ, ΑΓΙΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΤΙΤΟΥ, ΑΓΙΟΥ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ ΚΑΙ ΑΓΙΟΥ ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΡΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΕΙΚΟΝΑ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΣΤΕΝΩΜΑ

ΕΙΚΟΝΑ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΕΚ ΚΛΑΥΣΙΟΥ

ΧΡΥΣΟΚΕΝΤΗΤΟΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΚΟΡΙΤΣΑΣ

ΧΡΙΣΤΟΣ ΕΥΛΟΓΩΝ ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΜΑΥΡΟΜΑΤΑΣ

ΕΙΚΟΝΑ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΕΚ ΜΕΓΑΛΟΥ ΧΩΡΙΟΥ 1823

ΕΙΚΟΝΑ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΟΥ ΕΝ ΒΟΥΝΕΝΗΣ
ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΚΟΡΙΤΣΑΣ

ΧΡΙΣΤΟΣ ΕΝΘΡΟΝΟΣ ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΛΙΘΟΧΩΡΙΟΥ

ΙΕΡΟ ΑΝΤΙΜΗΝΕΙΟ (ΕΚΤΥΠΩΣΗ 1837) ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΚΟΡΙΤΣΑΣ

ΒΗΜΟΘΥΡΑ ΩΡΑΙΑΣ ΠΥΛΗΣ ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΜΑΡΑΘΟΥ

ΠΑΝΑΓΙΑ ΒΡΕΘΟΚΡΑΤΟΥΣΑ ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΜΑΤΡΟΜΑΤΑ

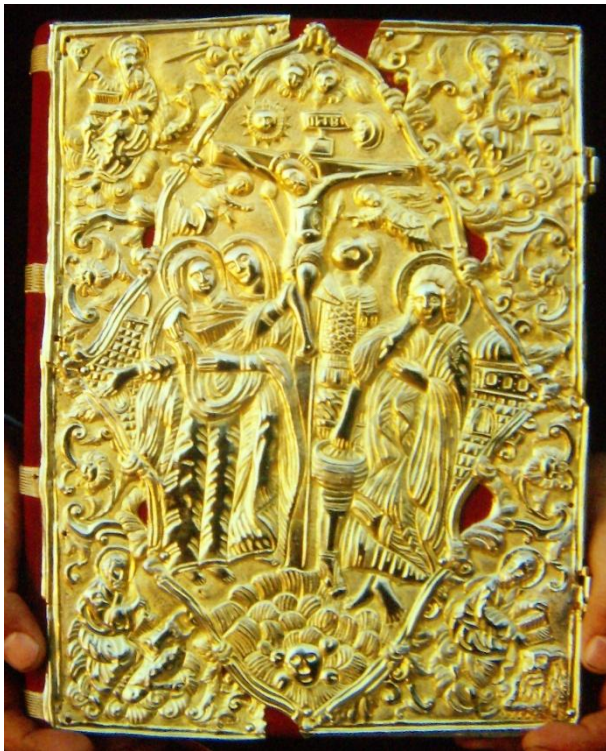
ΙΕΡΑ ΣΚΕΥΗ ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΜΕΣΟΚΩΜΗΣ

ΕΙΚΟΝΑ ΜΕΓΑΛΗΣ ΛΕΗΣΗΣ ΚΑΙ ΧΩΡΙΑ ΑΓΙΩΝ
ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΜΕΣΟΚΩΜΗΣ

ΧΡΙΣΤΟΣ ΣΩΤΗΡ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΠΑΛΑΙΟΚΑΤΟΥΝΑΣ

ΕΠΙΧΡΥΣΟ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟ (ΔΥΟ ΟΦΕΙΣ) ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑ

ΑΣΗΜΕΝΙΟ ΕΠΙΧΡΥΣΟ
ΑΓΙΟ ΠΟΤΗΡΙΟ, 1817
ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΚΡΙΚΕΛΟΥ

ΑΣΗΜΕΝΙΟ ΔΙΣΚΑΡΙΟ ΜΕ ΑΣΤΕΡΙΣΚΟ,
ΜΕ ΕΓΧΑΡΑΚΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ, ΔΕΗΣΗ
ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΚΡΙΚΕΛΟΥ

ΠΑΝΑΓΙΑ ΠΟΡΤΑΪΤΙΣΣΑ, ΒΡΕΘΟΚΡΑΤΟΥΣΑ,
1770 ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΚΡΙΚΕΛΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αβραμέα Π. Α., *Η Βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι του 1204, Συμβολή εις την Ιστορικήν Γεωγραφία, Διατριβή επί Διδακτορία, Εν Αθήναις 1974.*

Αλεξάκης Χ. , *Τα γράμματα στην περιοχή των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατία, Αθήνα 2001.*

Αιμιλιανός (Αρχιμ.), Καθηγούμενος Ι. Μ. Σίμωνος Πέτρας, «Το μαρτύριον ως αφετεριακόν στοιχείον εις τον ορθόδοξον μοναχισμόν», Πρακτικά Συνεδρίου της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης 11-13 Μαΐου 1980 περί Μοναχισμού «Ο Άγιος Δημήτριος και το μοναχικό ιδεώδες», εκδ. Ι. Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης 1982.

Αμεράνης Μ., *Η κοινωνική προσφορά του μοναχισμού, Θεσσαλονίκη 2003*

Αναγνώστου Μ. , «Βίοι Νεομαρτύρων στον Κώδικα 25: Πολιτιστικό και Κοινωνικό Πλαίσιο», στο *Βυζαντινά Σύμμεικτα*, τ. 31, Αθήνα 2021.

Αναστάσιος Ιερομόναχος, «Η προσφορά και το έργο του Ιερομονάχου Διονυσίου του εκ Φουρνά», *Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και αι Σχολαί των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν*, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Οκτωβρίου 2011, επιμ. Βλάχου Π, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», τ. Β', Αθήναι 2014.

Αναστάσιος Ιερομόναχος, *Διαχρονική Μαρτυρία των Μετεώρων*, «Πρακτικά Πανελληνίου Μοναστικού Συνεδρίου (18-20 Απριλίου 1990)», εκδ. Ιεράς Μονής Μεταμορφώσεως- Μεγάλου Μετεώρου, Αγία Μετέωρα 1990.

Αραβαντινός Παναγιώτης, *Χρονογραφία της Ηπείρου : των τε ομόρων Ελληνικών και Ιλλυρικών χωρών διατρέχουσα κατά σειράν τα εν αυταίς συμβάντα από του σωτηρίου έτους μέχρι του 1854, περιέχουσα και τοπογραφικόν πίνακα αναπτύσσοντα την πολιτειογραφικήν, ιστορικήν και γεωγραφικήν κατάστασιν των εν τω κειμένω ενδιαλαμβανομένων επαρχιών*,

πόλεων, κωμών και θέσεων, προς δε τούτοις και ακριβή στατιστικήν έκθεσιν πάσης της Ηπείρου, εκδ. Κουλτούρα, Αθήνα 2004.

Αραβαντινός Παναγιώτης, *Βιογραφική Συλλογή λογίων της Τουρκοκρατίας*, εισαγωγή – επιμέλεια Κ. Θ. Δημαράς, Ε.Η.Μ., Ιωάννινα 1960.

Αραμπατζής Χρήστος, «Οι επίσκοποι Ιερισσού Ιάκωβος και Αρδαμερίου Διονύσιος και η εμπλοκή τους στις έριδες του Αγίου Όρους τον 18ο αιώνα», *Αγιον Όρος. Πνευματικότητα και Ορθοδοξία - Τέχνη*, Πρακτικά Β' Διεθνούς Συμποσίου, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 11-13 Νοεμβρίου 2005.

Ατέσης Βασίλειος, *Επίτομος Επισκοπική ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος από τον 1833 μέχρι σήμερα*, Αθήναις 1953.

Ατέσης Βασίλειος, *Επισκοπικοί Κατάλογοι της Εκκλησίας της Ελλάδος απ' αρχής μέχρι σήμερα*, εν Αθήναις 1975.

Vasiliev A., *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (324- 1453)*, τ. Α', εκδ. Πελεκάνος, Αθήνα 2006.

Βακαλόπουλος Ε. Αποστ., *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τομ. Γ', Τουρκοκρατία 1453-1669, Θεσσαλονίκη 1968.

Βαστάκης Δ. Κωνσταντίνος, *Ευρυτανικόν Λειμωνάριον*, εκδ. Συνδέσμου Μεγαλοχωριτών, Αθήναι 1978.

Βασιλάκη Μ., *Ακολουθώντας τα βήματα του Διονυσίου του εκ Φουρνά*, Δ.Χ.Α.Ε. 33(2012).

Βασιλείου Ι. Πάνος, *Ευγένιος Γιαννούλης ο Αιτωλός, ο πρωτεργάτης και δημιουργός των περίφημων Σχολών των Αγράφων, χρονολογική διερεύνηση της ζωής και της δράσης του*, Αθήνα 1957.

Βασιλείου Ι. Πάνος, *Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν*, εκδ. Μαυρίδης, Αθήνα 1960.

Βασιλείου Ι. Πάνος, *Οι Σχολές των Αγράφων στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα, Ανάτυπο από Ρουμελιώτικο Ημερολόγιο, Αθήναι 1957.

Βασιλείου Ι. Πάνος, *Ο μεγάλος διδάσκαλος του Γένους Ευγένιος Γιαννούλης ο Αιτωλός και οι σπουδαιότεροι μαθητές των Σχολών των Αγράφων*, Ιστορικές Εκδόσεις Στεφ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 1985.

Βασιλείου Ι. Πάνος, *Το μοναστήρι της Τατάρνας*, Αθήνα 1979.

Βασιλείου Ι. Πάνος, *Ενθυμήσεις, Επιγραφές και ένα Σιγίλλιο του μοναστηριού της Τατάρνας*, Αθήνα 1968.

Βασιλείου Ι. Πάνος, *Η εκκλησία Αγία Τριάδα του Καρπενησίου*, Αθήνα 1962.

Βαστάκης Δ. Κωνσταντίνος, *Ο Οσιομάρτυρας Άγιος Γεράσιμος ο Νέος ο Μεγαλοχωρίτης*, εκδ. Σταμούλη, Αθήνα 2008.

Βαστάκης Δ. Κωνσταντίνος, *Βίος, πολιτεία, ακολουθία του Οσίου Πατρός ημών Ανδρέου του ερημίτου και θαυματουργού μετά παρακλητικού κανόνος*, εκδ. Σταμούλη, Αθήνα 2006.

Βαστάκης Δ. Κωνσταντίνος, *Ευρυτανικόν αγιολόγιον*, εκδ. Βασιλόπουλος Στ., Αθήνα 2006.

Veikoy Myrto, *Byzantine Epirus. A Topography of Transformation. Settelements of the Seventh-Twelfth Centuries in Southern Epirus and Aetoloacarnania, Greece*, [The Medieval Mediterranean, Peoples, Economies and Cultures, 400-1500, v. 95], Brill, Leiden-Boston, 2012.

Βέης Α. Ν., *Αναστασίου Γορδίου χειρόγραφος κώδιξ επιστολών και γραμμάτων στον «Τόμο προς τιμήν Κ. Τριανταφυλλοπούλου επί τη 40 ετηρίδι της καθηγεσίας του»*, Αθήνα 1959.

Βλάχος Κ. Παναγιώτης, *Ο Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και αι Σχολαί των Αγράφων*, Αθήνα 1997.

Βλάχος Κ. Παναγιώτης, «*Η εις άγιον ανακήρυξις Ευγενίου του Αιτωλού. Εόρτιοι εκδηλώσεις και συναφείς δραστηριότητες*», Ι. Μ. Καρπενησίου – Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», Αθήνα 2008.

Βλάχος Κ. Παναγιώτης, *Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός. Βίος και έργον – Η εις άγιονανακήρυξις – Ασματική Ακολουθία*, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Καρπενησίου – Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», Αθήνα 1983.

Βλάχος Κ. Παναγιώτης, *Ο Ευγένιος ο Αιτωλός και το φερόνυμον Ελληνομουσείον*, Αθήνα 1976.

Βυζαντινού Σεραφείμ (Μητρ. Άρτης), *Δοκίμιον ιστορικής τινος περιλήψεως της ποτε αρχαίας και εγκρίτου Ηπειρωτικής πόλεως Άρτης και της ωσαύτως νεωτέρας πόλεως Πρεβέζης*, Αθήναι 1884.

Γαβριήλ, *Ιερά διήγησης περί της Θεοτόκου της Προυσιωτίσσης*, Αθήναι 1838.

Γιάγκου Ξ. Θεόδ., *Χριστοφόρου Προδρομίτη Κανονικόν*, εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2009.

Γεδεών Μ., *Επίσημα γράμματα τουρκικά αναφερόμενα εις τα εκκλησιαστικά ημών δίκαια*, Πατριαρχικό Τυπογραφείο, Κωνσταντινούπολη 1910.

Γελαδόπουλος, Φ., *Η Ευρυτανία στην Αντίσταση. Η Εθνική Αντίσταση στην Ευρυτανία : 50 χρόνια από την ίδρυση και το εθνικό συμβούλιο της ΠΕΕΑ, 1944-1994*, τόμος 1, Αθήνα 1994.

Γιαννόπουλος Ιω., *Η διοικητική οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδος κατά την Τουρκοκρατίαν (1821- 1939)*, εκδ. Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 1971.

Γιαννοπούλου - Τσιάκα Καλλιτσα, «*Γιαννούλης Ευγένιος ο Αιτωλός και η Ιερά Μονή Τατάρνας*» στο *Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και αι Σχολαί των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν*, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Οκτωβρίου 2011, επιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», τ. Α'-Β', Αθήναι 2014.

Γιαννόπουλος Ν., «*Επισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας Γ'*», περ. Θεολογία ΙΓ' 1935.

Γιαννόπουλος Γ., *Η Ευρυτανία στη διαδρομή της ευρύτερης εθνολογικής σύνθεσης και διοικητικής οργάνωσης*, εκδ. Μάτι, Κατερίνη 2021.

Γιαννακοπούλου Ελένη, *Η Σχολή των Ελληνικών Γραμμάτων*, εφ. Καθημερινή 15/08/1999 .

Γκιόλιας Μ., *Ιστορία της Ευρυτανίας στους νεότερους χρόνους(1393-1821)*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1999.

- «Οι λειτουργίες του κοινωνικού και πολιτισμικού χώρου της Ευρυτανίας», στον τόμο: *Σύναξις Ευγένιος ο Αιτωλός και η εποχή του*, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 12-14 Οκτωβρίου 1984, επιμέλεια Π. Βλάχου, Αθήνα 1986. .

Γλαβίνας Απόστολος, *Οι νεομάρτυρες της Τουρκοκρατίας : εισαγωγή, βιβλιογραφία, ασματικές ακολουθίες*, εκδ. Επέκταση, 1997.

Γόνης Δ., «Μελέτιος Συρίγος, διδάσκαλος του Οσίου Ευγενίου του Αιτωλού», στον τόμο: *Σύναξις Ευγένιος ο Αιτωλός και η εποχή του*, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 12-14 Οκτωβρίου 1984, επιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, Αθήνα 1986.

Γορδίου Αναστασίου, Βίος Ευγενίου Ιωαννουλίου του Αιτωλού, *Νέος Ελληνομνήμων*, 4 (1907).

Γριτσόπουλος Τ. Αθ., «Ανέκδοτος επιστολή και η Διαθήκη Ευγενίου Ιωαννουλίου του Αιτωλού και ανέκδοτος επιστολή Ευγενίου Μητροπολίτου Χριστιανουπόλεως», στον τόμο *Γέρας*, Αντωνίου Κεραμοπούλου, Αθήνα 1953.

Γριτσόπουλος Τ. Αθ., *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, τομ. Α', Αθήνα 1966.

Δασκαλάκης Απ., *Η Παιδεία κατά τον αγώνα και επί Καποδίστρια. Κείμενα και πηγαί της Ελληνικής επανάστασεως*, τομ. Α., εκδ. Εισήγησις, Αθήνα 1968.

Δημαράς Κωνσταντίνος, «Θεοφάνους του εξ Αγράφων, Βίος του Διονυσίου του εκ Φουρνά», *Ελληνικά* I, 1938.

Δημητρακόπουλος Φ., «Ο Ευγένιος Γιαννούλης και οι σχέσεις του με τα Τρίκαλα», στον τόμο: *Σύναξις Ευγένιος ο Αιτωλός και η εποχή του, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 12-14 Οκτωβρίου 1984*, επιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, Αθήναι 1986.

Δημητρακόπουλος Σ., «Το μορφωτικό επίπεδο του ιερού κλήρου στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και η παρουσία του Αγίου Ευγενίου του Αιτωλού», στο *Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και αι σχολαί των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατία, Καρπενήσι 7-9 Οκτωβρίου 2011*, τομ. Α, Αθήνα 2014.

Διαμαντής Λουκ., «Τα Ιερά και Ιστορικά Κειμήλια του Κλειτσού», εφημ. «Τα Νέα του Κλειτσού», 7/9 2000.

Διονύσιος (Ιερομόναχος), *Κώδικας της Ιεράς Μονής Ζωοδόχου Πηγής του Φουρνά των Αγράφων*, επιμ. Χ. Χατζηθάνου, εκδ. Μαυρίδης, Αθήνα 1963.

Δοσίθεος (αρχιμ.), *Κύριλλος ο Καστανοφύλλης*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήναι 1965.

Δουκάκης Κ., *Μέγας Συναξαριστής, Μην Μάρτιος* (β' εκδ.) Αθήναι, 1960.

Δρόσος Ν. (αρχιμ.), *Οι επισκοπές Βεσαίνης, Χαρμένων και Κατρίας. Η εκκλησιαστική περιφέρεια Αγιάς κατά τη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή περίοδο, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2013.*

- «Το υπόμνημα εκλογής του Λιτζάς και Αγράφων Νεκταρίου» (29-3-1749), Θ.Η., Λάρισα 2010, τ.58^{ος}.

Δυοβουνιώτης Κ., *Αναστασίου Γορδίου Επιγράμματα, Θεολογία ΙΑ'* (1933).

- «Συμβολαί εις την Εκκλησιαστικήν Ιστορίαν της Μητροπόλεως Λαρίσης», Ιερός Σύνδεσμος, αρ.286, Εν Αθήναις 15/3/1917.

Ευαγγελίδης Τρ., *Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, εν Αθήναις 1936, τ. Β.

Ευθυμίου Χ. Γεώργιος, «Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός. Διδάσκαλοι της Εκκλησίας και του Γένους», στο *Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και αι Σχολαί των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Οκτωβρίου 2011*, επιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», τ. Α'-Β', Αθήναι 2014.

Ευστρατιάδης Σ., *Αγιολόγιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2010.

Ζαβίρας Γ., *Νέα Ελλάς*, εκδ. Τύποις Εφημερίδος των Συζητήσεων, Αθήνησι 1872.

Ζαρκάδας Θ., «Μια επιστολή του Λιτζάς και Αγράφων Δοσίθεου προς τον Δωρόθεο Βουλησμά», *Θ.Η.* 40 (2001).

Ζαροδήμος Γ., *Τοπωνύμια της Ευρυτανίας, Τα οικονύμια του δήμου Καρπενησίου*, Αθήνα 2020.

Ζαχαρόπουλος Γρ. Νίκος, *Η παιδεία στην Τουρκοκρατία*, εκδ Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1983.

Ζήσης Κωστ., *Αγραφιώτες και Καρπενησιώτες Αγωνιστές στην επανάσταση του 1821*, εκδ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 1983.

Θεοχάρη Μαρία, *Εκκλησιαστικά άμφια της Μονής Τατάρνης*, Αθήνα 1965.

Κακαβάς Γεώργιος, «Η ζωή και το έργο του Διονυσίου του εκ Φουρνά», στο *Διονύσιος ο εκ Φουρνά και το έργο του*, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 11-14 Οκτωβρίου 1996, επιμ. Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός» Αθήναι 2003.

Καλοκύρης Κ., *Εισαγωγή εις την Χριστιανικήν και Βυζαντινήν Αρχαιολογίαν*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010.

Καλούσιος Γ. Δημ., *Ο Κώδικας τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης*, ΕΒΕ 1472: 1647-1868, Λάρισα 2009.

Καμαρέτσος Μ., *Θρησκευτικός τουρισμός - Εναλλακτικός τουρισμός: Η Ευρυτανία ως μελέτη περίπτωσης*, Καρπενήσι 2021.

Camariano – Cioran Ariadna, *Les Academies de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, εκδ. Ι.Μ.Χ.Α. Θεσσαλονίκη 1974.

Κανέλλος Δοσίθεος (αρχιμ.), *Κύριλλος ο Καστανοφύλλης*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2016.

Κανέλλος Δοσίθεος (αρχιμ.), «Υπήρχε Σχολεῖον εις την Μονήν της Τατάρνης επί Τουρκοκρατίας;», *Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και αι Σχολαί των*

Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Οκτωβρίου 2011, επιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», τ. Α'-Β', Αθήναι 2014.

Κανέλλος Δοσίθεος (αρχιμ.), *Ιερόν Τρίπτυχον, εκδ. Επτάλοφος, Αθήνα 2010.*

Κανέλλος Δοσίθεος (αρχιμ.), *Προσκύνημα στο Μοναστήρι της Τατάρνας, εκδ. Επτάλοφος, Αθήνα 2008.*

Κανέλλος Δοσίθεος (αρχιμ.), *Οδηγός ορθοδόξου Προσκυνητού, εκδ. Επτάλοφος, Αθήνα 2007.*

Κανέλλος Δοσίθεος (αρχιμ.), *Κύριλλος ο Καστανοφύλλης (Βίος, Δράσις, και ανέκδοτος αλληλογραφία), Συμβολή εις την ιστορίαν της Ευρυτανίας, εκδ. Γρηγόρης, Αθήναι 2016.*

Καραθανάσης Ε. Αθ., *Οι Έλληνες λόγιοι στη Βλαχία (1670-1714). Συμβολή στη μελέτη της ελληνικής πνευματικής κίνησης στις Παραδουνάβιες ηγεμονίες κατά την προφαναριωτική περίοδο, εκδ. Ι.Μ.Χ.Α. Θεσσαλονίκη 1984.*

Καραθανάσης Ε. Αθ., *Ο Αμπελακιώτης διδάσκαλος και φιλικός Ιωάννης Μακρής, Θεσσαλικό Ημερολόγιο 68, Λάρισα 2015.*

Καραθανάσης Ε. Αθ., *Η Βιβλιοθήκη του Σοφαδίτη λογίου και διδασκάλου Θεοδώρου Αναγνώστη (τέλη του 18ου αιώνα), Θεσσαλικό Ημερολόγιο, 20 (1991).*

Καρανάσιος Χ., *«Οι συνθήκες ανάπτυξης και ο χαρακτήρας της Παιδείας στην Ευρυτανία κατά τον 17ο και 18ο αιώνα», Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και αι Σχολαί των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Οκτωβρίου 2011, επιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», τ. Α' - Β', Αθήναι 2014.*

Καρανάσιος Χαρίτων – Κόλια Ιωαν., *Αναστάσιος Γόρδιος, Αλληλογραφία (1675-1728), Τομ. Α+Β, ΚΕΜΝΕ Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2011.*

Καρασμάνης Λάμπρος, *Ιστορικά Ευρυτανικά Σελίδες, εν Λαμία 1931.*

Καυσοκαλυβίτης Πατάπιος (μοναχός), *Ο μοναχός Ιάκωβος Νεασκητιώτης και το υμνολογικό του έργο για τη Θεοτόκο και τους Αγιορείτες οσιομάρτυρες, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 2012.*

Καυσοκαλυβίτης Πατάπιος (μοναχός), *Άγιος Ακάκιος ο Καυσοκαλυβίτης. Από το περιβόλι της Παναγίας στον Κήπο του Θεου, εκδ. Καλύβης Αγ. Ακακίου, Άγιον Όρος 2001.*

Καυσοκαλυβίτης Πατάπιος (μοναχός), *Όσιος Παρθένιος ο εκ Φουρνά των Αγράφων ο Σκούρτος. Ο βίος και το ζωγραφικό του έργο, εκδ. Πανευρυτανικής Ένωσης, Αθήνα 2010.*

Κόλιας Π. , *Ευγένιος Γιαννούλης ο δάσκαλος: Πρόσωπο και Έργο, Θεσσαλονίκη 2017.*

Κολιτσάρας Θ. Ι., *Ευγένιος ο Αιτωλός, Αρχαία Εταιρείας Αιτωλοακαρνανικών Σπουδών, τόμος Α', Αθήναι 1958.*

Κονταλή Αθηνά, *Η συμμετοχή του Ελληνορθόδοξου Κλήρου στα επαναστατικά κινήματα της Τουρκοκρατίας (1453-1821), Αθήνα 2011.*

Κονταλή Αθ., «Η συμβολή του μοναχισμού στον αγώνα για την απελευθέρωση του Γένους κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας», *Θρησκευτικά αναγνώσματα* 5 (2013).

Κόρδης Γεώργιος, *"Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης" Διονυσίου του εκ Φουρνά. Αισθητικά και εικαστικά σχόλια, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2006.*

Κουτσίκος Γ. Χαράλαμπος, «Σχέσεις του Ευγενίου του Αιτωλού με την Ιερά Μονή Τατάρνης», στο «Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και οι Σχολαί των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν», Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Οκτωβρίου 2011, επιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», τ. Β', Αθήναι 2014.

Κούτσικος Ιω., «Παναγία η Στάνα, ένα μοναστήρι στην κεντρική περιοχή των Αγράφων» στο *Τα Αγραφα στη διαδρομή της ιστορίας* Πρακτικά συνεδρίου, 8-10 Αυγούστου 2008, τόμος Β', εκδ. Πανευρυτανικής Ένωσης, Αθήνα 2009.

Κουτσογιάννης Ειρ. (αρχιμ.), «Δαυΐδ Τολμίδης (1884 - 1896): Μετεπαναστατικοί Επίσκοποι Ναυπάκτου», *Εκκλησιαστική Παρέμβαση* (1996), τεύχος 6, Ναύπακτος 1996.

Κουτσούκης Κων/νος, «Πολιτικές και κοινωνικές σκέψεις Ευγενίου Αιτωλού», *Σύναξις Ευγένιος ο Αιτωλός και η εποχή του*, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 12-14 Οκτωβρίου 1984, επιμ. Παναγιώτου Βλάχου, Αθήναι 1986.

Κουτσούκης Κων/νος, *Η Ευρυτανία στις περιγραφές Ελλήνων και ξένων περιηγητών από την αρχαιότητα ως την εποχή μας*, εκδ. Ευρωπαϊκό Κέντρο Ευρυτανικών Σπουδών, Αθήνα 2008.

Κουμουλίδης Α. , Λ. Δεριζιώτης & Στ. Σδρόλια, *Το μοναστήρι της Τατάρνας. Ιστορία και κείμενα*, εκδ. Εκδοτική Ελλάδος, Αθήνα 1991.

Κωνσταντίνου Κηρύκος, *Η συμβολή της Αθωνιάδας στην παιδεία και την αφύπνιση του Γένους, 1749-1821*, Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2015.

Κωστάκης Κωνσταντίνος (πρωτοπρ.), «Βραγγιανών Σχολή», στη *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 4, Αθήνα 2013.

Κωστάκης Κωνσταντίνος (πρωτοπρ.), «Γιαννούλης Ευγένιος», στη *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 5, Αθήνα 2013.

Κωσταρίδης Ε. (αρχιμ.), *Η σύγχρονος Ελληνική Εκκλησία -Αι υπηρεσίες της Εκκλησίας προς το Έθνος κατά την Λήξασαν Εκατονταετηρίδα 1821-1921*, εκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2020.

Κωστορρίζου Ελένη, *Ο Μοναχισμός στην Ευρυτανία. Το Μοναστήρι της Παναγίας της Προυσιώτισσας και η συμβολή του στον απελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων κατά την επανάσταση του 1821*, Πάτρα 2013.

Λαζαρίδης Π. , «Μεσαιωνικά Μνημεία Αιτωλοακαρνανίας, Ευρυτανία, Μονή Προυσού», *Α.Δ.* (1961/62), τ. 17^{ος}.

Λάμπρος Π. Σπ., *Κατάλογος των κωδίκων της Ιεράς Μονής Προυσού*, Νέος Ελληνομνήμων, τομ. 10^{ος}, 1913.

Λιάσκος Γεωρ. Ηλίας, «Η παράδοση της Χριστιανικής Διδασκαλίας και ο «Εραστής Σοφίας» του Σέργιου Μακραίου», στο *Ιστορία και Πολιτισμός Δημοτικής Ενότητας Φουρνά Ευρυτανίας*, Πρακτικά Συνεδρίου, Φουρνάς – Κλειτσός - Βράχα 20-22 Ιουλίου 2012, τ. Α, Αθήνα 2013.

Leake W., *Travels in Northern Greece*, τ. 4, London 1835.

Μάγκας Ιωάννης, «Η Σχολή της Ι. Μονής της κατά Βράχαν των Αγράφων στην Τουρκοκρατία (Εύρωστος κλάδος του ευσκίοφυλλου δέντρου των Σχολών των Αγράφων)», στο *Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και αι Σχολαί των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν*, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Οκτωβρίου 2011, επιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», τ. Β', Αθήναι 2014.

Μακρυγιάννης Ιω., *Οράματα και θάματα*, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1983.

Μαθάς Ζαχαρίας, *Κατάλογος, Ιστορικός των Πρώτων Επισκόπων και των εφεξής Πατριαρχών της εν Κωνσταντινουπόλει Αγίας και Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας*, εν Αθήναις 1884.

Μανούσακας Μ., «Οικουμενικοί Πατριάρχες στο Άγιον Όρος κατά την Τουρκοκρατία (1453-1821)», *Το Άγιο Όρος. Χθες -σήμερα- Αύριο*, Διεθνές Συνέδριο (Θεσσαλονίκη 29 Οκτ. – 1 Νοεμ. 1993), Θεσσαλονίκη 1996.

Μαρνέλλος Γεώργιος (πρωτ/ρος), *Αγιονικοδημικά Μελετήματα*, τ. Β, Κρήτη 2007.

Μαυρομύτης Ανάργυρος Γ., «Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός και οι σχολές των Αγράφων» στο *Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και αι Σχολαί των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν*, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Οκτωβρίου 2011, επιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», τ. Β', Αθήναι 2014.

Μαυρομύτης Ανάργυρος Γ., «Ιερά Μονή Παναγίας Στάνας» στο *Τα Άγραφα στη διαδρομή της ιστορίας* Πρακτικά συνεδρίου, 8-10 Αυγούστου 2008, τ. Β', εκδ. Πανευρυτανικής Ένωσης, Αθήνα 2008.

- Μελέτιος** (Μητροπολίτης Αθηνών), *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Βιέννη 1784.
- Μενούνος Ιωάννης**, *Κοσμά του Αιτωλού διδαχές και βιογραφία*, εκδ. Ακρίτας Αθήνα 2004.
- Μήτσιος Ηλ.**, «Ο Τούρκος Περιηγητής Εβλιά Τσελεμπί στην Ελλάδα και την Ευρυτανία 1667-1770», *Η Ευρυτανία στις περιγραφές Ελλήνων και ξένων περιηγητών από την αρχαιότητα ως την εποχή μας*, (Πρακτικά Συνεδρίου), Ευρωπαϊκό Κέντρο Ευρυτανικών Σπουδών: Αθήνα 2008.
- Μπιλάλης Νικόδημος**, «Ιεροί ναοί του αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου», *Αγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης ο Νάξιος. 250 χρόνια από την γέννησίν του*, Πρακτικά επιστημονικού Συνεδρίου, Νάξος 14-17 Ιουλίου 2000, Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών ΙΘ'.
- Μπούρας Χ.**, *Βυζαντινή & Μεταβυζαντινή Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2001.
- Μυστακίδης Β.**, «Επισκοπικοί κατάλογοι», Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών 1936, έτος ΙΒ', σ.190.
- Μωϋσής Αγιορείτης**, *Οι άγιοι του Αγίου Όρους*, εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2008.
- Μωϋσής Αγιορείτης**, *Βατοπαιδινό Συναξάρι*, εκδ. Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, 2007.
- Νάκος Αλ. Κωνσταντίνος**, «Σέργιος Μακραίος, Δάσκαλος και Σχολάρχης της Μεγάλης του Γένους Σχολής», στο *Ιστορία και Πολιτισμός Δημοτικής Ενότητας Φουρνά Ευρυτανίας*, Φουρνάς Κλειτσός Βράχα, Πρακτικά Συνεδρίου, 20-22 Ιουλίου 2012, τ. Α, Αθήνα 2013, σ. 133-146.
- Νικοδήμου Αγιορείτου**, *Συναξαριστής Νεομαρτύρων*, εκδ. Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1996.
- Νικοδήμου Αγιορείτου**, *Νέον Μαρτυρολόγιον* (γ' εκδ.), Αθήναι 1961.
- Νικόδημος Αγιορείτης**, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, εκδ. Συνοδία Σπυριδώνος Ιερομονάχου Νέα Σκήτη Αγίου Όρους, Αγιον Όρος 2012.

Νταβαρίνος Γρ. – Τσιαπέρας Α., *Ιστορία της εν Ευρυτανία Ιεράς Μονής Προυσού και της εν αυτή θαυματουργού εικόνας της Παναγίας Προυσιωτίσσης*, Αθήνα 1957.

Ντζιώρας Β. Ηλίας, «Οι εκ Φουρνά Διδάσκαλοι του Γένους» στο *Ιστορία και Πολιτισμός Δημοτικής Ενότητας Φουρνά Ευρυτανίας*, Πρακτικά Συνεδρίου, Φουρνάς Κλειτσός Βράχα 20-22 Ιουλίου 2012, τ. Α, Αθήνα 2013.

Ευγγόπουλος Α. , *Φορητές εικόνες. Ο Χριστός σε άκρα Ταπείνωση. Η βυζαντινή τέχνη, τέχνη ευρωπαϊκή. 9η έκθεση Συμβουλίου Ευρώπης*, εκδ. Υπουργείο Προεδρίας της Κυβερνήσεως, Αθήνα 1964.

Οικονόμου Κωνσταντίνος, *Τοπωνυμικό Ζαγορίου*, Ιωάννινα 1986.

Ostrogorsky G., *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τ. Α', εκδ. Πατάκη, Θεσσαλονίκη 2012.

Παΐσης Αθ. Κωστ., *Η Μονή της Παναγίας Πελεκητής στην Καρύτσα της Καρδίτσας και η σχέση της με τους δασκάλους του γένους Ευγένιο Γιαννούλη και Αναστάσιο Γόρδιο*, Θ. Η. 49 (2006).

Παλιούρας Αθ., *Το μοναστήρι της Παναγίας στον Προυσό*, εκδ. Τζαφέρης, Αθήνα 1997.

Παπαδόπουλος Αντ. Κωνσταντίνος, « Εκκλησιαστικά της Ευρυτανίας κατά την πρώτη μεταεπαναστατική περίοδο» στο «*Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και αι Σχολαί των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν*», Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Οκτωβρίου 2011, επιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», τ. Β', Αθήναι 2014.

Παπαδόπουλος Αντ. Κωνσταντίνος – Σταμάτης Δ. Αθανάσιος, *Η Ευρυτανία στον ιερό αγώνα του 1821*, εκδ. Ίδρυμα Γαζή – Τριανταφυλλοπούλου & Πανευρυτανική Ένωση (50), Αθήνα 2023.

Παρουτσάς Αθανάσιος, «Η Σχολή Γραμμάτων και ελευθέρων σπουδών της Αγίας Τριάδας Ευρυτανίας κατά την Τουρκοκρατία σύμφωνα με ανέκδοτα έγγραφα», στο «*Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και αι Σχολαί των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν*», Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-

10 Οκτωβρίου 2011, επιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», τ. Α' - Β', Αθήναι 2014.

Παναγιωτοπούλου – Μποτονάκη Μαρία, «Οφειλές στον Κύριλλο Καστανοφύλλη: Σκέψεις για τη ζωή και τη δράση του υπό το πρίσμα του 21ου αιώνα» στο «Κύριλλος Καστανοφύλλης, Το ανακαινιστικό και Αναμορφωτικό έργο του στην Ιερά Μονή της Παναγίας Προυσιώτισσας» Πρακτικά Ημερίδας, Καστανιά Προυσού 10 Αυγούστου 2016 επιμέλεια κ. Α. Παπαδόπουλος, Αθήνα 2016.

Κ. Πανάρας, *Οι Γόννοι χθες και σήμερα*, τ. Α., Γόννοι 2000.

Παπαδοπούλου – Κεραμέως Α., *Διονυσίου του εκ Φουρνά Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης και αι κύριαι αυτής ανέκδοτοι πηγαί*, Αγία Πετρούπολη 1909.

- «Τακτικόν των Ορθοδόξων Εκκλησιών της Ανατολής, και κατάλογος Αρχιερέων ακμασάντων εν αυταίς μεταξύ του ΙΖ' και ΙΗ' αιώνας», Δ.Ι.Ε.Ε., 1889, τ. Γ'.

Παπαθέου Θ., *Ο Προυσός και το μοναστήρι του*, εκδ. Σωματείο των Απανταχού Προυσιωτών, Αθήνα 1978.

Παπακαρυά Δ., *Ιστορικά του Φουρνά των Αγράφων και των χωριών της περιοχής του κατά και μετα την Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1992.

Παπαμιχαλάκη Αικ., *Νεομάρτυρες και Εθνομάρτυρες στα χρόνια του Αλή Πασά των Ιωαννίνων*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή μελέτη, Θεσσαλονίκη 2000.

Παπανδρεόπουλος Χ. (Αρχιμ.), *Ιερά Διήγησις περί της εικόνας της Παναγίας Προυσιώτισσης*, Εν Αθήναις 1897.

Παπαρηγόπουλος Κωνσταντίνος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους : Από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της σήμερα, Προς διδασκαλίαν των παιδων*, Εν Αθήναις 1853.

Παπασαλούρου Φ., *Ο Βλοχός*, Αθήνα 2006.

Παπατριανταφύλλου – Θεοδωρίδη, Νίκη, *Μία συλλογή επιστολών του Ευγενίου Γιαννούλη και άλλων λογίων του 17ου αι.*, Ελληνικά, 24 (1971).

Παρανίκας Ματθ., «Αι Σχολαί των Αγράφων κατά την ΙΖ - ΙΗ' εκατονταετηρίδα και οι Διδάσκαλοι αυτών Ευγένιος Ιωαννούλιος, Αναστάσιος Γόρδιος και Θεοφάνης», *Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (ΕΦΣΚ)* 26 (1896).

Παρασκευαΐδης Χρ., *Το Αγγελικόν Πολίτευμα*, Αθήνα 1972.

Παυλίδης Γ., Επίσκεψις εις την έδραν της Σχολής των Αγράφων, ανάτυπο, *Θεσσαλικά Χρονικά*, 7, Αθήναι 1958.

Περαντώνης Ι., *Λεξικό των Νεομαρτύρων*, εκδ. Αποστολική Διακονία, τ. Γ', Αθήνα 1972.

Πιζάνιας Π., «Ο κόσμος της «θάλασσας των βουνών» ο αρματολισμός από τον 16ο αιώνα έως το 1821», *Ν. Εστία*, τομ. 173, τ. 1857, Μάρτιος 2013.

Πιομπίνος Φοίβος, *Έλληνες Αγιογράφοι μέχρι το 1821*, εκδ. Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1984.

Πιπερίγκου -Κυριαζή Ειρήνη, *Παναγία Προυσιώτισσα – Ιερή Μονή Προυσού Ευρυτανίας*, Αθήνα 2001.

Πιπερίγκου -Κυριαζή Ειρήνη, «Η σχολή του Προυσού», στο *Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και αι σχολαί των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατία* Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Οκτωβρίου 2011, επιμ. Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», τ. Β', Αθήναι 2014.

Πολίτης Λ. – Μανούσακα Μ., *Συμπληρωματικοί Κατάλογοι Χειρογράφων Αγίου Όρους*, Θεσσαλονίκη 1973.

Πουλίτσας Π., «Επιγραφές, Ενθυμήσεις και Σιγίλλια εξ Ευρυτανίας», *ΕΕΒΣ*, Αθήνα 1926, τ. Γ'.

Rouqueville Francois, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως, ήτοι, Η αναγέννησις της Ελλάδος* (μετ. Γ. Ζαφειροπούλου), Εν Αθήναις: Τυπογραφείον Αναστασίου Ν. Τρίμη, 1890.

Quinn D., *Χριστιανικαί Επιγραφαί εν τη Πινδική Χώρα*, Αρμονία (1902), τ. Γ', Αθήνα 1902.

Ράλλης Γ.– Ποτλής Μ., *Συντάγμα των θείων και ιερών Κανόνων*, Αθήνησι 1855, τ.Ε'.

Σάθας Κωνσταντίνος, *Νεοελληνική φιλολογία : βιογραφίαι των εν τοις γράμμασι διαλαμψάντων Ελλήνων από της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι της Ελληνικής εθνεγερσίας (1453-1821)*, εν Αθήναις.

Σάθας Κωνσταντίνος., *Η Τουρκοκρατουμένη Ελλάς: Ιστορικών δοκίμιον περί των προς αποτίναξιν του Οθωμανικού ζυγού επαναστάσεων του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1869.

Σδρολίας Στ., *Οι τοιχογραφίες του Καθολικού της Μονής Πέτρας και η ζωγραφική των ναών των Αγράφων του 17ου αιώνα*, εκδ. Μυγδονία, Βόλος 2012.

Σοφριανός Δ. -Δημητρακόπουλος Φ., *Τα χειρόγραφα της Μονής Δουσίκου Αγίου Βησσαρίωνος. Κατάλογος περιγραφικός*, εκδ. Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2004.

Σοφριανός Δ., «Ο άγιος Βησσαρίων μητροπολίτης Λαρίσσης και κτήτορας της μονής Δουσίκου. Ανέκδοτα αγιολογικά και άλλα κείμενα», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 4 (1992).

Σπανός Κ., «Συστατική Επιστολή και Συμμαρτυρικό για τη χειροτονία ιερέα», *Αχιλλίου Πόλις* , τ. 1, Μάϊος 2019.

- «Δύο υπομνήματα εκλογής επισκόπων του Γαρδικίου και της Λιτζάς και Αγράφων στη Νομική Συναγωγή του Δοσιθέου, φ.301ν, (1623)» *Θ.Η. τ. 54*, Λάρισα 2008.

Σπανός Κ. Βασ. , «Έφτά ύπομνήματα έκλογής έπισκόπων τής Λιτζᾶς και Ἀγράφων (1647- 15.7.1793)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τομ. 49, 2006.

Σταύρου Σιαξαμπάνη Ε. , *Τα μεταβυζαντινά και νεότερα μνημεία στη Δημοτική Ενότητα Φουρνά, στο Ιστορία και Πολιτισμός Δημοτικής Ενότητας Φουρνά Ευρυτανίας*, Φουρνάς, Κλειστός, Βράχα 20-22/ 7/ 2012, Αθήνα 2013.

Στράγκας Α. Θεόκλητος (αρχιμ.), *Εκκλησίας Ελλάδος Ιστορίαι εκ Πηγών αψευδων 1817-1967*, τ. Α' , Αθηναί 1969.

Στεφανίδης Βασίλειος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, εκδ. Παπαδημητρίου, Αθήνα 1998.

Στεφανής Ι., **Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη Νίκη**, *Ευγένιου Γιαννούλη του Αιτωλού Ἐπιστολές*, Κριτική Ἐκδοση, [ΕΕΦΣΑΠΘ, περίοδος Β', τεύχος τμήματος Φιλολογίας, Παράρτημα 1], εκδ. ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1992.

Συναξαριστής Νεομαρτύρων, εκδ. «Ορθόδοξος Κυψέλη», Θεσσαλονίκη 1984.

Σωτηρίου Γ., *Αι μοναί της Ελλάδος και η εθνική αυτών δράσις*, Αθήνα 1936.

Sugar P., *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από την Οθωμανική κυριαρχία (1354-1804)*, τόμ. Α' - Β', μτφρ. π. Χρ. Μπαλουξής, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1994.

Τόγκας Μακάριος (αρχιμ.), *Η Ιερά Μονή Παναγίας Κορώνας -Βίος και Πολιτεία του Αγίου του Χριστού Νέου Ιερομάρτυρος Σεραφείμ Αρχιεπισκόπου Φαναρίου και Νεοχωρίου του Θαυματουργού (+1601)*, εκδ. Ι. Μητροπόλεως Καστορίας, Καστοριά 2001.

Τριανταφύλλου Κ., *Η Ναύπακτος των μετεπαναστατικών χρόνων και ο Ιεράρχης της Ανθιμος Ολύμπιος*, Ε.Ι.Ν.Σ., τομ. 5, Ναύπακτος 1988.

Τρικούπης Σπυρίδωνος, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα 1880.

Τσέλιος Γ. Δημήτριος, «Διονύσιος ο εκ Φουρνά και ο Φουρνάς των Αγράφων χθες και σήμερα», στο «Διονύσιος ο εκ Φουρνά και το έργον του», Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 11-14 Οκτωβρίου 1996, επιμέλεια Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός» Αθήναι 2003.

Τσέλιος Γ. Δημήτριος, «Η Σχολή Γραμμάτων της Ζωοδόχου Πηγής του Φουρνά και το επιτελεσθέν υπ' αυτής έργον εντός και εκτός των ορίων των Αγράφων», *Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και αι Σχολαί των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατίαν*, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρπενήσιον 7-10 Οκτωβρίου 2011, επιμ. Παναγιώτου Βλάχου, εκδ. Σύνδεσμος «Ευγένιος ο Αιτωλός», τ. Α' - Β', Αθήναι 2014.

Τσέτσος Θωμάς, *Αγγραφιώτες και Ευρυτάνες κληρικοί και μοναχοί στην Επανάσταση του 1821*, Αθήνα 1991.

Τσέτσος Θωμάς, *Το μοναστήρι του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου Νέου αργυρίου Ευρυτανίας*, εκδ. Παπανικολάου, Αθήνα 1994.

Τσιγαρίδας Ε., «Οι τοιχογραφίες του ναού της Νέας Παναγίας Θεσσαλονίκης και το κίνημα επιστροφής του 18ου αι. στην παράδοση της τέχνης της “Μακεδονικής Σχολής”», *ΚΖ' Δημήτρια, ΣΤ' Επιστημονικό Συμπόσιο Ιερά Μονή Βλατάδων 9-11 Νοεμβρίου 1992*.

Τσίγκου Στυλιανή, *Ο Ευγένιος ο Αιτωλός και η προσφορά του στην Παιδεία κατά τον 17ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2018.

Τσικνάκης Κ., «Η ναυμαχία της Ναυπάκτου και οι επαναστατικές κινήσεις στον ελλαδικό χώρο», *Πρακτικά της επιστημονικής συνάντησης: Η απήχηση της ναυμαχίας της Ναυπάκτου στον ευρωπαϊκό κόσμο, Ναύπακτος 13/10/2012*, Επιμέλεια Κ. Τσικνάκης, Αθήνα - Βενετία 2013.

Τσινταρή Μ., *Η προσφορά των ιερών μονών των Μετεώρων στην Εκκλησία, στους εθνικούς αγώνες και στον πολιτισμό*, Θεσσαλονίκη 2021.

Τσιουρής Ι., *Οι τοιχογραφίες της μονής Αγίας Τριάδος Δρακότρυπας (1758) και η μνημειακή ζωγραφική του 18ου αιώνα στην περιοχή των Αγράφων*. εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007.

Τσόκα Α., «Τα νεώτερα δεδομένα της αρχαιολογικής έρευνας στην Παλαιοχριστιανική Βασιλική του Αγίου Λεωνίδα», *Ευρυτανικά Χρονικά*, αρ.τ. 61-62, Απρίλιος- Δεκέμβριος 2019.

Τσόκα Α., & Παπακωνσταντίνου Φ., *Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Βράχα Ευρυτανίας, Οι τοιχογραφίες μετά τις εργασίες συντήρησης*, εκδ. Υπουργείο πολιτισμού και αθλητισμού, Εφορεία αρχαιοτήτων Φθιώτιδος και Ευρυτανίας, Λαμία 2015.

Υφραντόπουλος Ιωάννης, *Αι εκκλησίοι της Καστανέας Ευρυτανίας και ο Καστανοφύλλης Κύριλλος*, Αθήνα 1966.

Υφαντόπουλος Ιωάννης, «Κύριλλος Καστανοφύλλης και Καστανιά», στο *Κύριλλος Καστανοφύλλης, Το ανακαινιστικό και Αναμορφωτικό έργο του στην Ιερά Μονή της Παναγίας Προυσιώτισσας, Πρακτικά Ημερίδας, Καστανιά Προυσού 10 Αυγούστου 2016* επιμ. κ. Α. Παπαδόπουλος, Αθήνα 2016.

Υφαντής Η., «Η προφορική παράδοση για τη "Μάχη του Αγίου Βλασίου ή Σοβολάκου (1823)" συντελεστής στην επανασηματοδότηση της μνήμης. Η περίπτωση της μαρτυρίας του Ζαχαρία Στουρνάρα». Στο: Απόστολος Βετσόπουλος & Χρυσούλα Σπυρέλη (επιμ.). *Γεώργιος Καραϊσκάκης. Από την πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου μέχρι και τη μάχη της Αράχωβας. Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου*. Εκδ. Γράμμα, Μεσολόγγι 2016.

Φαλλής Ι., *Ο άγιος Λεωνίδης*, Αθήνα 1999.

Φαλλής Ι., *Ευρυτανία, Αρχαία ιστορία και θρύλος*, Αθήνα 1987

Φανουργάκης Βασιλ., Ομολογία του εν Θεσσαλονίκη νεομάρτυρος Μιχαήλ του εκ Γρανιτζής της Ευρυτανίας, στον τόμο *Χριστιανική Θεσσαλονίκη, Οθωμανική περίοδος 1430-1912, Β', ΚΖ Δημήτρια Στ' Επιστημονικό Συμπόσιο, Ιερά Μονή Βλατάδων 9-11 Νοεμβρίου 1992*, Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1994.

Ferens, Jasek Mateusc, *Dionysius of Fourna , Artistic Identity Throuth Visual Rhetoric*, Univercity of California Riverside, June 2015.

Φίνλεϋ Γ., *Ιστορία της Τουρκοκρατίας και της Ενετοκρατίας στην Ελλάδα*, μτφρ. Μ. Γαρίδης, εκδ. Πυξίδα, Αθήνα 1972.

Φίνλεϋ Γ., *Η ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, μτφρ. Α. Παπαδιαμάντης, εκδ. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2009.

Φραγγίστας Ε., *Βίος Κατζαντώνη*, Εν Αθήναις 1862.

Φωτιάδης Δ., *Καραϊσκάκης*, εκδ. Δωρικός, Αθήνα 1979.

Χαλαστάνης Γ. Βασίλειος, *Ο Ραδοβισδίου Γρηγόριος Ρεγκούτας (1770-1837) και η επισκοπή του*, εκδ. Ι. Μ. Καρπενησίου, Πειραιάς 2019.

Χαλαστάνης Γ. Βασίλειος, Ιωάννης Καρυοφύλλης (ci 1610-1692) Βίος και Συγγραφικό έργο, Αθήνα 2010.

Χατζηδάκης Μ., «Ανασκαφή Βασιλικής Κλαυσείου Ευρυτανίας», ΠΑΕ, Αθήνα 1958.

Χρήστου Π., *Η μοναστική ζωή στην Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία*, εκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 1960.

Χρήστου Π., *Η Ορθόδοξη Καθολική Εκκλησία, Ο κόσμος της Ορθοδοξίας*, Θεσσαλονίκη 1968.

Χριστοφιλοπούλου Αικ., *Βυζαντινή Ιστορία Α' 324-610*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1992.

Χριστόπουλος Π., *Το κτηματολόγιον της Μονής Προυσού Ευρυτανίας*, Αθήναι 1970.

Χρονόπουλος Νικόλαος, *Η αλήθεια για το κρυφό σχολείο*, εκδ. Πλάτανος, Αθήνα 2002.